

EAKARRI

Txalupak daraman norabidea utziz ababorrera edo istriborrera jotzea. *ArraÑe ikusibalako ero zeoze jasoteko, ero zeoze ez joteko, brankan ureta beire ixun maiÑeruk esangotzan patroiai: "Eakarri aborrea". Eta patroik txalopiai aborrea eraiÑgotzan* (Arraina ikusi zuelako, zerbait uretatik jasotzeko, edo zerbait ez jotzeko, brankan uretara begira zihoan arrantzaleak esango zion lemazainari: "Jo ababorrera". Eta lemazainak txalupari ababorrera eragingo zion).

Traineruek ere estropadan dabiltzanean, ziaboga egiteko ababorrera *eakarri* egiten dute, buelta hartu eta norabidez aldatu.

EBÁI

1.- Ebaki, moztu ("cortar"). *Jamoin bixkat ebaiztaxu* (Urdaiazpiko apur bat ebaki iezadazu). *Ebai ogixe maxan ipiÑtteko* (Ebaki ogia mahaian ipintzeko). *Orapilloik ezinbozu libra ebai soki te kittu* (Korapilorik ezin askatu baduzu, soka ebaki eta kito).

2.- Jo eta apurtu, izugarrizko jipoia eman ("propinar una paliza"). Hau bera, multzo handiagoan ere azaltzen zaigu: *jo ta ebai eiÑ. Semi etxea alla zanin, attak berbai-pe eztotzan eiÑ; ebai eiban* (Semea etxera iritsi zenean aita hitzik ez zion esan; izugarrizko jipoia eman zion). *Ori, attak jo ta ebai etten dau* (Hori aita jo eta apurtu egiten du). *Lena maxuk jo ta ebai etteben* (Garai batean maisuek ikaragarrizko jipoiak ematen zituzten).

EBAKUA

Herria utzi eta alde ("evacuar"). *Ondarrutik lelengo Bilboa ebakua giÑan, eta andik Saanderrea* (Ondarroatik irten eta lehenik Bilbora alde egin genuen, eta handik Santanderrera).

Berba hau gerrako testuinguruan ulertu behar da. Izan ere 1936ko gerran Francoren soldaduak Gipuzkoatik Bizkaira hurbilduz zetozen heinean Ondarroatik jende askok itsasoz alde egin zuen.

EBAKUAZIÑOI

Herria utzi eta alde egitea ("evacuación"). 1936ko gerra garaia zen. *Ondarrutik ebakuaziÑoi itxosoz eiÑtzan batez-be. Liorreti-pe jungozin batzuk, baÑe, gexenak itxosoz* (Ondarroatik alde egitea itsasoz burutu zen. Lehorretik ere joango ziren batzuk, baina, gehienek itsasoz alde egin zuten).

"Atte etorri zan desaloja enbizala-ta. BaÑe Rosariok eta Mirenek ezeben nai jun. Areik ezeben entzun-be eiÑ nai juteik eta olakoik. GaÑea itxosun-de barkutan-da, gitxi ibillittakuzin areik. Ni gexa ibilli nittan motorrin-de bateletan-da. Neuk esanetzan attai-ze: "Ba, neu jungona ordun Teresaz". Teresa gakon ixena lengusiÑiai. Urrengoko eunin ebakuaziÑoi eontzan Ondarrun. Da gure bafora (Sagrada Familia) juntzan beran maiÑerukiÑ; da besten ba-pe gexa juntzan an. Da Teresa ta neu. Andrazkuk geu bixok bakarrik. Patroi Illdfontzo Nakarra juntzan. Gure atte usteot juntzala, ziur ena, tio Andreseneko motorrin, zeozeattik. Etxekuk an juntzin, Antonio, Pedro eta Joseba. Josebak zemat urte eukiko zittun ba? Amabost bat-ero. Nik amazapi neukazen-da. Portugaletea jun giÑan danok". (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Aita etorri zen alde egin behar genuela esanez. Baina, Rosariok eta Mirenek ez zuten joan nahi. Haiek ez zuten nahi alde egiterik eta horrelakorik entzuterik ere. Gainera haiek itsasoan eta txalupetan gutxi ibilitakoak ziren. Ni gehiago ibiltzen nintzen txalupetan eta bateletan. Eta aitari honelaxe esan nion: "Ba ni joango naiz Teresarekin batera". Lehengusinak Teresa zuen izena. Biharamunean ebakuazioa egon zen Ondarroan. Eta gure txalupa (*Sagrada Familia*) bere arrantzale eta guzti joan zen; eta beste norbait gehiago ere joan zen han. Eta, Teresa eta ni. Emakumeak gu biok besterik ez. Patroi Ildefonso "*Nakarra*" joan zen. Gure aita uste dut, baina, ez nago ziur, osaba Andresen txalupan joan zela zerbaitengatik. Gure etxeak han joan ziren Antonio, Pedro eta Joseba. Josebak zenbat urte izango zituen? Hamabost bat. Nik hamazazpi nituen. Portugaletera joan ginen denok).

Beste txalupa jabe askok bezala Paulo “Toba”k ere, *Markuerkiaga* txalupa hartu eta Frantziara egin zuen ihes. Txalupa hartan ondarrutar ugari joan zen; tartearen bere bi anaiak: Felix eta Errofall. Domeka, Pauloren semea, ez zen txalupa hartan joan, baina, aitaren eta osaben ahotik entzunda zekizkien ihesaldi haren gorabeherak. Augustin Zubikarai eta Jose Mari Etxaburu (Jose Mari “Belero”, “Kamĩnazpi”) bapote hartan joan ziren eta gerra ostean idatzita utzi ziguten itsasoz nola egin zuten Ondarroatik Donibane-Lohizune bitarteko bidaia.

“Atte juntzan da emen geatu giñan gu. Beran bafora eruban, da patroĩ bera juntzan. Juntzin Frantzire. Diretun junbaik lelengo berutz joben eta gero zabaldu, ze amen “Cervera”-ta orreik barkuok ebizen-ba. Enban Matzaku gañea jun eta an asi kanporutz. Axe maniobri enban, eta olatxeik juntzin Frantzire. Ordun attak jente asko eruban baforin: osaba Rafael, osaba Felix de danak. Bafora bete jente juntzan an”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Aita joan zen eta hemen geratu ginen gu. Bere txalupa eramane zuen, eta lemazain bera joan zen. Frantziara joan ziren. Zuzen joan gabe lehenik beherantz jo zuten eta gero zabaldu, izan ere hemen Cervera-eta, txalupa horiek zebiltzan. Egin zuen lehenik Matxitxako gainera jo eta han hasi kanporantz. Maniobra hura egin zuen eta horrela joan ziren Frantziara. Orduan aitak jente asko eramane zuen txalupan: osaba Rafael, osaba Felix eta denak. Txalupa bete jente joan zen han).

“Gabeko amabi ta erdiak inguruan, barra txikiko muturrian, txikot mei eta soil baten mende, an egoan gure ontzia. Gu, bana-banaka molla puntara urreratzen giñan eta eldu-ala barrura arin sartzeko agintzen euskuen. Gero nasaituko giñala-ta, lenengotan tostapean al zan tokian gure buruak eskutateko agindu euskuen.

Dana dala, ez gendun denpora asko igaro danok batzen eta laster, txikota eten, geldi-geldi urteten asi, barra muturra igaro ta Santa Klara azpira eldu giñanean, Paulo lemañañaren abotsa garbi entzun gendun, gau erdiko aizearen gozotasuna artu nai ebanak urten eikiala-ta. Kosterrez giñoiazan. Barru barrutik. Eta segurutik Ondarrutik Baionarako, Iger muturra artzea da zuzenen. Baña, gu beste alderantz asi giñan. “Ez estutu. Matzakutik gora joko dogu, itxas zabalera. Donosti ingurutan ibilli leikezan bou eta ontzi zaindariei igeska”, esan euskun Paulok.

Eguna argitu orduko arrantzan asi ginen eta egaluze batzuk artu be bai. Mesede ederra egingo eben geroago atun orreik. Urrungaitza aztuteko, kantuz be ekin geuntsan, euskal abesti gozo eta mintsuetan. Itxasoan giñoiazala, egia da, ez gendun gure igesaldiaren kontzientziarik artu.

Urrengo gau buruan, argi batzuk kiñuka ebiltzan aurrez-aurre.

Goizeko zortzirak inguruan, Donibaneko ibaian gora joan giñan. Ziburu erri politaren egal eta aurretik igaroz” (Augustin Zubikarai Bedialauneta: “Makillen egunak”).

“Gau aretan Tobaneko itxasontzi bat, arrantzakoa, Prantziara joiala jakinda gengoan ordurako; ta Lorentzo koñatuak, ori entzun ebanean, gu antxe joateko modua egitera urten eban. Ta laster zan barriro etxean, itxasontzi aretako jaube ta lemañañ Paulo Tobagaz berba eginda.

Jenderik gitxien ebillen bide ta bazterretatik joan giñan kaira: Zubi zarretik Kale Kurutzean gora Ipar kaletik Trintxan zear.

Gu ara orduko jendez beteta egoan itxasontzia. Ontziaren barrura edo kubiertapera jatsiteko agindu euskun gazteai, eta barratik urten arte antxe egon giñan. Ta ontzi gañera urteteko agindu euskuen, itxaso zabalera urten genduan.

Gitxienez berrogetamar lagun giñoiazan. Geienak mutil gazteak. Andra bat joan zan bere umeagaz. Egia, ez dakit ume bat ala bi zituan. Andra a Txomin Agirre idazle ospetsuaren illoba Teodora zan. Andra ari gizona galdu jakon Bilbo aldean guda denporan, Aranbarri-tar Juan, “Juan Akulu”. Aren barririk iñok eztau emon gehiago.

Lelengoan bagenduan zer esana; baña loak artu-edo beintzat, geroago, norbaitek esnatu ninduan, Matzaku azpian gengoazala esateko. Antxe artu eban itxasontziak Prantziako zuzenbidea.

Orduak ziran eguna argitu zala, ta alako batean apaxuak itxasora jaurtitea bururatu jaken, jateko zerbait atrapau naian, eta egaluze bat edo beste ontziratu eben. Atunok egosi egin zituen; eta ez olio ta ez ezer, ogia bailitzan, danok jan genduzan.

Erdal abestiak polito abesten zituan bat egoan gure artean, Aranburu-tar Jose Mari, “Kantaleko” desizenez. Ta bateko abestiak eta besteko kontuak, igarri barik joiazan orduak.

Ta alantxe, beti geldi-geldi joanaz, gaberdi inguruan Donibane-Lohitzungo kaian sartu giñan, eta ondartza aurreko zabal unean geratu; ta zerbaiteki lotu ontzia, bertan gaba igaroteko. Gu lez joandako beste itxasontzi bi edo iru egozan” (Jose Mari Etxaburu: “Neure lau urteko ibillerak”).

“Atte ta Jose Luis Bilbon euazen. Da gu, Asun eta ni amaz geatu giñan. Ordeni etorri zan, eskapata euazen familixako gixonezkuk errixan presentaten ezipazin errittik kanpoa jun bikoendule. Auazille etorri zan esaten alako egunetan (egune señalata euan) urten enbikoendule, jun enbiazela errittik kanpoa. Beste erremexoik ez euan, jun enbigiñan. Erropa batzuk, erropa gitxi, artu te Artantzir jun giñan oñez Lekattorutz. Or frenti euan da pasa giñanin, Lekatxo baño onutza euazen antomobillak. Aiztik, Asunek, esazkun amai te bixoi: “Bueno ama, barru nearrez eukittenbozu-be, orren bistan nearrik ez agertu; nearrik ez eiñ. Arti pasatakun eiñ near naibeste, uxolak naibozue, bañe orren bistan ez. Ez gendun eiñ nearrik. Alla giñan Alamera ta tia Darie etorri zan geuri musu emotea. Near etteko klasin bañe, eutsi. Batek esaban-ze: “Ala, duzela ta eztatzezela etorri gexa”. Da Cafe Marinako antxe parin euan batek esaban: “Ala, ala, que se vayan, da eztatzezela gexa agertu”. Da gero bueltan etorri giñanin abertzale bateaz ezkondute euan bera pertsoni. Lekatto baño onutza antomobilletan sartu te Bilboa. Antxe (Bilbon) eizkuen bata batea ta besti bestea; ia iñor baakauen da... Neure anaxin etxi geunkan Arenetan. Esan gendun ba guk etxi Arenetan geunkala. Areneta jun de antxe eon giñan. Da andik, reketik sartu bizinin, Lorentzo Uribe, Sandia esateotzen... aetxeaz jun giñan baforin Santoña. Bañe urteteko gazela elizin zeoze enpatxa gakon, da eon enbirrixan giñan bixkaten, bañe, alako baten urten gendun, de alla giñan Santoña. An, barko andi baten andrak eta umik sartu te Frantzire. Portu baten salto eiñ gendun eta andik trenin Nimes-a. Frantzitti-pe urten enbiendule Venezuela ero Españire. Amak esaban-ze; “Ni enu Venezuela ta iñoa; ze, Jose Luis-be kartzelan da”. Ta attan barririk ezkenkixen. Da amak ezebalez nai, ba geu-be onutz etorri giñan. Da gero ba orraxetianea Donostire. Asunek esaban-ze: “Don Jose Maria Caballero-ana jungoa”. Komandanti zan Marinaku, te gobernadori-be ixantzan eztai nun. Juntzan; “Está Don Jose Maria Caballero?”. “Sí, pero está descansando”. “Dígale que está Asun aquí”. “No, no, yo no le despierto porque me va reñir”. “No le va a reñir”. Da aiñ insitiutzan asko, jun einzan da, “Don Jose Maria, vengo a decirle que hay aquí una señora y dice que es Asun”. “Ene, Asuntxu...”. Aringainge jun gakon. Esatzan-ze, “onaxe presentabia ta billurreakau”. “Bueno, zueik jun, eta ixebara esan-ze neuri diar etteko. Da ezaze jungo Ondarrure. Jun tiakana Altzola”. Eta jun giñan Altzola. Bañe antxe-be diabru euan bat. Gixon biboterun txiki bat. Aren ixena-be banekixen bañe on aztuteakat. Arek gixonak zertzuk esaten zittuzen! Nearra atateko lakoxik. Tio Luis etortezan ara, ta Tolosan anaxe bat eukan injieneru. Tiak esatzan-ze, “a Maria Dolores le vamos a llevar a San Sebastian y le colocaremos en una buena peluquería para que aprenda peluquera”. “A aprender pelukera? Que venga a Tolosa porque en Tolosa hay una buena peluquería, y le vamos a meter allí”, esaban tio Luisen andrik. Erun nittuen Tolosa; da ama ta aizti Altzolan. Olatteik, Tolosan ikasi neban nik pelukera” (Arostegi Aranberri Maria Dolores).

(Aita eta Jose Luis Bilbon zeuden. Eta gu, Asun eta ni amarekin geratu ginen. Agindua etorri zen, alde eginda zeuden familietako gizonetakoak herrira itzultzen ez baziren, haien familiek herriatik irten beharko zutela. Aguazila etorri zen esanez, halako egunetan (eguna izendatuta

zegoen) irten egin beharko genuela herritik kanpora. Ez zegoen beste erremediorik, joan egin behar genuen. Arropa batuk, arropa gutxi, hartu eta *Arta* bidean zehar Lekeitiorantz abiatu ginen oinez. Inguru horretan frentea zegoen, eta igaro genuenean, Lekeitio baino honuntzago autoak zeuden. Ahizpak, Asunek, amari eta bioi esan zigun: “Ama, baldin eta barrua negarrez baduzu ere, horien bistan negarrik ez agertu; negarrik ez egin. *Arta* igarotakoan egin negar lasai, uholdeak nahi baduzue, baina, horien bistan ez. Ez genuen negarrik egin. Heldu ginen Zuhaiztira eta izeba Darie etorri zitzaigun musu ematera. Negar egiteko zorian, baina eutsi. Batek esan zuen: “Joan eta ez daitezela gehiago etorri”. Eta *Cafe Marina* tabernako parean zegoen batek honela esan zuen: “Ala, ala, que se vayan, eta ez daitezela gehiago agertu”. Eta gerratik itzuli ginenean pertsona hura bera abertzale batekin ezkondata zegoen. Lekeitio baino honuntzago autoetan sartu eta Bilbora. Hantxe, Bilbon, banatu gintuzten, batzuk alde batera eta besteak bestera. Ea nonbaiten familiartekorik bagenuen... Nire anaiaren etxea geneukan Arenetan. Esan genien guk etxea Arenetan genuela. Arenetara joan eta hantxe egon ginen. Erreketeak hurbil zetozen eta, Lorentzo Uribe, *Sandia* esaten zioten... harekin joan ginen txalupan Santoñara. Ordea irteteko geundela elizean zerbait kateatu zitzaion, eta apur batean zain egon behar izan genuen, baina, halako batean abiatu eta heldu ginen Santoñara. Han itsasontzi handi batean andrak eta umeak sartu eta Frantzira. Portu batean jaitsi ginen, eta handik trenez Nimes-era. Frantzitik ere irten egin behar genuela Venezuelara edo Espainiara. Amak esan zuen: “Ni ez noa ez Venezuelara eta ez inora; izan ere Jose Luis kartzelan dago”. Aitaren berririk ez genekien. Eta amak nahi ez zuenez, gu ere honantz etorri ginen. Horraxe izebaren etxera Donostiara. Asunek esan zuen: “Don Jose Maria Caballerorengana joko dugu. Itsas armadako komandante zen, eta gobernadore ere izandakoa. Joan zen: “Está Don Jose Maria Caballero?”. “Sí, pero está descansando”. “Dígale que está Asun aquí”. “No, no, yo no le despierto porque me va a reñir”. “No le va a reñir”. Asunek behin eta berriro esan zionez, joan egin zen deitzera, “Don Jose Maria vengo a decirle que hay aquí una señora y dice que es Asun”. “Ene, Asuntxu...”. Korrika joan zitzaion. Esan zion, “hona aurkeztu behar dugu eta beldurra daukagu”. Zuek joan, eta zerbait gertatzen bada esan niri deitzeko. Baina, ez zarete Ondarroara joango. Altzolara joan izebengana. Eta Altzolara joan ginen. Ordea, han ere deabrua zegoen bat. Gizon bibotedun txiki bat. Haren izena ere banekien baina, orain ahaztuta daukat. Gizon hark ikaragarritzakoak esaten zituen; negarra eragiteko modukoak. Osaba Luis etortzen zen hara, eta Tolosan anaia bat zuen ingeniaria. Izebak esan zion, “a Maria Dolores le vamos a llevar a San Sebastian y le colocaremos en una buena peluquería para que aprenda peluquera”. “A aprender peluquera? Que venga a Tolosa porque en Tolosa hay una buena peluquería y le vamos a meter allí”, esan zuen osaba Luisen emazteak. Tolosara eramán ninduten, eta ama eta ahizpa Altzolan. Horrela, Tolosan ikasi nuen nik ileapaintzaile ofizioa).

EBANJELIXU

Ebanjelioa (“evangelio”). *Gaur ebanjelixun gauza ederrak esattuez* (Gaur ebanjelioan gauza ederrak esan dituzte).

Mezatan, garai hartan (orain ere bai), Testamentu Berriko bi zati irakurtzen ziren: *epistoli* eta *ebanjelixu*, hurrenkera horretan. Epistolari San Pablok leku desberdinetako kristauei igorritako kartak irakurtzen ziren sarri; ebanjelioan, berriz, Jesusen bizitzako pasadizoak, bere irakaspenak eta mirariak. Ebanjelioa zen garrantzizkoa. Horregatik, mezak balio izateko, hots, meza entzuteko obligazioaz konplitzeko, beranduenik ebanjelioan harrapatu behar zen meza. Ebanjelioa pasatuta bazen mezak ez zuen balio. Beste bat ez bazenuen entzuten, jai zegoen: bekatu mortala. Konfesatu egin behar, bestela infernura. Hori da orduan apaizek irakasten zigutena. Haiek bazekiten horrela ez zela baina... Esaten ziguten bezala sinetsi eta kito. *Mezata berandu allaza. Ebanjelixoik ezpozu atrapa eztotzu balixo* (Berandu heldu zara mezatarra. Ebanjelioa ez baduzu harrapatu, mezak ez dizu balio).

Baina, bai ebanjelioa, bai epistola eta gainerako testu guztiak latinez ziren. Belarriak tente-tente jarrita entzuten zuen jendeak apaizak irakurritakoa. Entzun oso ondo, baina, ulertu, tutik ere ez.

EBATE MARIA

Kristoren jipoia (“fuerte paliza”). *Ontzungun erdi mozkourte junittan ettea ta attak “ebate Maria” ataztan* (Lehengo batean erdi edanda joan nintzen etxera, eta aitak sekulako pasada eman zidan).

Lokuzio hau eta bere kide *ebate eiñ*, sekulako jipoia adierazteko erabiltzen ziren.

EBAXI

Ebakia (“corte”, “herida”). *Ortosik sarri ibiltten giñan da ebaxi lantzin-lantzin etten gendun* (Oinutsik sarri ibiltzen ginen eta ebakia maiz egiten genuen).

Sukaldean ez genuen ebaki askorik egiten, baina beste nonahi eta zernahirekin bai: piper pote zaharraz, marea jaisterakoan agertzen ziren kristal pusketez eta abarrez. Orduan, gure jostailuak-eta egiteko, aiztoa sarri erabiltzen genuen patrikan. Ebakia eginagatik bost axola zitzaigun, baina, odolak ematen zizkigun arazoak: arimak ez zigula odolik ikusi behar, odoletik arimak alde egiten zuela, eta horrelako usteak ziren gure artean. Ebakia azkar estali behar zen, eta ahal bazen egin zenuenik ere inori kontatu ez. *Ebaxi eizu? Ederraakazu* (Ebakia egin duzu? Orain ederra gertatuko zaizu). Ebakia egin eta gainera beldurrez egon behar okerreña etortzeko zegoelakoan.

EBILLI

Belarria, gerrikoaren belarria (“hebilla”). *Gerriku naturala bazan ebilli eukitteban* (Baldin eta gerrikoa behar bezalakoa bazen belarria izaten zuen).

Lehenik *ebilli* besteen gerrikoetan ikusten genuen. Guk gure eskutan ikusi orduko, galtzak tiranteekin eusten genituen, gero gerrikotzat soka, eta ondoren uhala belarri (*ebilliaz*) eta guzti. Nik ez nuen inoiz espermentatu, baina, entzun bai, gerrikoa askatu eta *ebilliaz* (gerrikoaren belarriaren aldeaz) ematen zituztela jipoiak. *Gerriku solta ta ebilliaz erain* (Gerrikoa askatu eta belarriaren aldeaz egurra!).

EDADI

1.- Adina, adin handia (“edad”, “edad avanzada”). Zenbait testuingurutan “adin handia” esan nahi du besterik gabe. *Goiko andrik edadiauke* (Goiko andreak adin handia du / Goiko andrea zaharra da).

2.- *Edadeko pertsoni*. Adin nagusiko pertsona, pertsona zaharra (“persona mayor”). *Edadeko pertsoniai ori baño errespeto gexa eukibiako* (Adin nagusiko pertsonari hori baino errespetu gehiago izan behar zaio).

3.- *Edamaiorra*. Adin nagusia, 18 urtetik gora (“mayor de edad”). *Ondioik zuek eztakazue edamaiorrik eta fuera amendik* (Oraindik zuen ez duzue adin-nagusirik eta kanpora hemendik).

EDARRI

1.- Edarra (“cántaro”, “herrada”). “Herrada: cubo de madera, con grandes aros de hierro o de latón, y más ancho por la base que por la boca”. Lehenago zurezkoak izango ziren, baina, gure garaikoak, buztinezkoak. Geroago pitxarra handi samarrari ere *edarri* deitzen zitzaion. *Artu edarri tte ekarrixu ure* (Hartu edarra eta ekar ezazu ura).

2.- *Edarra joku*. Edarra edo pegarra jokia (“juego de cántaros”). *Guri amak kontateozkun lena ederra jokuk ettezile* (Guri amak kontatzen zigun antzina pegarra jokia egiten zirela).

Buruan sorkia ipini, gainean urez betetako ederra hartu eta lehiaketa, distantzia jakin bat nork azkarrago egin. Etxean ura falta zenean, emakumeak joaten ziren iturrira uretara edarra eta sorkia hartuta. Edarra jokia ere emakumeen kontua zen. Guk ez genuen inoiz ikusi horrelako lehiaketarik (edarra jokorik), baina lehenago egiten zirela entzun bai.

EDERRA

1.-Ederra (“hermoso/a”, “bello/a”). *Maite neska ederra zan* (Maite neska ederra zen). *Osaba Jonek leatz ederra ekarrixku* (Osaba Jonek legatz ederra ekarri digu).

2.- A zelako, ederra (“menudo/a”). Kasu honetan *ederra* berba izenaren aurretik kokatzen dugu. *Jonek ederra lupiñi atraparau* (A zelako lupia harrapatu duen Jonek). *Orreik umiok ederra biarra eiñddabe* (A zelako okerkeria egin duten ume horiek). Ordea batzuetan izen horren elipsia egiten da. *Goiko andriai ederra pasaako!* (Goiko andreari ederra gertatu zaio!). *Auazillak ederra eizta!* (Aguazilak ederra egin dit!).

3.- Goitzen hau, nik ezagutu nituen bi pertsonak izan zuten: Martiñ eta Juana. Beraz, Martiñ “*Ederra*” eta Juana “*Ederra*”. Biak edadetuak ezagutu nituen. Bata, gizon handia eta ederra, planta onekoa; bestea, berriz, emakume txiki dotorea, bere ile zuri-zuriak beti ondo orraztuta eta txukun eramaten zituen. Juana, gure auzokidea zen.

Martin Ederra iru bidar ezkondu zan. Ederra ixan! (Martin “*Ederra*” hiru aldiz ezkondu zen. Ederra izan!).

“Akordatena txitxarro andittan tertzakiñ gabizela Bermio kabran. Baakixu-be, atrapatzen zendun de gero eonaldixe ixatezan... gerua bapez iual. Ero ez, treñaz zan ordun, treñaz. Ubbile azaldu arte-ero, zertu arte ixatezan. Aurreko etxaran artute geunkazen otamar arru-ero berroi arru-ero. Ojaela biztu neban txitxarro batzuk erretoko. Ojaelak kabiuten zittuzen lau txitxarro andi. An, enjenealin, bat jandakun gexa ezaban iñok jaten. Neuk erretenittun de azkanengo neuk jateneban. Martiñ Ederra baakixu-be... “Ze Martiñ, pare bat txitxarro-ero...” neuk. “Pare bateattik jangottuaz” esaztan. Garbittu nittun de asi nittan erreten. Jan da jan berak, eta neu-pe bai. Nik jan nittun zortzi. Txitxarro andixazin, andixak. Berak zemat jaban baakixu? Amalau”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Gogoratzen naiz zer gertatu zitzaidan txitxarro handitan tertzekin genbiltzala Bermeo inguruan. Badakizu, harrapatzen zenuen eta gero egonaldia izaten zen... geroago igual ezer ez. Tertzekin ez zen, sareaz ari ginen, sareaz. Txitxarro handiak ateratzen duen ur mugimendua sumatu arte itxoin behar izaten zen. Sarea bota genuen aurreko aldian hartuak genituen hogeita hamar edo berrogei arroba txitxarro. Parrilla piztu nuen txitxarro batzuk erretzeko. Parrillan lau txitxarro handi kabitzen ziren. Gainontzeko arrantzaleek bakoitzak bat baino gehiago inork ez zuen jaten. Nik erretzen nituen eta azkena ni izaten nintzen jateko. Martin “*Ederra*”, badakizu nolako jatuna zen. “Zer Martin, pare bat txitxarro-edo...” esan nion. “Pare bat-eta jango ditut”, erantzun zidan. Garbitu eta erretzen hasi nintzen. Berak jan eta jan, eta nik ere bai. Nik zortzi jan nituen. Txitxarro handiak ziren, handiak. Ba al dakizu berak zenbat jan zituen? Hamalau).

“Beiñ akordatena, noroesteaka, noroesteaka juten Matzaku gañea alla giñan. Eune ekarren da Andresei, anaxiai, esanetzan: “Orretxek etxari eiñddau”. Beran ondure alla giñan da ondioik biraten euan. Branka junittan da: “Zurittutera au, bota enbitzau”. Bota gendun de enbarka ta enbarka. Atrapa genduzen berrotamar arru leatz da beste ixte bosteun arru antxoba. Zamora-be barrun, de bixok enbarkaten. Bete eiñgendun. Ixe onduaeñin etorri giñan. Danok guardakolan gañin. Lekoi-pezi iñun etorteko. Martiñ Ederra ipiñiendun leman. Axe leman, totu zan da eziban guardakolan gañin eon. Beste guztiok guardakolan gañin. Alaxeik etorri giñan, ondoa juteko morun”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Behin gogoratzen naiz, ipar-mendebaldeant, ipar-mendebaldeantz joanez Matxitxako gainera heldu ginen. Eguna zekarren, eta Andresi, anaiari, esan nion: “Txalupa hori sarea bota eta jasotzen ari da”. Bere ondora heldu ginen, eta oraindik sarea jasotzen ari zen. Brankara joan nintzen: “Hemen antxoa multzo handia dago. Sarea bota behar diogu”. Bota genuen sarea eta arrain piloa jaso eta jaso. Berrogeita hamar arroba legatz eta ia bostehun arroba antxoa harrapatu genituen. “*Zamora*” ere bertan zen, eta biok sarea jasotzen. Txalupa arrainez bete genuen. Hondoratzeko moduan etorri ginen. Denok makinako estalkien gainean etorri ginen. Guretzat lekuri ere ez genuen utzi. Martiñ “*Ederra*” ipini genuen leman. Hura leman lodia zelako, hark ezin zuen makinaren estalki gainean etorri eta. Horrela etorri ginen txalupa hondoratzeko moduan).

EDERRAK

Ederrak, “kristorenak”. *Gaur gure Andresek ederrak artukottuz* (Gaur, gure Andresek kristorenak hartuko ditu). *Maxuk ederrak emotzaz Tanboi* (Maisuak ederrak eman dizkio “Tanbo”ri). *Guk eskolan artzen genduzen ederrak* (Guk eskolan hartzen genituen ederrak).

Ederrak, hartu edo eman egiten dira. Baina gauza bitxia: ederrak emateko asmoa duenak esaten du beste norbaitek ederrak hartuko dituela. Norbaitek ederrak hartzeko besteren batek eman egin behar. Hori txandaka balitz gaitzerdi; baina, gure garaian ez zegoen txandarik; guk hartu baizik ez genituen egiten.

EDUKAZIÑO

Edukazioa, gizabidea, pertsona nagusiekiko errespetua eta begirunea (“educación”). Inork eman gabe gazteek izan behar dutena. Belaunaldi bat pasa eta hurrengoa etorri, beti entzuten da gauza bera: *Oneik gaztiok edukaziñoiri-pe eztauke* (Gazte hauek ez dute edukaziorik).

Badirudi gaztetan edukaziorik izan gabekoei, adinean aurrera joan ahala, berez etortzen zaiela edukazioa, eta bai gazteek edukaziorik ez dutela esateko lizentzia ere.

EDÚR MALUTAK

Elur malutak (“copos de nieve”). *Ordun, neun, ixe urtero jaustezin edur maluta ederrak, eta asko gañea* (Garai hartan, neguan, ia urtero erortzen ziren elur maluta ederrak, eta asko gainera).

Aspaldian kostaldean elur handirik ez du egin, beraz, hitz hauek erabiltzeko aukerarik ere apenaz izan dugu. Ordea, garai hartan kostan ere elurte latzak botatzen zituen.

EDURRE

1.- Elurra (“nieve”). *Ordun, gu umik giñanin, urtero iual ez, bañe, on baño sarrixaua etteban edurre. Ondarrutik urtenbaik, gu eskiatea-ta ez giñan juten-da, edur gexa ikusten gendun.* (Garai hartan, gu umeak ginenean, agian urtero ez baina, orain baino maizago egiten zuen elurra. Ondarroatik irten gabe, gu ez baikinena eskiatzera-eta joaten, elur gehiago ikusten genuen).

2.- *Edurtzi*. Elurtea (“nevada”). *Ordun eiban mouko edurtzaik iñoix-be eztot ezautu kostan* (Orduan egin zuen moduko elurterik ez dut inoiz ere ezagutu kostan).

Nik hamarren bat urte izango nituen, beraz, 1955 inguruan izango zen, ikaragarritzko elurtea bota zuenean. Gabon guztiak eman genituen bazter guztiak hormatuta, teilatu guztiak elur kandelaz josita.

3.- *Edurritu*. Izotz zati txikia (“cubo de hielo”). *Ure epel-epela atazkun de edurrituk eskatuenduzen* (Ura oso epela atera zigun eta izotz zatiak eskatu genituen).

EFETOS NABALES

Itsasoko tresnen eta aparailuen denda (“efectos navales”). *Aide efetos nabalesea ta erosixu ganorazko soka bat bateleako* (Zoaz itsasoko tresnen dendara eta eros ezazu ganorazko soka bat batelerako).

“Efetos nabales gero barran eontzan, bañe lena Antonio Eizagirrek, Yimin-de attak eukiban Zubi Barritik Kalandirako eskillara zabaletan, Artalekuko eskillaretan. Antxe euan efetos nabales. Axe zan eurenna”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Itsasoko tresnen denda, geroago portuan egon zen, baina, lehenago Antonio Izagirrek, “Yimi”ren-eta aitak izan zuen Zubi Berritik Kale Handira doazen eskailera zabaletan, Artalekuko eskaileretan. Denda hori hantxe zegoen. Huraxe zen Eizagirreren).

EFETU

Ondorio ona, mesedea (“efecto”). Ondoezik edo gaizki samar sentitu eta zer bait, botikaren bat, hartzen denean (pilula, kamamila...) erabiltzen dugu berba hau. *Aettek, goxin arturoten pastillik*

efetu eizta (Goizean hartu dudak pilulak on egin dit). *Mantzanilli arturot, bañe, efetoik eztozta eiñ* (Kamamila hartu dut baina, ez dit ezer egin).

EGALA

1.- Ertza (“borde”). Berba honek, erortzeko edo min hartzeko lekuak ekartzen dizkigu gogora, arriskua; eta testuinguru horietan erabiltzen dugu. *Maixan egala jo eta burun ebaxi eiñddau* (Mahaiaren ertza jo eta buruan ebakia egin du) *Mollin egal-egalin eontzan, bañe, ezan jausi* (Moilaren ertz-ertzean egon zen, baina, ez zen erori). *Maixan egaletik kenduxu botilli, jausi eongora-ta* (Mahaiaren ertzetik ken ezazu botila, erori egingo baita).

2.- *Egaletik*. Ia-ia (“casi”, “por un pelo”). *Eiñ* eta *ixan* aditzen osagarri legez: *egaletik eiñ* eta *egaletik ixan*. *Kotxi abixaran pasara eta egaletik eizte* (Autoa abiadura handiz pasa da eta ia-ia jo ninduen). *Loteixan tokaran numerun urrengoku neukan*. *Ongun egaletik ixan da* (Zozketan tokatu den zenbakiaren hurrengoa nuen. Ia-ia tokatu zitzaidan).

EGARRI

Egarri (“sediento”). *Egarriranai ure emon biako* (Egarri dagoenari ura eman behar zaio).

Forma jatorrak, “egarri izan” edo “egarriak egon” direla entzun izan dugu sarri. Egia esan, esamolde horiek lehen entzuten ziren maiz, ordea, aspaldiko urteetan geroz eta gutxiago; baina, ez gure herrian bakarrik, leku guztietan baizik. Gaur egun *egarrixeakat* (egarria daukat) entzutea guztiz arrunta da. Ordea, nor ez da gogoratzen emakumeak umeengatik honako esaldiak esaten: *Ori umioi egarrire* edo *Ori umioi egarrira* (Ume hori egarri da / Ume hori egarriak dago). Umea gose zela iruditzen zitzaientean berdin: *Ori umioi gosera* / *Ori umioi gosita*. Orain honelako aldrebeskeriak lasai asko esaten dira: *Orrek umiorrek gosiakar* / *Orrek umiorrek egarrixeakar*. Badakigu gauza hauek bideratzea eta zuzentzea ez dela samurra, baina, ez ezinezkoa.

EGARRITTU

Egarritu (“tener sed”, “venirle a una/o la sed”). *Berrittutik etxea, egarrittu einaz* (Berriatutik etxera etortzen egarritu egin naiz).

Orain ibiltzen garen lekuetan ura edo beste zernahi eskurago izaten dugu, eta agian horregatik ez dugu hain sarri erabiliko aditz hau. Dena den, orain, egarritzen garen aldioro esan behar izaten dugu, eta ondoren edan. Lehen maizago egarrituko ginen, baina, esan gabe edan.

EGARRIXAK ÍTTO

Egarriak ito (“morir de sed”). *Egarrixak ittoten alla giñan mendittik* (Egarriak itotzen iritsi ginen menditik). *Ori umioi egarrixak ittoten da* (Ume hori egarriak itotzen dago).

Beste era batera ere ito daiteke, baina, gehienak, ito, uretan egiten dira. Hala ere kasu honetan *egarriak*, hots, ur faltak itotzen gaituela esan ohi dugu. Ordea, egarriak itotzen gaitu, ura eskuratu bitartean.

EGATI

1.- Mehaka, mendrezka (“ijada”). Arrainaren buruaren segidan, sabelaren aldean, datozen bi ertzetariko bat. *Zueik buzten parti jan; nik buru te egatak* (Zuek isatsaren aldean jan; nik burua eta mehakak).

Hegaluzearen kasuan mendrezka (“ijada”) denok dakigu zer den, leku guztietan berba hori erabiltzen baita: sabelaren aurrealdean mamiz osatutako hezurdura. Ordea, beste arrainei (legatz, bakailao, bisigu, urraburu...) dagokienez, alde hori aditzera emateko guk *egati* berba erabiltzen dugu. Beste lekuetan, euskaraz, ez dakit nola esaten den. Arrain freskoaren zatirik gozoena. Arrantzale zaharrei entzuna: *Mamiñik gozuena azurran onduku* (Haragirik gozoena hezuraren ingurukoa, hots, *egati*). Baina, azkarren galtzen, hondatzen, den alderdia ere horixe izan ohi da.

2.- Hegatsa, hegala (“aleta”). Arrainek gorputzeko leku desberdinetan izaten dituzte hegatsak: uzki-hegatsa, uzki-hegala, bizkar-hegatsa, bular-hegatsa, sabel-hegatsa. *Urriko atun andixak buzten partin, atzeko egatatik buztenearte eukitteottuz lenteji lakoxe urre koloreko pekak.* (Urriko hegaluze handiak buztan aldean, atzeko hegatsetik buztaneraino izaten ditu dilista moduko urre koloreko oreztak).

EGIA

Alberto Egia Rementeria Gernika-Lumon jaio zen 1907ko maiatzaren 13an. Pilotari profesional legeztatu 1925ean hasi zen. Atano anaiekin, Rubio eta Etxabe IV.ekin jokatu izan zuen maiz. Aurrelaria zen. Oso sake bortitza zuen, eta aire joko ikusgarria. Pilotan jokatzeko guztiz dotorea.

Ondarroan “Egia” goitizena Jose Mari Aranbarri Badiolari ezarri zioten, eta ondoren semea (Jose Mari Aranbarri Etxaburu) ere bai.

“Egia afilleruauken familixak Ondarrun baraz bapaño gexa. Egia afillerure, bañe, ez guri. Gure afillerure Aranbarri. Egia desixena asma eitzen gure attai.

Eun baten Gernika junittan launakiñ zesta puntako partidu ikustea. Launak ni baño berattua jarritin, de lelangoko partidu amattu zanin, eurak esazten: “Egia, tabernan eongoa ta araxe etorri naizunin”. Da atzetik, tak-tak jo nittun batek. Atzea beatu neban da gixon edadeko bat txapelaz, andriaz euan. Bañe nik eneban ezautzen. Diñozta-ze: “Zu eza Egia, neu baño. Neuna Egia pelotaxe. Zueneko atte laun andixe neban nik. Da esateban dotori nittala pelotan jokatzen”. Kontuxu gure atte, Egiak partidu nun eukan araxe jutezan. Gero etortezan ona ta, Egia gora ta Egia bera. Egian abillidadik kontaten mundo guztiai. Da atzanin berai asma “Egia”.

Nik beñ baten preunta netzan attai ia “Egia”, nundinoa ero zeattik esatetzen. Bañe, eztoztan esplikaziñoirik emon. Da gero nun enteratena neu berak pelotaxak esanda.

Atte pasteleru zan, da Egia pelotaxan zali zalako Egia asmatzelez ba, Egia Pasteleru. Pasteleru neu-be banittan, da Egian semi, ba neu-be Egia Pasteleru”. (Aranbarri Etxaburu Jose Mari, Egia).

(Egia abizena duten familiak badira Ondarroan bat baino gehiago. Egia deitura da, baina, ez gurea. Gure abizena Aranbarri da. “Egia” goitizena gure aitari ezarri zioten.

Egun batean Gernikara joan nintzen lagunekin zesta-puntako pilota partida ikustera. Lagunak ni baino apur bat beherako eseri ziren, eta lehen partida bukatu zenean, honela esan zidaten: “Egia” tabernan egongo gara eta nahi duzunean hara etorri”. Eta atzetik *tak-tak* jo ninduen norbaitek. Jiratu nintzen, eta adineko gizonezko bat txapelaz, emaztearekin zegoen. Baina, ez nuen ezagutzen. Honela esan zidan: “Zu ez zara “Egia”, ni baizik. Ni naiz Egia pilotaria. Zuen aita lagun handia nuen. Eta esaten zuen dotorea nintzela pilotan jokatzen”. Badirudi, gure aita Egiak partida non zuen haraxe joaten zela. Ondoren etortzen zen herrira eta, Egia gora eta Egia behera. Egiaren abileziak lau haizetara zabalduz aritzen zen. Eta azkenean berari ezarri “Egia” goitizena.

Nik behin batean galdetu nion aitari ea “Egia” goitizena nondik nora edo zergatik ezarri zioten, ordea, ez zidan inolako argibiderik eman. Eta gero, hara non jakin nuen Egia pilotariak berak esanda.

Aita pastelgilea zen, eta Egia pilotariaren zalea zelako “Egia” goitizena ezarri ziotenez: *Egia Pasteleru*. Pastelgilea ni ere banintzen, eta gainera “Egia”ren semea, beraz, ni ere *Egia Pasteleru*).

EGIXE

1.- Egia (“verdad”). *Preuntaten dabenak jakittek deretxoik eztaukela pentsatemozu, egi osoik ez esan. Guzurrik esan biarrik eztaukazu; bañe, egi osoi-pezu* (Galdetzen duenak jakiteko eskubiderik ez duela uste baduzu, egia osorik ez esan. Gezurrik esan beharrik ez daukazu; baina, egia osoa ere ez). *Guzurre pekatu zan da beti esan bizan egixe* (Gezurra bekaturik zenez beti esan behar zen egia).

Egiari dagokionez bi esaldi behintzat entzuten genituen; eta abesti bat (Lekeitiokoa) kantatu ere bai. *Zoruk, mozkorrak eta umik esaten dabe egixe* (Eroek, mozkorrek eta umiek esaten dute egia). Besteak honela zioen: *Egixak miñe emoten dabela* (Egiak min ematen duela).

Kanta: “*Iru arioplano pasata bat itxasora jausi. Ekarri Seferianok ekarri..., Egixe da, egixeda, neuk ikusi dotalako...*”

2.- *Égi berdaderu*. Benetako egia (“la mayor verdad”). *Au egi berdaderure: atzo, ordu bixin, mille atun altsa genduzen*. (Hau benetako egia da: atzo, bi ordutan mila hegaluze jaso genituen). Entzuleak edo solaskideak ez duela sinetsiko uste dugunean esaten dugu; gainera ozenki, esaten duguna egiatzat saltzeko asmotan. Ordea, hiztunak “*egi berdaderu*” zenbat eta ozenago esan, solaskideak (entzuleak) orduan eta gezur handiagotzat hartu behar du entzuten ari dena.

3.- *Egixe ézta ixango!* Ez da egia izango! (“no será verdad!”, “no puede ser!”). Ezusteko ikaragarria nahiz berri lazgarria jaso, baina, sinetsi nahi ez duenari ateratzen zaio esaldi hau. Beti harridurazko tonu nabarian esaten da; ia beti ozenki. *Zer diñostazu? Ixikoneko etxi erreten dala? Egixe ezta ixango!* (Zer esaten didazu? Izebaren etxea erretzen ari dela? Ez da egia izango!)

Garai hartan, neska eta mutil, ume bihurri, oker asko ginen, denok egun osoan kalean. Ez zen harritzekoa egunero eta une oro ezusteko galantak gertatzea. Horregatik, orduko amek hitzetik hortzera esan behar izaten zuten esaldi hau; egun berean behin baino sarriago: “*Egixe ezta ixango!*” edo “*Ezta egixe ixango!*”.

EGÓI

Hondoko arrain jangarria (“pez de San Pedro”).

“*Lena arrasteruk ekartebeñ bañe, ezan saltzen da bota ettezan. Bañe, gerua jenti jaten asizan. Arraiñ feure. Eukitten dau lepuntzir ezipixe. Aue-be andixe eukitten dau. Gozure ta on ainbeste diro balixorau. Beorren aragixera zuri-zurixe. On jaten da. Arrasteruk ekarten dabe, bañe, gitxi: kaja bi ero iru gexenbat*”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Garai batean arrasteko txalupek ekartzen zuten, baina, ez zen saltzen eta bota egiten zen. Ordea, gero batzuk jaten hasi ziren. Arrain itsusia da. Bizkarraldean eztena izaten du. Ahoa ere handia. Gozoa da eta orain prezio handia egiten du. Honen haragia zuri-zuria da. Orain jaten da. Arrasteko txalupek ekartzen dute, baina gutxi: bi edo hiru kaxa besterik ez).

EGOKI

Egoki (“adecuadamente”). *Gaur sermoi enddaben abarik egoki berba enddau* (Gaur sermoia egin duen apaizak egoki hitz egin du).

EGOKIXE

Egokia (“adecuado/a”). *Orreik umiai erositzazuzen oñetakuk, egoki-egokixatiz* (Umeari erosi dizkiozun oinetako horiek oso egokiak dira). *Auxe loriau egoki-egokixe amentxe ipintteko* (Lore hau guztiz egokia da hementxe ipintzeko).

EGUELDI MÓRU

Eguraldi mota. Eguraldiagatik galdetzeko erabiltzen da. *Ze egueldi moru enbir eterau gaur?* (Ze eguraldi mota egin behar ote du gaur).

EGUNOSTANTZA

Egunsentia (“el amanecer”). *Atzo gau guztin ezkendun arraiñik topa, eta egunostantzín atrapa gendun naidanbeste antxoba* (Atzo gau osoan ez genuen arrainik aurkitu, eta egunsentian harrapatu genuen antxoa piloa).

Lehen, garai batean asko entzuten omen zen berba hau. Orain berriz, ez da erabiltzen, eta belaunaldi berrikoek ezagutu ere ez. Berreskuratzeko moduko berba.

EGURRE

1.- Egurra (“leña”). *Etxitan sue manteniū arrikatzaz ettezan, bañe sue biztuteko papera, txirixak eta egurre bizin; gañea egurre ezi ez, igarra baño* (Etxeetan suari iraunarazteko harrikatza behar izaten zen; baina sua pizteko papera, txiribilak eta egurra behar ziren; gainera, ez egur hezea, iharra baizik). *Ekatzu egur bat onetxei suonei botateko* (Ekar iezadazu egur zati bat su honi botatzeko).

2.- *Egurrak*. Egurrak (“leñas”). Etxean sua egiteko ikatza erabiltzen zen, baina, erosita. Egurrak, berriz, nondik edo handik doan lortzen ziren. Egurrak txikitzea gure lana zen. Bi aditz erabiltzen genituen hori aditzera emateko: *egurrak txikittu* eta *egurrak pika*. Aizkora lortu, eta etxerako egurrak txikitu. Baziren gizonezkoak gabeko etxeak ere. Orduan amak esaten zigun: “*Jun zattez Bittoriai egurrak pikatea*” (Zoaz Bittoriri egurrak txikitza). Noizean behin horrelako mesedeak egitea ere tokatzen zitzaigun. *Egurrak pikaten gustoa ibiltten giñan* (Egurrak txikitzen gustura aritzen ginen). Neskek baino mutilok sarriago egiten genuen lan hori. Aizkora eskuan hartuz gero, ez genuen uste jaun eta jabe ez ginenik.

3.- *Egurreta*. Egurretara (“a por leña”). *Ikatza erosteko diroik ez eukenak mendire jutezin egurreta, egur asko bizan-da* (Ikatza erosteko dirurik ez zutenak mendira joaten ziren egurretara, egur ugari behar baitzen).

Guk hori ez genuen ezagutu. Sua pizteko egur ihar batzuk, pina buruak, txirbila, papera eta abar, baina, ondoren ikatza. Ordea, gure aurreko belaunaldiko askok jo behar izaten zuen mendira egurretara sarri samar.

Argia Garridok bere liburuan (297) aipatzen du Jesus Artetxeren kasua: “Sasoi hartatik gogoan du *Anakaberaino* joaten zela egurretara etxean janaria egin ahal izateko...”.

Beste neska batzuekin egurretara joaten zeneko testigantza ematen digu Miren “*Kantaleko*”k ere.

“Fabrikan biarrik ez geunkanin egurreta. Eiñ txorta andi bat, sokiaz lotu ondo ta burun kargaten gendun sorkixe ipiñitte. Kargi tente ipiñi, norbera makurtu te burun artu. Ortik goittik pasa ta gero Antiu birin-ero koxkan bat topaten gendunin, antxe baja bixkan olantxenik, deskantzateko. Gero artu gendun oitturi, orraxe Lekatxo partea jun... karretilliaz eta karruaz; botata euazen egurrak-eta batzea. Bañe, leku batzutan ezeben lagaten aetteik erdi usteldute euazen egurra-pe artzen. Da Goikalin eontzan andra bat paliza ederra artute. Urkixako batek emotzan. Urkixa bi euazen, da bateku bastante goorra zan. Hipolite gakon andriai ixena. Trotixaneku eban gixona arek. Egurreta juntzan da Urkixakuorrek atrapa, palizi emon da axkori kendu.

Ni, Maria Luisaz (Mari Gosikarran alabi) jutenittan sarri. Gu ibiltten giñan bazkaltzeko sasoiñ-ero, abauni atrapatzen; ingurutan baserritarrik-eta ezebillen. Kamiñeruk ibilttezin an ingurun, Lekatxo birin. Gu neska gazti-pa, ta areik kamiñeruk, zaintzallik genduzen. Anakabeku zan bat mutil zarra, eta beste iru-lau euazen. Areik txistu joteozkuen iñor agertzemazan. Beste lantzinbeñ broman txistu joteozkuen; ordun errie emon egurrai te baztertu; gero eurak geuri burletan. Ez, bañe, areik ondo launtzeozkuen. Sabiñ Asterrikan bixi zana zan beste bat. Gero ixex Lekatxo arte juten asi giñan karruaz. Goxin urteten gendun de illuntzin etxea. Enda baten akordatena, karruai zeoze apurtuakon, da antxe bazter baten ezkutata laga genduzen karruok, egurrok eta sokok, da bixamonin goxeko bostetan jun giñan aetteik ekarte. Eztaitt bera karru konpondute zan, ero beste karro bateaz... dana dala. Nik gañea, etxea etorri tte armozoi-pezu iual; nik asko pasa neban-da”. (Arrizabalaga Aranburu Miren).

(Kontserba fabrikan lanik ez genuenean, egurretara. Egin karga eder bat, sokaz ongi lotu eta buruan hartzen genuen sorkia ipinita. Karga zutik ipini, norbera makurtu apur bat eta buruan hartu. Hortik goitik pasa, eta gero *Antiguako* bidean-edo hormaren bat aurkitzen genuenean, hantxe jaitsi horrela, atsedena hartzeko. Geroago, horra, Lekeitio aldera joateko ohitura hartu genuen, eskorgaz eta gurdiaz; botata zeuden egurrak-eta biltzera. Ordea, leku batzuetan, erdi ustelduta zeuden egur haiek hartzen ere ez zuten uzten. Eta Goiko Kanean bazegoen andre bat

jipoi galanta hartutakoa. *Urkixa* baserriko gizonak eman zion. *Urkixa* izeneko bi baserri zeuden, eta bateko gizona nahiko gogorra zen. Andreari Hipolita zeritzon. *Trotixaneku* zuen hark senarra. Egurretara joan zen eta *Urkixa* baserriko gizon horrek harrapatu, jipoitu eta aizkora kendu zion.

Ni, Maria Luisarekin (Mari “*Gosikarra*”ren alaba) joaten nintzen sarri. Gu aritzen ginen bazkaltzeko sasoian-edo... abagune egokia harrapatu nahian; inguruetan baserritarrik-eta ez zebilenean. Kamineroak aritzen ziren inguru haietan, Lekeitio bidean. Gu neska gazteak ginen eta, kaminero haiek laguntzaileak genituen. *Anakabekoa* zen bat, mutil zaharra, eta baziren beste hiruzpalau. Baldin eta inor agertzen bazen, haiek txistua jotzen ziguten. Inoiz brometan ere jotzen ziguten txistua; horrelakoetan karga lurrera bota eta baztertu egiten genuen; gero barre egiten ziguten. Egia esan, haiek asko lagundu ziguten. Sabin *Asterrikan* bizi zena beste bat. Gero ia Lekeitioraino joaten hasi ginen gurdiaz. Goizean irten eta iluntzean etxera. Eta behin gogoratzen naiz, gurdiari zerbait puskatu zitzaion, eta hantxe bazter batean ezkutatuta utzi genituen gurdia, egurrak, sokak eta dena; eta biharamunean goizeko bostetan joan ginen haiek ekartzera. Ez naiz ongi gogoratzen gurdia konpondu genuen ala beste gurdi batez baliatu ginen, berdin da. Nik, gainera, etxera heldu eta agian gosaririk ez nuen izango; nik gorriak pasa baintuen).

4.- *Kalandiko egur-kargi*. Kale Handian zozketatzen zuten karga egurra.

Goxin etxitan lelengoko gauzi sue biztu. Arrikatza erosteko diru euenak ondo: lelengo, txirixakiñ dde egurrakin sue biztu eta gero arrikatza bota. Arek sue artzebanin salbo. Bañe, arrikatza erosteko diroik ez eukana, axkori te soki artu te mendire egurreta. Ori, etxin jente gazti euanin. Beste batzuk egurre-be erosi enbir.

(Goizero etxeetan lehen lana sua piztea izaten zen. Harrikatza erosteko dirua zuena, ongi. Lehenik txiribilekin eta egurrekin sua piztu, eta ondoren harrikatza bota. Ikatzak sua hartzen zuenean kito. Ordea, harrikatza erosteko dirurik ez zuena, aizkora eta soka hartu, eta mendira egur bila. Hori, baldin eta etxean jende gaztea bazegoen. Beste batzuk egurra ere erosi egin behar).

Baina, bazen karga egurrarekin “negozioa” egiten zuenik ere. Premiak eta gabeziak eraginda, Kale Handian, batzuek, mendira jo karga egurra ekarri eta zozketa antolatzen zuten. Zozketa Jose Albisuk-eta (*Emok-eta*) antolatzen zuten. Kale Handian ahoz-aho zabaltzen zen berria: “*Egur kargi allarala!*” (Zozketa egiteko karga egurra iritsi dela!).

“Karta pare bateko karta guztik errepartiu; karta bakotzak errile balixoteban. Gero beste karta pare batetik karti ata. Atatezan karti zeñek eukan egur-kargi aettentzat. Errifi etteko karta pare bi bizin. Emorek-eta etteben errifi”. (Bengoetxea Burgoa Trini).

(Karta pare bateko karta guztiak banatu; karta bakoitzak erreal bat balio izaten zuen. Ondoren beste karta pare batetik karta bat atera. Ateratzen zen kartaren berdina zuenarentzat izaten zen karga-egurra. Beraz, zozketa egiteko bi karta pare behar ziren. “Emore”k-eta egiten zuten zozketa).

5.- *Egurrezku*. Zurezkoa (“de madera”). *Len, sasoi baten, txalopa guztizin egurrezku, bañe, gero arrastero txapazkuk etten asizin de gexenak txapazkuk eiñ zittuen. Bajurako txapazkuk gerua etorrizin* (Lehen, garai batean, txalupa guztiak ziren zurezkoak, baina, gero arrastero txalupa burdinazkoak egiten hasi ziren, eta aurrerantzean gehienak burdinazkoak egin zituzten. Baxurako burdinazkoak geroago etorri ziren).

EGURREZKO ARRAUTZI

Zurezko arrautza (“huevo de madera”). Arrautzaren forma eta neurria, gutxi gorabehera, zuen zurezko pieza izaten zen. Emakumeek erabiltzen zuten galtzerdiak-eta konpontzeko lagungarri. *Egurrezko arrautzi ezan jateku ixaten. Jateko arrautziaz olgetan eziñ ixaten gendun ibilli erre apurtzezan-da. Bañe egurrezkuaz bai; areaz ibiltten giñan. Guk josteko kajatik artzen gendun, menbrillo latatik. Gero iual kamazpitan agertuko zan* (Zurezko arrautza ez zen jatekoa izaten. Jateko arrautzarekin jolasean ezin izaten genuen jardun, erraz puskatzen baitzen. Ordea,

zurekoarekin bai, harekin aritzen ginen. Guk josteko tresnen kaxatik, irasagar latatik, hartzen genuen. Gero agian ohe azpian agertuko zen).

EGURRIKATZA

Egur-ikatz (‘‘carb3n de leña’’). *Egurrikatza ezautu etten gendun bañe etxitan ezan eoten, baforetan* (Egur-ikatz ezagutu egiten genuen baina, etxeetan ez zen egoten; txalupetan bai).

Honek ez zuen etxeetarako balio, eta harrikatzak ere ez txalupetarako. Beraz, etxeetan harrikatza erretzen zen, eta txalupetan *egurrikatza*. Itsasontzietara zakuetan eramaten ikusten genuen. ‘‘Brasa’’ egin eta arraina erretzeko, sasoian sasoikoa, behar izaten zuten. Azkar piztu eta luzaroko iraupenik ez zuena. *Egurrikatza baforetan eruteben itxosa arrañe erreteko* (Egur-ikatz txalupetan eramaten zuten itsasora arraina erretzeko).

EI

Omen (‘‘parece que’’). *Eueldi txarrak ei datoz, da itxosa ezingou urten* (Eguraldi txarrak omen datoz eta ezingo gara itsasora irten). *Danok beran zaiñ eonga; bañe, ez ei dator* (Denok beraren zain egon gara; baina, ez omen dator).

ÉIBAR

Gugandik hurbil zegoen herririk garrantzizkoena. Bagenekien ez zegoela urruti, eta industria garatua zegoela herri hartan. *Entzunde geunkan Eibarren etten zile bizikletak, motorbizikletak eta josteko makiñak* (Entzuna genuen Eibarren egiten zirela bizikletak, motoak eta josteko makinak).

Zenbait eibartar udan hurbiltzen ziren Ondarroara, eta gure herriko hondartzaren goiko aldean *Alfa* enpresak, bertako langileen seme-alabentzat udalekua zuen (*Alfako etxi*).

Bitxikeria moduan hona Antxon Narbaizak Eibarko Udal Artxiboan aurkitutako 1918ko (1918-12-04) testu bat: ‘‘Se han utilizado cuatro banastas de pescado en malas condiciones para el consumo... La Comisión de Gobernación resolverá en lo que estime conveniente acerca del castigo que merecen las expendedoras de pescado en esta villa llamadas **Buena** y **Sebastiana** de Ondarroa y Águeda de Motrico pues ya son reincidentes de estos actos atentatorios a la salud pública de esta villa no una vez sino muchísimas veces, y a mi juicio merecen no solo una multa de 25 pesetas cada una, sino la expulsión total de esta pescadería, y retirarles la licencia para la venta como se hace en otras poblaciones si reincidiesen por segunda vez pues que hoy han remitido las cuatro banastas a las que llaman sus criadas o dependientas... y ellas no se presentan, ninguna de las tres dueñas se han presentado en esta pescadería, prueba fehaciente de que sabían ellas que remitían pescado podrido con objeto de eludirse del castigo o multa’’.

EIDÉ

Banekien, esaten nuen! (‘‘ya me figuraba’’). Aurrez adierazitako zerbait, ustea edo arriskua, egia bihurtzen denean, pertsona helduek, hitz honen bitartez adierazten zuten baieztapena. *Eide! Sokamuturrak atraparau axe mutille. Nik ikusirotenin-be egaletik eitze-ta; esateneban nik!* (Banekien zer gertatuko zen! Azkenean mutil hura sokamuturrak harrapatu du. Nik ikusi dudanean ere ia harrapatu zuen; esaten nuen!).

EIÑ

1.- Egin, bete (‘‘hacer’’, ‘‘cumplir’’, ‘‘ejecutar una acción’’). *Ori permisui naibozu euki, paperak enbizuz* (Baimen hori eskuratu nahi baduzu paperak bete behar dituzu). *Orrenbeste berbaik eiñbaik eixun enbizune* (Horrenbeste hitz egin gabe egin ezazu egin behar duzuna). *Aiñddutzuena eiñ enbizu, bestelaik baakixu zer dakazun* (Agindu dizutena bete egin behar duzu, bestela badakizu zer daukazu).

2.- Egokitu, ohitu (‘‘adecuar’’, ‘‘acomodarse’’). Egoera (lana, lekua...) berri batera, nahiz lan berri batera egokitzea adierazteko erabiltzen dugu. *On dala iru illabete etorri zan, bañe ondioik ezta*

eiñ (Duela hiru hilabete etorri zen, baina, oraindik ez da egokitu). *Badaruz lau illabete itxosun, bañe, ondioik ezta eiñ* (Badaramatza lau hilabete itsasoan, baina, oraindik ez da ohitu).

3.- Ia beti, ironiaz, alderantziz esanda, ezezko esaldietan erabiltzen genuen. Okerkeriaren bat egiten genuenean, kontuak eskatu behar zigunarengandik (aita, maisua, batelaren jabea...) zerbait gogorra espero izaten genuen. Inork esan gabe bagenekien hori. Hala ere, hantxe egoten zen norbait, espero genuena gogorarazten ziguna: *Attak eztotzue ixe engo!* Hitzez hitz: Aitak ez dizue ezer egingo! Inork esan gabe, bagenekien ondo asko, justu alderantziz ulertu behar genuela, hots, aitak kristoren pasada emango zigula. *Enetzan ixe eiñ. Burdinotsa!* (Izugarriak eman nizkion).

4.- Urtean behin, gutxienez, bete behar zen gauza: *Pazkuku eiñ* (Pazkokoa egin: aitortu eta jaunartu) Zenbat eta maizago aitortu eta jaunartu hobe zela esaten zuten apaizek. Horregatik, baziren urteko egun guztietan jaunartzen zutenak. Aitortu, egunero ez; hori astean behin. Guk, akolitook hori ongi kontrolatzen genuen. Orokorrean emakumeek maizago aitortzen ziren, eta jaunartu ere bai. Gizonezkoak nagiagoak ziren. Eliza katolikoak gutxienez urtean behian “konfesatu” eta “komulgatzea” agintzen zuen; horixe zen, hain zuzen *Pazkuku* (Pazkokoa) egitea. Agindu hori betetzen ez zuenak, urte osoko bekatu guztiez gain, beste bat gehiago egiten zuen.

Behin batean arrantzale batek, dirua behar zuela eta bere lehengusinari eskatu zion. Lehengusinak bazuen dirua, baina, ez zion baietzik eman; gizonarekin hitz egin behar zuela eta agian emango ziola. Lehengusina egunero mezatara joaten zen horietakoa zela-eta, lehengusuak bazuen dirua lortzeko esperantza. Hala ere, gauza luzatuz zihoan. Elizako irteerak zaintzen zituen gizonak, eta bistara agertu, lehengusinak ikus zezan. Egund batean, emakumea elizatik irten eta bere lagunekin berriketan zegoen. Arrantzalea bazter batean, beste askotan bezala zain. Azkenean emakumeak ikusi zuen. “*Txis-txist*” deitu zion lehengusinak. Gizona, pozik. “Dirua emateko asmoa duela izango da”, pentsatu zuen bere baitan, eta hurbildu zitzaion. Emakumeak honela galdetu zion: *Eizu?* (Egin al duzu?). Arrantzalea pentsatzen hasi zen, paperen bat, firmaren bat edo, zerbait egin behar ote zuen dirua eskuratzeko. “*Zer eiñ?*” (Zer egin?), galdetu zion lehengusinari. Eta honek: *Pazkuku*. Hilabeteetan diruaren zain zegoenari, ea “Pazkokoa” egin zuen. *Pazkuko ostixiaz zatoz!* (Zer Pazkoko eta zer ostia!) erantzun zion lehengusuak amorru biziz. Ondoren zer gertatu zen inortxok ez dit kontatu, baina “imajinatzen” dut; lehengusinak aitaren eginez, zer esango zuen: *Attiaren, semiaren...auretteiti berbak!* (Aitaren, semearen! Horiek dira hitzak). Baina dirua falta.

5.- Larrua jo. Gizonezko batek emakume bati *engou?* (egingo dugu?) eskatzen dionean, larrua jotzea baizik ez dio eskatzen. “Baizik” esan dut, baina, nahikoa eskatzea bada. Lehen beti gizonak eskatzen zuen, eta orain ere, nik baietz esango nuke.

“Gorra nox pasaakon baakixu Zamorai? Zamoraneko atte, Takota, iru bidar ezkonduakure. Atzanin Vittori Kastoraz ezkondu zan, da Vittorik eukan alabi, Ane. Baakixu, Zamora bera-be mutill matxoti, da Ane neski ederra. Arek ordun amazpi bat urte eukiko zittun, da Zamora-pe amazortzi-ero. Mutille, baakixu, biribille. An, arpexe garbitzen-da, lena ixatezan... kuartobañoik-eta iñun ezeuan lena Ondarrun. Aberatsen baten etxin ezpaeuan, bentzat gure etxitan-da pentsa-bez. Lena palankani-ero zinke-ero, ixatezan. Ikustebanin inperio utsik... inperio esateakon barruko erropiai-ero goniai-ero...gona utsaz-da ikustebanin, Dios! Baakixu-be, ateso, ateso! Eun eunin ikusten, eun eunin ikusten, da ezekezele nundik asi... ze, ganorai-pez neskiak zelan esan-ero. Eun baten okurriu gakan da esatzan: “Ane! Engou?”. Besteik ixebez, “engou?”, esatzan. “Auxea esatzana... atte! Rikardok (Zamorak Rikardo eukan ixena) au esazta, ta ori esazta”, asi zan Ane zaataka. “Txo!”. Artu kañueta attak eta, ill enbirdabela-ta, maixan bueltaka bixak. Maixai buelta ta buelta, ta eziñ eskapa. Balkoiko ati zabalik eualdez eiban salto zerea...Attapirereko an berengun bixizilez, Attapirereko araxe salto eiñ dde Pasaire, Pasaiñ tie eukan-ba. Ondarrutik oñez Pasaire. Ondarrun aringangan asi tte Orixon beatubala atzea esateban. Orduntxe arnasi artu. Da or,

Orixoko kanteran baten, koño! keie. Kantereruk lapikoku-te ipiñtteben kontuxu mendiko suaz-ero biarrin dazen arte. Inddarrak antxe jan. Gero abarketaik-eta ixe ezeukalez, oñortosik. Orreik karruk eukitteben-ba a zera, frenateko... ortik emendik, karruai kendute zeozelako abarketak jantzi, alla zan Pasaire, tianea. Berak ze esaten daben baakixu? Berak sekule beñ “engou?”esan, da bost urte kostaakozela berai; bost urtin Ondarrure etorribaik. “On errezaabill gauzi”, esaten dau. Bost urte kostaakozela berai “engou?” esati, esati bakarrik”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Badakizu noiz gertatu zitzaion gogorra “Zamora”ri? Zamora”ren aita, “Takota”, hiru aldiz ezkondukoa da. Azkenean Vittori “Kastora”rekin ezkondu zen, eta Vittorik alaba zuen, Ane. Badakizu, “Zamora” bera mutil sendoa, eta Ane neska ederra. Hark orduan hamazazpiren bat urte izango zituen, eta “Zamora”k ere hemezortzi-edo. Badakizu, mutil borobila. Han, aurpegia garbitzen-eta, garai batean izaten zen... bainugelarik-eta ez zegoen inon Ondarroan. Aberatsen baten etxean ez bazegoen, behinik behin gure etxeetan-eta, pentsatu ere ez. Garai hartan palankana edo zinka edo izaten zen. Ikusten zuenean *inperio* hutsean... *inperio* esaten zitzaion barruko arropari-edo, barruko gonari-edo... barruko gona hutsean ikusten zuenean, Dios! Badakizu, estu eta larri! Egunero ikusten, egunero ikusten, eta ez zekienez nondik hasi... izan ere ganorarik ere ez neskari nola esan-edo. Egun batean erabaki zuen eta esan zion: “Ane! Egingo al dugu?”. Besterik ezer ere ez, “egingo al dugu?”, esan zion. “Hau da hau esan didana... aita! Rikardok (“Zamora”k Rikardo zuen izena) hau esan dit, eta hori esan dit”, hasi zen Ane oihuka. “Txo!”. Hartu zuen aitzak aitzak handia eta hil egin behar zuela, mahiari bueltaka biak. Mahiari buelta eta buelta, eta ezin zuen alde egin. Balkoiko atea zabalik zegoenez, egin zuen salto zerera... Aita Piedadearen kapera ondoan lehen solairuan bizi zirenez, kalera salto egin eta Pasaiara, Pasaiara izeba baitzuen. Ondarroatik oinez Pasaiara. Ondarroan korrika hasi eta Orion begiratu zuela atzera, esaten zuen. Orduantxe arnasa hartu. Eta hor, Orioko harrobiren batean, joño! kea. Harrobiko langileek nonbait lapikokoa ipintzen zuten mendiko egurrez sua eginez. Babarrunak jan zituen hantxe. Eta abarketarik eta ezer ez zuenez, oinutsik. Horiek, gurdiek edukitzen zuten ba hura, zera, frenatzeko... hortik hemendik, gurdiei kenduta, nolabaiteko abarketak jantzi eta heldu zen Pasaiara, izebaren etxera. Berak zer esaten duen badakizu? Berak sekula behin, “egingo al dugu?” esan, eta bost urteko zigorra izan zuela; bost urtean Ondarroara etorri gabe. “On errazago dabil gauza”, esaten du. Bost urteko zigorra ordaindu behar izan zuela berak, “egingo al dugu?”, esatea, esatea bakarrik).

6.- Txalupak itsasoratzeke, eta noski, arrantzan egiteko behar-beharrezkoak zituen gaiak hartu: ikatza, janaria, gasolioa eta jela. *Ikatza etten eon giñan pontoñ eta gero segixan urten gendun itxosa* (Ikatza hartzen izan ginen “pontoian”, eta ondoren berehala irten ginen itsasora). *Gasolle Baxonan eiñ gendun* (Gasolioa Baionan hartu genuen). *Jela eiñ dde urten engou* (Jela hartu eta irten, itsasoratu egingo gara).

7.- *Éngo neuké*. Egingo nuke, iruditzen zait (“me parece que”). *Engo neuke gaba baño len eurixe ekarrikorabela* (Iruditzen zait, ilundu baino lehen euria hasiko duela).

EIÑALAK EIÑ

Eginahalak egin (“poner todo el empeño”, “hacer todo lo posible”). Gauza bera adierazteko honen kide den “*aleñak eiñ*” (ahaleginak egin) maizago erabiltzen dugula esango nuke. *Eiñalak eñdde-be ezeben biarra amattu* (Eginahalak eginda ere ez zuten lana bukatu). *Eiñalak eiñ zittuezen estropari irabazteko, bañe alperrik* (Eginahalak egin zituzten estropada irabazteko, baina, alferrik).

Noski, aurrekoek guk baino maizago erabiltzen zuten. Forma biak erabil ditzakegu, berezko joeraz gutxiago erabiltzen duguna (*eiñalak*) sarriago erabiltzen saiatuz.

EIÑARINE

Gutxi eginda, ongi egin gabe (“poco hecho/a”, “al dente”). Janariari dagokionez esaten dugu. Izan ere batzuei janaria (zernahi janari) ondo egina gustatzen zaie, eta beste batzuei *eiñariñe* (gutxi eginda). *Niri txuleti eiñariñe gustateata* (Niri txuleta gutxi eginda gustatzen zait).

EIÑDDAKUK EIÑDDERAZ

Ez dago atzerabiderik (“ya no hay vuelta atrás”). Hitzez hitz: “egindakoak eginda daude”. Atzera bueltatu ezin den egoeran, alegia, erremediorik ez duenari buruz esan ohi da. *On alperri-te berba etti. Eiñddakuk eiñdderaz* (Orain alferrik da hizketan jardutea. Horrek ez du, bueltarik, erremediorik). *On ezta zereñik! Eiñddakuk eiñdderaz!* (Orain ez dago erremediorik!).

EIÑDDAU ETTEKU

Ederra egin du! (“ha hecho un disparate”). Astakeriaren bat egindakoan. Aditzaren pertsona (*eiñddau, eiñddot, eiñddou, eizu, eiñddabe...*) beti ere egin duenari egokituta. *Eiñddot etteku!* (A zelako astakeria egin dudun!). *Eiñddou etteku!* (A zelakoa egin dugun!).

EJERTZIXUK

1.- Gogo-jardunak (“ejercicios espirituales”). Beti pluralean. *Loiola jun giñan ejertzixuk ettea* (Loiolara joan ginen gogo-jardunak egitera).

Neska gazteak nahiz mutil gazteak joaten ziren leku jakin berezietara (Loiolara, Arantzazura...) astebete edo hamarren bat egun igarotzera barnetegiren batean. Apaiz, jesuita edo fraideren batek zuzentzen zituen otoitz, meza, aitortza eta hitzaldien bitartez. Helburua: kristau bizitzari zegokionez zuzentzea eta arrastoan sartzea. Eta benetan jendea sartzen zen arrastoan; batzuk goizago beste batzuk beranduago, bai arrastotik irten ere.

2.- *Ejertzixuta*. Gogo-jardunak egitera, gogo-jardunetara (“a hacer ejercicios espirituales”). *Arantzazureguz ejertzixuta* (Arantzazura goaz gogo-jardunetara). *On ejertzixuta iñor-be ezta juten. Len ostea, goxa ero berandua ixte danak jutezin: Loiola ezpazan Arantzazure, ta Arantzazure ezpazan Donostire* (Orain gogo-jardunetara inor ez da joaten. Lehen berriz, goizago edo beranduago ia denak joaten ziren: Loiola ez bazen Arantzazura, eta Arantzazura ez bazen Donostiara).

Orduan jakina, “*neska(k) neskakiñ, mutillak mutillakiñ*”, nahastu gabe, alegia. Uste dut gehienetan Don Jesus San Miguel mugitzen zela esparru horretan, bera ere aritzen baitzen gogo-jardunetako hitzaldiak ematen.

“Ondarrutik Donostire jun giñan iru-lau neska ejertzixuta. Donostin euan “Casa de Ejercicios: Santa Teresa”. Araxe jun giñan. Beste leku askotatik etorri zin neskak; eta Ondarrutik iru-lau: Garbiñe Purineku, Kankilloineko mojin aizti, Sabiñe-ta (Joxe Marín andri), olakoxe grupo bat. Don Jesus San Miguelek emon bizkuzen ejertzixuk, eta Don Jesus-be geuaz juntzan. Bixkat berandu alla giñan, da segixan kuarture. Beste guztik allata euazen. Kuarture sartu te bentana urteneban. Beian neska bat euan, donostiarrak-ero. Gora beatu te preuntaztan: “¿Sois de Ondarroa?”. “Sí”, nik. “¿El padre también?”, berak. Eta nik: “Sí; la madre también”. (Arrizabalaga Basterretxea Begoña).

(Ondarroatik Donostiara joan ginen hiruzpalau neska gogo-jardunetara. Donostian zegoen “Casa de Ejercicios: Santa Teresa”. Haraxe joan ginen. Beste leku askotatik ere joan ziren neskak, eta Ondarroatik hiruzpalau: “*Puri*”ren alaba Garbiñe, “*Kankilloi*” familiako mojarren ahizpa, Sabiñe-eta (Jose Marín emaztea), horrelako talde bat. Don Jesus San Miguelek eman behar zizkigun gogo-jardunetako hitzaldiak, eta Don Jesus ere gurekin joan zen. Apur bat berandu heldu ginen, eta berehala gelara. Beste guztiak iritsita zeuden. Gelara sartu eta leihora irten nintzen. Behean neska bat zegoen, donostiarrak-edo. Gora begiratu eta galdetu zidan: “¿Sois de Ondarroa?”. “Sí”, erantzun nion. “¿El padre también?”, berak. Eta nik: “Sí; la madre también”).

EKARRI

1.- Ekarri aditzaren forma sintetiko asko ez ditugu erabiltzen. Inperatiboa bai: *ekatzu*. *Ekatzu ogi zati bat* (Ekar iezadazu ogi zati bat). Indikatiboko orainaldiko “hark-hura” pertsonen dagokien forma ere bai: “*dakar*”. *Bizkargik antobiakar (dakar)* (*Bizkargi* txalupak antxoa dakar). Hau oso ondo erabilia da; izan ere, txalupek itsasotik arraina ekarri egiten dute. *Aketxek-eta zematakarre (zenbat dakarre)?* (*Aketxek-eta* bere kideak zenbat dakarte?). Aditz-forma sintetiko hau (ekarri aditzarena) txalupei dagokienez beti erabili izan.

Ordea, zer gertatu da? Gorago aipaturiko ekarri aditzaren forma hori (*dakar*) eduki aditz formarekin (hark-hura: *dauke*) nahastu, eta erabat ordezkatu dela. *Dauke* ordez *dakar* erabiltzen da. Bitxia benetan. Beste pertsonen dagozkien formak (*dakat*, *dakau*, *dakazu*, *dakazue*) zuzen erabiltzen dira. Nork hirugarren pertsona den kasuetan (singularra nahiz plurala: *arek eta areik*), aldiz, “eduki”ren formak baztertu eta “ekarri”renak hartzen ditugu. *Nire karteri zeñetakar (zeñek dakar)?* (Nork dauka nire diru-zorroa?). Hemen, *zeñetauke* forma beharko luke: *Nire karteri zeñetauke?*

Oker hori hor dago, baina, ez dut uste hain zaila denik zuzentzea; izan ere “eduki”ri dagozkien hirugarren pertsonako forma horiek betidanik erabili izan dira gure artean. *Zure bizikleti beratauke* (Zure bizikleta berak dauka), *Zure bizikleti euratauké* (Zure bizikleta beraiek daukate).

Bestalde hor dugu gaur egun oraindik Ondarroan sarri samar entzuten den lokuzioa: “*eztauke arrixkoik!*” Hemen, *euki* aditza (nor-nok 3. pertsona singularrak: *dauke*, *eztauke*) zuzen erabiltzen dugu. Horren ordez Ondarroan inori ez diot entzun, “*eztakar arrixkoik!*”. Gaurko joeraren logikaz (*dauke* ordez *dakar*) horrela beharko luke. Honek zerbait esan nahi du, eta zer pentsatua eman beharko liguke. Ikus, *eztauke arrixkoik*.

2.- *Ekatzu*. Ekar iezadazu (“traemelo/la”). Ekarri aditzaren inperatiboko forma sintetikoa. *Ekatzu gatzan bixkat* (Ekar iezadazu gatz apur bat). Gure belarrientzat, hau, guztiz arrunta izan da, gurasoek erabiltzen zutelako. Guk beste forma batzuk erabiltzen ditugu maizago: *ekarri*, *ekarrixun*, *ekarritzaxun*.

Horrelakoak berreskuratzeko ahaleginak merezi duela uste dut. Lehen pausoa litzateke entzuten dugunaz jabetu, onerako eta txarrerako. Belarritik sartzen zaigun guztia bahe batetik pasatu, hots, entzun eta jaso. Eta ondoren, testuinguru egokian erabiltzen saiatu.

EKILIKUA

Bai, horrela da! Zerbait baieztatzeko formula. Bermeon ere horrelaxe esaten da. Latinetik hartua: *ecui illi qua* (*hori hola da*). *Aurrerak iru te ba-peiz irabazirau?* Erantzuna: *Ekilikuá*.

ÉKIN

Ekin, jardun, aritu. *Ortteabill marmittakuai ekiñ dde ekiñ* (Hortxe ari da marmitakoari ekin eta ekin / Hortxe ari da marmitakoa jan eta jan).

EKIÑALDIXE

Zerbaitetan denbora luze samarra ematea. *Arratsaldin ekiñaldi ederra eiñddou pelotan* (Arratsaldean luze jardun dugu pilotan).

EKIÑE

Iharduna. Izen legeaz erabiltzen dugunean, hitz jarioari dagokio. Isildu ere egin gabe une oro hizketan ari denagatik esan ohi da. *Orrettetabill ekiñe* (Horrek, isildu ere egin gabe dihardu hizketan).

EKIÑTXARREKU

Marmar gaiztokoa, marmar txarrekoa. Hitz honetan argi dago elkarketa dugula: *ekiñ+txar*. *Ekintxarrekoak* inguruko guztiak urduri jarri eta nazkatzen ditu; baina, ez behin eta bitan, ahal duen guztietan baizik. Espezialitate hori du: bakean dagoena ere, ekinaren ekinez, bere jarduna

medio, sutan, gori-gori jarri, eta bazterrak nahastu. *Gizona santu baño onauara, bañe, andri ekiñtxarreku; gizona sutan ipintten dau* (Gizona santu hutsa da, baina, andrea marmar txarrekoa. Gizona sutan ipintzen du). Hau adibide bat besterik ez da. Alderantziz ere gertatzen da: *ekintxarreku gizona ixati*.

EKITZE

Gatzuna egiteko erabiltzen den gatz larria, oso ale lodiz osatua. Ondarroako fabriketan horrela (*ekitze*) deitzen zitzaion. Kontserba fabriketan erabiltzen den gatz arruntari, “sal 0” (“sal cero”) deitzen zaio gatzelaniaz, eta gatz honi berriz “sal X” (“sal equis”). Hain zuzen ere hortik datorkio *ekitze* izena.

Salmueri etteko, ure botatezan tiña, da barrun, kopalet baten, ekitze ipiñi. Neurrixak, urana ta ekitzena, ondo zaiñddubir salmuera ona etteko. Densimetru bizan, da a manejaten jakiñ (Gatzuna egiteko, upelera ura botatzen zen, eta barruan, saskitxo batean, gatz ale lodiak ezarri. Uraren eta gatzaren neurriak ongi zaindu behar gatzuna zuzen egiteko. Gatzunaren dentsitate neurgailua behar zen, eta hura erabiltzen jakin).

ELASTIKU

Jertsea (“jersey”). Orokorrean, gure aurrekoek jertseari esaten zioten horrela, *elastiku*; baina, bereziki maukarik gabeko jertseari. *Epel da ta elastikoik eztobiko* (Epel egiten du eta ez dut jertserik beharko).

ÉLDU

1.- Heldu (“madurar”). *Sagar lapurreta juten giñanin, beti ezkenduzen eldutakuk artzen* (Sagar lapurretara joaten ginenean, beti ez genituen sagar helduak hartzen).

Honetan ez ginen baserritarrek bezain adituak (*entendiduk*), baina, fruta batzuk (sagarrek, gereziak, aranak) helduak zeuden ala ez jakiten genuen.

2.- Heldu (“agarrar”). Ihes egin ez dezan zerbait edo norbait eskuz tinko hartzea adierazteko, Euskal Herriko leku askotan “heldu” berba erabiltzen da; beste batzuetan “oratu”. Guk aldiz, “*agarra*”. Zentzu honetan, gure herrian *eldu* ez da aspaldiko urteetan erabili.

Hala ere, testuinguru zehatz eta jakin batean erabili izan dugu berba (*eldu*). Arrantzan ari garelarik, arrainak *eldu* egiten du (“picar”). Ez dut esango, honen ordez *pika* inoiz esan ez dugunik; baina, *eldu* ere sarri. Niri gehienetan ez zidaten heltzen; beste batzuei, ordea, bai. *Gauzire ori gero-e! Arrantzan alkarren kostau, joten eon; batei eldu te eldu, eta bestiai ikutoi-pe, jamoni-pe. Uretan barrun dan arrañak, arrantzan zeñddabillen jakin-ero!* (Hori harritzekoa da! Bi lagun arrantzan elkarren ondo-ondoan jardun, eta batari heldu eta heldu; besteari, aldiz, ukiturik ere ez, jaramonik ere ez. Uretan barruan dagoen arrainak jakin-edo, nor dabilen arrantzan!). *Pedro Anjel Karteruai beti eltzeotzen, eunero, kalaran-kalaran. Guri urtin beiñ* (Pedro Anjel “Karteru”ri beti heltzen zioten, egunero, aparailua uretaratu ahala. Guri urtean behin).

ELEGANTE

Dotore (“elegante”). *Etxin biar asko eizue, eta atzanin elegante geature* (Etxean lan asko egin duzue, eta azkenean dotore geratu zaizue). *Zueneko atte elegante ixun* (Zuen aita dotore zihuan).

Esango nuke, berba hau gure artean adjektibo lez baino adverbio lez maizago erabili izan dela.

ELEGANTI

Dotorea (“elegante”). *Traje eleganti erosizu* (Traje dotorea erosi duzu). *Ori neskioi beti ixan da eleganti* (Neska hori beti izan da dotorea).

Dotori, dotorea, berbak beti izan du presentzia handia gure artean, baina, bai *eleganti* hitzak ere.

ELEGANTZIA LA FRANTZIA

Norbaiten dotoretasuna azpimarratzeko botatzen diren hitzak. Gerra garaian (1936ko Francoren gerra) alde eginda, euskaldun asko, eta tartean ondarrutarrak, egon ziren Frantzia (Euskal Herrian, hots iparraldean, eta iparraldetik kanpo). Frantsesak ezagutu zituzten nolakoak ziren (zikinak, axaleko itxura maite zutenak...), eta leku batzuetako frantsesak dotoreak zirela ere bai. Hortik, datorkigu dotoretasuna Frantziar lotzeko joera.

ELEMENTU

1.- Alproja (“bicho”, “elemento”). *Len onan fami eukan orrepañe, elemento ederrara eiñdde ori* (Lehen txintxo fama zuen horrek, baina, orain a zelako alproja dagoen egina). *Goiko mutille? Demasa elementu* (Goiko mutila? A zelako alproja!).

2.- Sarearen osagaia (“elemento”, “componente”). *Ongo mari txarra eiñddabe. Arrañik atrapa-bez, aberixi eta gañea sari elemento guztikiñ galdu.* (Oraingo marea txarra izan dute. Arrainik harrapatu ez, matxura, eta gainera sarea bere osagai guztiekin galdu dute).

ELGORRIXE

Elgorria (“sarampión”). Umetan pasatzen den gaixotasun infekziosoa eta kutsakorra. Bere ezaugarri nabarmena: larruazaleko orban gorriak. *Gure umik elgorrixe atraparau* (Gure umeak elgorria harrapatu du).

Garai hartan ume ugari ginenez, elgorria batetik bestera zebilen eten gabe mamua bailitzan. Gure inguruan une oro zegoen presente; horregatik entzuten genuen maiz andreen ahotan. Esan horrela egiten zen, baina, nik uste dut harrapatu, elgorriak egiten zuela umea, eta ez alderantziz.

ELIXAKUK

Elizakoak, oleazioa, azken igurtzia, azken oliadura (“últimos sacramentos”, “viático”, “extremaunción”). *Osaba Jesusei elixakuk erutzez* (Osaba Jesusi elizakoak eraman dizkiote).

Bai euskaraz eta bai gaztelaniaz, berba desberdinak erabiltzen ziren, zenbait sinonimo, hiltorian zegoen kristauari apaizak ematen zion azken sakramentua adierazteko. Apaizak, gaixoaren gorputza (bekokia eta eskuak bereziki) gantzutzen zituen. Bestalde, garai batean, behin baizik hartzen ez zen sakramentua, eta azkena, izan behar zuenez, hortik “azken igurtzia” berba. Gaur egun, nahi denean har daiteke; ez dago heriotzaren orduaren zain egon beharrik.

Orduan, gauza bat genuen garbi, *elixakuk* eramaten zizkieten, berehala hiltzen zela. Norbaiti *elixakuk* eraman bazizkiten, biharamunean edo pare bat egun barru izaten zen hileta.

Zeremonia honetan ere akolitook (edo sakristauak) parte izaten genuen. Ikusten genuen elizakoak hartzen zituen kristaua nola egoten zen. Apaizari lagundu egin behar zitzaion, olioak, isipua eta behar zituen tresna guztiak eskura emateko. Apaiza, komunera eta ohera izan ezik, ez zen inora bakarrik joaten; zeremonia guztietan behar zuen laguntzailea.

ELIXAN SÁRTZI

Elizan sartzea. Erditzen zen emakumea (haurra izaten zuena), berrogei egunetan kalera ez zen irteten, beraz, elizan sartu ere ez. Berrogei egunak igaro ondoren joaten zen elizara apaizaren aurrera; horri *elixan sartzi* deitzen zitzaion. Testamentu Zaharretik zetorren ohitura hau. Erditzeak suposatzen zuen “kutsaduratik” Elizak (apaizak), zeremonia jakin baten bitartez, emakumea “garbitu” egiten zuen.

ELIXI

Eliza (“iglesia”). *Ondarrun elixi parroixiai esaten geuntzan* (Ondarroan elixi parrokiari esaten genion).

Elix soilik esaten zenean parrokia ulertu behar zen. Beste eliza txikiak ere baziri, baina, hauek aipatzean zehaztasunez hitz egin behar zen: *Antiuko elixi, Attapireri, mojetako elixi, Santa Klarako elixi, ospittaleko elixi...*

ELIXKORRA

1.- Elizkoia (“devoto/a”). Elizaren arauai jarraiki zeremonia erlijiosoetan hutsik egin gabe parte hartzen duena. *Elixkorratizenak funtziñoi guztittan parte artzen dabe* (Elizkoia direnek elizako zeremonia guztietan hartzen dute parte).

2.- *Elixkoxe*. Elizkoia (“devoto/a”). *Elixkoxak andrak ixatezin gizonapaño gexa* (Emakumeak gizonak baino elizkoiagoak izaten ziren).

Behin batean, Antiguako Ama Birjina bahitu egin zuten, eta itzultzeagatik dirua eskatu. Ni jadanik Zarautzen bizi nintzen, eta Iñaki Eizagirre “*Kamaleoi*” ere bai. Kale berean bizi ginenez, egun batean topo egin eta Antiguako Ama Birjinaren kontu horretaz ari ginela Iñakik honela esan zidan: “*Ni ena ba-pe elixkoxe, bañe peni artutzat*” (Ni ez naiz elizkoia, baina, Ama Birjinak pena eman dit).

ELIXOPI

Zimitorioa, eliz ataria (“pórtico de una iglesia”). *Elixopin sarri ibilttezin umik-eta. Geu-be bai batzutan, bañe Goikalekuk-eta gexa* (Zimitorioan umeak sarri ibiltzen ziren jolasean. Gu ere bai, baina, Goiko Kalekoak sarriago). *Elixopin gebizen da sankristauk bixaldu eiñgattu* (Zimitorioan genbiltzan eta sakristauak bidali egin gaitu).

Garai batean zimitorioan ez zegoen aterik; orain bai. Horregatik egoten zen zikina eta iluna. Leku horretaz zer gogoratzen naiz? Ia inguru guztian harrizko jarlekua zuen, eta *alturitaka* jolasean ibiltzen ginen. Jaiotzaren bat zenean (aberatsen alaba edo semea) txanponak bolo-bolo ere hantxe barruan botatzen zituzten. Emakumeek, elizatik irten ondoren, lehen egotaldi luze samarra, *mantila* (buruko zapi beltza) eta guzti *elixopin* egiten zuten herriko berriak elkarri kontatuz. Izan ere, handik abiatzen zirenean, kasu batzuetan bakoitzak kale desberdina (*Goikalinzir, Kalekutzin berutz, plazan berutz, Iperkalea*) hartu behar izaten zuen. Bide bera hartzen zutenek kontu kontari jarraitzen zuten ekinean hurrengo bidegurutzera bitartean, eta hantxe egiten zuten azken egotaldia. Bakoitzak zituenak kontatu, besteei entzundako kontu freskoak jaso eta etxera. Etxean zegoenari honela hasten zitzaien: *Andra batek esazta...*

Horrela bada, orain arratsaldeetan kafetegian kafesnea hartuz, goizean polikiroldegian, edo supermerkatuan elkarri herriko kontuak pasatzeko elkartzten diren bezala, orduan, jendea bi leku jakinetan elkartzten zen: *elixopin* (elizatarien) elizatik irtetean, eta berdura plazan (bertan edo bidean).

Hileta zegoenean, apaiza, akolitoa lagun (bat edo hiru: hiletaren mailaren arabera), hildakoaren bila joaten zen, eta berarekin batera etortzen zen jendea oinez elizara zerraldoa bizkarrean zutela. Bidean zehar apaiza nahiko isilik. Ordea, *elixopera* (eliz atarira) sartzen zenean, hango aterpearen oihartzunari etekina atera nahiz, ozenki hasten zen kantatzen: “*Miserere mei Dues, secundum magnam misericordiam tuam...*” Don Emilio edo Don Manuel tokatzen bazen, “fuerte” kantatzen zuten eta ikaragarritzko zirrara sortzen zitzaidan, beldurra sentitzerainokoa. Don German edo Don Jesus (biak ahots makalekoak), bazen berriz, ez hainbeste.

Eta elixopin sarri zeñ topaten gendun? Botikako txakurre (Eta zimitorioan sarri nor aurkitzen genuen? Botika-dendako txakurra).

ELIXOSTERI

Elizara joan-etorria, elizara osteria (“salir de casa para asistir a la iglesia y volver”). Etxetik elizara joan eta itzuli. Hitz konposatu hau (*elixa osteri*), elizara, zertara edo hartara, egunero joaten ziren emakumeen ahotan entzuten genuen. *Elixosteri eiñddotenin asi naz arrañak garbitzen* (Elizara joan-etorria egin ondoren hasi naiz arrainak garbitzen). Egunero *elixosteri* (elizara bisita) egiten zuten gizonezko zaharrak, erretiroa hartutako arrantzaleak, izango ziren; baina, hau, emakumeen kontua zen batez ere. Gure izeko Klarak (ezkongabea), adibidez, egunero egiten zuen *elixosteri*. Guk akolitoak begien bistan izaten genuen *elixosteri* egunero nork egiten zuen.

ELIZI

Helizea (“hélice”). *Txalopa batek elizi galdurau te buzuabill bille* (Txalupa batek helizea galdu du eta urpekaria ari da bila). *Bafor andixan elizi, erreparaziñoi etteko liorrea altsatebenin ikusten gendun* (Txalupa handien helizea, konponketaren bat egiteko lehorrera jasotzen zutenean ikusten genuen).

Garai hartan hegazkinak helizedunak ziren, baina, guk filmetan baizik ez genituen ikusten. Hala ere, ikusten genuen helizeak zein azkar ibiltzen ziren, eta konparaketetan eredutzat hartzen genuen haien abiadura. *Arioplanun elizipaño martxa andixa erun dau* (Hegazkinaren helizeak baino abiadura handiagoa eraman du).

“Jose Zalduattik dakat entzuti... Mollan bixi zan a. Beran balkoittik elizi botatzela... Etorrizin ordun Ondarrure kontuxu kamioik-ero autobusak-ero beteta, fasistak banderakiñ-dde, “Viva España”-ka-ta. Enda Jose Zalduk baforeko elizi eukala etxin, da axe botatzela fasistai”. (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Jose “Zaldu”gatik entzun izan dut... Hura Nasa Klean bizi zen. Bere balkoitik helizea bota ziela... Orduan Ondarroara kamioietan edo autobusetan faxistak etorri omen ziren banderekin-eta “Viva España” oihu eginez. Eta Jose “Zaldu”k txalupako helizea zuela etxean, eta huraxe bota ziela faxistei).

ELORRIXO

Bizkaiko ertz batean dagoen barruko herria. *Sasoi baten entzun etten gendun bakarrik Elorrixo errixan ixena. Bañe alako baten jun giñan da ikusi gendun nun euan da zelaku zan* (Garai batean Elorrio herriaren izena entzun baino ez genuen egiten. Baina, halako batean joan ginen eta ikusi genuen non zegoen eta nolakoa zen).

Bitan edo hirutan joan izan ginen Elorriora *peregrinaziñoin* (peregrinazioan). Helburua: *Elorrixoko semi, beato Balentin Berriotxo santu etti* (Elorrioko seme Balentin Berriotxo, beatoa zenez, santu bihurtzea). Beatoa zen eta denon artean santu egin behar genuen. Halako batean egin zuten santu. *Gutzako a biaji, autobusin sartu te Elorrixoa juti, eskurtziñoi ixatezan* (Guretzat bidaia hura, autobusean sartu eta Elorriora joatea, txangoa izaten zen). Ia beti izeba Puritarekin joaten ginen. *Zapata kajan leatza pla-pla eiñdde sartu te abante Elorrixoa* (Zapata kaxan legatza pla-pla eginda sartu eta Elorriora).

EL SUSTANTZIERO

Etxez etxe urdai zatiak (zati handi samarrak izaten omen ziren) saltzen jarduten zuen gizonezkoari deitzen zioten horrela. Auzo bakoitzean (*etxebarru bakotxin*) batek baizik ez zion erosten; erosketa txandaka. Lehenik eroslearen lapikora sartzen zen urdai zatia, eta ondoren beste etxe guztietako lapikoetan denbora neurtuan; baina, hurrenkera, ordena, txandatuz. Familia batek erosten zuen urdai zatiaren “sustantziak” inguruko guztiek ateratzen zuten probetxua.

“Manuelak (Bengoetxea) kontateban ori. Zelan deitzeotzen arei urdaxe ekartebanai? El sustantziero. Arek ekarteban urdai zati bat. Ixatezan astin batek paati; bañe a urdaxe etxebarruko lapiko guztittatik pasatezan. Lelengoko pisokuk paatebanin, beran lapikutik asi; urrengo astin biarrengokuk paga, eta beran lapikutik asitte. Lapiko bakotxin ordulaun. Ori Manuelak neuri kontataku, berai amak kontata. Aume Anbrusik kontateban ori. Bañe, aume Anbrusik ikusi eta bixi ixaban ori eurak gaztizile”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Manuelak kontatzen zuen hori. Nola deitzen zioten hari, urdaia ekartzen zuenari? *El sustantziero*. Hark ekartzen zuen urdai zati bat. Izaten zen asteen batek ordaintzea; baina, urdai hura auzoko lapiko guztietatik pasatzen zen. Lehen solairukoak ordaintzen zuenean, bere lapikotik hasita; hurrengo asteen bigarren solairukoak ordaindu, eta bere lapikotik hasi. Lapiko bakoitzean ordu laurden. Hori Manuelak niri kontatutakoa, berari amak kontatua. Amona Anbrusik kontatzen zuen hori. Baina, amona Anbrusik ikusi eta bizi izan zuen hori beraiek gazteak zirela).

Alde batetik, modurik demokratikoenean (gauzak txandaka) urdai zati bati etekinik handiena ateratzeko modua aurkitu zuten; bestetik, berriz, atera kontuak horrela urteetan aritzeko zein ongi konpondu behar ziren auzo bateko familien artean.

EMAKUMI

Emakumea (“mujer”, “chica”). Gure artean hitz honek ez du presentzia handirik izan; *andri* berbak jana zion lekua. Gure artean gehienetan *andri* gora eta *andri* behera. Emakumea nahiz emaztea adierazteko, *andri*. Hala ere inoiz entzuten genuen *emakumi* berba testuinguru arruntan. *Emakume gazte bat etorri zan aman preuntin* (Emakume gazte bat etorri zen amaz galdezka).

Zein testuingurutan entzun izan da sarri? Emakumeen artean, “komodin” gisara. *Ze emakumi? Bai emakumi! Ez emakumi! Emakumi, ori zelaik engozu ba?* (Neska, hori nola egingo duzu ba?) Gizonezkoen artean *gixona* (*Bai gixona! Ez gixona! Gixonak e!*) erabiltzen den gisa berean.

Gaur, emakumeen artean, euskaraz ari direla, lasai asko botako dio bata besteari: *Hombre Itziar!* edo *Hombre Arantxa!*, *Hombre Maite!* Aski da belarriak erne izatea.

EMÍ

Emea (“hembra”). *Pertsonan artin garbi euan, arra ezana emi zan, eta emi ezana arra* (Pertsonen artean garbi zegoen, arra ez zena emea zen, eta emea ez zena arra). Beraz *arra* ala *emi*, ez zegoen besterik.

Garai hartan generoaz ez ginen asko kezkatzen; izan ere gizonak eta emakumeak, neskak eta mutilak ongi bereizten genituen. Animaliei zegokienez, txakurren artean batzuetan argi egoten zen arra zein zen. Inoiz, *txoiero espertuk* (txorien kontuetan adituak) entzuten genituen kardantxilo hura emea zela edo beste tarin hura arra zela; txori emeek ez zutela kantatzeko balio baina, arrautzak ipintzeko bai... eta horrelako kontuak entzunda ikasi egiten genuen. Bagenekien, behintzat, kaiolan edukitzeko emeak ez zuela balio, kaiolan zegoen txoria kantatzeko baitzen.

Askoz geroago jakin nuen merkatuan saltzen den legatza emea izaten dela, eta arrak ez zuela ezertarako balio; bizirik dagoen bitartean itsasoan bai, emeak ernaltzeko, baina, harrapatutakoan ez.

EMISORI

Irrati emisorea, itsaso-emisorea (“emisora de radio para establecer comunicación con los barcos de pesca”). Lekeitiorako bidearen goiko aldean, Santa Klararen ermitaren ondoan egon zen emisorea, txalupekin hitz egiteko. *Txalopak emisoriaz berba etteben, eta andik pasateotzen armadoriai mandatu* (Emisoretik txalupekin hitz egiten zuten eta handik ematen zizkieten armadoreei errekaduak).

ÉMON

1.- Eman (“dar”). *Guk eskatu etten gendun asko bañe emon ez* (Guk eskatu egiten genuen maiz, baina, eman gutxi).

Haurren artean sarri gertatzen zen lagunari zerbait eman bezain pronto, damutu eta berriro kentzea. Horrelakoetan honela kantatzen genuen: *Emon da kendu zapatia kendu*.

2.- Aurretik datiboa ezartzen diogu, izenarena nahiz aditzaren nominalizazioarena. *Eraxai emotza* (Edariari eman dio). *Len inpreñuko demoniue baño gaiztua zan, bañe, on, zartza, elixa jutiai emotza* (Lehen infernuko demonioa baino gaiztoagoa zen, baina, orain, zahartzaroan, elizara joateari eman dio). Horrelakoak bat baino gehiago ezagutu izan ditugu.

3.- Emakume batek gizonezkoari larrua jotzea eskaini: potxorra edo alua eskaintzea, ematea. Gure herriko kanta herrikoi batean agertzen dira berba hauek: *Beko Kalian dago Zizili, Zizili* (hau hiru aldiz errepikatzen da), *arek emoten du ixilik*”.

4.- Gizonezko homosexualen artean larrua jotzean egiten diren bi ekintza, bakarrean burutzen direnak: bata eman eta besteak hartu; baina, kasu honetan, *popatik* (ipurditik). Guk, metafora

gisara biak erabiltzen ditugu: *popatik artu* eta *popatik emon*. Ustekabeko baten bitartez norbaiti iruzur egiten zaionean, erabat engainaturik usten denean esaten da: *popatik emotza*. *Popatik artzea* (popatik hartzera) aldiz, bidali egiten da. *Jun zattez popatik artzea* (Joan zaitez popatik hartzera).

5.- *Emonalak emón*. Eman ahalak eman, txikitu, egurtu (“dar ua soberana paliza”, “emplearse a fondo”). Lokuzio hau egurra, jipoia emateari dagokio eta ez beste ezeri. *Emonalak emonda-be berin jarraitzen dau; egirik eztau esan ondioik* (Kristorenak eta bi emanda ere berean jarraitzen du; oraindik ez du egiarik aitortu).

Gauza bera aditzera emateko badugu beste era bat: *emon-emon eiñ* (gogor eman). *Emón-émon eiñdde-be berbaik ezeban eiñ* (Ikaragarritzko jipoia emanda ere ez zuen hitzik esan).

6.- *Emona mermí*. Hau da, eman zale (eskuzabalak) ez direnek argudiotzat erabiltzen duten esaera; alegia, emana ez dela negozioa, gutxitzea eta “mermatzea” baizik. Hori esaten dute, beraiek ez dutelako inoiz ematen, eta ez dutelako nahi beste inork joera hori izan dezan. Izan ere beste inork emango ez balu, beraiek kontzientzia lasaiago! Baina, beste batzuk eman eta beraiek eman ez...

7.- *Émon*. Eman (“ceder”). Arropei dagokienez, handitu, zabaldu, esan nahi du. *Bixkat bustiaztanin jertsak emon eiñddau* (Apur bat busti zaidanean jertseak eman egin du).

Prenda batzuk, alabarentzat erosi eta amarentzako neurrira jartzen ziren. *Urak ikutu eiñ orduko, alabin jertsu amantzat. Kalidadi ona!!*

ENBARAZATA

Haurdun egon (“embarazada”). *Tripandixaz eon* eta horrelakoak entzuten ziren, baina gehien *enbarazata*. Guk umeok horrelako hitzik sarri ez genuen entzungo, baina, emakumeen tripa handiez ohartu bai. Izan ere garai hartan goikoa ez bazen, behekoa, eta behekoa ez bazen aldamenekoa, emakume gazteak haurdun izaten ziren orain baino sarriago. *Ontxe-be Tomasa enbarazatara* (Orain ere Tomasa haurdun dago).

ENBARKA

1.- Sartu; arraina txaluparatu, hots, jaso (“embarcar”). “Embarcar: introducir personas, mercancías, etc., en una embarcación, tren o avión”. Ondarroara trenik ez da sekula heldu, eta hegazkina (*arioplanu*) gutxiago. Bueno, egia esan, *arioplanu* ez zen Ondarroatik urruti ibili, abestiak esaten duenez Lekeitio aurrean itsasoan erori baitzen bat (*Iru arioplano pasata, ba itxasora jausi...*). Dena den, arrantzaleen ahotan, hitz hau txalupan sartzeari dagokio. *Polon bost urtin ibilli eta gero Aketxen enbarka nittan* (Arrantzale gisara *Polo Norte* izeneko txalupan bost urtean ibili eta ondoren *Aketxe* txalupan sartu nintzen). *Pare bat ordun mille kilo atun enbarka genduzen* (Pare bat orduan mila kilo hegaluze jaso, txalupara sartu, genituen).

Baina, hasieran agian horretarako baizik erabiltzen ez zen aditz honek hedadura zabalagoa hartu zuen arrantzaleen ahotan, eta testuinguru ugaritarako baliatu izan dira hitz honetaz. *Arrantzale zarrak, Karmen eunin Kofraxan konture bazkaxe etteben. Iñon konture zala-ta maire atateben guzti enbarka* (Arrantzale zaharrek, Karmen egunean Kofradiak ordainduta bazkaria izaten zuten. Inoren kontura zela, eta mahaira ateratzen zen guztia sabelera sartzen zuten). *Zamora-ta kuadrilli etxeko bandan gatozela enbarka Kresala. Antxe jo gendun atzanengoko txikitu* (“*Zamora*” eta koadrila etxerantz gentozela, *Kresala* tabernara sartu eta hantxe hartu genuen azken basoerdia).

“Banekixen neure bille ebillena; orretteattik eun guztin eonittan ni arek ez topateko lekun. Arratsaldeko seirak aldea, topa enittunin, pentsa neban junde eongozala ta Kresalan jarri nittan zea baño trankilla zerbezi eraten. Alako baten enbarka bera”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Banekien nire bila zebilena; horregatik egon nintzen egun osoan hark ez aurkitzeko lekuan. Arratsaldeko seiak aldera, pentsatu nuen, ez ninduela aurkitu eta joana izango zela, eta *Kresala* tabernan jarri nintzen, patxada ederrean, zerbeza bat hartzen. Halako batean, hara non sartzen den bera tabernara!).

Sartu, kanpora ezin da egin, barrura baizik; horregatik, testuingurua ongi adierazita baldin badago, “sartu” aditzaz “barrura” erabili beharrik ez dago, beraz, “enbarka” aditzaz ere ez. Hala ere, gure herriko arrantzaleek ia beti *enbarka barrure* esaten dute. *Maire atateben guzti enbarka barrure* (Mahaira ateratzen zuten guztia barrura).

2.- *Enbarka ta enbarka*. Sartu eta sartu, jaso eta jaso. Testuinguru jakinetan errepikatzen da: asko jan edo arrain asko harrapatu denean. *Antxobi enbarka ta enbarka* (Antxoa jaso eta jaso).

ENBARKAZIÑOI

Txalupa, itsasontzia (“embarcación”, “barco”). *Eueldi txar-txarra emoben, da enbarkaziñoi guztik etorrizin etxea* (Oso eguraldi txarra iragarri zuten, eta itsasontzi guztiak etorri ziren portura).

Arrantzako (baxurako nahiz arrasteko) itsasontzia aditzera emateko guk txikitan *bafora* eta *barku* berbak baliatzen genituen. *Mollan iru-lau bafordaz bakarrik; beste guztik itxosa jundi* (Nasa Kale aurrean hiruzpalau itsasontzi baizik ez daude; beste guztiak itsasora irten dira). Gure aurrekoek aldiz, *bafora* berba, ikazdun txalupak, hots, baporeak, adierazteko baizik ez zuten erabiltzen; eta itsasontzia orokorrean aditzera emateko *txalopi*. *Antxobaz kargata etorriri txalopa guztik* (Antxoaz lepo etorri dira itsasontzi guztiak). Aurreko belaunaldikoek, egoera jakin batzuetan *enbarkaziñoi* berbaz baliatzen ziren; gu inoiz ere ez. *Barra junittan enbarkaziñoik ondioik antxe eongozilakun, de grano batik ezeuan; danak besiuta urtenda* (Portura joan nintzen itsasontziak oraindik hantxe egongo zirelakoan, eta alerik ez zegoen; denak bisigutara irtenak ziren).

ENBARRANKA

Txalupa, ur txikitan, hondoa jota geratu (“embarrancar”). *Akordatena, itxoso txarra euan eun baten, arrastero bat ebillen porture sartu naxan. Sartzen asi zan, atrapaban olatuk eta plaire eruban. Antxe geatu zan enbarrankata. A txalopi ondarretik atati ezan erreza ixan* (Gogoratzen naiz ekaitz gogorra zegoen egun batean, arrasteko txalupa bat zebilen portura sartu nahirik. Sartzen hasi, olatuak harrapatu eta hondartzara eramane zuen. Hantxe geratu zen hondoa jota hondarretan. Txalupa hura hondarretik ateratzea ez zen lan samurra izan).

ENBAZU

1.- Enbarazua (“estorbo”). *Biarrin-ero zeozetan dabillennai enbazoik ezgako gustaten* (Lanean edo zerbaitetan ari denari enbarazurik ez zaio gustatzen).

2.- *Enbazu eiñ*. Enbarazua egin (“estorbar”). *Al dala enbazoik ezgako iñoi enbir* (Ahal izanez gero enbarazurik ez zaio inori egin behar).

Hitzaren jatorria argi eta garbi dago, gaztelaniako “enbarazo”. Haurdun dagoen emakumeari, denbora pasa ahala sabela hazten zaionez, ibiltzeko eta zenbait mugimendu egiteko enbarazu handia sortzen zaio, azken hilabeteetan bederen. Beraz, ezin esan hitz desegokia denik. Besteren bat ere hauta zitekeen, noski!

3.- *Enbazun eón*. Enbarazuan egon (“estar en medio”, “estorbar”). *Oneik umiok betiraz enbazun* (Ume hauek beti daude enbarazuan). *Orreik kajok enbazundaz, da kenduxuz ortik* (Kaxa horiek enbarazuan daude eta ken itzazu hortik). *Zu betiza enbazun* (Zu beti zaude enbarazuan).

Enbarazuan pertsonak egon daitezke, baina, bai gauzak ere.

4.- *Enbazutik kendú*. Enbarazutik kendu, trabatik kendu (“quitarse de en medio”, “quitarse de delante”). *Erdi-erdixan euan bera beangañin etzindde. Enbazutik kentzeko esanetzan da txarto artuztan; asarratu eiñ gaztan* (Erdi-erdian zegoen lurrean etzanda. Trabatik kentzeko esan nion, eta gaizki hartu zidan; haserretu egin zitzaidan). *Enbazutik kentzeko mille bidar esan arren, jamoni-peiz* (Enbarazutik kentzeko mila aldiz esan arren, jaramonik ez).

ENDA

Eta (“y”). Emendiozko (kopulatiboa) juntagailua. Forma hori (*enda*), batez ere umeen jokoetan, kontatu behar zenean agertzen zen, adibidez soka-saltoan: *enda bat, enda bi, enda iru, enda lau...* Hauek nesken kontuak ziren; baina, inoiz mutilen ahotan ere entzun zitekeen.

Hala ere ezin esan helduen ahotan entzuten ez denik. *Esatzat bi ero iru bidar ze pasaran, enda berak ukatu osta-be* (Esan diot bi edo hiru aldiz zer gertatu den, eta berak ukatu berriro).

ÉNDAZ

1.- Jatorriz (“de origen”, “de procedencia”). “Enda: leinua, familia bateko aurrekoen edo ondorengoen multzoa”. Familia bateko kideek ezaugarri nabarmena dutenean, eta aurrekoek ere horrela izan baziren, orduan ematen diogu hitz horri, bete-beteko esanahia. *Endaz di orreik diru eiñtzallik. Orreneko attitte ta attittan atteta-be olakoxizin* (Horiek, familiaz, jatorriz, dira diru aurreztaileak. Horien aitona eta aitonaren aita-eta ere horrelakoak ziren).

2.- *Endazku*. Aurrekoengandik datorkiena, jatorrizkoa. *Orreik beti ixandi abertzalik. Endazkurabe ori* (Horiek beti izan dira abertzaleak. Jatorriz dute joera hori).

ENDEMAS

Batez ere. “Endemás: *en y demás*. Particularmente, con especialidad”. Dena den, gaztelaniako hiztegiak berak dio gaur hitz hau apenaz erabiltzen dela. Gaztelaniaz ez, baina, gure herrian bai, eta euskaraz egiten den beste zenbait lekutan ere bai. *Sasoi baten, “34”tik goxeko laurak alde a etxea bazixuzen, bronki zeukazun; endemas erdi inkata allaten baziñan* (Garai batean, “34”-tik goizeko laurak aldera etxera bazindoazen, errieta zenuen seguru; batez, ere apur bat edanda bazindoazen).

ENDREOSU

Endredatzailea, istilu zalea (“alborotador”). Mutila *endreosu*, eta neska *endreosi*. Beste izenondoekin (adjektibo kalifikatzailea) bezala honekin ere generoa errespetatzen dugu: *Tontu/ tonti, nerbiosu/nerbiosi, espabilau/espabililadi. Ori dan tokixan ezta bakeik. Beti ixan da ori endreosu* (Hori dagoen tokian ez dago bakerik. Beti izan da hori istilu zalea).

ENDRERU

1.- Endredoa, istilua, iskanbila (“altercado”, “riña”). *Aukeran endreru baño baki naxa ixaten da* (Aukeran istilua baino bakea nahiago izaten da). *Batzuk, endreru sumaten dabenin gustoa jutendi endreruran lekure* (Batzuk, iskanbila sumatzen dutenean gustura joaten dira iskanbila dagoen lekura).

2.- *Endreru atá*. Iskanbila sortu (“armar follón”). Lehen baziren, eta orain ere izango dira iskanbila sortzen (*enderu ataten*) espezialistak. Koadrila bakoitzean egoten zen gutxienez bat, eta batzuetan bat baino gehiago. *Orrek ontxe-be endreru atakorau* (Orain ere horrek iskanbila sortuko du). Batzuek bakea ipintzeko joera izaten dute, eta horretan izaten dira trebeak; beste batzuek, aldiz, iskanbila sortzea izaten dute helburu.

Istilua, endredoa edo haserrea, handia sor daiteke, baina, atera daitekeen handienari eta zaratatsuenari, guk *itxosu beteku* deitzen diogu: itsasoa betekoa (handiagorik ezin da). *Kartetan ebizen bake-bakin, da alako baten itxosu beteku endreru ataben* (Kartetan ari ziren bake-bakean, eta halako batean ikaragarritzko istilua sortu zuten). Testuinguru honetan *enderu* berbaren elipsia ere sarri egiten da: *Itsosu beteku ataben* (Ikaragarritzko istilua sortu zuten).

3.- *Endrerun eiñ*. Liskarrean jardun (“tener un fuerte altercado”). Eztabaida gogorrean elkarri direnak eta ez direnak esaten jardun, heldzeraino edo jotzeraino. Zer gertatzen da? Jotzera helduz gero “*auskan*” (borrokan) hitza erabiliko genuke. Hala ere, sarri, nahiz eta joka ikusi, emakumeek, egoera samurtze aldera, *enderu (enderun eiñ)* esatea nahiago izaten dute. Gizonek, *enderu* eta *auski* (borroka), ongi bereizten dute eta egoera bakoitzari dagokion bezala deitu. *Mikelek eta koñatuk endrerun eiñddabe* (Mikelek eta koinatuak eztabaida bortitza izan dute / Mikelek eta koinatuak borrokan egin dute).

Emakume eta gizonen arteko desberdintasuna egoera bera ikustean, beste hitz batzuekin ere gertatzen da. Gehiegi edaten zuenagatik gizonek *mozkorra* hitza erabiltzen zuten, eta emakumeek *zali* (zalea, hots, ardozalea), batez ere emakume bati buruz ari baziren.

ENÉ BARATA

Ai ene, ene bada! (“por Dios”). Zerbait gogorra gertatuko dela ikustean esaten den interjekzioa: *ene barata: ene bada eta! Ene barata! Umi ittokora* (Ene bada! Umea itoko da!).

ENJENERAL

1.- Gehienetan (“generalmente”). *Enjeneral atea jun de diar etti ixatezan antxobatako. Ati jo, ta barrutik erantzun arte antxe, geldik. Erantzutebenin: “Pedro itxosa etorteko”, ero “Antonio, itxosa etorteko”* (Gehienetan ateraino joan eta deitzea, antxoatarako izaten zen. Atea jo, eta barrutik erantzun arte, hantxe geldirik. Erantzuten zutenean: “Pedro, itsasora etortzeko”, edo “Antonio, itsasora etortzeko”). *Domeketan gu enjeneral amarretako mezata juten giñan* (Igandeetan, gehienetan, hamarretako mezatara joaten ginen).

2.- *Enjeneralin*. Gehienetan (“generalmente”, “en general”). Forma hau gure aurrekoek maizago erabiltzen zuten. Honen sinonimoa, *jeneralin*, *jenealin*, orain gehiago entzuten da. *Antxobata enjeneralin arratsaldin jutezin goxeako arrañe ekarteko* (Antxoatara, gehienetan, arratsaldean irteten ziren biharamun goizerako arraina ekartzeko).

ENKANBIO

Berriz, ostera, aldiz (“sin embargo”). Gaztelania garbitik zuzen-zuzenean jaso. Gure aurrekoek, hots, gure gurasoen belaunaldikoek maiz erabiltzen zuten. Euskarazko honen ordaina, *ostea* (ostera) beti entzun izan dugu eta erabili ere bai; baina, *enkanbio* ere hitzetik hortzera. *Zure gixona beti bajuran ibilli ixan da; enkanbio nire gixona, beti arrastin* (Zure senarra beti baxuran aritu izan da; nirea aldiz, beti arrasteko txalupetan).

ENKARGA

Enkargatu (“encargar”). *Pastelak enkargattuaz bixarko* (Pastelak enkargatu ditut biharko). *Billotte enkargatea zeiñ jungora?* (Arkumea enkargatzera nor joango da?).

Egia esan, etxean behar zena une berean ekartzen zen dendatik. Horregatik, gure etxera, behinik behin, enkargatutako gauza asko ez ziren ekartzen. Berba hau mezari zegokionez entzuten genuen maizenik, eta gehienetan izeba Klararen ahotan: *mezi enkarga. Attittan ixenin mezi enkargatea juna* (Aitonaren izenean meza enkargatzera joan naiz). *Gurin mezi-te bai enkargakozan sarri, bañe ostontzeko gauzaik, pastelik eta olakoik, pentsa-bez* (Gure etxean meza bai enkargatuko zen maiz, ordea, gainontzeko gauzarik, pastelik eta horrelakorik, ezta pentsatu ere).

ENKARGU

Enkargu berezi samarra denean (“recado algo especial”). Izan ere, adibidez Zarautzen “enkarguak egitea”, etxerako erosketa arruntak (eguneroko janaria) egitea da; guk horri *mandatuk eiñ* deitzen diogu. *Enkargure nu* esaten duenak, eguneroko erosketaz aparteko enkargu bereziren bat egitera doala nahi du adierazi. *Atzo emonetzun enkargu eizu?* (Atzo eman nizun enkargua egin al duzu?).

ENKARNA

Enkarnatu (“encarnar”). Tretzak daramatzan amuei karnata, antxoa txikia, ezarri. Tretzari zegokionez erabiltzen zen berba hau: *tretzi enkarna. Antxiñe tretzak enkarna boreetan etten eizin, bañe gero etxitan etteben ori biarroi* (Antzina tretzak sotoetan enkarnatzen omen ziren, baina, ondoren, etxeetan egiten zuten lan hori). *Tretzi ondo enkarna birrixatezan. Erozelan enkarnaten bazendun, tretzi botaeran antxobi solta ettezan* (Tretza ondo enkarnatu behar izaten zen. Nolanahi enkarnatzen bazenuen, tretza botatzean, antxoa amutik askatu egiten zen).

“Antxobi amun sartu te koloka, dobla enbizan antxobi. Lelengo burun sartu, burun bittan sartu, da gero buztanai buelta, ostabe beste blasero bat emon bizan. Bestelan tretzi ureta botaeran solta ettezan antxobi”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Antxoa amuan sartu eta kolokatu, tolestatu egin behar zen, eta gero buztanari buelta, berriro beste *blasero* bat eman. Antxoa amuan horrela ondo ez bazen ezartzen, tretza uretara botatzerakoan antxoa amutik askatu egiten zen).

Dena den, zernahi motatako arrantza burutzeko amuari karnata jartzea “*amu enkarna*” lokuzioarekin ematen da aditzera.

ENORDEN

Ordenak agintzen duen bezala eta ganoraz, behar den bezala, txukun (“en orden”, “como es debido”). *Gu ezga eongo ta naibozue etxin afaldu; bañe, gero, gauzak enorden laga* (Gu ez gara egongo eta nahi baduzue etxean afaldu; baina, ondoren, gauzak txukun jasota utzi).

ENPAKA

Antxoak “salazoaia” (gatzetan jartzeko) egiteko prestatu, ondo tolestatuaz lata handietan (hamar kiloko edo bost kiloko latetan) ipini gatza emanda. Gaztelaniaz “empacar: empaquetar, encajonar”. Bermeon *enbaja*. Lan hori, lehen, emakumeek egiten zuten, eta orain ere bai; horretan aritzeari, “*enpakan biarra etti*” esaten zitzaion. *Enpakan biarrin ogei urtin ibilli nittan* (Antxoak enpakatzen hoge urtean aritu nintzen).

ENPAKADORAK

Kontserba fabrika antxoak, burua kendu ondoren, lata handietan gatzetan ipintzen aritzen ziren (diren) emakumeak. *Enpakaten beti andrak ibilttezin, eta orreattik enpakadorak esatetzen* (Enpakatzen beti emakumeak aritzen ziren, eta horregatik *enpakadorak* deitzen zieten).

ENPALAGOZU

Gozoegia. (“empalagoso”). Gozo puntu atsegina pasa eta gozoegia dagoen janaria. *Au koliñetiau enpalagozura* (Tarta hau gozoegia dago).

Guk esaten dugun moduan hartuta, badirudi bere osaketan *gozu* (gozo) adjektiboa duela. Baina, ez da horrela; gaztelaniatik hartutako berba dugu. “Empalagar: causar hastío”. “Empalagoso: dícese del alimento que empalaga”. “Empalagoso” berbaren bukaera (“-goso”) hori, guk “*gozu*” bihurtzen dugu, eta esanahiari dagokionez ere (nazka ematerainoko gozoegia) bat datoz; horregatik hartzen du itxura jator hori.

Bere izaera, keinu eta berbetako eragatik nazka eta higuina ematen duen pertsonari ezartzen zaio adjektibo hau. *Jatorra eta agradabli ixateko alegiñe etten dau, bañe enpalagozura* (Jatorra eta atsegina izateko ahalegina egiten du, baina, nazka eta higuina ematen du).

ENPANADI

1.- Mozkorra (“borrachera”). *Zure lengusuk eta launak, ederra euken enpanadi* (Zure lehengusuak eta lagunak, a zelako mozkorra zuten!). *Enpanadi demasa atrapa neban atzo* (Atzo sekulako mozkorra harrapatu nuen).

2.- Nahasketa, nahaste-borrastea. Informazio, gertaera nahiz kontzeptu bati buruz gauzak argi ez dituenagatik esaten da: *Ederra enpanadi!* (Hori da nahaste-borrastea).

ENPARA

Nazkatu, gogaitu (“asquear”). *Eunin eunin etten dau eurixe: Oneaz euealdixoneaz enparatana* (Egunero egiten du euria. Eguraldi honekin nazkatuta nago). *Onettek umionek enparabinau* (Ume honek nazkatu behar nau). *Orreaz kantiorreaz enparata nakazu* (Kanta horrekin gogaituta naukazu).

ENPARAGARRITTASUNE

Nazkagarrikeria (“askerosidad”). Alderdi txarra adierazteko *tasuna* atzizkia erabiltzea behin baino sarriago gertatzen da gure artean. Adibidez, *negargarritasune* (negargarrikeria). Kasu honetan ere horrela erabiltzen dugu. *Auxera enparagarritasune* (Hau da nazkagarrikeria).

ENPARAGARRIXE

Nazkagarria (“asqueroso/a”). *Au umiau enparagarrixera. Paeta-pe enparako leukez* (Ume hau nazkagarria da. Hormak ere gogaituko lituzke).

Gauzei eta egoerei ez zaie eranstean adjektibo hau, pertsoneri baizik; beren jardun eta jarreragatik nazkagarri egiten direnei.

ENPARU

1.- Nazka (“asco”, “repugnancia”). *Arei enparu netzan da ezineban ikusi-be eiñ* (Ikaragarritzko nazka nion eta ezin nuen ikusi ere egin).

Aulestin berriz *enpagu*. Ordea, pertsonen inoiz ez diete *enpagurik* ematen, gauza (janaria, ustelduta dagoen zerbaite) nazkagarriren batek baizik.

2.- *Enparu artú*. Nazka hartu. *Alboko gixonai enparu artutzat* (Aldameneko gizonari nazka hartu diot).

3.- *Enparu emón*. Nazka eman (“dar asco”). *Orrek beko andriorrek enparo bat emoteozta!* (Beheko emakume horrek ikaragarritzko nazka ematen dit).

Bi ekintza hauek, hots, *enparu artu* eta *enparu emon* gehienetan aldi berean gertatzen dira; izan ere, norbaitek nazka ematen duelako hartzen dio beste norbaitek nazka.

ENPATXA

Enpatxatu, kateatu, korapilatu (“enganchar”, “enredar”). *Arrantzan nebillela amu ondun enpatxagatan* (Arrantzan nenbillela amua hondoan kateatu zitzaidan).

Frantsesez badute “empêcher” berba: trabatu, oztopatu, eragotzi, galarazi.

Arrantza eta arrantzako tresnekin lotzen zen aditz hau. Adibidez, *amu enpatxagata* entzutean, amua nonbait kateatuta geratu zaigula ulertu behar dugu. Ordea, *tretzi enpatxa*, tretza nahastu, izango litzateke. Baina, hitz hau, edozein testuinguruan erabiltzen dute arrantzaleek metafora gisara. *Etxea getozen bake-bakin; Iñaki toparou te beraz enpatxata geatuga* (Etxera gentozen bake-bakean; Iñakirekin topo egin dugu eta berarekin “kateatuta” geratu gara).

ENPATXU

1.- Nahaste-borrastea (“embrollo”). *Aingiri altsarotenin pita gañin asire saltoka ta enpatxu demasa eiñgata* (Aingira jaso dudanean, pita gainera joan da eta sekulako nahasketa sortu zait).

Jatorriz, arrantzaren inguruan gertatzen ziren pita edo soka nahasketak (askatzeko nahiko zailak) adierazteko erabiltzen zen. Dena den, edozein eratako nahasketa edo iskanbila aditzera emateko balio du. *Goxeko ordutan txosneta jun giñan. Antxe ebillen enpatxu!* (Goizeko ordutan txosnetara joan ginen. Han zebilen han nahaspila!).

2.- *Enpatxu atá*. Istilua sortu (“armar follón”). *Bake-bakin geuazen; alla zan bera, ta bi konta orduko itxosu beteko enpatxu ataban* (Bake-bakean geunden; heldu zen bera, eta derrepente sekulako istilua sortu zuen).

Nahita edo nahi gabe pertsonen sortzen dute iskanbila edo istilua. Honetan batzuek abilezia aparta izaten dute. *Alkarrei kristonak esaten asizin, eta demasa ataben enpatxu* (Elkarri Jesukristorenak esaten hasi ziren eta ikaragarritzko iskanbila sortu zuten).

3.- *Enpatxu*. Betekada, enpatxua (“empacho”, “indigestión”, “estreñimiento”). *Jun dan astebetin enpatxuaz nabill, eziñ librata* (Jon den aste betean enpatxuarekin nabil, libratu ezinik). *Naidanbeste gaztai jan da enpatxu atrapaban* (Gazta pila jan eta enpatxua harrapatu zuen).

ÉNPAZ

1.- Kito (“en paz”). Norbaitekin zordun izan eta zorrak kitatzen genituenean esaten genuen: *Kittu-kittu, enpaz-enpaz, inpreñuko Barrabas*. Barrabas ez dakigu infernuan dagoen ala ez, baina, guk, okerra izan zela-eta, hantxe kokatzen genuen. Zorrak kitatzea adierazteko, gure artean bi hitz horiek erabili izan dira: *kittu* eta *enpaz*. *Zor netzana pagatzat eta on enpaz* (Zor niona ordaindu diot, beraz, orain kito).

2.- *Enpazin eón*. Zorrik gabe egon (“estar sin deuda”). *Ni anaxiaz enpazin na; paga netzazen zor guztik* (Ni anaiarekin kito nago; ordaindu nizkion zor guztiak). Beste bati zor geniona ordainduta badugu, harekin *enpazin* gaudela esango genuke.

3.- *Enpazin geatu*. Zorrik gabe geratu (“quedar sin deuda”). *Areaz enpazin geatu nittan* (Harekin kito, zorrik gabe, geratu nintzen).

Aldiz *enpaztu*, beste zenbait lekutan erabili izan den arren gure artean, nik behinik behin, ez dut entzun izan. Toribio Etxebarriak dioenez Eibarren erabili izan da. Azkoitiar bati (“*Txanpaña*”) ere entzun izan diot.

ENPEÑA

Ahalegindu (“empeñarse”). *Aleginddu* eta *alegiñak eiñ* bere sinonimoak ere maiz entzun izan dira gure artean. *Orrettetan enpeñara ta atzanin logra engorau* (Horretan ahalegina egiten ari da, eta azkenean lortu egingo du).

ENPEÑU

Gogo bizia, irrika, ahalegina (“empeño”). *Oba leuke orrek olako enpeñu beste gauza batzutan ipiñiko baleu* (Hobe luke horrek horretarako jartzen duen gogo eta ahalegina beste gauza batzuetarako jarriko balu).

ENPLASTA

Erantsi, inkatu (“fijar”, “pegar”, “aplastar”). *Morteru beangañin enplastata laa gendun* (Mortairua lurrean erantsita utzi genuen).

“Emplasar: poner emplastos”. Guk hitzaren adiera ez dugu horretara mugatzen, baina, badu horrekin nolabaiteko lotura, enplastoak erantsi edo inkatu egiten baitira. Hala ere, gu, zeinahi testuingurutan baliatzen gara berba honetaz. *Gaur ori umioi atrapatemot paetin enplastakot* (Gaur ume hori harrapatzen badut, horman erantsita utziko dut).

ENPLASTU

1.- Behar ez den lekuan, tokatzen ez zaionari utzitako zerbait. Gaztelaniaz hor dugu “enplasto: preparado farmaceutico sólido...cuya base es una mezcla de materias grasas y resinas...”. Gure artean, metafora gisara baizik ez dugu erabili izan. Garai batean berba horri (*enplastu*) ematen zitzaion esanahi bat, gaur (2005ean gaude) gazteek barra-barra erabiltzen duten hitz batek adierazten du, *marroi* (“marrón”) berbak. *Amen aurretik ibillirizenak ederra enplastu lagazku* (Hemen aurretik ibili direnek ederra *marroia* utzi digute).

Gure artean, sarri, fisikoki zerbait biguna ematen du aditzera: kaka, janari hondakinak... *Onesk umionek ederraauke enplastu* (Ume hau kaka eginda dago).

2.- Gogaikarria, nekagarria (“pelma”, “pesada/o”). Maizenik umeei ezartzen zaie adjektibo hau. *Umik bixkat okerrak ixanarren eztozta inportaik; niri ume enplastoik ez gazta gustaten* (Umeak apur bat okerrak izan arren ez dit axola; niri ume gogaikarririk ez zait atsegin). *Au umiau baño ezplastuarik ezta beste bat euzkixan azpitan* (Ume hau baino gogaikarriagorik ez dago beste bat eguzkiaren azpian).

ENPLIAU

Langilea (“empleado”). *A gixona Kaja de Ahorrozko enpliau zan* (Gizon hura Aurrezki Kutxako langilea zen).

Berba hau ez zen inoiz erabiltzen langintza “arrunta” zuten langileei zegokienez, baizik, maila apur bat zuten ogibideak adierazteko. *Areneko atte Ortizeneko ofizinako enpliau ixantzan* (Haien aita, *Ortiz* fabrikako bulegoko langilea izan zen).

ENROLA

Txalupa baten lanean hasi, txalupa horretako zerrendan izena eman (“enrolar). *Boletu emoztenin, Estrellitan enrola nittan amairu urteaz* (Itsasorako baimena eman zidatenean *Estrellita* txalupan hasi nintzen lanean hamahiru urterekin). *Zure launanetik urtenebanin Tobanekun enrola nittan* (Zure lagunaren txalupatik irten nintzenean *Tobaneku* itsasontzian sartu nintzen).

ENTENDIDU

Jakituna, aditua (“experto”). Emakumea, *entendidi*. *Imanol Toxu txoi kontun entendidu zan* (Imanol “*Toxu*”k txoriei buruz asko zekien).

Oro har asko zekienari *eskolau* (eskoladuna, jakintsua) deitzen zitzaion; ordea, arlo batean jakituna zenari, *orretan entendidu*. Garai batean, baziren arlo guztietan jakitunak zirenak; orain hori zailagoa da. Imanol “*Toxu*”ren kasuan, hori egia zen, milaka ordu ematen zituelako txoriak behatzen (bakoitzaren kankak, ohiturak eta abar). Baina, beste kasu askotan, *entendiduk*, sasijakintsuak izaten dira, eta ironiaz beteta esaten zen berba hori. *Ori gauza guztittan da entendidu* (Hori gai guztiei dagokienez da jakituna).

ENTENDIU

1.- Ulertu, konprenitu, aditu (“entender”, “comprender”). *Griegoaz berba eiñddau. Entzun dana eitzat bañe, entendiu ixe-bez* (Grekoaz hitz egin du. Entzun dena egin diot, ordea, ulertu ezer ez). *Orrek esaten daben guzti entiendutemozu makala ezaz* (Horrek esaten duen guztia ulertzen baduzu guztiz trebea zara).

Ikastola sortu eta berehala, *entendiu* berbarekin konforme ez eta *ulertu* hitza erabiltzeko joera izan zen gure herrian. Lehenago, ez dut uste hitz hori (ulertu) inoiz erabiltzen zenik Ondarroan. Gipuzkoako leku askotan *entenitu* (edo horren aldagaien bat), iparraldeko zenbait lekutan *konprenitu* eta Bizkaian *aittu* (aditu), nahiz eta Gipuzkoan “aditu”k (*aittu*) “entzun” esan nahi duen. Bizkaian, hika egiten duten lekuetan entzun ahal izango dugu: *aittuok?* (ulertu al duk?).

Uste okerra litzateke, *entendiu*, “entender” berbatik datorrelako erabat baztertu behar dugula pentsatzea. Orain biak ditugunez, batzuetan bata eta besteetan bestea, biak (*entendiu* eta *ulertu*) erabili eta kito! *Eskolan asi giñanin guk erderaz ez gendun ixe-be entiendiuten* (Eskolan hasi ginenean, gatzelaniaz ez genuen ezertxo ere konprenitzen).

2.- Konpondu (“arreglarse”). *Entendiu* hitzaren zentzu metaforikoa litzateke, elkarrekin ondo konpontzeko, lehenik behinik behin, bata besteari eta besteak batari dioena ongi konprenitu beharko baitio. *Zu aide! Oneaz neu entiendiukona* (Zu joan! Ni konponduko naiz honekin / Honekin dugun arazoa neuk konponduko dut). *Zuk diroik ezpaakazu trankill; neu entiendiukona* (Dirurik ez duzula? Lasai. Neuk ordainduko dut). *Gu ondo entiendiukoaz* (Gu elkarrekin ongi konponduko gara). *An etxe txikixin orrenbeste lagun eztai zelan entiendiuten giñan* (Etxe txiki hartan hainbeste lagun ez dakit nola konpontzen ginen).

3.- *Entendiuteoztazu?* Ulertzen al didazu? (“me entiendes lo que te quiero decir?”). Galdera hau egiten dutenek inoiz ez dute zalantzan jartzen beraiek duten adierazpen gaitasuna (*gauzak esplikateko kapazirari*); uste dute, beraiek “ideiak” (gehienetan kontakizuna baizik ez da izaten) ongi azaldu arren besteak zailtasuna izan dezakeela ulertzeko. Horregatik botatzen dute hitzetik hortzera galdera hori. *Eskillaretan gora bixok batea asi giñan, da berak piso bat altsa orduko nik iru altsata neukazen. Entiendiuteoztazu?* (Eskaileretan gora biok batera hasi ginen, eta berak solairu bat igo orduko nik hiru igota nituen. Ulertzen al didazu?).

Zenbaitek, gatzelaniaz ari direnean, beraien adierazteko gaitasuna jartzen dute zalantzan, eta ez, ulertzeko solaskideak duena: “¿me explico?”. Azken hori, “*entendiuteoztazu?*” baino itxurosoagoa litzateke.

4.- *Entendiuten emón*. Kontuak eskatu (“pedir cuentas”). *Etxea etorten danin, neuk emongotzat orrei entenduiten* (Etxera etortzen denean nik konponduko dut hori).

Egun osoan kalean pasa ondoren denok jotzen genuen azkenean etxera; hortik eskapatzerik ez zegoen. Gurasoek, gauean etxeratzen ginenean konpontzen zituzten gurekin zeukaten konpondu beharreko guztiak. Gehienetan, noski, kontuak eskatzea baino zerbait gehiago izaten zen.

5.- *Entendiuten emón*. Ulertarazi, jakinarazi (“dar a entender”). *Eztotzaz detallik ondo-ondo artu, bañe entiendiuten emozta gerua datorrela beste tren bat eta axe artzi komeniazkule* (Zehaztasunak ez dizkiot ongi jaso, baina, ulertarazi dit, geroxeago etorriko dela beste tren bat eta huraxe hartzea komeni zaigula).

Hizkuntza bakoitzak bere arauak ditu eta ahaleginez, hizkuntzak ongi erabili behar dira; baina, azken finean, komunikazioaren helburua, zuk esan nahi diozuna solaskideari aditzera ematea da, hots, ulertaraztea (*entendiuten emon*).

ENTERRU

Hileta (“entierro”). *Enterru gauza tristi ixaten da* (Hileta gauza tristea izaten da). *Aukeran enterru baño naxa bautizu ero ezkontzi* (Aukeran hileta baino nahiago bataioa edo ezkontza).

Enterru berbak, hiletak baino adiera zabalagoa du. Izan ere *enterru* ahoskatzean, heriotzaren inguruko zeremonia eta alderdi guztiak adierazi nahi izaten ziren: *il kanpai, enterruko kaji, enterruko mezi, enterruko kanpai, komitibi* (apaiza aurretik, lau lagun edo gehiago bizkarrean kaxa dutela eta jendea atzetik), *ondrak, sepulturi, argizaiola biztute, respontsu...* Heriotza baten inguruan gertatzen ziren zeremonia guzti horiek elizaren inguruan, apaizek zuzenduta. Ez zegoen, tanatoriorik, errelekurik eta errausketarik. Itsasoan itota galtzen zirenak izan ezik, beste guztiek pasatzen ziren elizatik, eta ondoren kanposantura.

Enterru (hileta) zenean, hona lehen galdera: *Zeñen enterru?* Hil-kanpai entzun bezain pronto: *Zeiñdda ildde?* (Nor dago hilda?).

Prezioaren arabera, hiletak (*enterruk*), *primerakuk*, *seundakuk* edo *tertzerakuk* izaten ziren. Zertan agertzen zen maila horien arteko desberdintasuna?: akolitoen jantziak, apaizenak, (kapak), akolitoek eramaten zituzten zutargiak (*zirixolak*: “ciriales”) eta gurutzea, hil-kutxaren inguruan kokatzen ziren argimutilak (*kandelabruk*), korua, organoa... Elementu horiek guztiak, hiletaren mailaren arabera desberdinak izaten ziren. Berehala antzematen zen hildakoa aberatsa izan zen ala ez. *Gaurko enterru ederra ixan da* (Gaurko hileta dotorea izan da). *Enterru ederra* esateak kontraesana (*enterru* eta *ederra*) dirudi, baina, horrela adierazten zen.

Guk *enterru*, eta Gipuzkoako zenbait herritan *entierroa*; Mutrikun berriz, *enterroxu*.

ENTERRUKO KAJÍ

Hilkutxa (“féretro”). *Lena enterruko kaji, etxetik elixa eta elixatik kanposanture lepun erutezan. On ostea antomobillin* (Garai batean hilkutxa, etxetik elizara eta elizatik kanposantura bizkarrean eramaten zen. Orain aldiz, autoan).

Hiletetan elementurik garrantzizkoena: hilkutxa, gorpua barruan zuela. Orain ehorztetxearen ardura izaten da hori ere; azkenean ordaindu eta kito! Garai batean, ordea, arotzak derrepente egiten zuen hilkutxa hildakoaren neurrira, trajea bezala, neurri-neurrira.

Enterruko kájak, on, sasoi baten baño dotoriauak ikustendiz (Orain, garai batean baino hilkutxa dotoreagoak ikusten dira). *Zapatakaji-be kajire, ta enterruku-be kaji* (Zapata-kaxa ere kaxa da, eta hilkutxa ere kaxa).

Pertsona bat hil zen eta arotzari kaxa egiteko agindu zioten; honek berehalako batean egin, kaxa bizkarrean hartu eta badoa hildakoaren etxera. Ez zekien, ordea, zehatz non zen. Ate batean jo zuen eta emakume bat irten zitzaion; eta arotzak, *Ildaku amen bixire?* (Hildakoa hemen bizi al da?). Ondarroan gertatutakoa, *Kalandixan* (Kale Handian).

ENTERRUKO KANPÁI

Hileta kanpaia (“campanada de funeral”). *Batebaten enterru euanin, beti joteben enterruko kanpai* (Norbaiten hileta zenean beti jotzen zuten hileta kanpaia).

Hiletaren inguruan ematen ziren urrats eta zeremonia ororen berri kanpaiak adierazten zuen: norbait hiltzen zenean, apaiza elizatik gorpuaren bila irtetea, hileta mezaren hasieran... Parte hartzen zutenek bazuten une bakoitzean gertatzen zenaren berri; bai etxean geratzen zirenek ere kanpai-hotsei esker. *Ontxe ixan da enterruko kanpai* (Oraintxe jo du hileta kanpaiak).

ENTERRUKO MEZÍ

Hileta-meza (“misa de funeral”). *Enterruko mezatan abarik beti kapa baltzakiñ* (Hileta-mezan apaizak beti jantzi beltzez).

Hiletaren inguruan burutzen zen zeremonia nagusia: *enterruko mezi*. Beti hiru apaiz izaten ziren aldarean, igandeko meza nagusitan bezala. Batek ematen zuen meza eta beste biek “lagundu”. Laguntzaileetariko bata kantatzen zuen ebanjelioa, eta besteak epistola. “Kantatu” esan dugu, baina kantatu ala irakurri, hiletaren mailaren arabera. Apaizek nahiz koruko abeslariak garbi, ozen eta ahots ederrez esaten (kantatzen) zituzten berba garrantzak (“*Dies irae, dies illa... Lacrymosa dies irae... Requiem aeternam dona eis Domine...*”); baina latinez, “latin batuan”. Jendeak dena entzuten zuen “argi eta garbi”, baina, ulertu *ba-pe*z.

ENTERU

1.- Oso, guztiz, txit (“muy”). Adjektiboari (izenondoari) laguntzen dio, eta ostean kokatzen da. *Leatza eder enteru euan* (Legatza oso gozoa zegoen).

2.- *Enterun*. Oso, txit, guztiz (“muy”). Honek, aldiz, adberbioari (aditzondoari) laguntzen dio. *Ederto enterun etorrigaz danok alkarreaz trenin* (Oso ondo etorri gara denok elkarrekin trenez).

ENTIENDES

Ulertzen al duzu? (“¿entiendes?”). Hasierako “*en*” (edo “*e*”) hori ia entzun ere egiten ez dela: *tiendes / (e)ntiendes?* Beti ere entzuleari zuzenduriko galdera forma emanez. Ordea, inoiz ere zalantzan jarri gabe, eman zaizkion azalpenak solaskideak ulertu ote dituen, baizik eta, esandako guztiaren baieztapen gisara. Hots, gauzak, berak esaten dituen moduan direla, alegia. *Nik pentsateneban zor guztik ontxe paakostazela. On atzanengo laganetzazen diruk ekarritzazen niri arek, bañe, lengo zorran diroik ez, (e)ntiendes?* (Nik uste nuen zor guztiak oraintxe ordainduko zizkidala. Orain, azkenaldian utzi nizkion diruak ekarri zizkidan, ordea, lehengo zorren dirurik ez, ulertzen al didazu?).

ENTOLLA

Amuari mutur batetik bestera (*palatik garrangara*) soka eman, amuaren muturra libre utziz gero nonahi kateatu eta nahaste-borrastea derrepente sortzen baitzuen. Beraz, amuak, karnata jarri bitartean, beti *entollata* behar zuen egon. Noiz “desentollatzen” zen? Karnata jarri behar zitzaionean bakarrik. *Bixente Ollarra zan famau amuk entollaten; bixkor demasa* (Bixente “Ollarra” abila zen amuak “entollatzen”; oso trebea).

ENTRADI

Ataria (“portal”). Esaera zahar batean agertzen da berba hau: “Gezurra esan nuen Getarin; ni baino lehenago zen atarin.” Ondarroan era honetara entzun izan dut: *Guzurre esaneban Ketaxan; ni baño lenaua zan ataxan*. Hemen, *ataxe* (*ataxan*) agertzen zaigu. Honek zer esan nahi du? Agian, antzina hitz hau (*ataxe*) esango zela oraingo *entradiren* orde? Agian bai.

Azkoitian *bebarru*, Azpeitian *karrerie*, Eibarren *peoria*, Bermeon *kolarra*, Zarautzen *ezkatza*, Mutrikun *entria* eta Ondarrun *entradi*. *Sasoi baten entradak argixak eta garbixak ezin eoten* (Garai batean atariak ez ziren argiak eta garbiak egoten).

Azkoitiarrek barre egiten zieten azpeitiarrei (*karrerie*), hauek hildakoak “*karrera*” ateratzen zituztelako. Hildakoek ze “*karrera*” egin behar ote zuten!

ENTRAMI

Entrama (“capacidad para comer”, “apetito voraz”). Jateko, normala baino handiagoa den gaitasuna. *Zeurre entrami! Maxan jarri gazenetik eza geatu-be eiñ* (Hori da jateko gaitasuna duzuna! Mahaian eseri garenetik ez zara geratu jaten). *Ikustozu tragonarru morun zelan dabillen jaten. Orrek beorrek eztauke entrami makala* (Ikusten al duzu nola ari den etengabe jan eta jan! A zer nolako entrama duen horrek!).

ENTREGA

Entregatu, itzuli (“entregar”). Zerbait, jabetza dagokionaren esku utzi; aldeztu aurretik utzi diguna jabeari itzuli. *Ori diruoi beranara ta aide imediatamentin diru entregatea* (Diru hori berea da, eta zoaz berehala dirua entregatzera).

Entregatzen zen gauza zernahi izan zitekeen, baina berba hau testuinguru jakinetan eta zehatzetan erabiltzen zen. *Iru pakete entrega bizittuzen fatoixan, bañe birin zeoze pasaakon, da bi bakarrik entregattuz* (Hiru pakete entregatu behar zituen, baina, bidean zerbait gertatu zaio, eta bi baizik ez ditu entregatu).

Lagunen arteko harreman eta jolasetan “entrega” barik, *laga, emon* eta antzekoak, hain formalak ez ziren berbak, erabiliko genituen.

Nire oroimenean, aditz hau “giltzak” berbarekin daukat lotuta. *Esazku almazena laakozkule antxe bazkaltzeko, bañe, baforak bixar goxaldea sartzendile, ta gabeko amarretako giltzak berai entregateko. Bazkaxe amattu, te almazena gabritturouenin segixan junga neu te Mikel euraneko etxea giltzak entregatea. Etxin euan bera. Entregatzauz giltzak eta listo. Urrengun-be laakozku arek guri almazena* (Esan digu biltegia utziko digula hantxe bazkal dezagun, baina, arrantzuntziak goizaldera sartuko direla, eta gabeko hamarretarako giltzak berari itzultzeko. Bazkaria bukatu eta biltegia garbitu dugunean, berehala joan gara ni eta Mikel bere etxera giltzak entregatzera. Bera etxean zegoen. Itzuli dizkiogu giltzak eta kito. Hurrengoan ere utziko digu biltegia). *Illundu orduko sinfalta jun gero ixikoi giltzak entregatea* (Ilundu orduko, ahaztu gabe joan gero izebari giltzak entregatzera).

ENTRENADORI

Futbol entrenatzailea (“entrenador de fútbol”). Gu ohartu ginenerako Delfin Ituarte zen herriko futbol taldeko entrenatzailea. Orduan, guretzat, beste entrenatzaile motarik ez zegoen; *entrenadori*, futbol taldearen entrenatzailea zen. Laster entzun eta jakin genuen “*Juanito Urkizu*” ondarrutarra, Bilboko futbol taldearen entrenatzailea izan zela.

Geroago, koadrilen arteko futbol lehiaketa antolatu eta gure koadrilak parte hartzea erabaki zuenean, berehala izendatu genuen entrenatzailea (*entrenadori*): Aitor “*Maiñaz*”. Gure taldearen izena: *Alkartasuna*.

ENTSEGIRE

Berehala, segituan (“enseguida o en seguida”, “inmediatamente”). *Entseire* ere entzun daiteke. Gaztelaniaz duen esanahi bera ematen diogu. Forma honetan Bizkaian erabiltzen da batez ere. *Au biarrau danon artin entsegire amattukou* (Denon artean lan hau berehala bukatuko dugu). Zenbaitetan, “*baten*” (*entsegire baten*) lotzen diogu; baina, esanahiari apenas gehitzen dion ezer; agian, adierazi nahi den azkartasuna apur bat areagotu besterik ez. *Entsegire baten etorrikona* (Derrepente itzuliko naiz).

Ordea, berba hau, maiz, ironiaz ere erabiltzen da, erabat kontrako ideia adierazteko. *Aren zorrak entsegire kobrakozuz!* (Haren zorrak ahaztu, ez baitituzu inoiz kobratuko). *Orre-pai, entseire engotzu ori!* (Horrek ez dizu hori inoiz egingo).

ENTZERAU

Kontserba fabrikari antxoari burua kentzen aritzeko janzten genuen “plastikozko” moduko mantal berezia. “Encerado: lienzo preparado con cera, eceite de linaza o cualquier materia bituminosa para hacerlo impermeable”.

Goxin fabrika juten giñanin, eskun zaku te entzerau eruten genduzen, eta arratsaldin meixendi bakarrik, zaku te entzerau euerdixan fabrikan lagaten genduzen-da. Arratsaldin biarra amaitzen gendunin, zaku te entzerau eskun artu te etxea ostabe; bañe, patrikaran diru, alogera, amar oberleko.

(Goizean kontserba fabrikara joaten ginenean, eskuan zakua eta *entzerau* eramaten genituen, eta arratsaldean, askaria besterik ez, zakua eta *entzerau* eguerdian fabrikan uzten baikenituen. Arratsaldean lana bukatzean, zakua eta *entzerau* eskuan hartu eta etxera berriro; ordea, etxerakoan, poltsikoan dirua, lan-saria, hamar duro).

Antxoa egoten zen mahaiaren kontra-kontra aritzen ginen lanean (antxoari burua kentzen), eta arropak babesteko, mantal modura jartzen genuen zaku zati bat eta gainetik *entzerau*.

ENTZÉRI EIÑ

Soka mutur bat beste batekin, korapilorik gabe, bat egin, “lotu”. *Entzeri ondo etten ekixenak ezin asko. Eta ganoraz ez ettekotan oba ixetan asi-be ez etti* (*Entzeri ondo egiten zekitenak ez ziren asko. Eta ganoraz ez egitekotan hobe ezertan hasi ere ez egitea*).

Gaztelaniaz *entzeri* loturari “junta de amarre” deitzen diote. Resurreccion Maria de Azkuek, ostera, bere hiztegian “nudo especial para atar cordeles” dakar, ordea, *entzerik* ez du korapilorik izaten; korapilorik gabeko lotura da.

“Soka punta bi pea. Orapilloik eiñbaik suabi geatzezan. Sokik eukitteottu iru ari jenealin, ta besti-pe iru. Aetten arixak solta ta alkarreaz pea. Geatzezan lotute; bañe orapilluk eukitten daben koxkabaik, liso-liso. Danak ezeben jakitten ori etten”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Bi soka mutur elkarri erantsi. Korapilorik egin gabe, leun-leun geratzen zen. Sokak gehienetan hiru hari izaten ditu, eta besteak ere hiru. Haien hariak askatu eta elkarri erantsi. Lotuta geratzen zen; ordea, korapiloak izaten duen koskarik gabe; oso liso. Denak ez ziren horretarako gauza izaten).

ÉNTZUN

1.- Entzun, aditu (“oir”, “escuchar”). *Belarrixak zikiñak eukikoenduzen, bañe ondo entzuten gendun gurasuk-eta, maxuk-eta, abarik-eta, esateozkune, bañe, algendun guztin geuk nai gendune eiñ. Gero gerokuk* (Belarriak zikinak izango genituen baina, ongi entzuten genuen gurasoek, maisuek eta apaizek esaten zigutena, baina, ahal genuen guztian nahi genuena egin. Gero gerokoak).

Entzun gauza asko egiten genituen:

Kanpaiak, sermoiak, arrañan sireni, eurixan zaati, Polkan pregoi, bandik jotako musiki, astilleruko arotzan zaatak, baforan turrune, afiladori, umin zaatak eta nearra, uxola, aldaban baten takarak, Karteru euerdixan etxebarruko afilleruk esaten diarka entradatik, astun arrantzak, katuk gabaz, beko Pedron korroskarak, arraiñ saltzallin diarrak, errixetak, kalatxoixak, axin zaati, kaxolako txoixan kantak, elixako organu, elixako kantak eta etxekuk, bizikletin tinbri, antomobillan boziñi, txakurran baubarak, olatun zaati,...

(Kanpaiak, sermoiak, arraina sartu zela adierazteko adarra, euriaren zarata, “Polka”ren pregoia, herriko bandak jotako musika, ontziolako arotzen zaratak, txaluparen soinua, zorroztailea, umeen hotsak eta negarra, erreka urlastera, aldabaren baten *takadak*, postaria eguerdian auzoko abizenak esanez oihuka ataritik, astoaren arrantzak, katuak gauez, gure beheko Pedroren zurrungak, arrain saltzaileen deiadarrak, emakumeen arteko erriertak, kalatxoriak, haizearen soinua, kaiolako txoriaren kantak, elizako organoa, elizako abestiak eta etxeak, bizikletaren txirrina, autoaren klaxona, txakurraren zaunkak, olatuaren zarata...).

Baina, entzun beharreko gauzarik garrantzikoena zer zen? Meza: *mezi entzun. Domekan mezaik ezipazendun entzuten akabo!* (Igandean mezarik entzuten ez bazenuen, akabo!). *Gorrek, besteik ix ezeben entzuten, bañe, mezi entzun enbiben* (Gorrek beste ezer ez zuten entzuten, baina, meza entzun egin behar izaten zuten).

Beti mugimenduan eta sekula santan entzuten ez genuena: *mari* (marea). Olatua, zurrumbiloa, edo uholdearen zarata entzungo zenuen, ordea, marea ez; alferrik izango zenituen belarriak erne; marea ez genuen inoiz entzuten. Marea isil-isilik ibiltzen zen (da) gora eta behera inori baimenik eskatu gabe. Ikus, *mari*.

2.- *Entzún de gor*. “Entzun eta gor”. Esaera hau, berez osoagoa da: “*Entzun de gor, ikusi te itso*” (Entzun eta gor, ikusi eta itsu). Jakin egin behar bata ala bestea egoki noiz datorren. Gauza bera behin eta berriro esan arren kasurik egiten ez duenagatik esan ohi da. Nahiz eta begien bistan izan, ikusi nahi ez; eta ondo entzun arren ulertu gura ez.

ENTZUNTXXARREKU

Esan txarrekoa (“desobediente”). *Orreik goiko umiok entzuntxarrekutiz. Amak aiñddu gauza bat mille bidar da jamoni-pe* (Goiko ume horiek esan txarrekoak dira. Amak agintzen die zer bait mila aldiz eta ez diote jaramonik egiten). *Gure Edurne esaneku ixan da beti; Bego, ostea, entzuntxarreku* (Gure Edurne esanekoa izan da beti; aldiz, Bego, esan txarrekoa).

Ni ibili izan naizen Gipuzkoako bazterretan “desobediente” baizik ez dut entzun izan. Guk, *entzuntxarreku* esaten dugu. Lehen kolpean, badirudi *entzuntxarreku* den pertsonak ez duela ongi entzuten, entzumenean duela arazoren bat. Ez da horrela. *Entzuntxarreku*, oso ongi entzun arren, zarautzarren batek esango lukeen bezala, “*kasu putik ez dik eiten*”. Agintzen eta esaten zaiena ez dute betetzen: horixe da duten arazoa.

Toribio Etxebarriak *entzun-onekoa* berba badakar, ordea, *entzuntxarrekoa* ez. “Entzun-onekoa: obediente, dócil. *Seme oso entzun onekua gure nausiña*”. Aulestin oster, lehen behinik behin, *esantxarreku* esaten zen.

ENTZUTETSU

Entzutetsua, famatua (“famoso/a”). *On entzutetsu ixati errezara. Len, telebisiñoirik eta radixoi-pe ezeuanin zan gatxe entzutetsu ixati* (Orain, sonatua izatea erraza da). Garai batean, telebistarik ez eta irratia ere guztiz hedatu gabe zegoenean, orduan zen zaila famatua izatea).

ENTZUTI

1.- Entzutea, sona, fama (“fama”). *Fami* ere maiz entzun daiteke gure artean, baina, bai *entzuti* ere. *Orrek taberniorrek baauke entzuti* (Taberna horrek badu fama).

2.- *Entzute andiku*. Entzute handikoa, famatua, sonatua (“famoso/a”). *Austiñ Zubikarai entzute andiko idazli ixantzan* (Augustin Zubikarai idazle sonatua izan zen).

Gu txikiak ginenean, guretzat entzute handiko bakarrak kirolariak ziren: futbolariak, txirrindulariak, eta pilotariak. Hala ere salbuespenak baziren: Paulino Uzkudun, Guillermo Amutxastegi, “*Luxia*”.

EN UN JARDIN

Gure aurrekoek, Ondarroan, umeen arteko jolas eta jokoetan, eginkizunak banatzeko, honako hau kantatzen zuten: *Kukumiku kaiola, kañaberia larrosa, pitxote ta pitxote...* Esaten (kantatzen) ari zenak, bere inguruan korruan jarrita zeudenak seinalatzen zituen, silaba bakoitzeko partehartzaile bat. Kantaren bukaerako azken silaba esatean seinalatzen zuenak betetzen zuen jokoko eginkizun nagusia. Guk ezagutzen genuen abesti hori, eta erabili ere bai. Ordea, horren orde, gaztetxoek artean berehala hedatu zen gaztelaniaz honako hau: “*En un jardín había una rosa. Rosa por rosa, clarita hermosa, la más bonita, la más hermosa usted escoja*”. Formula hau berehala nagusitu eta *Kukumiku* baztertuz joan zen.

Honen (“*En un jardín había una rosa...*”) jatorria? Erregina (“Reina Isabel de Borbón”, Felipe IVaren emaztea) herrena zen. Ordea, zuzen eta era gordinen erreginari berari akats hori aitortzera nor ausartu? Badirudi egun batean Quevedok (Francisco Gómez de Quevedo Villegas y Santibáñez Cevallos) apostu egin zuela lagun batekin, erreginari, denen aurrean, “herren” (“coja”) deitzen ausartu baietz. Lore mota desberdinak eskuan Quevedok jauregira jo zuen erreginaren aurrera. Erreginak agertu zion esker onari erantzunez poetak honela ekin zion:

“Señora, traigo un ramo que sólo será el anticipo del que os traeré. Desconociendo vuestra flor favorita, “entre el clavel y la rosa, su majestad escoja (es coja)”. Era bihurri honetan eman zion aditzera Quevedok Erreginari herrena zela. Badirudi guk abesten genuen “*En un jardín. . . la más bonita, la más hermosa usted escoja (usted es coja)*” horren jatorria gertakizun honetan egon daitekeela. Gaztelaniaz “calambur” (Quevedok eta Góngorak erabili zuten maiz) deituriko figura literario baten aurrean gaude. “Calambur: Agrupación de las sílabas de una o más palabras de tal manera que se altera totalmente el significado de éstas”. Badugu beste adibiderik. Ezagunena eta hedatuena honoko hau: “*Oro no es, plata no es. ¿Qué es? (plata no es /plátano es)*”.

EOERI

Egoera (“situación”). *Au berau ezta eoera ederra!* (Oraingo hau ez da egoera batere gozoa!).

Egoera, ona nahiz txarra izan daiteke. Gure artean berba hau, egoera txarra denean baizik ez da erabiltzen.

EOKO AXÍ

Hego haizea (“viento sur”). *Eoko axi eukiendun, bañe, gero derrepente iparrea joban* (Hego haizea izan genuen, baina, gero, derrepente iparretik jo zuen).

Ego haize eroari izen bat baino gehiago ematen diogu, eta horien artean bat hauxe: *eoko axi*. Hala ere, aitortu behar dut *barruko axi* eta *errekaxi* maizago erabili izan direla gure artean. Lehorrean eta mutikoen artean *errekaxi* gehien. Beste bi horiek, eta batez ere *eoko axi* arrantzaleen arteko berba tekniko samartzat joko nuke.

ÉON

Egon, bat etorri, ados egon (“estar”). *Neu te amagaz bakarrik. Amen ezta besteik iñor* (Ni eta ama besterik ez gaude. Hemen ez dago besterik inor). *Bera etorriranin amen eon baziñe beraz berba engozendun* (Bera etorri denean hemen egon bazina berarekin hitz egingo zenuen).

Aditz hau izenordainarekin (“-gaz” deklinabideko atzizkiaz) lotzen dugu: *Ni zeuazna* (Ni zurekin nago / Zurekin bat nator). Hala ere, sarriago erabiltzen dugu ironiaz, justu kontrakoa adierazteko: *Neu-be zeuazna bai!* (Ez nator bat zurekin). Ikus, *ion*.

EONALDIXE

Egonaldia (“parada”, “descanso”). *Antiuire alla gazenin, kantzata-be bageuazen bixkat, eta petrillin jarritte eonaldi ederra eiñddou* (Antiguara heldu garenean, apur bat nekatuta ere bageunden, eta horman eserita egonaldi ederra egin dugu). *Eotaldixe* ere esaten dugu gauza bera aditzera emateko. *Osaba bixittan etorriazku. Eotaldi ederra eiñddau* (Osaba bisitan etorri zaigu. Egonaldi ederra egin du).

Txikitan egun osoan ibiltzen ginen martxan (*abantin*), eta egonaldiak egiten bagenituen ere, ohartzeke. Horregatik, gure lexikoan berba honek ez zuen leku handirik. Nagusiagoek, ibili ondoren izaten dute egonaldia egiteko premia; eta egiten dutenean badakite zertan ari diren. Horregatik, berba hau jende nagusiaren hiztegian sartzen da.

EPELA

1.- Epela (“templada/o”). *Atzo otz eiban bañe gaur denpora epela eiñddau* (Atzo hotz egin zuen baina, gaur eguraldi epela egin du). *Ur epelik asko ezkendun ikusten geuk etxin* (Ur epelik ez genuen asko ikusten guk etxean). *Esne epela naxa ixateneban nik beru baño. Olaik ariña eran da kalea* (Nik esne epela, beroa baino nahiago izaten nuen. Horrela azkarrago edan eta kalera).

2.- Epela, txepela (“miedosa/o”). Adjektibo gisara pertsonari atxikita. *Borondate onekure, bañe, epela* (Borondate onekoa da; baina, txepela).

EPELA ZÁBIZ

Ederki zaude! (“la llevas clara!”). *Ze pentsateozu, amañarrebai naizun guzti engotzazule! Epela zabiz!* (Zer uste duzu, amaginarrebari nahi duzun guztia egingo diozula! Ederki zaude).

EPÉL USAÑE

Epeltasuna, epeltasunaren gozotasuna (“calorcillo”). Hotz egiten duenean, suaren inguruan sumatzen dena. *Sue biztute euken da epel usañea arrima giñan danok* (Sua piztuta zuten eta epeltasunera arrimatu ginen denok).

EPETIN

Zorretan (“en deuda”). *Sasoi baten, diroik ezeuan, da danok ibiltten giñan epetin. Partilli etten zanin zorrak paga eta ostea-be zorretan asi* (Garai batean, ez zegoen dirurik eta denok ibiltzen ginen zorretan. Soldata jasotzen zenean zorrak kitatu eta berriro zorretan hasi).

“Epe” (“plazo”) hitzetik datorkigu. Epean edo epetan: “a plazos”. Beste inori ez nion entzun izan, baina, gure aitari (Antonio “Saasta”) bai: *epetin*. Beste berba batzuk ere erabiltzen zituen: *zorretan, koskan, lapitzin*.

Toribio Etxebarriak dakartza erro bereko berba batzuk: *epetakua, epetalarixa, epetan bizi, epetan eñ, epetan erosi, epetan saldu*.

EPISTOLI

Epistola (“epístola”). Apostoluek kristauei idatzitako gutunak izaten ziren; beraz, epistola hitzak gutuna esan nahi du. Elizetan irakurtzen diren gehienak San Pablorenak (Efesotarrei, Korintotarrei, Kapadoziako kristauei eta abarri igorritakoak) dira. *Gaurko epistoli luzi ixan da* (Gaurko epistola luzea izan da). Luzea edo laburra izan zela komenta zitekeen, baina, gaiari buruz ezertxo ere ez, latinez irakurtzen baitziren.

Apaiz ordenatu aurretik, lehenik subdiakono egiten ziren, ondoren diakono, eta azkenean apaiz. Diakonoek ebanjelioa irakurtzeko ahalmena zuten, eta subdiakonoek epistola. Antzina, meza nagusitan, hiru apaiz izaten ziren. Batek ematen zuen meza, bigarrenak ebanjelioa irakurtzen zuen, eta hirugarrenak epistola. Gogoratzen naiz, festa egun handietan epistola, irakurri ordez kantatu ere egiten zutela; dena latinez.

ÉRA

1.- Erara (“a mano”, “a pedir de boca”). *Euki, topa, atrapa eta etorri* aditzei lotuta. *Baloi era-era eukirau bañe eztau aprobetxa* (Baloia erara, esku-eskura, izan du, baina, ez du aprobetxatu). *Dantzan etteko gouaz geuazen da era-era etorriazkun musiki* (Dantzan egiteko gogoia genuen, eta erara etorri zitzaigun musika).

Sarri errepikatu egiten dugu, adierazi nahi dugun egoera erosoareagotu nahian: *era-era*.

2.- Erara (“del derecho”). *Galtzerdixe irauleztaakazu te era jantzixu* (Galtzerdia iruntzitara duzu eta jantzi ezazu erara).

Jertsea, adibidez, besteak beste (*azpikozgora, atzekuzaurrea*) *era* (erara) nahiz *iraulezta* (iruntzitara) jantzi daiteke.

ERÁIÑ

1.- Eragin (“mover”, “remover”, “revolver”). *Manibelai goor eraiñ birrixateakon motorra abantin ipintteko* (Biraderari gogor eragin behar izaten zitzaion motorra martxan jartzeko).

Zeri eragiten zitzaion: *manibelai, burbillai, ainkai, eskuai, txokolatiai, morokillai... eta pituai-be bai eraiñ*.

Baina, aditz hau metafora gisara erabili izan dugu *tretzai, burdiñai, trastiai, morokillai, kaka-zarrai* eta abarri lotuta. Argitu gabe uzten den betiko gaia (gai jakina) “platerera” ateratzen denean esan ohi da: *Eraiñ beti kaka-zarrai / Eraiñ beti morokillai* (Betiko gaiari eragin berriro).

Aldiz, zerbaiti (lanari, nahiz, mahaira aterata dagoen janari gozoari) ekiteko, *eraiñ trasti*ai*, eraiñ burdiñai, eraiñ kipul*iai** edo *eraiñ tretzai* esaten da, “ekin” adierazi nahiz. *Olako zigalak beti ezti gertaten parin-de, eraiñ tretzai!* (Horrelako zigalak beti ez dira eskura izaten, eta ekin

mutilak!). *Amen dakazuez txibixak bero-beruk,-eta erañ kipuliai* (Hemen dituzue txipiroiak bero-beroak, eta ekin).

2.- Arazi (“obligar”, “mandar hacer”). Aditz partizipioaren edo erroaren ostean kokatzen da. *Ezkatan gustaten bañe jan eraiztan* (Ez zitzaidan gustatzen baina, janarazi egin zidan). *Arek ikusi erañgotzan batte itsuai-be* (Hark, itsuari ere ikusaraziko zion). *Zuk mutuai-be berba erañgo zeuntzake* (Zuk mutuari ere hitz eginaraziko zenioke).

3.- Eginarazi (“obligar a hacer”). *A biarra berak ezeban iñundik iñoa einai te atzanin neuri eraizte* (Lan hura berak ez zuen inondik inora egin nahi, eta azkenean niri eginarazi dit).

ERAKUSTEN EMÓN

Ereduaren bitartez irakatsi (“educar con el ejemplo”). *Gu geu kristiñau onak ixaten aleiñdduga, ta geure semealabai-be oixe emotzau erakusten* (Gu kristau onak izaten saiatu gara, eta gure seme-alabei ere horixe bera irakatsi diegu). *Umiai erakusten emon biako* (Haurrari irakatsi egin behar zaio).

ERAMANA

Inguruko guztiak nazkatzea lortuko duen isildu gabeko jarduna. *Orrettetabill eramana! Arratsalde guztin ixilddu-be ezta eiñ* (Ekin eta ekin, arratsalde osoan ez da isildu ere egin).

ERAMAN TXARREKU

Marmar gaiztoan isildu ere egiten ez dena, jardun gaiztokoa. *Ori beti ixan da eraman txarreku* (Hori beti izan da jardun gaiztokoa).

Adjektibo hau pertsonen erantzen zaie: inguruko guztiak nazka-nazka egin bitartean isiltzen ez direnei.

ÉRAN

1.- Edan (“beber”). *Guk ordun, esni te ure naiku eraten gendun. Limonari, sifoi, eta ostontzekuk, noxinbeñ bakarrik* (Guk garai hartan, esnea eta ura nahikoa edaten genuen. Gaseosa, sifoi eta gainontzekoak, noizbehinka baizik ez).

2.- *Eranda*. Edanda, mozkortuta (“borracho/a”). *Zuk eztatt zelan laga zendun, bañe, ni alla nittanin eranda euan* (Ez dakit zuk nola utzi zenuen, baina, ni heldu nintzenean edanda zegoen). *Eranda sarri ikusikozu ori* (Mozkortuta maiz ikusiko duzu hori). *Eranda euan, da ezekixen ze esateban-be* (Edanda zegoen eta ez zekien zer esaten zuen).

3.- *Éran eiñ*. Mozkortu, edan egin (“emborracharse”). *Ontxe-be eran eiñddau orrek. Amak zaintzen dau ori, bañe, eskapakotzan, da kittu* (Orain ere edan egin du horrek. Amak zaintzen du hori, baina, alde egingo zion, eta kito).

4.- *Erán txarreku*. Edan txarrekoa (“de mal beber”). *Ori eran txarreku. Eraten dabenin kontuz orreaz* (Hori edan txarrekoa da. Edaten duenean kontuz horrekin).

Edan ondoren haserrerako eta borrokarako joera duena. Mozkortutakoan, ez dago inor edan gabe bezala geratzen denik. Batzuek umorerako egoten dira eta besteek haserrerako eta istiluak sortzeko.

5.- *Eranai emón*. Edanari eman (“darse a la bebida”). *Mutill jatorra ta zintzure ori, bañe eranai emoteotza* (Mutil jatorra eta zintzoa da hori, baina, edanari ematen dio).

6.- *Zurrú-zúrru erán*. Zurrut egin, edate soila (“beber”, “sorber”). *Zurru-zurru, esni ero saldi eraten gendun* (Zurrut eginez, esnea edo salda edaten genuen). *Kafesniai zopak etten gentzazenin kollariaz artzen gendun, bañe, ostontzin zurru-zurru* (Kafesnari zopak egiten genizkionean koilaraz hartzen genuen, baina, gainontzean, zurrut eginez).

Berba honen jatorria, zenbait edari hartzean egiten den (batez ere hurrek) zarataren onomatopeian aurkitzen da. Zarata hori eginez edatea, zenbaitetan edaria beroa egoten delako izan ohi da.

ERAÑE

Asko, ugari. Testuinguru bakoitzean ongi kokatu beharreko berba. *Ata* (atera) aditzari lotzen zaio. “Asko jatea, asko harrapatzea...” eta abar. Gipuzkoako leku askotan *egurra* hitzari ematen zaion esanahi zabala, testuinguru bakoitzean desberdina; *erañe* berbak, gure artean antzeko zentzua hartzen du. *Atunai erañe ata gentzan* (Hegaluze asko harrapatu genuen / Hegaluzeari “egurra” eman genion).

ERASO

Eraso, meza ematen (apaizari) lagundu (“ayudar a celebrar misa”). *Abarik mezi emon etteban, jentik entzun, gorra-pe bai, eta akolittuk eraso* (Apaizak meza eman egiten zuen, jendeak entzun, gorrek ere bai, eta monagiloak eraso).

Eraso berbak duen esanahietako bat hau da; eta geuk ere zentzu horretan erabiltzen genuen. Besteek ez zuten maiz erabiliko, guk, akolito ginenok sarriago. Egia esan, berba ez dakit askotan erabiltzen genuen, baina, meza eraso, egunero. Gure eginkizunetarikoa bat horixe zen hain zuzen: *mezi eraso*. Beste ezertarako ez zen erabiltzen berba hau. Beraz, beti *mezi* berbari lotzen zitzaion. *Don Jesusei mezi erasotea nu* (Don Jesusi meza ematen laguntzera noa). Meza erasotzeak zer suposatzen zuen? Aldarearen inguruan egin beharreko “maniobra” ugari: aldarea prestatu, (kandelak piztu eta abar), binajerak eraman, apaizak esaten zituen hainbat otoitzi latinez erantzun, eta une bakoitzean zer egin behar zen ongi barneratuta izan (meza-liburua alderdi batetik bestera noiz pasa, binajerak apaizari eskaini, txilina noiz jo, komunio garaian zer egin ...).

ERATSI

1.- Eraitsi, jaitsi (“bajar”). Adiera honekin ez da sarriegi entzun izan dudana berba. Gogoratzen naiz, gure izeko batek (Klara Basterretxea, *Mirentxuko* Klara) maiz erabiltzen zuela. Gu edonora igota ibiltzen ginenean esaten zigun: “*Eratsi ortik miñik artubaik*” (Jaitsi hortik minik hartu gabe). Aholkua baino gehiago agindua izaten zen.

2.- Eraitsi (“demoler”, “derribar”). *Emotzan ukalbilkari eta eratsi eiban* (Eman zion ukabilkada eta eraitsi egin zuen).

Guk zenbakiekin errimak eginez kantatzen genuen: “...zortzi neskiaren kortzi, beatzi jota eratsi...”. Ikus, *bat*. Testuinguru horretan erabiltzen zen hain zuzen.

ERAXE

1.- Edaria (“bebida”). *Jateku maxan da bañe, eraxak faltari amen* (Janariak mahaian daude, baina, hemen edariak falta dira).

2.- *Eraxai emón*. Edariari eman, mozkortzeari eman (“darse a la bebida”). *Biarrin ondo ebillen, da nobixi-be topaban, neska jatorra, bañe eraxai emotzan da orretzek galduban* (Lanean ongi zebilen, eta andregaia ere hartu zuen, neska jatorra, baina, edariari eman zion, eta horrexek galdu zuen).

ERBESTI

1.- Erbestea, atzerria, norberaren herria ez dena (“tierra extranjera”). Deklinabideko kasu desberdinetan agertzen zaigu. *Gerri amattu zanin, erbestin jente asko euan, bañe, danak ezin segixan etorri* (Gerra bukatu zenean, atzerrian jende ugari zegoen, baina, denak ez ziren berehala itzuli). *Norberan errixe lagata erbestea jun biarra beti ixaten da goorra ta tristi* (Norbere herria utzi eta atzerrira joan beharra beti gertatzen da gogorra eta latza).

2.- *Erbesteku*. Atzerritarra, kanpotarra, herritarra ez dena (“forastero/a”). *Ori eiñddabenak ezin errittarrak ixango, erbesteku-paño* (Hori egin dutenak ez ziren herritarrak izango, kanpotarrak baizik).

Garai hartan herrian bizi zirenek elkar ezagutzen zutenez, ezezagunei horrela deitzen zitzaien: *erbestekuk*.

ERBÍ-TXAKURRE

Erbi-txakurra, ehiza-txakurra (“perro lebrero”, “perro de kaza”). *Kazan ibilltzezinak eukitten zittuezen erbi-txakurrak* (Ehizean jarduten zutenek edukitzen zituzten ehiza-txakurrak).

ERBIXE

Erbia (“liebre”). *Ordun nik bentzat erbirik eneban sekule ikusi, ez illdde ta ez bixik* (Garai hartan nik behinik behin, ez nuen sekula erbirik ikusi izan, ez hilda eta ez bizirik).

Bagenekien (entzunda) untxiaren antzekoa zela, eta bizkorra gainera; baina, ez genuen ezagutzen, sekula ez genuelako ikusi. *Erbixe baño bixkorraua* konparaketa ez zitzaigun hain arrotza gertatzen. Herrian zeuden ehiztarien ahotan ere entzun izan genuen *erbixe* hitza. Jateko ere gozoa omen zen. Inguruko mendietan, orain baino erbi gehiago ibiliko zen, baina gu ibiltzen ginen lekuetan, kale gorrian eta ur ertzean ez.

Anjel Lertxundik (130) “Erbi-loa” hitzaren inguruan honela dio: “Oso zabaldua dago, ehiztarien artean batez ere, erbiek begiak irekita egiten dutela lo. Hortik dator lo arinari erbi-loa deitzea”. Niri, erbia lotan begiak zabal-zabalik ikusi zuela Aulestiko Tomasa Urkidik (1890ean jaioa), nire emaztearen (Maria Pilar Martiartu Lasuen) amonak, kontatu zidan. Hamar urte inguru zituela, arbola zulo batean geldi-geldirik omen zegoen begiak zabal-zabalik; eta hurbil-hurbilera joan zitzaion arren ez omen zuen zirkinik egin. Herrira jaitsi, gizon batzuei esan eta han joan omen ziren eskopetak hartuta. Ordea, erbirik ez zuten aurkitu. “*An juntzan a osasun onin*” (Osasun onean joan zen hura) esanda bukatu zuen Tomasak gertaeraren kontakizuna.

ERDERI

1.- Gaztelania (“la lengua castellana”). *Erderi eskoliaz lotzen gendun: eskolako berbeti erderi zan. Ordun erderi ez gendun ikasi, bañe, liburutako leziñoik irakurteko, buruz ikasteko eta gero maxuai esateko, entendiubaik askotan, erderi bizan* (Gaztelania eskolarekin lotzen genuen: eskolako hizkuntza ofiziala gaztelania zen. Garai hartan gaztelania ez genuen ikasi baina, liburutako ikasgaiak irakurtzeko, buruz ikasteko eta gero maisuari esateko, ulertu gabe maiz, gaztelania behar zen). *Dotriñan-be, gure sasoiñ, erderi nausi. Guk ez gendun ikasi dotriñaik euskeraz; gure aurreku-pai, bañe guk ez* (Dotrina ikasterakoan ere gaztelania nagusi. Guk ez genuen dotrinarik ikasi euskaraz; gure aurrekoek bai, baina, guk ez).

2.- *Erderaz*. Gaztelaniaz (“en castellano”). *Kanpotik etortzezanaz entendiuteko, erderaz. Biarrea etozen gallegukiñ-be erderaz. Guk ez genkixen gallegoz eta eura-pezu eukeraz, ba erderaz enbir* (Kanpotik zetorrenarekin komunikatzeko gazteleraz. Lanera zetozen gailegoekin ere gaztelaniaz. Guk ez genekien gailegoz, eta haiek ere ez euskaraz, beraz, gaztelaniaz egin behar). *Ordun entzuten gendun, batzuk jun ixantzile Araba ero Naparrure erderaz ikastea; da kanpun krixara eondaku-pe erderaz ikasitte etortzeile* (Garai hartan entzuten genuen, batzuk Araba eta Nafarroa joan izan zirela gaztelaniaz ikastera; eta kanpoan neskame egondakoak ere gaztelaniaz ikasita itzultzen zirela).

“Etxebarrianekuk Campanaskuzin da esateotzen gure amai neu Campanasea erun binittuela. Eta gure amak: “Si no sabe castellano”. “La abuelita sabe vascuence. Con la abuelita se va a arreglar”, esateotzen. “Abuelita” zan Etxebarrianekun ama. Junittan. Erun nittuen Campanasea eun batzuk pasatea esanda. “Abuelita”n eskueri erderi baño gatxaia zan nitzako. Bertaku, Campanas-ku zan da arek baekixen eskueraz, bañe, nik eneutzan entendiuten ixte, angoxe eskueri, naparra, etteban arek-eta, zelan entendiuko neutzan-ba, ni ondioik umi nittan-da. Alantxen an eonittan da erderaz ikasi neban. Lau illabete ero gexa pasa neban da eskueri aztute etorri nittan, todo aztute. Etorri nittanin, erderaz ezeikixenaz muto. Esaneban-ze: “An muto ibillina. Ona etorri tte muto osta-be”. Gure ama krixara eondaku zan da erderaz baekixen; ezkerak!”. (Egiguren Argoitia Maria).

(Etxeberria familiakoek Campanas-koak ziren eta esaten zioten gure amari, ni Campanas-era eramane behar nindutela. Eta gure amak: “Si no sabe castellano”. “La abuelita ya sabe vascuence. Con la abuelita se va a entender”, erantzuten zioten. “La abuelita” zen Etxebarria familiakoaren ama. Joan nintzen. Eramane ninduten Campanas-era egun batzuk igarotzera esanda.

“Abuelita”ren euskara gaztelania baino zailagoa zen niretzat. Bertakoa, Campanas-koa zen eta bazekien euskaraz, ordea nik ez nion ezer ulertzen, hangoxe euskara, nafarrera, egiten zuen eta, nola ulertuko nion bada, ni artean umea bainintzen. Horrela han egon nintzen eta gaztelania ikasi nuen. Lau hilabete edo gehiago igaro nituen, eta euskara ahaztuta itzuli nintzen, erabat ahaztuta. Itzulitakoan, gaztelaniaz ez zekienaz mutu. Nirekiko esan nuen: “Han mutu ibili naiz. Hona etorri eta mutu berriro”. Gure ama neskame egondakoa zen eta gaztelaniaz bazekien; eskerrak!).

ÉRDI

Orokorrean ematen diogun zentzuaz aparte (*erdixan, erdixe...*) gure arten berba honi etekin handia ateratzen diogu: *erdí aiñddu, erdí esan, erdí laundu, erdí batea, erdí koju, erdí gaxu, erdí lotan, erdī algaetin, erdī mozkourte, erdī nearrez, erdī olgetan, erdī benetan, erdī billottik...* (erdi agindu, erdi esan, erdi lagundu, erdi batera, erdi herrena, erdi gaixoa, erdi lotan, erdi galduta, erdi mozkortuta, erdi negarrez, erdi txantxetan, erdi benetan, erdi biluzik...) *Erdi nearrez etorri zan diro eske* (Erdi negarrez etorri zen diru eske). *Parrandan topa nittuzen da erdī inkata ebizen* (Parrandan aurkitu nituen eta erdi mozkortuta zebiltzan). *Mezi erdi asitte atrapa neban* (Meza hasi berritan harrapatu nuen).

ERDIBANA EIÑ

Erdibanatu, erdibana egin, banatu (“repartir a medias”). Gauza baten erdia batentzat eta beste erdia bestearentzat. *Amen lagun asko zaze ta galletak erdi bana enbizue* (Hemen lagun asko zaudete eta galletak banatu egin behar dituzue).

Besteak zuena erdibanatzea gustatzen zitzaigun, baina, norberarena ez. Bi formak erabiltzen genituen ideia hori adierazteko: *erdi bana eiñ* eta *erdibanatu*. *Sagar bakarrara ta bi zaze. Erdibana enbizue* (Sagar bakarra dago eta bi zaudete. Erdibana egin behar duzue). Honen ordezt, *erdizbana eiñ* ere maiz erabili izan da. *Eronun batzen giñan ume pillu, te erdizbana gauza asko enbirrixaten genduzen* (Nonahi elkartzen ginen haur pila, eta erdibana gauza ugari egin behar izaten genituen).

ERDÍ BÁRDIN

Berdin samar, berdintsu (“más o menos igual”). *Kontuk eiñddouz eta erdi bardiñ urteten dau* (Kontuak egin ditugu eta berdin samar ateratzen da).

Honen ordezt “*erdiual*” asko erabiltzen zen; esango nuke, azken hau (*erdi ual*) maizago entzuten zela gure artean; batez ere gauzak egiteko moduari zegokionean. *Era batea eiñ ero bestea eiñ erdi ual ixangora* (Era batera egin edo bestera egin berdintsu izango da).

ERDIBITTU

Erdibitu (“dividir en dos partes”). *Errepartiu bizana, kaameluk ero galletak, gitxi ixatezin, de artzeko ostea laun asko. Orretteattik ixte beti erdibittu enbirrixatezin* (Banatu behar zena, gozokiak edo galletak, gutxi izaten ziren, hartzeko berriz, lagun ugari. Horregatik ia beti erdibitu egin behar izaten ziren).

Baina erdibitu zer? Odolkia, txorizoa, gaileta, tortilla, pastela edo beste zernahi. Bi zatiak berdinak atera behar ziren. Hortxe zegoen koska! Izan ere garai hartan, erdibitu, gauza asko egin behar izaten ziren. *Oneik kaameluok erdibittu enbiouz* (Gozoki hauek erdibitu egin behar ditugu).

ERDIKI

Erdika (“mitad”). *Erdia* ere hor dago gauza bertsua adierazteko, baina, guretzat ez zen gauza bera *erdixe* eta *erdiki*. Batez ere, gehiagoren esperantza izan eta erdia besterik ematen ez zigutenean erabiltzen genuen; eta gehienetan, *bakarrik* hitza lagun zuela (*erdiki bakarrik*), gure etsipenaren ezaugarri. Bidezkotzat jotzen genuenean *erdixe*, eta gutxiegi iruditzen zitzaigunean,

erdiki. Eskun lau kaamelu euki tte erdiki zelan emoleike-ba! (Eskuan lau karamelu izan eta nola liteke erdika bat ematea!).

ERDIPURDIZ

Erdipurdi, erdi makal (“a medias”, “medianamente”). Batez ere erdi gaixorik dagoenaren egoera adierazteko erabiltzen dugu. *Koñatu bixittatea junga. Erdipurdis dabill* (Koinatua bisitatzeraz joan gara. Erdipurdi dabil).

ERDITTIPI

Apurtu, bi zatitan puskatu (“romper”, “romper en dos pedazos”). Honek ez du esan nahi erdi-erditik puskatu denik; apurtu egin dela edo bi zatitan puskatu baizik. *Ziabogi etten dabizela aurreko erramu grak eta erditipi* (Ziaboga egiten ari zirela, aurreko arrauna puskatu zitzaien). *Ernea zan, ukabillaz jo maxe ta erditipi* (Haserretu zen, ukabilaz jo mahaia eta bi zatitan puskatu zuen).

ERDIXAK

1.- Askok (“bastantes”). *Frontoire jende asko sarture, bañe, erdixak sarrera baik* (Frontoian jende asko izan da baina, asko eta asko ordaindu gabe). *Orrek konto asko esateottuz. Erdixak guzurak* (Horrek kontu ugari esaten du. Askok eta asko gezurak).

2.- *Erdixak eta bi*. Askok, gehienak (“casi todos/as”). Testuinguru ugaritarako balio izaten digu lokuzio honek. *Pintxuk jan da jan ibilliri te erdixak eta bi paabaik lagattuez* (Eten gabe pintxoak jaten aritu dira, eta gehienak ordaintzeke utzi dituzte). *Atzo ekarri zenduzen intxaurrak, erdixak eta bi ustelak* (Atzo ekarri zenituen intxaurrak, gehienak ziren ustelak).

ÉRDU

Erdu, hator, zatoz (“ven”, “venid”). *Erdu ona arin, bestelaik garbittuko zattut* (Zatoz hona azkar, bestela akabatuko zaitut). *Erdu etxe barrure kanpun otz eukikozue-ta* (Zatozte etxe barrura kanpoan hotz izango baitzarete).

Gipuzkoa aldean ez dut inoiz entzun. Gure artean oso entzuna da eta Bizkaiko beste hainbat lekutan ere bai. Gure kasuan ama izaten zen egunerokotasunean aginduak emateko berba hau erabiltzen zuena. Aita gehienetan itsasoan izaten zen, eta agindu gutxi ematen zigun; baina, eman behar zuenean, ia berbarik egin gabe begirada aski izaten zuen.

EREJIXAK EĨÑ

Ikaragarriak egin. Zer baitetan (kirolean, zirkuan...) abilezia handia agertuz, ikusleak txundituta, aho zabalik, uzteko modukoak egin. Jatorrian “*hereje*” berba, edo “*heresia*” (*erejexak*: heresiak) sumatzen da. Eta hasiera batean, nolabaiteko zentzu txarraren usaina izan bazezakeen ere, guk ez diogu horrelakorik ezartzen. *Pelota partidu ikusten eonga, ta Titiñek erejexak eittuz* (Pilota partida ikusten izan gara eta Titinek ikaragarriak egin ditu). *Erejexak* ere saten da.

ERETXI

1.- Iruditu (“parecer”, “opinar”). *Gurasuai olan erantzuti txarto ereizteata* (Gurasoei modu horretan erantzutea gaizki iruditzen zait). *Au goniau gure txikixantzako ze ereizteatzu?* (Gona hau gure txikiarentzat ze iruditzen zaizu?).

Aditz honek azken urteetan lekua galdu du; izan ere lehen askoz maizago entzuten zen. *Beittandu* (begitandu) berbak jan dio lekua. Aspaldi honetan azken hau (*bettandu*) baizik ez da entzuten (*ondo bettandu gata, txarto bettanduako, ze bettantzeatzu?*). *Eretxi* aditzari leku handiagoa eman behar genioke. Gauza bera adierazteko era jator bi ditugunez, erabil ditzagun biak.

2.- *Lúze eretxi*. Luzaroan zain dagoenaren sentsazioa adierazten du. *Bostetako etorriko zala esaban, bañe ez da agertzen. Luze eretxittena* (Bostetarako etorriko zela esan zuen, baina, ez da agertzen. Luze irizita nago). *Eza asko atzeatu, bañe, zu puntuala zazenez, luze eretxitte geuazen*

(Ez zara asko atzeratu, baina, zu oso puntuala zarenez, luze iritzita geunden). *Ama luze eretxitte eongora-ta, banu ariñ etxea* (Ama luze iritzita egongo da, eta banoa agudo etxera).

Lokuzio jator hau gaur ez da gehiegi entzuten; baina, bai lehen.

ERETXI BATEA

1.- Konparazio batera (“por ejemplo”). Honen kidea, *konparaziñoi batea* gehiago erabiltzen dugu; baina, hau ere sarri. *Eretti batea gaur Realak irabaziko baleu lelen bera* (Konparazio batera, gaur *Errealak* irabaziko balu, lehena jarriko litzateke).

2.- Nola edo hala, iritzira (“al tuntún”). Aldez aurretik ongi prestatu gabe, ongi pentsatu gabe. *Txoixai arrixe botatemetzazu, ondo apuntata bota, ta ez eretxi batea* (Txoriari harria botatzen badiozu, ongi apuntatuta bota, eta ez nola edo hala).

Honen ordez, *erettire* sinonimoa ere sarri entzun daiteke. *Kineli nik erettire etten dot; ekipuai beatubaik* (Nik kiniela iritzira egiten dut; ekipoei begiratu gabe).

ÉRI

1.- Aukera, abagunea (“oportunidad”, “ocasión”, “coyuntura”). Gehienbat *euki* eta *atrapa* aditzekin. *Atrapakot orrei irulau gauza arpeire esateko eri* (Harrapatuko dut horri hiruzpalau gauza aurpegira botatzeko abagunea). *Eukiban eri bañe ezaban aprobetxa* (Izan zuen aukera, baina, ez zuen aprobetxatu). *Eriakazunin ezpozu etten, gero akabo ixaten da!* (Aukera duzunean ez baduzu egiten, akabo!).

2.- Era (“anverso”, “cara”). Batez ere soinekoei eta jantziei dagokienez. *Galtzerdixai laste igarten geuntzan eri zeñtzan. Iraulesta baeuan, buelti emon da dzazt ainkan* (Galtzerdiari berehala antzematen genion era zein zen. Iruntzitara bazegoen, irauli eta jantzi). *Onek amantalonek eztaitt zeñddaben eri; alde bixak ikusteotzaz bardiñak* (Amantal honek ez dakit zeñ duen era; bi aldeak ikusten dizkiot berdinak).

ERIÑOTZA

Ereinotza (“laurel”). Beste herrialde batzuetan, hainbat janari atontzeko ereinotzaz baliatzen dira. Gure artean, lehen behinik behin, ez. Hitza bera, ereinotzaren hotsa eta usaina, urte osoan egun bakar batean sumatzen genuen: *Erramo egunin* (Erramu egunean). Aste Santu sarrerako igandean. Egun horretan, prozesioan denek joaten ginen ereinotz adarrak eskuan genituela. Aberatsek “palmera” adar hori dotoreak eramaten zituzten. Hortik aparte, urte osoan zehar ereinotzaren berririk ez genuen izaten. Agian ikusi egingo genuen, baina, ezagutu ez. *Erramu eunin elixa eruteko ereñotz adarrak Dolos bezeruk ekarteozkuzen* (Erramu egunean elizara eramateko ereinotz adarrak Dolores gure esnedunak ekartzen zizkigun).

Ontziolan (*astillerun*) txalupa berria bukatzen zutenean, uretaratu aurretik ereinotz adarra ezartzen zioten popan. Gu *Mollan* (Nasa Klean) bizi ginenez, txalupa egiten hasten zirenetik bukatu bitarteko prozesu guztia jarraitu ahal izaten genuen etxetik bertatik, eta ereinotz adarra noiz ipintzen zioten ere bai. Ondoren txalupa uretaratzea tokatzen zen; ikuskizun aparta, galdu ezinezkoa.

ERIXONA

Itogina (“gotera”, “escape”). Bizkaian *eriona*, eta Gipuzkoan *itogina* *Onek lapikuonek erixonaauke ta erutzaxun paraueruai* (Lapiko honek itogina du eta eramaiozu lapiko-konpontzaileari).

Testuinguru guztietarako balio zigun berba honek: etxe barruan sabaitik bera ura zetorrenerako, hodiren bat puskatuta zegoenean... Baina horiek ez ziren egunero gertatzen. Sarriago ematen zen ontziren batek (lapiko, balde, palangana...) azpian zuloa izatea. Hala ere, ez pentsa, lapikoak itogina zuelako, bota eta berria erosten zenik. Konpontzera, Kale Handiko *parauerunea* (lapiko eta aterki konpontzailea) eramaten zen. Aterkiak konpontzen zituen, eta bide batez lapikoak.

ERIXOTZI

1.-Heriotza (“murete”). Heriotza egoera normaletan gertatzen zenean *ill eindde* (hil eginda) esaten zen eta kito! Ordea, heriotza, egoera berezi xamarretan ematen zenerako izaten genuen berba hau. *Orrenbeste urtin olan sufriuten eonda... erixotzi ederra eztau euki!* (Hainbeste urtetan horrela sufritzen egon ondoren... heriotza ederra ez du izan). *Anaxak alkarreaz asarratuzin, auskan asi tte erixotzi gerta zan* (Anaiak elkarrekin haserretu, borrokan hasi eta azkenean batak bestea hil zuen).

Betetzen ez diren mehatxueta ere aipatzen zen berba hau. *Ara! Gaur erixotzi engotzut!* (Usted gaur izugarria egingo dizudala). Esan sarri, baina, gertatu, zorionez, inoiz ere ez. Horrelako mehatxuak, gehienetan astindu ederrarekin bukatzen ziren.

2.-*Erixotzi atá*. Akabatze moduko jipoia eman (“darle una paliza hasta dejarle medio muerto/a”). *Parranda usañin ebillela abertzale kantak kantaten asi, tte serenuk entzun. Eztotzen ixte eññ! Erixotzi atatzin* (Parrandan zebilela abertzale kutsuko kantak abesten hasi eta gau-zaintzaileek entzun zuten. Ikaragarriak eman zizkioten. Hiltzakotzat utzi zuten).

ERKIÑE

Zekena, zikoitza (“tacaño/a”). *Orren anaxik eroze emongotzu, bañe orrek beorrek ixebez. Ori erkiñera; orrek nekez emongotzu* (Horren anaiak zernahi gauza emango dizu, baina, horrek ezta ezertxo ere. Hori zekena da; horrek nekez emango dizu).

Hiztegiek badakarte berba hau. Ordea beste adiera bat ematen diote: ahula, akatsak dituen. Beraz, gu ere ez gabiltza urruti, izan ere zikoitza edo zekena izatea akats galanta baita.

Gure artean, berba honen sinonimo den *zekena* hitzak ere hedadura handia du. Gure garaian, nik esango nuke *zekena* entzuten genuela maizago.

Toribio Etxebarriak ere badakar berba hau, baina, beste adiera batez. “Erkiña: desmedrado, flaco; débil, inconstante. *Gizon erkiña agertu da estuasunian*”.

ERKIÑKEXI

Zekenkeria, zikoizkeria (“mezquindad”). *Bat artuzu bakarrik? Artuxun gexa erkiñkexatan ibillibaik* (Bat baizik ez al duzu hartu? Har ezazu gehiago zekenkerietan aritu gabe).

ERLAXE

1.- Itsas azalean, haizearen eraginez, olatu txikiak leherraraziz agertzen diren aparraren zuritasunak. *Itxosun axi ataten dabenin, erlaxak sarri ikustendiz* (Itsasoan haizea ateratzen duenean, lehertutako olatuaren aparra sarri ikusten da).

Garbi dago hitz honek bere osaketan *axe* (haize) hitza duela. Hala ere, orain bederen, gure artean, haize motaren batekin ez du zerikusirik, haizeak eragindako zerbaitekin baizik.

Augustin Zubikarai berriz, haize mota bat dela adierazten digu. “Erlaize: olatu txikiak ateratzen dituen aizea”. (EUSKARA. XXVI. 1981: “R. Mª Azkueri jarraitzen).

“Olatu kanpai formataranin, txalopi apurtzeko moure, gasolle bota ta etten da itxosu baretu; itxosu austen dala, baretu. Ori ikusi etten da, koipik zelako efetu etten daben. Zu itxosun antzuz, de axe berdi bara-be, koipiran tokixan ezta erlairik. Koipik bapeztu etten dau olatu te aparra. Olato andixe bara-be bardiñ. Ongo txalopak andixatiz, de obeto preparata. Bañe sasoi baten, areikiñ txalopa txikixakiñ, eueldi txarretan, txalopi babesteko uberan gasolle ero orixu botatezan”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(Kanpai formako olatu handia dagoenean, txalupa puskatzeko moduan, uretara gasolioa bota eta itsasoa baretu egiten da; itsasoa gori dagoela, baretu. Hori ikusi egiten da, koipeak nolako eragina egiten dion urari. Zu bazoaz itsasoan, eta haize bizi samarra badabil ere, koipea dagoen tokian ez da olatuaren aparrik ikusten; koipeak deuseztatu egiten du olatua. Olatu handia dagoenean ere berdin. Oraingo txalupak handiak dira, eta hobeto prestatuak. Baina, garai batean, itsasontzi txiki haiekin, eguraldi txarretan, txalupa babesteko, uberan gasolioa edo olio botatzen zen uretara).

2.- *Erlái púntak*. Itsasoan haizea atera eta olatu hautsiaren apar zuriak agertzen hasten direnean esaten da. *Erlai puntataz* (Olatu hautsiaren apar zuriak ageri dira).

ERLENGI

1.- Sarearen kortxoetatik pasatuta egoten den soka, kortxoko soka (“relinga”). *Erlingi* ere entzun izan dut. *Erlengi apurtzemaatzu eueldixe ederra!* (Kortxoko soka puskatzen bazaizu, akabo!).

2.- Saretik txalupara egoten zen hamar edo hamabost metroko soka. Sarea luzatzeko erabiltzen zen.

ERLOJEIXI

Erlojutegia, erloju-denda (“relojería”). *Mollan euana, geure entradatik urre-urrin; besteik ez gendun ezautzen: Luis Erlojeruneko erlojeixi. Ango eskaparatin erlojuk eotezin. Gerua beste bat Kanttopin Arenosaneke ondun ipiñiben.* (Nasa Kanean zegoena, gure ataritik oso hurbil; besterik ez genuen ezagutzen: Luis “*Erlojeru*”ren erloju-denda. Hango erakusleihoan ordulariak egoten ziren. Geroago beste bat ipini zuten *Kanttope* auzoan Arenosaren tailerraren aldamenean).

ERLOJERU

1.- Ordulari konpontzailea (“relojero”). *Erlojerun biarra zan erlojuk arreglati. Bañe erlojero batzuk erlojuk saldu-be etten zittuen* (Ordulari konpontzailearen lana zen ordulariak konpontzea. Ordea, ordulari konpontzaile batzuek ordulariak saldu ere egiten zituzten). *Para eiñdde ta, erun au erlojuau korkotxanea arreglatea* (Geratu egin da eta, eraman ordulari hau konkordunaren etxera konpon dezan).

Luis “*Erlojeru*”, ofizioz ordulari konpontzailea zen. Luis “*Erlojeru*”k Nasa Kanean zuen denda eta bai azpiegitura guztia ere ordulariak konpontzeko. Beraz *erlojeru* deitzen zitzaion, ordulariak saldu eta konpontzen zituelako. Kale Handiko *korkotxak* (konkordunak) bere etxean konpontzen zituen, eta gainera, Luis “*Erlojeru*”k baino merkeago; ordea, ordularirik ez zuen saltzen. Ni haren etxera behin baino sarriago joan nintzen ordularia eramatera, eta ondoren jasotzera. Gizon txikia zen.

2.- *Luis Erlojeruneko dēndi*. Luis “*erlojeru*”ren (Luis Urrusolo) denda. Nasa kalean, *Mollan* (garai hartan “*General Mola*” kalea), *Kanttope* auzotik hasita bigarren atariaren kontra-kontra zegoen denda. *Aide Luis Erlojeruneko denda ta ekarri gatza* (Zoaz Luis “*Erlojeru*”ren dendara eta ekar ezazu gatza).

Jabea, Luis Urrusolo. Eta erloju-konpontzailea zenez, Luis “*Erlojeru*”. Denda, berriz, *Luis Erlojeruneko dēndi*. Denda hark bi sarrera zituen, bata kaletik eta bestea ataritik. Denda horretan jenero mota asko saltzen zen. Gatza saltzen zuten, baina, bai erlojuak ere. Erakusleihoan erlojuak egoten ziren. Ikus, *arkuk*.

ERLOJU

Ordularia (“reloj”). *Guk ordun erlojoik ez gendun eukitten; bañe, gixon guztik eta andra guzti-pez* (Guk garai hartan ez genuen ordularirik izaten; baina, ez gizon guztiek eta emakume guztiek ere).

Kanean genbiltzanean herriko bi erlojuk esaten ziguten zer ordutan bizi ginen: *elixako erlojuk eta fatoixakuk* (elizako kanpandorrean zegoen ordulariak, eta autobusen geltokikoak). *Elixako erloju ikusi ezkendun etten, bañe, entzun bai; fatoixakuk, ostea, dangaraik ezeban jotēn, bañe, Kanttopin, antxe ingurun ibilltēn giñalez, lantzin lantzin beatu etten geuntzan* (Elizako ordularia ikusi ez genuen egiten, baina, bai entzun; autobusen geltokikoak, aldiz, ordurik ez zuen jotzen, baina, inguru hartan ibiltzen ginenez, noizetik noizera begiratu egiten genion).

Etxean, sukaldeko kantoi batean, suaren gaineko aldean apalean egoten zen, aítak Frantziatik ekarritako *erloju*, iratzargailu handi bat. Edonori saltoa eragiteko moduko txirrina jotzen zuen. Zenbakiak ere ikaragarriak zituen. Aitari goizeko orduetan (hiruretan bezala lauretan) itsasora joan behar zuenean esnatzeko balioko zion (ni horretaz ez nintzen ohartzen). Seguru nago,

goizeko orduetan hark jotzen zuenean, inguruko sagu eta labezomorro guztiak saltoka ipiniko zituela. Guri, umea zaintzen bakoitzak ematen zuen denbora neurtzeko balio zigun. Horretarako lekukoa iratzargailu handi hura genuen.

Aparailu modernoak sortu aurretik, ordularia tresna garrantzitsua zen txalupako buruarentzat, lemazainarentzat. Izan ere, berak baizik ez zuen izaten ordularia. Itsasoan abiatu, eta leku jakin batera heltzen ematen zuen denborak adierazten zion gutxi gorabehera non zegoen. Mendiak ikusten ez zirenean, ordularia balio handiko tresna zitzaien. Jakina, horretaz aparte, itsasorratza behar zen, eta ur sakonera neurtu. Haiek erabiltzen zuten ordulariak, katedunak ziren, jakaren poltsikoan gordetzekoak.

ERNANIXE

Enara (“golondrina”). *Txoixen artin egan abillenak ernanixazin. Bueno, ori len eta on-be bai* (Txorien artean hegan trebeenak enarak ziren. Lehen eta orain ere bai).

Guk sorbeltzei (“vencejo”) ere berdin esaten diegu (*ernanixak*). Txori mota asko ez genuen ongi bereizten; baina, hauek, bai. *Ernanixak* bagenekien nolakoak ziren; txori bereziak guretzat. Inork ez zigun esaten eta ez genekien, *ernanixak* ez zirela gure artean urte osoan izaten. Horretaz beranduago ohartu ginen.

ERNEA

1.- Ernegatu, haserretu (“rabiar”, “enfadar”). Umorea galdu, umore txarrez jarri. Guk eta ondorengoak aditz hau, aditz laguntzailearen “nor” formaz erabiltzen genuen. *Berba bi esatzaz da ernea eiñdde (egin da)* (Bi hitz esan dizkiot eta haserretu egin da). Aldiz aurrekoek, nor-nork formaz erabiltzen zuten gehiago. *Berba bi esatzaz da ernea eiñddau (egin du)*. Gure lexiko partikularrean berba honek presentzia handia zuen, inguruko guztiak amorrarazten pasatzen baikenuen egunaren zati luzea. Geuk ez genuen asko ernegatuko, baina, ernegarazi bai makina ba.

Aditz honen partizipioa: *erneata* (haserretuta). Norbait oso haserre zegoenean, *ernea-ernea eiñdde. Ernea-ernea eiñddera, ta orreana urreatu-bez* (Oso haserre dago, eta horrengana hurbildu ere ez).

2.- *Ernea eraiñ*. Amorrarazi, haserrarazi (“hacer enfadar”). Hauxe zen hain zuzen guk lortzen genuena: gure inguruan zebiltzan pertsona helduak amorraraztea. *Maxuai ernea eratten gentzen, eta abariai-be bai* (Maisuak amorrarazten genituen, eta bai apaizak ere).

3.- *Erneata ipiñi*. Bake-bakean dagoen norbait haserre bizian ipini. Horretarako ere abilezia behar da. *Erneata ipiñi* edo *erneaten ipiñi*. Azken finean norbaiti umorea galaraztea da. Umeek sarri ohartzeke lortzen dute; pertsona helduek, nahita. *Ori erneaten ipintti ezta gatx* (Hori haserre ipintzea ez da zaila). Noski, duten pazientziaren arabera, zenbaitek gutxi behar izaten du haserretzeko.

ERNEA ERAIÑTZALLI

Zirikatzailea (“provocador/a”, “hostigador/a”). Beste norbait haserretzera “dedikatzen” zena; adibidez geu. *Gu, ordun, ernea eraiñtzallik giñan* (Gu garai hartan zirikatzaileak ginen). Noski horrek bazuen prezio bat: noizbehinka egurra hartzea tokatzen zitzaigun.

ERNEAU

1.- Ernegua, amorrua, amorrazioa, haserre (“desesperación”, “rabia”). *Erneau dakat, alixanda, gaur araxe jun enazelako* (Ernegua dut, ahal izanda, gaur haraxe joan ez naizelako).

2.- *Erneau emon*. Ernegua eman (“dar rabia”). Haserretzera iristea baino egoera arinagoa eta puntualagoa ematen du aditzera: amorrua eman. *Ori esan dabenin erneau emozta* (Hori esan duenean amorrua eman dit).

ERNEAZIÑO

Haserre, amorrazioa, ernegazioa (“rabia”, “enfado”). *Ori nekez erneaten da bañe, beñerneatemara erneaziñoi ezkako entsegire pasaten!* (Hori nekez haserretzen da, baina, behin haserretuz gero, ernegazioa ez zaio berehala itzaltzen).

ERO

1.- Edo, ala (“ó”, “ú”). Juntagailu hautakaria (disjuntiboa), elkarren baztergarri diren aukerak adierazteko, hau da, aukera bat hartzeak bestea baztertzea dakar. *Amendik ara oñez ezileike jun. Igaxan ero batelin jungozin* (Hemendik hara oinez ezin daiteke joan. Igerian edo batelean joango ziren). *Amen arraiñ askora ta, aukeriakau. Txitxarruk ero berdelak ipiñi geinkez* (Hemen arrain asko dago eta aukera daukagu. Txitxarroak edo berdelak presta ditzakegu).

2.- Perpausak amaitu gabe usten dira juntagailu honetaz baliatuz; eta sarri galdera forma hartzen dute. *Marraxota-ero jutezin Frantziko kosta. Toki aberatsa zan ori len. Erozemat arraiñ atrapateben* (Marrazotara edo, joaten ziren Frantziako kostara. Leku aberatsa zen hori lehen. Arrain ugari harrapatzen zuten).

Leku batetik abiatu ezinik dagoenari honela sartuko diogu presa, haserretu barik: *Baguz-ero?* (Ba algoaz?). Esaldi hori osorik honela litzateke: *Baguz ero ezguz?* (Ba al goaz ala ez?). Aulestin, horrelako egoeran, oso modu fin eta leuna erabiltzen dute presa sartzeko: *Ba goiezba?* (Ba al goaz?).

Hitzordu batera uste baino beranduago datorrenari zain dagoenak, honela botako dio galdera eran: *Bagiñan-ero?* (Ba al gea?).

ERONUN

Edonon, nonahi, edozein lekutan (“en cualquier lugar”). *Umiai erakutsi biakue eronun eroze ezileikela eiñ ero esan* (Haurrei irakatsi behar zaie nonahi edozer ezin daitekeela egin edo esan).

EROZELAİK

Edonola, nola edo hala, modu traketsean (“de cualquier forma”). *Gauzak erozelaik eztiz enbir, aldanik eta obetuen baño* (Gauzak ez dira modu traketsean egin behar, ahalik eta ondoen baizik). Honen sinonimoa: *erozelan*. Gure artean, bata nahiz bestea entzun daiteke, esanahi berberaz. *Batzuk biarra erozelan etten dabe, eta beste batzuk, ostea, artez* (Batzuek, lana nola edo hala egiten dute, eta beste batzuek, aldiz, txukun eta dotore).

EROZELAKU

1.- Edonolakoa, inolako irizpiderik gabe hautatua (“cualquier/a”). *Dotore nai dot jun, eta niri erozelako alkondaraik ez ekarri* (Nik dotore joan nahi dut, eta niri edonolako alkandorarik ez ekarri).

2.- Zerbait, dotore eta aparta izan dela adierazteko ere erabiltzen da ezezka, hots, ohikotik kanpokoa (dotorea, hobeza) izan dela azpimarratzeko. *Erozelako bazkaxe eztozue eiñ* (A zelako bazkaria egin duzuen!). *Erozelako traji eztau erosi berak* (Benetan traje dotea erosi du).

3.- Gauza bera behin eta berriro errepikatuz gogaikarri bihurtzen denarengatik esaten da. *Euki nahiz ibilli aditzaz*. Noski, egoeraren arabera aditzaren pertsona (hura, zu, zuek...) aldatu egiten da. *Erozelaku eztabill beorrek karnabal euneko erropiaz!* (A zelakoa ematen ari den inauterietako jantzia dela-eta!).

EROZELAN-BE

Nolanahi ere (“en cualquier caso”). *Erozelan-be berai tokateako paati* (Nolanahi ere, berari tokatzen zaio ordaintzea).

EROZEMAT

Gehiegi, neurririk gabe, behar den baino gehiago. *Beatu ondo zemat faltaran eta birdizenak bakarrik ekarri; erozemat ez ekarri* (Begiratu ondo eta behar direnak baizik ez ekarri; neurririk gabe, gehiegi ez ekarri).

Ordea, beste testuinguru batzuetan, ugaritasuna adierazten du. *Erozemat antxoba atraparabe* (Antxoa ugari harrapatu dute). *Zarautzen erozemat ondarrutar bixi eide* (Zarautzen ondarrutar ugari bizi omen da).

EROZE MOUTAN-BE

Edozein domutan ere, nolanahi ere (“de todos modos”, “aun así”). Aldez aurretik ematen diren argudioei indarra kenduz esaten da. *Eroze modutan-be gitxi eztozue gasta!* (Edozein modutan ere diru gutxi ez duzue gastatu!).

ERRALDIK

Gure artean, pertsona (gizona nahiz emakumea) gizenaren lodierak eta ipurdi-bueltak adierazteko erabili izan da. *Ederrataukez erraldik* (A zelako lodierak dituen!).

Osterantzean berba hau arrantzaleen giroan ez da sarri entzun izan. Baserritarrek animalien pisuari dagokionez erabiltzen zuten. Erraldea: hamar libra. Arrantzaleek aldiz, *arru* (arroa: hamabi kilo eta erdi) eta *kinttala* (kintala: antzina ehun libraren baliokidea).

ERRAMI

Adarra (“rama”). *Kamiñun erdixan errami euan jausitte* (Bide erdian adarra zegoen erorita). Ikus, *arami*.

ERRAMO EUNE

Erramu Eguna, Erramu Igandea (“Domingo de Ramos”). *Erramu eunin batzuk adar andixakiñ jutezin elixa* (Erramu Igandean batzuk adar handiak hartuta joaten ziren elizara).

Pazko egunaren aurreko igandea, Aste Santuaren ataria. Egun horretako ezaugarriak nagusiena jendeak eskuetan ereinotz adarrak zituela egiten zen prozesioa. Egun horri *Erramu Domeki* ere esaten zitzaion, eta *Pasku Erramu eune* ere bai. Gaztelaniaz, egun horretan eskuan eramaten den adarrari “Ramo de Pascua” esaten zaio, eta hortik esaera, “De Pascuas a Ramos”.

Ez dakit inoiz ospatu izan den Ondarroan *Arraun Eguna*, baina, egingo balitz, izen hori bera izango luke: *Erramo Eune*.

Toribio Etxebarriak, bere hiztegian, “*erramua*: laurel” dakar.

ERRAMOLAXE

Arraunlaria (“remero/a). Garai batean gizonezkoak baizik ez ziren arraunlariak; gaur egun berriz emakumeek ere egiten dute arraunean. *Lena erramolaxak jan etteben sendo, bañe entrenamentu tamañun. On ostea, jan eztait ze etten daben, bañe entrenamentu ixte urte guztin* (Garai batean arraunlariak jan egiten zuten sendo, baina, entrenamendua neurritz, gehiegi gabe. Orain, berriz, jan ez dakit zer egiten duten, ordea, entrenamendua latz, ia urte osoan). *Erramolaxai lena txuletak emoteotzezen jateko, inddarra orrettek emotebalakun* (Garai batean arraunlariak txuletak ematen zizkieten jateko, horrek indarra ematen zuelakoan).

Arrauna, *erramu*, gehi “-laxe” (-lari) atzizkia: *erramolaxe*. “*Txistulaxe*” edo “*zestalaxe*” osatzen ditugun modu berean. Antzina, txalupak belaz eta arraunean mugitzen zirenean, arrantzaleak ofizioz ziren *erramolaxak*; gaur egun ofizioz ez da inor arraunlari, txipiroitara ere inor ez baita arraunean joaten. Arraunlariak (*erramolaxak*) kirol hori egiten dutenak baizik ez dira. Orain, arraunak eta traineruak ez dira antzina bezalakoak, eta arraunlariak ere prestakuntza hobe dute.

ERRAMONANEKO BOREI

Erramonaren (Ramona Mejias) sotoa. “Sotoa” (*borei*: “bodega”), esateko modu bat besterik ez da. Izan ere leku hura arrainaren salerosketako *katedrala* zen. Beti zegoen zabalik, goizean goiz eta iluntzean berandu, erosteko nahiz saltzeko. Saldu edonori, eta erosi, arrasteko arrantzaleei, ekartzen zioten guztia: mariskoa eta arraina. Azpiegitura: *borei bera (lokala), pixu, arrain kajak (utsak eta betik) eta Erramona amantala jantzitte; pali te jela-be kajan baten antxe eotezin;*

karru-be ezan faltako (sotoa bera, pisua, arrain kaxa hutsak eta beteak eta Erramona amantala soinean zuela; pala eta jela ere hantxe egoten ziren kaxaren batean; gurdia ere ez zen faltako). *Goxeko ordutatik asitte gabeko orduk arte, sartu-urtena....kendu paretik!* (Goizeko orduetatik hasita gaueko orduak bitartean ikaragarritzko sartu-irtena). Erramona: *beti illun jantzitze, amantala-be baltza, moñuaz, eta arpexe serixo* (beti ilun jantzita, amantala ere beltza, buruan mototsa, eta aurpegia serio).

Erramonaren sotoak ematen zion bukaera Nasa Kaleari. *Kanttopin asi eta, Zubi Zarrin eta Erramonaneko borean amaitzezan Molli* (Ondarroan Molli izenez ezagutzen den kalea, *Kanttope* auzoan hasi eta, Zubi Zaharrean eta Erramonaren sotoan amaitzen zen). *Borei Erramonaneku; gixona baeukan bañe, gixonik attatu-bez* (Sotoa Erramonaneku; senarra bazuen, baina hura aipatu ere ez).

Guk leku hartan beti *Eramonaneko borei* ezagutu genuen, baina, aurretik, han bertan, *Fraixkaneko dendi* egon omen zen.

ERRÁMU

Arrauna (“remo”). *On-be lena moure erramutan erramuaz etten da, bañe, lenako erramuk eta onguk ezti bardiñak* (Gaur egun ere antzina bezala arraunean arraunaz egiten da, ordea, garai bateko arraunak eta oraingoak ez dira berdinak).

Gaztelaniako “remo” hitzari, “r”z hasten diren beste guztiei bezala (*errezoi, errebuelti*) guk “e” ezartzen diogu aurrean, eta *arrauna* esaten dutenek “a”. Bermeon ere, guk bezala esaten dute: *erramue*.

Gure garaian (ni txikia nintzenean) arrauna nonahi ikusten genuen, eta erabili ere bai batelean ibiltzeko. Txibitara irteten ziren jubilatutako gehienak arraunean joaten ziren. Gaur egun, arraunak, estropadak direnean baizik ez ditugu ikusten.

Arraunak hiru atal nagusi ditu: *tanborta* (heldu lekua), *gerrixe* (gerria) eta *pali* (pala).

ERRÁMÚ

Ereinotz adarra (“rama de laurel”). “Erramu Igandean” prozesioan eskuan eramaten zen (den) ereinotz adarra. *Prozeziñoiñ eskun erramú erutezan* (Prozesioan eskuan ereinotz adarra eramaten zen).

ERRAMUTAN

Arraunean (“remando”). *Erramutan dakixenai segixan igarteako* (Arraunean dakienari berehala igartzen zaio). *Ondarrun guk, Kanttopekuk sarri etten gendun erramutan, bañe, baten Donostire, Igeldoa, jun giñan da batelak euazen lago baten, da antxe-be ibilli giñan. Otsoi-pe nik ikusibaik neukan, da antxe ikusi neban lelelengoku. Usteot akolituk jun giñala eskurtsiñoire Don Jesuseaz* (Ondarroan guk *Kanttope* auzokook maiz aritzen ginen arraunean, ordea, egun batean Donostiara, *Igeldora* joan ginen eta batelak zeuden laku batean, eta han ere jardun genuen. Artzarik ez nuen inoiz ikusi, eta hantxe ikusi nuen lehen aldiz. Uste dut akolitoak joan ginela txangora Don Jesusekin).

Gaur, estropadetako lehian aritzen direnek izan ezik, arraunean (*erramutan*) ez du ia inork egiten. Guk, txikitan sarri egiten genuen. Ondarroan bertan, beste kale batzuetakoak baino guk (*Kanttopekuk*), ia egun osoan ur ertzean eta batel tartean ibiltzen ginenok, gehiago egiten genuen arraunean. Neskak gutxitan ibiltzen ziren batelean, eta ez zuten arraunean ikasten.

ERRAPEL

Rafael Solabarrieta, *Errapel perrotxikeru* (Errapel perretxiko zalea). Guk bere anaia Jose ezagutzen genuen gure aitaren koadrilakoa zelako. Beraz, guretzat, Errapel, Jose Josalabarrietaren anai zen.

Noiztik ez dakit, baina, beti ezagutu genuen perretxiko zale. Menditik bueltan sarri ikusten genuen makila eskuan zuela. Eta inork perretxikoei buruz zalantzarik zuenean, Errapelengana jo eta hark argitzen omen zituen zalantzak.

ERRAXAU

Marraduna (“de rayas”). Marraduna, gona izan zitekeen. *Gure amak aitzin bodan eruban gona erraxau bat* (Gure amak, ahizparen ezkontzan eraman zuen marradun gona).

Edonola ere garai hartan marradun gonarik asko ez ziren ikusten. Galtzak baziren, *erraxauk* pluralean (*praka erraxauk*). Baina orduan, filmetan-eta ikusiko ziren horrelakoak; Ondarroako kaleetan, behinik behin, ez. Emakumeek ez zituzten galtzak janzten, eta gizonezkoen artean ez zegoen inor horrelako galtzak jantzita kalera irtengo zenik. Gaur egun emakumeek nahiz gizonezkoek (hauek gutxiago) lasai janzten dituzte *praka erraxauk* (marradun galtzak).

Bazen *mil raya* (“mil rayas”) deituriko ehun mota bat. Baina, izen hori zuen arren, agerian behinik behin ez zitzairen marrarik ikusten.

ÉRRE

1.- Erre (“quemar”). *San Jun bexpera gabaz erréten genduzen larrak* (San Joan bezpera gauez erretzen genituen laharrak).

Erretzen gauza asko ikusten genituen, baina geuk erretzen genituenak: *larrak* (laharrak). San Joan sua egiteko inguruko mendietan biltzen genituen adar eta arbolak erretzen genituen San Joan bezpera gauean. Kaleen arteko lehia izaten zen, eta surik handiena egitea genuen helburu. San Joan bezpera gauean, laharrei su emateko garaian, arrain kaxak hantxe hurbil izaten genituen; baina, kaxa osorik ezin zen sutara bota. Orduan zer egiten genuen? Lehenik puskatu, eta ondoren sutara. Kaxa batzuk lehorrak egoten ziren eta beste batzuk oso bustiak; baina, azken hauek ere sutan berehala lehortzen ziren eta su ederra egin ere bai.

2- .Erre (“fumar”). *Ordun andrazkuk ezeben erréten; gixonezkuk bakarrik. Geu-be gixonezkuk giñan da geu-pe erre* (Garai hartan emakumeek ez zuten erretzen; gizonezkoek bakarrik. Gu ere gizonezkoak ginenez guk ere erre).

Zigarroa erretzen oso goiz hasi ginen. Osaba-izeben tabernako mandatuak egiten genituen; eta noizean behin, zigarro kartoiak eraman behar izaten genituen sototik tabernara. Maniobra hori egiterakoan, lantzean pakete bat (marka desberdinak) hartzen genituen ezkutuan erretzeko. Dena den, koadrila hartatik ez dut uste inor erretzailerik izan denik. Lazkaora fraide joan ginenean hantxe bukatu ziren gure tabako marka desberdin guztiak.

Hitz hau norbaitek ahoskatzen zuenean, beti esan behar izaten genuen honako hau : *erre ta erre, popi erre*. Hori esan ondoren geratzen ginen gustura.

3.- Erre, frijitu (“asar”, “freir”). *Makiña bat bidar ikusirouz gixonak sardiñak erréta jaten* (Makina bat aldiz ikusi ditugu gizonak sardinak erreta jaten). *Txitxarruk jandouz zartañan erreta* (Txitxarroak jan ditugu zartaginean frijituta).

Zerbait zartaginean erreta jaten zenean gaitz erdi; izan ere makina bat aldiz ikusten genuen zartagina bera erretzen. Etxeko andreek zeregin ugari izaten zituzten, eta zartagina sutan utzi eta beste zerbait egiten hasten zirenean zartagina erre.

ERREBASA

Igaro, gainditu (“rebasar”). *Ongo illin milloi errebasarou* (Hilabete honetan milioitik gora irabazi dugu).

Arrantzaleek, berba hau, txalupek arrantzarekin lortutako irabaziak neurtzeko erabili izan dute.

Testuinguru arruntetan ere erabili izan da. *Salto baten axe erraxi errabasaten dabenai oberleku* (Salto batean marra hura gaingiditzen duenari duroa emango diot).

ERREBERENTZIXE

Belaunikaldia (“genuflexión”). Eskuineko belauna makurtuz, eta gorputza zutik, egiten den zeremoniazko agurra edo erreberentzia. Ezkertiak zirenak, txikitan, hasieran, belaunikaldia egiteko, ezkerreko belauna makurtuz saiatuko ziren. Lehenik, esan egingo zioten pare bat aldiz, eskuinarekin egin behar zutela. Hirugarrenean, belarrondokoa. Horra betirako ikasita nola egin behar zen belaunikaldia. *Akolittu giñanak erreberentzixe sarri-sarri eiñ birrixaten gendun. Mezi*

erasoten, amar bidar baño gexa (Akolito ginenok belaunikaldia oso maiz egin behar izaten genuen. Meza erasotzen, hamar aldiz baino gehiagotan). *Pertsona zarrak ikusten genduzen elixan erreberentzixe eñeran ateso; baño, guk ordun erreberentzixe errez etten gendun. On ez, baño, ordun! Alkarren segixan mille-be engoenduzen guk* (Adin handiko pertsonak ikusten genituen elizan belaunikaldia egitean estu eta larri; ordea, guk garai hartan belaunikaldia erraz egiten genuen. Orain ez, baina, orduan! Elkarren segidan mila aldiz ere egingo genuen). Barneratuta genuen araua honako hau zen: sagrario aurretik igarotzen ginen bakoitzean belaunikaldia. Eliza zetorren jendeak, belauniko luzaroan egon behar izaten zuen, ordea belaunikaldia ez zuten sarri egin behar izaten, agian elizara sartzean eta elizatik irtetea. Guk akolitoak egiten genuen maiz, eta apaizek ere bai. *Abarik, mezi emoten ttittin-pottin etteben erreberentzixe* (Apaizek, meza garaian sarri-sarri egiten zuten belaunikaldia).

ERREBERU

Garai hartan esan egiten genuen, zer zen jakin gabe. Noiz esaten genuen? Mutrikuarrei burla egiteko: *Mutriku txangille erreberu, lapiko bete salda beru*. Ondarroako futbol-taldeak Mutrikun jokatu behar zuenean, oinez joaten ginen partida ikustera. Han geunden bitartean isilik; baina, partida bukatu eta Ondarroarantz abiatzen ginenean, Mutrikutik irtetea, badaezpada ere, ozenki burla egiten genien eta korrika alde.

ERREBES

Errebes (“de revés”). Pilotan, besoa kakotu eta atzekoz aurrera egitea.

Pilotan oso abilak zirenek *errebes* jardunda ere irabazi egiten zieten beste zenbaiti. *Orrei errebes-be irabazi engo neutzake* (Horri errebes ere irabazi egingo nioke).

ERREBESKARI

Zartada (“revés”). Besoari aurretik atzera eraginda saihetsetik ematen den kolpea. *Gitxien pentsatebanin, ederra emotza errebeskari* (Ustekabea a zelako zartada eman dion).

ERREBOLA TXIKIÑE

Ondarroan San Iñazio kaletik errebara bitartean dagoen esparrua garai batean errebari kendutakoa.

Orain institutua kokatuta dagoen leku hura, errebari kendutakoa da. Futbol-zelaiko zubitik hasi eta orain zaharren egoitza dagoen lekuraino zegoen eremuari deitzen zitzaion horrela (*errebola txikiñe*). Leku hori guztia urak hartzen zuen. Horma bat egin zuten eta ondoren betelana. Gure garaian, oraindik dena bete gabe ezagutu genuen: *errebola txikiñan erdixan lagu euan* (*Errebola txikiñe* deituriko eremu horretan laku bat zegoen). *Errebola txikiñe* edo *errebala txikiñe* esan izan da.

Egia esan, guretzat *Kanttopi* auzoan ibiltzen ginenontzat, urruti samar geratzen zen leku hura. Eskolara joaterakoan edo eskolatik etxera itzultzean ez bazen hara ez ginen sarri hurbiltzen. Adjektibotzat *txikiñe* (txikia) darama; gaur egun ia entzun ere egiten ez den berba. Lehen berriz, ez dut esango asko, baina, sarri samar, batez ere emakumeek elkarri: *Zer txikiñe?, Eztakazu txarra txikiñe!* Horrelako testuinguruetan entzuten genuen.

Eskola publikoa (*eskola nazionalak*) ere alde hartan zegoen, eta batzuetan, eskolatik etxera *errebola txikiñetik* itzultzen ginen. San Iñazio kalekoek eta *zerkakuk* (hiltegiaren ondoko kalekoak) zuten leku hura guk baino hurbilago. *Gu errebola txikiñin gittittan ibiltten giñan* (Gu *errebala txikiñean* gutxitan ibiltzen ginen). Hangoak ere gure parajera (*Kanttopea*) ez ziren sarri agertzen: bakoitza bere lekuan bake-bakean!

ERREBOLLU

Erreboiloa (“rodaballo”). *Lenguau-be ederrara, baño aukeran naxa errebolu* (Mihi-arraina ere gozoa izaten da, baina, aukeran nahiago erreboiloa).

“Platuse ta ollarran-da tankeraku ixaten da. Eukitteottuz pikuk; azal illune ta latza, ollarran-da lenguaun-de moruku. Au biribillaia ixaten da. Jateko ederra au, estimau. Arrasteruk ekarten dabe”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Platuxa eta oilarraren tankerakoa izaten da; azalean pinportak izaten ditu; azal iluna eta latza, oilarraren eta mihi-arrainaren antzekoa. Arrain hau, beste horiek baino borobilagoa da. Jateko estimazio handia du; arrasteko txalupek harrapatzen dute).

ERREBUELTU

Bihurgunea (“curva”). Orokorrean zeinahi testu ingurutarako balio digu hitz honek. *Orrek automobillorek errebuelte ezta ederto artu* (Auto horrek bihurgunea ez du txukun hartu). Baina, gure artean, *errebuelte* (bihurgune) zehatzak hiru ziren oso ezagunak eta jakinak: *Kantxoperrebuelte*, *Artako errebuelte* eta *Arrigorriko errebuelte*.

Lehenengoa, hots, *Kantxoperrebuelte* (*Kanttope: kantoipe*) oso ezaguna zitzaien, egunean zehar maiz igarotzen ginelako leku horretatik: beheko errepideraino iristen diren elizaren hormek egiten duten kantoia, bihurgunea. Haize guztiak hartzen diren lekua.

Beste biak (*Artako errebuelte* eta *Arrigorriko errebuelte*) Lekeitio aldetik eta Mutriku aldetik zeuden herriko ateak bezala ziren. Bata dago portuko barraren gaineko aldean, eta bestea herriko hondartzaren goiko aldean. *Artako errebueltean kotxe birek tope eĩñddabe* (*Artako bihurgunean bi autok elkar jo dute*). Gaur egun *Arrigorriko*a dago apur bat samurtuta, baina beste biak lehen bezala daude, berdin-berdin.

Errebuelteak naibozuz, Ondarrutik Lekatxoa kostako biretik jun; aspertukoza. On gañea, batzuk kendutazela! (Bihurguneak nahi badituzu, zoaz Ondarroatik Lekeitiora kostako bidetik; aspertuko zara. Gainera, orain, batzuk kenduta daude).

ERREDONDU

Zirkunferentzia, borobila (“redondo”, “circunferencia”). *Erredondo bat pintta gendun de umik antxe barrun sartu genduzen* (Borobil bat margotu genuen eta umeak hantxe barruan sartu genituen).

Batzuetan forma adierazten zigun. *Galletas Maria, erredondo-erredonduk ixatezin* (“Galletas Maria” borobil-borobilak izaten ziren). Beste batzuetan zerbait kokatzeko modua. *Etxik erredondun euazen* (Etxeak borobilean zeuden).

ERREGALDARI

Hegaluzea egosteko galdara handia. *Erregaldarak fabriketan eotendi* (*Erregaldari* deituriko ontziak kontserba fabriketan izaten dira).

Kontserba fabriketan hegaluzea nahiz hegalaburra egosteko erabiltzen duten galdara handia.

ERREGE EUNE

Errege eguna (“día de Reyes”). *Errege eun bat pasatezanin, bixamonetik eoten giñan urte guztin urrengo urteko errege eunan zaiñ* (Errege eguna igarotzen zenean, biharamunetik hasita egoten ginen urte osoan hurrengo urteko errege egunaren zain).

Errege egunari Ondarroan garai batean “*Gixon ondraun eune*” deitzen omen zitzaion.

Urte osoan egun hori noiz helduko. Azkenean, guretzat ez zen gauza handirik izaten, baina, egunerokotik zerbait berezia bai. Eguna zenbat eta hurbilago, orduan eta urduritasun handiagoa. Bezperan, eguraldi hona egiten bazuen, zerura begiratu eta elkarren ondoan zeuden hiru izar hautatzen genituen, eta erregeak haiek izango zirela pentsatu. Emozioz beteta, oinetakoak balkoian txukun ipinita, sabela kuzkurtuta lotara sartzen ginen, eta hurrengo goizean, betikoa: *maspasak, konpittak, pizarri te punteru*. Hori etxean. Izeba edo osabaren (ama-besoetakoa edo aita-besoetakoa) etxean agian zerbait interesgarriagoa jasotzen genuen. Ondoren elizkizunak, oraindik Gabon giroa, eta prozesioa kalez kale. *Errege eune, neuko eunik polittena ixatezan gutzat* (Errege eguna, neguko egunik politena izaten zen guretzat).

Egun horretako prozesioan abestu egiten zen: *Iru errege datoz oroien artetik* ... Ordea, berez, abestiaren hitzak, zuzen esanda honela ziren: “Hiru errege datoz Oriente aldetik...” Eta modu horretara joaten zen abesti osoa, aldrebeskeriak bata bestearen atzetik esanez. Hori, hitzak euskaraz zirenean; baldin eta latinez edo gaztelaniaz baziren, zeresanik ez. Adibidez, gogoratzen naiz San Joseri buruzko abesti batean esaten genituenak. Hasiera honela kantatzen genuen: *San Jose glorioso mixpillak jaten....* Kantak honela zioen: “San José glorioso mi vida y sostén...”. Hau, hobe zen kantatzen genuen bezala oker abestea, izan ere “...*mi vida y sostén...*” zuzen esatea okerrago izango zen, *sostenak* aipatzen ari ginela pentsatuko baikenuen: *ixe-ixe pekatu*.

ERREGI

1.- Erregea (“rey”). Jesusen jaiotzaren inguruko hiru errege horiek salbu, guk ez genuen beste erregerik ezagutzen, orduan Franco baitzegoen agintean. Ondarroako kofradian bazegoen estropadan irabazitako bandera bat; eta esaten zigutenez, Espainiako errege Alfonso XIIIak emana zen.

Gure artean bapo jan ondoren botatzen zen esaera batek aipatzen zuen erregea: *Jandou errege lez, berak jan badau geuk lez!* Hortik ateratzen genuen ondorioa, erregeak ongi bizi zirela eta ondo jaten zutela.

2.- *Erregik*. Erregeak (“reyes magos”). Jesus jaioberriarengana bisitan joan zirenak: Meltxor, Gaspar eta Baltasar. Guk uste genuen Meltxor eta Gaspar zuriak zirela, eta Baltasar beltza. Izan ere, prozesioetan ere hirugarrena, Baltasar, beti beltza izaten zen; “nazimentuetako” irudietan ere berdin. Ondarroan hala zen. Ordea, duela gutxi (1996. urtean) azpeitiar batek esan zidan, ezetz, Azpeitian behintzat, beltza Meltxor zela. Izugarritzko *disgustu* hartu nuen.

Beste errege batzuk ere badira: *kartetakuk: errege baztu, errege oru, errege ezpati eta errege kopi*.

ERREGUKE

Erreguka, otoitzean (“rogando”). Santuren bati nahiz Ama Birjinari otoitzean, zerbait eskatzen aritzea. *Itxosun, eueldi txarretan, ikusittena ni, gixonak belauniko jarritte Amaberjiñiai erreguke* (Itsasoan, eguraldi txarretan, ikusi izan ditut gizonak belauniko Ama Birjinari erreguka).

ERREGUTU

Erregutu (“rogar”). *Guattik erregutzeko santuai te Amabirjiñiai eskatzeakuen* (Gugatik erregutu zezaten santuei eta Ama Birjinari eskatzen zitzaien).

Berba hau otoitzetan erabiltzen genuen, gure ustez Jaungoikoaren bitartekoak zirenei zuzendua: San Antoniori, San Joseri edo *Antiguako* Amari. *San Antonio, erregutu guattik* (San Antonio erregutu gugatik).

ERREIÑE

1.- Salabardoa (“salabardo”). Sarezko zaku-antzekoa, burdinazko uztai kirtendun bati finkatua. *Ixkirak eta arraiñ txikixak atrapateko erreñe birrixaten da* (Izkirak eta arrain txikiak harrapatzeko salabardoa behar izaten da).

Hiztegiren batean gaztelaniaz “redeño” aurkitu dut; baina, gaztelaniaren hiztegi ofizialak “redeña” dakar. Gure *erreine* berba honek, gaztelaniako (“redeña/redeño”) horien antzekotasun handia du. Hortik hartu eta horri euskarako forma eman nahi izan zaiola? Agian. Dena den, gure herriko arrantzaleek, *erreñe* eta *salabardu* ongi bereizten dituzte. Bata da tresna txikia, izkirak-eta harrapatzeko erabiltzen dena (neskatoek eta mutikoek): *erreñe*. Bestea, berriz, *salabardu*, arrantzako txalupek, saretik arraina jasotzeko erabiltzen duten tresna handia.

Zubikarai familia bateko kideei gure herrian “*Ixkiri*” deitzen diete: *Ixkirinekuk*. Baina, horiek ez dira *erreinaz* harrapatzen.

- 2.- Erraina (“nuera”). Pertsona batekiko (andrea nahiz gizona), bere semearen emaztea. *Gure erreñe andra fiñera* (Gure erraina, emakume fina da).
- 3.- Erregina (“reina”). Beste herrietan ez dakit, baina, Ondarroan, lehen behinik behin kaleak adina erregina zeuden; kale bakoitzean bat. Baziren emakume famatu (erdi marjinatuak) batzuk, eta horiei, ironiaz deitzen zieten beste emakumeek *erreñe*. *Astilleruko erreñe*, *Iperkaleko erreñe*, *Kalandiko erreñe*, *Kanttopeko erreñe*, *Mollako erreine eta abar*. Ordea, guztien artean *Kalandiko erreñe* zen famatuena: *Dienesi*.
- 4.- *Erreñkari*. Salabardo bete (“salabardo llero”). *Erreinkara arrañe ezta asko ixaten* (Salabardo bete arrain ez da asko izaten). *Kuadrillan ezka asko ta erreñkara antxobi naikurou afai bat etteko* (Koadrilan ez gara asko eta salabardo bete antxoa aski dugu afaria egiteko). *Atzo-be guk ezkendun ixte atrapa: irulau erreñkara antxoba* (Atzo ere guk ez genuen ezer harrapatu: hiruzpalau salabardo bete antxoa).

ERREKADORI

Zerga-biltzailea (“recaudador”). Gipuzkoatik Bizkaira zetorren jeneroaren zerga kobratzen zuen gizona. *Sasoi baten eontzan errekadori Ondarrun* (Garai batean egon zen Ondarroan errekadori).

Gipuzkoako mikelateak, *Saturraran* gaineko aldean, *Katei* zeritzan tokian egoten ziren Bizkaitik Gipuzkoarako muga zaintzen eta kobratu beharrekoak kobratzen. Bizkaiko aldean aldiz, Ondarroan bertan, Mutrikutik zetorren errepidean, herriko sarreran egoten zen gizon bat zergak kobratzen. Gizon horri deitzen zioten *errekadori*.

“Gipuzkutik Bizkaire sartzezan jeneru Zubi Barrixan kontrolateben. Forala eotezan eta gixon bat kobraten. Ortze on Txistenekuk dendiauken tokixan. Antxe aurrin, antxe euan etxe bat. Pisuk eukazen arek. Antxe eotezan a, pasatezan jenerun inpuestu, alondika ekartebe jenerun inpuestu, kobraten, errekadori. Eztopentsaten a gixona ondarrutarra zanik. Eztaitt zumaxarra ez ete zan. Andri bai, andri ondarrutarra zan. Atunane kun-de tarteku zala usteot. Seme-alaba bi euken areik. Aren semi Banko Bizkaiaiko enpliau ixantzan. Da iltzanin 400 milloi pezeta laga zittuzen errixantzako. Orretten errekadoren semi zan; mutilzarra. Arrebi neskazarra. Da a errekadoretzi galdu zanetik Kanttopin bixi ixantzin orreik, Oixo Potoneko aurrin, Txitxarroneko tabernin goxan, biarren abitaziñoñ. Semin ixena zan Telisforo. Kuadrilli baeukan arek txikiteuan da ibiltteko mouku: zeuneko osaba Josen (Bolu) anaxi Miel, Otero-ta, Jose Lenteji-te. Bañe bera ezan txikiteuan ibiltten. Etxetik bankure ta bankutik etxea. Beti perioriku irakurten”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Gipuzkoatik Bizkaira sartzen zen jeneroa Zubi Berrian kontrolatzen zuten. Forala egoten zen, eta gizon bat kobratzen. Hortxe, orain “Txist” familiakoek denda duten tokian. Hantxe aurrean, hantxe zegoen etxe bat. Etxe bizitza bat baino gehiago ziren. Han egoten zen hura, pasatzen zen jeneroaren zerga, alondegira ekartzen zuten jeneroaren zerga, kobratzen *errekadori*. Ez dut uste gizon hura ondarrutarra zenik. Ez dakit zumaiarra ez ote zen. Emaztea bai, emaztea ondarrutarra zen. “Atuna” familiakoen tartekoa zela uste dut. Haiek seme-alaba bi zituzten. Haren semea Bizkaia Banketxeko langilea izan zen. Eta hil zenean 400 milloi pezeta utzi zituen herriarentzat. Horren, *errekadoren* semea zen hura; mutilzaharra. Arreba, berriz, neskazaharra. Eta gizon hark zuen lanpostua galdu zenetik horiek *Kanttopi* auzoan bizi izan ziren, “*Orixo Poto*”ren dendaren aurrean, “*Txitxarro*” tabernaren goian, bigarren solairuan. Semearen izena: Telesforo. Hark bazuen koadrila txikiteroa: Jose “*Bolu*”ren anaia Migel, “*Otero*”, Jose “*Lenteji*” eta konpainia. Ordea, bera ez zen txikiteoan ibiltzen. Etxetik banketxera eta banketxetik etxera. Beti egunkaria irakurtzen).

Zubi Barrixan denda txiki bat eukan andra batek, Agurtzane Oleak (Jose Luis Olea pelukerun amak). Jenti jun denda ta, iual andran batek, txandaik zaiñddu baik, “ene, prisiakat-eta, ariñ nai dot-eta, emotaxun Agurtzane...” esateotzanin orduntxe kontateban. Gerra ostin razioneamento denpori zan da, or ontxe musika eskoliran lekun, alondikan, kola

andixe eotezan, jente asko kartilliaz, biben jeneru artzeko. Enda, erreka-dorin andri juten eizan alondika... Berta euki biban alabi...eta eunero bardiñ etteban kontuxu: alla eta iñoi ixebe preuntabaik, aurea pasa, artu berak bibana, eta jun. Da egun baten ondarrutar andran bat erne a zan, da esan eidotzan: “Que txakurre es la madre de Berta. Tiene hechos todos los zereñes verdad! No sabe donde tiene atras y adelante, y ella la primera”. Erdaldunazin Berta-ta, eta andrioi alban morun defendiu zan (Txakartegi Etxebarria Maria Nieves).

(Zubi Berrian denda txiki bat zeukan emakume batek, Agurtzane “Olea”k (Jose Luis “Olea” ileapaintzailearen amak). Jendea dendara sartu, eta inoiz andrearen batek, txandarik zaindu gabe, “ene presa daukat eta, azkar nahi dut eta, Agurtzane emaidazu...” esaten zionean, orduan kontatzen zuen. Gerra ostean, errazionamendu garaia zenez, hor orain musika eskola dagoen lekuan, alondegian, jende ilara luzea egoten zen, bakoitzak bere kartila eskuan, behar zuen jeneroa hartzeko. Eta zerga-biltzailearen emaztea joaten omen zen alondegira... Berta izeneko alaba izan behar zuen... eta egunero berdin egiten omen zuen: iritsi eta inori ezer galdetu gabe aurreraraino pasa, behar zuena jaso, eta ospa. Eta egun batean ondarrutar andre bat haserretu zen, eta honela esan omen zion: “Que txakurre es la madre de Berta. Tiene hechos todos los sereñes, verdad! No sabe donde tiene atrás y adelante, y ella la primera”. Berta-eta, erdaldunak ziren, eta aipatu andrea ahal izan zuen bezala defendatu zen).

ERREKALI ARTÚ

Arrantza mota batzuetarako, aparailua (kordela, pita...) itsasoko hondoraino bota behar izaten da, eta hondoa jotzen duenean, braza bat inguru gorago jaso, amuaren muturrean dagoen karnata hondoa jotzen geratu barik, apur bat gorago koka dadin, hondoa dabilen arrainak ikusteko moduan. Aparailua, hondoa jo ondoren braza bat gorago jasotzeko, aparailua neurri horretan ipintzeko, deitzen zaio *errekali artu*. *Kabrata bazuz. Apaxu erria, eta ondu jotzen dabenin, errekali artu bitzazu braza bete inguru* (Kabrak harrapatzea joaten bazara, aparailua uretara jaurti eta hondoa jotzen duenean *errekali* hartu behar diozu, braza bat).

ERREKAXI

Hego haizea (“viento sur”). *Errekaxe goorra ettebanin gu pozik ibiltten giñan* (Hego haizeak gogor jotzen zuenean gu pozik ibiltzen ginen).

Gure herriko arrantzaleek, haize honi, *Eoko axi* (*Egoko axi*) eta *barruko axi* ere deitzen diote; baina, umeen artean eta emakumeen artean, lehorrean, beti *errekaxi*. Haize zoroa benetan. Inguru guztiak hankaz gora jarri eta bazterrak arrotzen dakiena. Haize honek jotzen duenean, mutikook honela kantatzen genuen: *errekaxia, briz-briz-briz. Errekaxik jotzen dabenin, euel di epelak eta beruk etteottuz; bañe, atzanin eurixe ekarten dau* (Hego-haizeak jotzen duenean, eguraldi epelak eta beroak egiten ditu; baina, azkenean euria ekartzen du).

Errekaxi berbaren jatorria? Argi eta garbi dago bi berben elkarketa dela. Bigarren osagaiarekin ez dago zalantzarik: *axi* (haizea). Lehenengoaz egon daitezke zalantzak. Ondarroan *erreka* (*errek*) berba erabili izan da, baina, ez ibaia edo erreka adierazteko, garbategia (“lavadero”) aditzera emateko baizik. Getarian “*herriko haizea*” deitzen diote hego haizeari. Bizkaiko kostako zenbait herritan, “*herriko haize*” eta *haizerriko*. Txomin Agirrek idatzitako *Kresala* nobelan, Tramanak honela dio Brixi: “*Zeri barre egin bear ete deutsa gero berorre, zantar, zikin orrek? Brix izango zara zu beti, erriko aize zoro gangarra*”. Txomin Agirrek kontrakzio gabe erabiltzen du (*erriko aize*) bizkaiera batuan. Guk berriz, esan, kontrakzio eta guzti: *Errikoaxi*-tik *errekaxi*. Bestalde, itsasoan zeuden arrantzaleentzat hego haizea horixe zen hain zuzen, lehorretik, barrutik (*barruko axi*), zetorrena, herritik.

Metafora gisa ere erabili izan da, batez ere, nerabeek izaten dituzten burutazio, ilusio eta “buruko haize eroei” aipamena eginez. *Neuk kendukotzuaz zuri errekaxik* (Neuk kenduko dizkizut buruan darabilzkizun haize zoro horiek). Amaren batek alabari inoiz esango zion horrelakorik.

ERREKI

Arropa garbitegia (“lavadero”). *Andrak an eotezin errekan erropak garbitzen da kantaten* (Andreak han egoten ziren garbitegian arropak garbitzen eta kantatzen).

Hitz hau ikusi edo entzunda, lehendabizi etorriko zaiguna “erreka” izan daiteke. Guk ez dugu inoiz erabili izan berba hau (*erreki*), erreka edo ibaia adierazteko. *Erreki*, garai hartan, etxeetan arropa-ikuzgailurik ez zegoen sasoian, herriko garbitegia (“lavadero”) zen: Mutrikutik datorren errepide eta San Juan Txurru kalearen artean dagoen kantoian zegoen eraikuntza. Garai hartan, han erreka bat zegoen. Horregatik pentsa dezakegu, jatorrian, *erreki* izen hori, hortik etor daitekeela.

Herriko emakumeek, aste osoko arropa zikinak hartu era hara jotzen zuten; bakoitzak aska edo harraska bana hartu eta ekin: izara eta abar hantxe astintzen zituzten, eta kolore ederra eman ere bai. Alde batetik leku handia eta aproposa, eta bestetik hura ugari. Arropak garbitu bitartean, askok kantatu egiten zuen; baina, herriko “txutxu-mutxuak” elkarri kontatu ere bai.

Gu, behintzat, han joaten ginen, zinkezo balde zabala hartu eta amari arropak eramatera. Amak, garbitu ahala, etxera garraiatu. Eraikuntza bikaina zen, eta barrutik ere polita; harraska handiak ziren eta kanilak ere handiak eta zabal-zabalak; haietatik ura borborrean etortzen zen. Eraikuntza hark zirrikitu asko zituen, eta guretzat aproposa zen barruan jolasean jarduteko, eta lanean ari ziren emakumeei bakean ez uzteko.

Herriarena zen leku publiko hura, nola pasa zen partikularren eskuetara eta etxeak eraiki?

ERREKISA

Errekisatu, norbaiti ondasunak edo ondasun horien jabegoa kendu (“requisar”). *Orrek txalopi te boreak eukazen. Gerri asi zanin juntzan errittik kanpoa, ta bueltan ixebaik geatu zan; dana errekisatzen* (Horrek txalupa eta sotoak zituen. Gerra hasi zenean joan zen herritik kanpora, eta itzultzean ezer gabe aurkitu zen; dena kendu zioten).

Dena den, berba hau, hasierako “e” hori gabe (*rekisa*) sarriagotan entzun izan dut. Ikus, *rekisa*.

ERREKISTA

Miatu (“registrar”, “cachear”). *Eskolan diru falta zala ta maxuk patrikarak errekestazkuz* (Eskolan dirua lapurtu dutela, eta maisuak patrikak miatu dizkigu).

Garai hartan zer *errelista* zitekeen?: *etxi, borei, bafora, patrikarak...* Gaur egun autoa ere bai. Patrika miatzea gure artean ere egiten genuen. Gehienetan *errelista* guardia zibilek edo aguazilek egiten zuten. *Guri etxi makina bat bidar errekestazkun guardazobillak goxeko ordutan* (Guri etxea makina bat aldiz miatu ziguten guardia zibilek goizeko ordu txikietan). Baina, horiek geroko kontuak dira.

ERREKISTU

Miaketa (“registro”, “cacheo”). *Guardazobillak etxea etortezinin errelistu makala ezeben etten* (Guardia zibilak etxera etortzen zirenean, miaketa latza egiten zuten).

ERREKOÑO

Interjekzio edo harridura agertzeko berba legez baizik ez genuen entzuten; baina, beti gizonezkoen ahotan. Horrelakorik emakumeek ez zuten esaten. *Errekoño! Aurixera lupiñi!* (Joño! A zelako lupia!).

Emakumeek, haserretzen zirenean, sarri umeak uxatzeko-edo, berba honen aldagai bat esaten zuten ozenki: *Rekoño!* Egia esan, horrelakorik emakumeren baten ahotan entzuten genuenean alde egiten genuen, haserre zegoen seinale izaten baitzen.

ERREMANGA

1.- Maukak jaso (“remangar”). *Biarrin alkondari erremangabaik dabillenak itxura eskasa emoten dau* (Lanean mahukak jaso gabe diharduenak itxura kaskarra ematen du).

2.- *Erremangata*. Mahukak jasota. *Batzuk neun-be alkondari erremangata ibilttezin* (Batzuk neguan ere alkandoraren mahukak jasota ibiltzen ziren).

Gure herrian, eguraldi epelak hasten zirenean, gizonezkoek alkandora hutsetan ibiltzen ziren kalean; beti *alkondari erremangata* (alkandoraren mahukak jasota). Alkandoraren mahukak gehienetan ukalondoraino jasotzen ziren. Garai hartan, gogoan dut, osaba *Beltxiorrek* (Meltxor Egiguren, “*Eziñaberastu*”) beso erdiraino jasota erabiltzen zituela mahukak.

Mahukak jasota erabiltzen zen alkandora, domeketan zuria izaten zen, eta astegunetan urdina, mahoizkoa.

ERREMANGU

Egin behar den lanean trebeziaz jarduteko jarrera; atzera egin gabe, lanari lotzeko jarrera (“remango”). *Sartu zan etxin de goittik bera jasoban etxe guzti. Arek andrik eukan erremangu!* (Sartu zen etxean eta goitik behera jaso zuen etxe guztia. Andre hark zuen lanerako trebezia!).

ERREMATA

Errematatu, bukaera eman, bukatu (“rematar”). Maizenik berba hau kirolari lotuta (futbola, pilota) erabili izan da. *Buruaz erremata eta gola sartuban*. (Buruaz errematatu eta gola sartu zuen). *Ezkerraz zabalin errematarau* (Ezkerraz zabalean bukatu du tantoa).

ERREMATI

Bukaera, errematea, puskatzea bukatu, azkena. Arropari, oinetakoei nahiz tresnei dagokienez. *Onei oñetakuoi gaur emongotzet erremati* (Oinetako hauei gaur emango diet azkena / gaur apurtuko ditut). *Orrek alkondariorrek arturau erremati* (Alkandora hori, azkenean puskatu da). Kirolean (pilotan eta futboleant) ere bai. *Zarrak eiban erremati politte ixantzan* (“Zarra” k egin zuen errematea polita izan zen).

ERREMENTA

Lehertu (“reventar”). *Presiñoi andixei arturau te galdari errementaakue* (Presio handiegia hartu du eta galdara lehertu zaie).

Errementa zer egin zitekeen: *granu, saldarra, barru, globu, tubu, galdari, bonbi, olatu...* Aditz hauekin guk, gazteok, beti izan genuen aditz-laguntzailea “nor” forman erabiltzeko joera (*globu errementara*: globoa lehertu da). Ordea gure gurasoek aditz-laguntzailea nor-nork forman ere erabiltzen zuten. *Olatuk ortxe errementarau* (Olatuak hortxe lehertu du).

Beste testuinguru batzuetarako ere balio digu: *barrez errementa, biarrin errementa*. *Txikittako kontuk esaten asi zan, da errementa eiñ giñan barrez* (Txikitako pasadizoak kontatzen hasi zen eta barrez lehertu egin ginen). *Eun guztin ibilli giñan biarrin*. *Atzanin errementa eiñ giñan* (Egun osoan jardun genuen lanean. Azkenean, lehertuta bukatu genuen).

ERREMEXA

Erremediatu, konpondu, zerbaiti erremedioa jarri edo irtenbidea aurkitu (“remediar”). *Gatzan bixkat gettua eiñdde erremexatara ori* (Gatz apur bat gehiago eginda hori erremediatuta dago). *Sokiaz lotute erremexakou ori* (Sokaz lotuta konponduko dugu hori).

ERREMEXU

Erremedioa, konponbidea (“remedio”, “solución”). *Zuk gauza guztiai topateotzazu erremexu* (Zuk gauza guztiei aurkitzen diezu erremedioa).

Gero harrezkero entzun izan dut behin baino gehiagotan, eta esperientziak ere erakutsi dit horrela dela, baina, lehen aldiz, oso gaztea nintzela, osaba Prudeni (Prudencio Landaribar Garramiola) entzun nion honako esaldi hau: “*Beste gauza guztik eukitten dabe zeozelako erremexu; erixotzik ez*” (Beste gauza guztiek izaten dute nolabaiteko konponbidea; heriotzak, ordea, ez).

Kafeagatik entzuten genuena, berriz, honako hau: “*Kafi, bazkai onan ondragarrix, ta bazkai txarran erremexagarrix*” (Kafea, bazkari onaren ondragarria eta bazkari kaskarraren erremediagarria).

ERREMINTTA KÁJI

Tresna kaxa (“caja de herramientas”). *Bai Korpeon eta bai Mauro etortezinin, lepun erremintta kajiaz etortezin* (Bai Korpeon arotza eta bai Mauro iturgina, etortzen zirenean, beti tresna kaxa bizkarrean zutela etortzen ziren). *Mauron erremintta kaji ezan poli-politte eoten* (Mauroren tresna kaxa ez zen txukuna egoten).

ERREMINTTI

1.- Tresna (“herramienta”). *Arotzan erremintti zeuk artuzu?* (Arotzaren tresna zuk hartu al duzu?). *Amen kajan erremintxi faltara; ta ontxe birdot axe erremintxi* (Kaxa honetan tresna falta da; eta hain zuzen oraintxe behar dut tresna hura). Berba hau pluralean maizago: *erreminttak*. *Etxea biargiñik ezan etorten erremintta bakarraz*. *Erreminttakin etortezin areik* (Etxera, konponketaren bat burutzer, langilerik ez zen etortzen tresna bakarraz. Tresnekin etortzen ziren). *Orreik arotzan erreminttatiz de orrei ikutoi-pe* (Horiek arotzaren tresnak dira eta horiei ukiturik ere ez).

Etxean ere izaten zen mailua edo beste tresnaren bat, baina, tresnak etxera arotza, argiketaria edo iturgina (Mauro) zetorreanean ikusten genituen, tresna ugari eta desberdinak. Begirik kendu gabe egoten ginen haiei hurbiletik so, bat edo beste eskuan hartzeko irrikaz. Orduan helduren baten ahotsa mehatxuka entzuten genuen: *Erreminttai ez ikutoik eiñ gero!* (Tresnak ez ukitu gero!)

2.- Pertsona bihurria eta oker samarra. Helduengatik ez zen maiz esaten, eta neskengatik ere ez; mutikoengatik sarriago. *Ori beroi ezta erremintta ederra* (Hori oso bihurria da).

ERREMORKA

1.- Atoian eraman, atoian hartu (“remolcar”). *Beste iñor ezeuan da geuk erremorka birrixan gendun a txalopi*. *Geuk ezpaendun erremorka, an geatuko zan a itxosun erdixan trabes* (Beste inor ez zegoen eta guk hartu behar izan genuen atoian txalupa hura. Guk hartu izan ez bagenuen atoian, han geratuko zen hura itsasoaren erdian nora ezean).

2.- Atoian eramateko soka, atoiko txikita (“remolque”). *Erremorka matxuratuta dagoenak ematen dio laguntzen ari zaionari; eta atoi-ontziak, aldiz, erremorka* (soka) hartu egiten dio matxuratuta dagoenari. *Estrellita aberixa eiñtzan da geuk artuentzan erremorka* (*Estrellita* txalupa matxuratu egin zen eta guk hartu genion soka portura atoian ekartzeko). *Aberixa eiñ giñan da Soteritai emon gentzan erremorka* (Matxuratu egin zitzaigun motorra eta *Soterita* txalupari eman genion atoiko soka).

3.- *Erremorkin*. Atoian (“a remolque”). *Txalopa bat ikusiendun algaetin de geuk ekarriendun erremorkin* (Txalupa bat ikusi genuen noraezean eta guk ekarri genuen atoian).

Badira beste bi berba, honen sinonimoak, gure herriko arrantzaleek erabiltzen zituztenak (dituztenak): *atoiñ* eta *zagan*.

ERRENAUEN

Umeok okerkeriaren bat egiten jarduten genuenean, gu beldurtzeko edo uxatzeko emakumeek ozenki esaten ziguten interjekzioa. *Errenauen! Atrapatemazattuet ainkazurrik osoik eztotzuet lagako* (*Errenauen!* Harrapatzen bazaitzuet hanka hezurrik osorik ez dizuet utziko).

Horrelako mehatxuak egiten zizkigutenek ez gintuzten inoiz harrapatzen.

ERRENDIU

1.- Amore eman, etsi (“rendirse”). Guk borrokako testu inguruan erabiltzen genuen. *Mutille ta neski asizin auskan, da atzanin mutille errendiu eiñtzan* (Neska eta mutila hasi ziren borrokan eta azkenean mutilak amore eman zuen).

2.- *Errendiute*. Erabat nekatu, jota. *Eun guztin biarrin ibilliga ta atzanin errendiute amatturou* (Egun osoan lanean jardun dugu eta azkenean jota bukatu dugu).

ERRENKOLARI

1.- Errenkada, lerroa (“fila”, “hilara”). Orduan, edozertarako biltzen ginen ume ugari, eta lerroak (*errenkolarak*) beti izaten ziren luzeak. *Zina sartzeko errenkolara luzi, eta elizako prozesoiñ-be bai* (Zinema aretora sartzeko lerro luzea, eta elizako prozesioetan ere bai).

2.- *Errenkolaran*. Errenkadan (“en fila”). *Errenkolaran ezpazaze jarten eztou partiuko kaameloik* (Errenkadan ez bazarete jartzen, ez dugu karamelurik banatuko).

Garai hartan ume ugari ginenez, *errenkolaran* leku askotan eta gauza askotarako jarri behar izaten genuen: eskolan, elizan, zerbait banatu behar zigutenean, lehiaketaren bat zegoenean. *Eskola nazionaletan, sarreran errenkolaran jarri eta “Cara al sol” kanta eratteezkuen* (Gure garaiko eskola publikoan, errenkadan jarri eta “*Cara al sol*” kantarazten ziguten).

ERREPA

Erreparatu, igarri, antzeman (“percatarse”). *Nekez eztotzat errepa zeta etorren* (Berehala antzeman diot zertara zetorren).

Badira, maiz erabiltzen ditugun honen sinonimoak: *igarri, kala, dra*.

ERREPALARI

Arraunean boga egin eta arraunaren pala uretatik ateratzerakoan, arraunlariak heldulekuari (*tanborta*) buelta erdi bat eraginez, palari aurrera bultzadatxo bat emanarazten dio, eta arraunaren palak uretatik irtetea zurrunbiltoxa sortzen du: horra *errepalari*.

ERREPARAZIÑOI

Txaluparen konponketa orokorra (“reparación”). *Zumaxa erun dabe txalopi. Iru bat illabeteko erreparaziñoi eidauke* (Txalupa Zumaiara eraman dute. Hiru bat hilabeteko konponketa omen du). *Bafora erreparaziñoi ettea erun dabe Pasaire* (Txalupa konponketa egitera eraman dute Pasaiara).

Makinetako konponketa handiren bat, nahiz orokorrean txaluparen egituraren aldaketa, edo horrelako lan handiren bat esan nahi zuen. Matxura txikiaren konponketari ez zitzaion inoiz *erreparaziñoi* deitzen.

ERREPARTIU

Banatu (“repartir”). *Kresalan, mostrador azpitan eotezan garrafoittik azaitunak “artzen” genduzenin, Kafeko Atzea juten giñan launai errepartiutea. Errepartiuteko zile pentsata eskokara bi ederrak artzen genduzen; ze, errepartiuten asten ziñanin jende asko arrimatezan. Ixe-ixe norberantzako alla-bez!* (Kresala tabernan barraren azpian egoten zen txanbiletik olibak hartzen genituenean, *Kafeko Atzi* zeritzan lekura joaten ginen lagunei banatzera. Banatzeko zirela pentsatuaz eskukada bi ederrak hartzen genituen; izan ere banatzen hasten zinenean jende ugari hurbiltzen zen. Ia-ia banatzailea batere gabe geratzen zen).

Orokorrean gauzak banatzeaz ari garenean, “*errepartiu*” nahiz “*partiu*” hitzaz balia gaitzke. Bata zein bestea erabiltzen dugu. *Miren sifoik errepartiuten ibilttezan* (Miren sifoiak banatzen aritzen zen). *Ardau partiuten nik beti Galdakano ezauturot* (Ardoak banatzen nik beti *Galdakano*” ezagutu dut).

Jipoia emateaz ari garenean beti “*partiu*”, eta kartetan aritzeko kartak banatzea ere “*kartak partiu*”. Azken kasu hauetan “*errepartiu*” behin ere ez.

Beraz bi berba hauek (*partiu* eta *errepartiu*) alde batetik sinonimoak izan daitezke, baina, bestalde, bakoitzak esparru desberdina ere badu. Ikus, *partiu* (PARTIU, 1, 2, 3).

ERREPARTIZIÑO

Banaketa (“reparto”). *Lelen allaranai onenbeste ta azkan etorriranai ba-pe?* Ori zelako *errepartiziñoire ba?* (Lehendabizi heldu denari honenbeste eta azkena iritsi denari bat ere ez? Hori nolako banaketa da ba?). *Geu-pe Kresalan azaitunak, azukre koskorrak ero ziarruk* “artzen” *geduzenin, launakana jun de errepartiziñoi etten gendun* (Guk ere, olibak, azukre koskorrak edo zigarroak “hartzen” genituenean, lagunengana joan eta banaketa egiten genuen).

ERREPASA

1.- Pasaratu, arropa konpondu (“zurcir”). *Galtzerdixan orputako zuluk errepasaten makina bat ordu pasaten zittuen andrak* (Galtzerdien orpoetako zuloak konpontzen makina bat ordu ematen zituzten emakumeek).

Garai hartan *errepasa* emakumeek egiten zuten: urratutako arropak edo galtzerdiak. Gaur egun, aldiz, galtzerdiak-eta errepasatzeko inork ez du jostorratzik eskuan hartzen, jakin egin behar baita. Orain, zaharrak bota eta berriak erosi.

2.- Errepasatu (“reparar”). *Maxuk leziñoi errepasateko esazku bañe denporaik eztou euki* (Maisuak ikasgaia errepasatzeko agindu digu, baina, astirik ez dugu izan).

ERREPETIUAK

Kromo berdinak (“repe”). *Errepetiutakaz da kanbixateanu* (Kromo berdinak ditut eta aldaketak egitera noa).

Hauek (*errepetiutak*), aldaketak egin eta norberari falta zitzaiona eskuratzeko balio izaten zuten.

ERREPUESTI

Erantzuna (“contestación”, “respuesta”). Jatorria gaztelaniako “respuesta” berban izanik logikaz *errespuesta* (Iparraldean, *arrapostu*) beharko luke izan; baina, gure aitak esaten zuenez zaharrek *errepuesti* esaten omen zuten. Guk ere ez genuen horrelakorik entzuten, beraz, hau antzinako kontua da. Nahiz eta arrazoia norberak izan, zaharragoei ezin zen erantzun (*errepuestaik emon*); hori ez zuten barkatzen. Hortik, garai hartan esaten zutena: *Gaztik, iru berba, ta bi beran kontra* (Gazteak hiru hitz egin ditzake, eta bi bere kontra). Zaharragoei emaniko “erantzun txarrik” ez zegoen; erantzute hutsa baitzen bekatu.

ERRESAKI

Tiraina, erresaka (“resaca”). Guk orokorrean, olatu bortitzen indarrez ur korrontea atzera eta aurrera etengabeko zurrunbilo indartsuan dabilenean esaten dugu. *Portun barrun-be erresaka andixeabill* (Portu barruan ere erresaka handia dabil). *Erresakari* ere erabiltzen dugu, gauza bera adierazteko. *Mollan olako erresakari eoteko, señali olato andixe dabillena* (Erreka barruan horrelako erresaka izateko, olatu indartsua dabilen seinale).

ERRESAXO-ERREZATZALLI

Arrosarioaren errezatzailea. Arrosarioa elizan apaizek erreztatzen zuten. Ordea, apaizek beren zeremoniak bukatzen zituztenean, Petrak ere bai. Nik *erresaxo-errezatzalli*, Goiko Kaleko Petra (*Juan Austiñ Lakan-da ixiko*) ezagutu nuen. Ospitalea baino lehenago zegoen etxean bizi zen. *Agur Mariak, Santa Mariak eta Misterioak* euskaraz eta “fuerte”, baina, *Letaniak* latin “batuan” (hasierako berbak grekoz diren arren): *Kyrie eleison, Christe eleison....* Horiek ere ozenki nahiz eta inork ezer ulertu ez. *Petrak zemat erresaxo erreza eteban beran denporan!* *Zerun-be erresaxo-errezatzalle ofiziala bera ixangora segurutik* (Petrak zenbat arrosario errezatu ote zituen bere bizitzan zehar. Seguru asko zeruan ere bera izango da arrosario errezatzaile ofiziala).

ERRESAXU

1.- Arrosarioa (“rosario”). *Errosaxu* ere entzun zitekeen. Ama Birjinari eskainitako otoitza. *Erresaxu errezati niri beti etteaztan luzi te penasa* (Arrosarioa errezatzea niri beti egiten zitzaidan luzea eta penoso). *Elixan erreza arren etxin iluntzin-illuntzin derrigor erreza*

birrixatezan (Elizan errezzatu arren etxean iluntzean egunero errezzatu behar izaten zen). *Kalteik ezebala etten da errosaxo bapaño gexa eun askotan errezzaten genduzen guk: bat eskolan, besti elixan, besti etxin.* (Kalterik ez zuela egiten-eta, arrosario bat baino gehiago sarri errezzatzen genituen: bat eskolan, bestea eliza, eta beste bat etxean).

Iluntze batzuetan, ama lanez lepo ibiltzen zen, eta konturatzen ginen orduak aurrera joan ahala amak ez zuela arrosariorik aipatzen. Halako batean, gutxien uste genuenean: *“Erresaxu erreza biou”* (Arrosarioa errezzatu behar dugu). *Pentsata bakarrik bost misteixo andi eta kirilisonak erreza bienduzela, kantsa ettenittan.* (Pentsatuta bakarrik bost misterio luze eta letaniak errezzatu behar genituela, nekatu egiten nintzen).

Etxeetan nahiz beste nonahi, arrosarioa errezzatzeko ardura eta protagonismoa emakumeena izaten zen. *Andrakattik ixan ezpalitt, etxitako erresaxu erresatik aspaldi amattute eongozin gure denporan-be* (Emakumeengatik izan ez balitz, etxeetan arrosarioa errezzatzea aspaldi bukatuta egongo zen gure garaian ere). *Andra gexenak ekixen erresaxu errezzaten; gixonak ostea, ixe iño-pez* (Emakume gehienek zekiten arrosarioa errezzatzen; gizonek, aldiz, ia inork ere ez).

Sare konpontzaileek ere, lanean ari ziren bitartean, sotoren batean, berdura plazan, herriko plazan nahiz beste edozein txokotan, sarri errezzatzen zuten arrosarioa. Haiek *espezialistak* ziren horretan eta kantatzen.

2.- Bata bestearen atzetik gizonezkoek, amorrazioz botatzen zituzten (dituzten) biraoak. *Ortxe eskillaretan lagaraben zerri ostutze beko Rafaelei, te an ebillen mekauenka; erresaxu demasa botarau* (Hortxe eskaileteran utzi duen zerra lapurtu diote beheko Rafaeli, eta haserre zebilen; sekulako biraok bota ditu).

ERRESAXUK

1.- Arrosarioa (“rosario”). Arrosarioa errezzatzeko erabiltzen den sokatxo edo katetxo itxi aleduna. Itxituratik aparte, luzapen bat izaten zuen eta muturrean gurutzea. Nahiz eta gauza bakarra aditzera eman, berba beti pluralean (*erresaxuk*). *Amak nai ixateban erresaxu errezzateko batenbatek erresaxuk eskun eukitti, bañe lelengo topa enbizin* (Amak nahi izaten zuen arrosarioa errezzatzeko norbaitek arrosarioa eskuan izatea; ordea, lehenik aurkitu egin behar zen). *Goikaleko Petra erresaxo-errezzatzallik errosaxuk gasta-gasta eiñdde eukiko zittuzen* (Goiko kaleko Petra arrosario errezzatzaileak arrosarioa guztiz gastatuta izango zuen).

Arrosarioak era askotakoak izaten ziren, baina, emakume helduenek beltzak edo marroiak izaten zituzten; neska gazteek, berriz, zuriak. *Gixonezkuk erresaxoik ezeben eukitten. Abarik bai eta beste gixonezko bate-pe bai. Loentzo Tximistik bai, arek eukiko zittuzen, a guztizko debotu zanda* (Gizonezkoek ez zuten arrosariorik edukitzen. Apaizek bai, eta beste gizonezko batek ere bai agian. Lorentzo “Tximisti”k bai, hark izango zuen, oso otoitz zalea baitzen).

2.- Egunero, iluntzean, arrosarioa errezzatzen zen elizkizuna (“función litúrgica en la que se rezaba el santo rosario”). *Arratsaldeko zazpirak ingurun ixatezin erresaxuk: erresaxutako funtziñoi. Gabaz kaletik etxea allaten giñanin, aman interrogatoxu astezan: erresaxuta juntza?* (Arratsaldeko zazpiak inguruan izaten zen arrosarioaren elizkizuna. Gauean etxeratzen ginenean amaren galdeketa hasten zen: arrosarioaren elizkizunera joan al zara?).

ERRESTU

Errestoa (“resto”). Pilotan, sakeari ematen zaion erantzuna. *Saki ona ixan da, bañe, errestu-be bai* (Sakea ona izanda, baina, bai errestoa ere). *Saki atati erreza ixaten da; errestu ixaten da gatxe* (Sakea ateratzea erraza izaten da; errestoa izaten da zaila).

ERRESULAXE

Zurrunbiloa (“remolino”). Oso azkar biratuz, beherantz bortizki tira egiten duen ur-masa. *Ortxe Saturrango atxan parin etten da erresulaxe* (Saturrarango harkaitzaren parean eratzen da zurrunbiloa).

ERRESUN

Arrasean (“a ras”, “al ras”, “raso”). Horregatik, txikia denagatik esaten da, *popi erresun*, hots ipurdia lurraren altueran duela.

Beste testuinguru batean erabiltzen genuen sarri. Marea biziak zirenean, irailean batez ere, gure kalea (*Molli*) batzuetan urak hartzen zuen eta beste batzuetan ertz-ertzearaino heltzen zen, baina, gainez egin gabe. Orduan esaten genuen, *ure mollin erreso-erresun euala* (ura moilaren ertz-ertzearaino zegoela).

Txalupa edo batelagatik ere berdin. Zerbaitengatik (karga handiegia zeramalako) txalupa ia kareleraino uretan sartuta zetorreanean, “*erreso-erresun*” esango genuen.

ERRETELLI

Teilatuaren konponketa (“retejo”, “reparación del tejado”). Gure artean, dena den, *erretella barrixe* esaten zen. *Erretella barrixe enbiou te paabikou diru* (Erreteila egin behar dugu, eta ordaindu beharko dugu ederki).

ERRETENI

Erretena (“acequia”, “zanja”). Berez urari egiten zitzaion bidea izaten zen; baina guk edozein tarteri deitzen genion *erreteni*. *Peloti erretena jausiazku te eziñddou artu* (Pilota erretenara erori zaigu eta ezin dugu hartu).

Bular handiak zituzten emakumeei ere, batzuetan titietako erretena ikusten zitzaien.

ERRETIRA

1.- Erretiratu, kendu, atera (“quitar”, “retirar”). *Bizikleti erretiraxu ortik, pasaten-be eztau laaten-da* (Bizikleta ken ezazu hortik, pasatzen ere ez baitu uzten). *Ordu erdi barru, lapiku sutatik erretira* (Ordu erdi barru pertza sutatik atera ezazu).

2.- Lotara joan, oheratu (“acostarse”, “ir a dormir”). *Orreik berandu erretiratendi* (Horiek berandu oheratzen dira). *Goxeko laurati; erretirateko sasoi dozue* (Goizeko laurak dira; oheratzeko garaia duzue).

3.- *Erretirata*. Etxera erretiratuta, hots, kalera irteteke (“estar metido/a en casa sin salir a la calle”). *Buruko miñakin-dde asi zan da aspaldixan-be erretiratara* (Buruko minez hasi zen, eta aspaldian kalera ez da irteten).

ERRETIRU

Erretiroa, etxeratzea *Sasoi baten gabeko amabixak orduko etxin ez eoti, erretiro txarra zan* (Garai batean gaueko hamabiak orduko etxean ez egotea, erretiro txartzat jotzen zen).

Maizenik, berba honi *txarra* adjektiboa ezartzen zitzaion laguntzat. Kontrakoa (ona) ere hor dago, baina, *erretiro ona* ez da inoiz aipatu izan; beti txarra. Lehen, *erretiro txarra* goizeko ordu txikietan etxeratzeari deitzen zitzaion. Orain, gurasoek badakitenez seme-alabak berandu etorriko direla, “ondo etortzeari” (edan gabe, “erre” gabe) ematen diote garrantzi handiagoa.

ERRETIRU ARTÚ

Erretiroa hartu, jubilar (“jubilar”). *Lena arrantzale zarrak-eta erretiru artzeben bañe kobra asko ez* (Garai batean arrantzale zaharrek-eta erretiroa hartzen zuten, baina, kobratu asko ez).

“Erretiroa hartzea” adinaren eta “kotizazioaren” kontua da; “erretiratzea” aldiz, osasunarena. *Erretiru, sasoi dan bittartin artu bilittake* (Erretiroa, sasoi ona dagoen bitartean hartu beharko litzateke).

Ondarroan ba omen zen *ojalatero* (iturgina) bat diruzale porrokatua. Hirurogei urte bete zituen, eta erretiroa berandu hartuta gehiago kobratuko zuen ustetan lanean jarraitu zuen. 65 bete eta segi berriro; 70era heldu eta berdin. 75 urte bete zituen; nahikoa kobratuko zuela pentsatu eta erretiroa hartu zuen. *Erretiru artu te urrengo eunin sikatu* (Erretiroa hartu eta bihamunean hil egin zen).

ERRETOLIKI

Erretolika, berriksukeria (“palabrería”, “retahíla de palabras”). *Etxin sartuaz batea aettek botatzun erretoliki* (Etxean sartu eta berehala sekulako erretolika bota zigun).

“Retórica” gaztelaniako hitzak, ongi hitz egin eta ideiak dotoretasunez adierazteko artea esan nahi du. Baina, ondoren hiztegiak hau ere badio: “uso impropio o intempestivo de este arte”. Bestalde, *erretoliki* eta “retórica”ren artean antzekotasun nabaria ikusten da. Azken finean, segidan eta arnasa hartzeko astirik ere hartu gabe, isildu barik hizketan diharduenagatik esaten da: “*Orrettetabil erretoliki*” (Horrek darabil erretolika!).

ERRETRATA

Norbaiti edo zerbaiti argazkia atera (“fotografiar”, “retratar”). Oinarri etimologikoa “retratar” berban dugu. Kasu honetan, ordea, *erretrata* eta “retratar” berbak esanahian ere bat datoz. “Retratar: copiar, dibujar o fotografiar la figura de alguna persona o cosa”. *On erozeñek erretrataten gattu eronox, bañe, gu txikixak giñanin zeñek eukan-ba erretretateko makiñi guri erretratu atateko?* (Gaur egun edonork ateratzen digu argazkia noiznahi, ordea, gu txikiak ginenean nork zuen ba argazki makina guri argazkia ateratzeko?). *Ordun gu iñok ez giñuzen erretrataten, da orreattitakau guk txikittako erretrato gitxi* (Garai batean guri inork ez zigun argazkirik ateratzen, eta horregatik dauzkagu txikitako argazki gutxi).

ERRETRATISTI

Argazkilaria (“fotógrafo/a”). *Erretratista asko ezeuan ordun Ondarrun* (Garai hartan Ondarroan ez zegoen argazkilaria asko). Berbaren jatorria gaztelaniako “retratista” hitzean aurki behar. “Retratista: persona que hace retratos”.

Behin, herriko argazkilaria batek familia osoari atera zigun argazkia eta gure aitari iruditu zitzaion, hura baino argazki txarragorik ezin zitekeela atera. Joan zen argazkilariarengana eta esan zion argazki hura “eskaparatean” ipintzen bazuen, gehiago inor ez zitzaiola joango argazki eske.

Berba honen sinonimoa ere erabiltzen dugu, hau baino berriagoa dena: *fotografisti*.

ERRETRATU

Argazkia (“fotografía”). *Txikittako erretrato asko eztakau geuk* (Txikitako argazki asko ez dugu).

Hiztegiek ongi bereizten dute argazkia (“fotografía”, “foto”) eta erretratu (“retrato”). Erretratu: pertsona bat, eta bereziki haren aurpegia irudikatzen duen pintura, marrazkia edo eskultura. Gaur egun gure herrian *argazkixe* (argazkia) esaten da; baina, gure garaian, beti *erretratu*.

Argazkixe berba baztertu gabe, erretratu eskuratu beharko litzateke, eta biak erabili. Batak ez luke bestea baztertu behar.

ERREUNI

Erredura, erre gunea (“quemadura”, “zona quemada”). Izan daiteke haragian, arropan, mendian edo beste nonahi. *Ortxe prakan dakazu erreuni* (Galtzetan erre gunea duzu). *Mendixak sue artzebanin-de geatzezan erreuni* (Mendia suak hartzen zuenean ere geratzen zen erre gunea).

ERREUSE

Erreusa, hondatua, balio ez duena (“inservible”, “estropeado/a”). *Orreik or dazen perloiok erreusatiz* (Hor dauden perloi horiek erreusak dira).

Berba hau gure aitak maiz erabiltzen zuen arrain zaharrari edo mankatuari zegokionez; baina, bai pertsona zaharregatik ere ongi zetorkionean. *Or arrain freskoik eztot nik ikusi; erreuse euan gexena* (Hor arrain freskorik ez dut ikusi; hondatutakoa zegoen gehiena). Beste inori ez nion entzun izan, eta testuinguru horietatik aparte berari ere ez. *On, elixa erreusak bakarrik jutendi* (Orain elizara pertsona zaharrak baizik ez dira joaten).

Juan Martin Elexpuruk (227) badakar.”Erreusa: akatsen bat duen pertsona edo gauza”. Toribio Etxebarriak (332) ere bai. “Erreusa: Se dice de la persona o la cosa que no sirve. Seguramente procede de la Real Fábrica de Armas, para la que trabajaban los artesanos de los oficios de la Armería, a los que se les rehusaban las piezas defectuosas”. Eta ondoren adibidea dakar: “*Zuk batutako intxaurretatik, erdixak baño geixago, erreusak ziran*”.

ERREZA

1.- Errezatu, otoitz egin (“rezar”, “orar”). *Guk erreza asko etten gendun, bañe kalin gebizenin ez gendun errezaten, eta ixe eun guztin kalin ibiltten giñan!* (Guk errezatu asko egiten genuen, baina, kalean genbiltzanean ez genuen errezatzen, eta ia egun osoa kalean igarotzen genuen!).

Gure lexikoan presentzia handia zuen hitz honek, eta gure eguneroko bizitzan otoitzek ere bai. Goizean jaikitzerakoan, kalera irtetea, eskolara sartzea, eskolatik irtetea (hemen gaztelaniaz), bazkalordu eta afalordu guztietan, oherakoan, ametsetan ere bai, arrosarioa egunero etxean, goizero mezataria, iluntzean elizara, beti egoten zelako zerbait: santuren baten bederatziurrena, maiatzeko loreak, salbea, arrosario soila edo beste elizkizunen bat. Eta noski elizkizun horietan guztietan otoitza (errezatzea) zen nagusi. Itsasoan eguraldi txarra bazegoen arrantzaleak ez itotzeko, eta ona egiten bazuen arrain asko harrapatzeko. Edozein aukera eta aitzakia zen ona errezatzeko. *Erreza etten gendun bañe elixan gexena latinez ixatezan da ixe entendiu-bez* (Errezatu egiten genuen, baina, elizan, behinik behin, gehiena latinez izaten zenez gero, ia ezertxo ere ez genuen ulertzen).

Bazkaltzen hasi aurretik, galdera: *Errezarou?* (Errezatu al dugu?) Zalantzarik bazegoen, ez errezatzea baino bi bider errezatzea hobe zela-eta, berriro errezatzera. Gure aitak, geroago honela esaten zion amari: “*Onei eztotze arduraik eta gu bixi gazenartin erreza enbiou*” (Hauet bost axola zaie, eta gu bizirik gauden artean errezatu egin behar dugu).

2.- Erraza (“fácil”). *Zeoze gatxe ezipazan, erreza ixatezan* (Zerbait zaila ez bazen erraza izaten zen). *Sumarra erreza zan, bañe, dibisiñoi ez* (Batuketa erraza zen, ordea, zatiketa ez).

ERREZELA

Susmo txarra hartu edo izan (“recelar”). Forma honetan, aditz gisara agian ez da gehiegi erabili izan. *Bixkat errezelata baneuan* (Apur bat susmo txarra hartuta banengoen).

ERREZELU

1.- Errezeloa (“recelo”). *Errezelu artu ettezan, bañe euki-be bai* (Errezeloa hartu egiten zen, baina izan ere bai).

2.- *Errezelu artú*. Errezeloa hartu, susmoa hartu (“sospechar”). *Guzurretan dabillen errezelu artutzat* (Gezurretan ari den susmoa hartu diot).

3.- *Errezelu eukí*. Susmoa izan, errezeloa izan (“sospechar”). *Andri jo etten dabela! Baneukan orretxen errezelu* (Emaztea jipoitu egiten zuela! Banuen horren errezeloa).

4.- *Errezelo eiñ*. Susmo txarra hartu. *Errezelo eiñdde neuan etorriko ez etezan* (Susmo txarra hartuta nengoen, etorriko ez ote zen).

ERREZOI

Arrazoa (“razón”). *Batzuk, bestik errezoí daukela ikusitte-be, nekez emoten dabe errezoí* (Batzuek, besteak arrazoa duela garbi ikusi arren nekez ematen dute arrazoa).

Arrazoa eman ere egiten da, baina, gehienetan eduki egiten da, edo ez da edukitzen. *Zuk eztakazu errezoirik* (Ez duzu arrazoirik). *Neuri emozza errezoí* (Niri eman dit arrazoa).

Norbaitek esan duen zerbaitekin adostasuna agertu nahi dugunean, ozenki ateratzen zaigu: *errezoí!* (arrazoa).

ERREZUK

Otoitzak (“oraciones”). Egin beharreko otoitzak. *Lota jun aurretik errezuk etteozuz?* (Oheratu aurretik otoitzak egiten al dituzu?).

Garai batean, apaizek ere otoitz jakin batzuk egin behar izaten zituzten egunean zehar: *errezuk*. Asko izaten zirelako, hitz hau ia beti pluralean erabiltzen zen.

ERRIA

Utzi, uretara askatu, eraitsi (“arriar”, “aflojar o soltar cabos”). *Erria txikota* (Utzi, askatu, soka). *Apaxuk erria genduzen bañe alperrik; ezkendun ix-be atrapa* (Aparailuak jaurti genituen uretara baina, alferrik; ez genuen ezertxo ere harrapatu).

Ibon Sarasolak (344) ere badakar berba hau. “Haize oihalez-eta mintzatuz, eraitsi. *Batelak itsasora erriaturik*”. Batelari nahiz belari dagokionez, guk ere erabiltzen dugu. *Axe goorra ataban da belak erria eñ genduzen* (Haize indartsua atera zuen eta belak eraitsi egin genituen). Dirua eman behar denerako ere erabiltzen da. *Bakotxak mille pezeta erriabittuz* (Bakoitzak mila pezeta bota behar ditu).

ERRIE EMÓN

1.- Amore eman (“ceder”). *Teman gebizen da atzanin neuk emon birrixan dot errie* (Teman genbiltzan, eta azkenean nik amore eman behar izan dut). *Orrek eztau errie errez emoten* (Horrek ez du aise amore ematen).

2.- *Errie lagá*. Amore eman (“ceder”). *Atzanin errie laga birrixan gentzan* (Azkenean amore eman behar izan genion).

3.- *Errie mánda*. Etsi, amore eman, bertan behera utzi (“ceder”). *Zazpitterdixetako dangari entzun douenin, biarrai errie manda emotzau* (Zazpi eta erdietako kanpai hotsa entzun dugunean lanari bertan behera utzi diogu). *Eurak etorri arte engou biarra; bañe, eurak datozenin errie manda* (Beraiek etorri bitartean egingo dugu lan; baina, beraiek etortzen direnean dena bertan behera utziko dugu).

ERRIFA

Zozketatu (“rifar”). *Tonbolan errifaraben bizikleti Iñakiai tokaako* (Tonbolan zozketatu duten bizikleta Iñakiri tokatu zaio). *Nunun zeoze errifatebenin gu an eoten giñan zeoze nox tokako; bañe aiñ ixaten giñan ume asko-ze, sekule ezgazkun ix tokaten* (Nonbaiten zerbait zozketatzen zutenean, gu hantxe egoten ginen zerbait noiz tokatuko zain; baina, hain izaten ginen ume asko, inoiz ezer ez zitzaigun tokatzen).

ERRIFI

Zozketa (“rifa”, “lotería”). *Gabonetako errifi ordun-be ontxe morun engozan, bañe billeteik erosi ezik eziñ toka. Gure gurasuk ezeuken diroik errifi erosteko* (Gabonetako zozketa garai hartan ere orain bezala egingo zen, ordea, zenbakirik erosi ezean ezin tokatu. Gure gurasoek ez zuten dirurik zozketako zenbakiak erosteko).

Urtean zehar eskolan-edo zozketatuko zen zerbait; gauza handirik ez, edonola ere. *Eskolan errifi eiñddabe, ta lapitze tokaazta* (Eskolan zozketa egin dute eta arkatza tokatu zait).

ERRÍK ÉRRI

Herriz herri (“de pueblo en pueblo”). *Andra arraiñsaltzallik inguruko errixetan, errik erri ibilttezin antxobi te sardiñi saltzen* (Emakume arrain-saltzaileak inguruko herrietan, herriz herri ibiltzen ziren antxoa eta sardina saltzen).

Garai hartan entzun egiten genuen, *astodunak* (astoa lagun arrain saltzen aritzen zirenak) *errik erri* ibiltzen zirela. Batzuk, Gasteizeraino joaten omen ziren. Orduan, ez naiz gogoratzen herriz herri beste inor ezertan ibiltzen zenik. Agian baserria erre eta eskean. Baina, arrantzale girokorik ez.

ERRILBIKU

Bi errealekoa (“moneda de dos reales”). *Erril biku domeketako ezan asko ixaten bañe asteuneako bai* (Bi errealeko txanpona igandeetarako ez zen asko izaten, baina, bai astegunerako). *Errilbikuaz zeoze baeuan* (Bi errealekoaz zer bait eros zitekeen).

Bi errealekoak berrogeita hamar zentimo balio zituen, hots, pezetaren erdia. Orduko txaponak: txakur txikia, txakur handia, errealekoa, bi errealekoa eta pezeta. Guretzat diru ezagunenak horiek ziren. Hortik gorakoak ez genituen ia ezagutu ere egiten.

ERRILE

1.- Erreala (“un real”). Txanpon handi samarra zen, erdi-erdian zuloa zuela. Pezetaren laurdena, hots, hogeita bost zentimo. *Errile ordun-be ezan diro asko, bañe, kanikak eta kromo batzuk erosteko naiku* (Erreala orduan ere ez zen diru asko, baina, kanikak eta kromo batzuk erosteko nahikoa). *Mille erril eiñddabe partilli* (Mila erreala egin dute partila).

Gu baino zaharragoek, *errile* (erreala) unitate nagusitzat zuten eta kontu guztiak errealetan kalkulatzeko zituzten: *berrotamar erril, eun erril, mille erril*. Guk ez genuen horrela konturik egiten; guk pezetatan. Orain guri euroarekin gertatzen zaiguna (pezetatan kalkulatu behar), haiei pezetarekin gertatu zitzaion, errealekin kalkulatzeko baitzuten.

Gero, hor dugu *oberleku* (ogierlekoa: hogeirealekoa). Gipuzkeraz hitz egiten den lekuetan berba hau ez da erabili izan. Haiek beti *duroa*. Guk, bost pezetako billeteari (geroago txanponari) beti *oberleku* deitu izan diogu: *amar oberleko, ogei oberleko*.

2.- *Errileku*. Errealeko txapona (“moneda de un real”). *Arrañe erutea juna ta errileku emozta propiñi* (Arraina eramatera joan naitzaio eta errealeko txanpona eman dit eskupekotzat). Baziren gehiago ematen zutenak.

ERRIXE

Herria (“pueblo”). Gure *errixe Ondarru*, eta alboko *errixak: Mutriku, Deba, Berriutu eta Lekatto*. Horietatik aparte beste askorik ez genuen ezagutzen. Euskal herriko probintzietako hiriburuetatik aparte, Markina, Eibar, Durango eta beste batzuk, entzuten genituen noizetik noizera.

ERRIXETI

1.- Errieta, liskarra (“reyerta”). *Errixeti eiñddabe* (errieta egin dute) edo *errixeti eizku* (errieta egin digu). Bata da elkarren artean izandako liskarra, eta bestea, norbaitek eginiko demanda. Azken hau, pertsona helduren batek guri, umeoi, eginikoa. *Euraneko sare gañin gebizen da osaba Andresek errixeti eizku* (Beraien sare gainean genbiltzan eta osaba Andresek errieta egin digu).

Batzuetan errietak benetako ikuskizunak izaten ziren, segun eta nortzuk egiten zuten. Izan ere emakume batzuek abilezia aparta zuten imintzio edo mimikarako; eta mingaina berriz, labaina eta zitala. Lekukoen aurrean, hitzaren bitartez kontrarioari minik handiena egitea izaten zen helburu. Hizketarako etorria eta baliabideak zituena, hura izaten zen abilena; endemas, baldin eta ahots ederra bazuen. Ikusi baino gehiago, errieta, entzun egiten zen; baina, besoen eta eskuen mugimendu eta keinuek ere bazuten garrantzirik. *Goiko Garbiñe errixetan ezta makala* (Goiko Garbiñe errietan oso trebea da).

Argia Garridok “Celedonioko Eskolak, 1929-2004” liburuan badakar Imanol Fernandez Bedialaunetaren lekukotza:

“Kalin, balkoixik balkoie eta... Kalandixan da, errixetan eotezin. Eta inoix, jaten igual (neu be Kalandiku naz), ep zaati! Klaro radixoik eta ixebe ezeuan, eta ordun zaati entsegire entzutezan: balkoie errixeti entzutea”.

(Nahiz kalean, nahiz balkoitik balkoira-eta Kale Handian errietan aritzen ziren. Inoiz, jaten geundela (ni ere Kale Handikoa naiz), *ep!*, zarata. Noski, irratarik eta horrelakorik ezer ez zegoen, eta zarata berehala entzuten zen: balkoira errieta entzutera).

Testigantza honek bere kaleko (*Kalandiko*) giroa eta koadroaren argazki bikaina ematen digu. Kale estu-estua, balkoia elkarrengandik hurbil, aparailu elektrikoren zaratarik ez; pertsona eta animalien hotsak besterik ez. Eta garai hartan, familia pobre asko bizi zen kalea. Kale Handian,

andreen arteko errieta, arrunta eta ohikoa zen. Bertan bizi zirenak, *errixeti* entzuten bazuten balkoira irteten ziren ikustera eta entzutera, ikuskizuntzat hartzen baitzuten. Testigantza berean agertzen zaigu, errietan andreak elkarri botatzen zizkietenak ere: “*Zuk baño nik azpiko goni garbixaua...gauzak eukikozuz zuk pantaloik-eta, bestik-eta* (beheko aldea, alegia, alua)...”. Ni ere gogoratzen naiz, garbitasuna, edo zikina izatea, errietetan maiz azaltzen zen gaia zela.

2.- *Errixetan eññ*. Elkarrekin errietan egin (“tener una riña o disputa”). *Errixetan on ezta etten. Ori aspaldi galdu zan* (Errietan orain ez da egiten. Hori aspaldi galdu zen). *Jospak eta Karmenek errixetan eiñddabe* (Josefak eta Karmenek errietan egin dute).

Guretzat garbi zegoen errietan egitea zer zen: elkarri ukiturik egin gabe, hurbiletik edo urrutiagotik, testigu eta guzti, Kristorenak eta bi aurpegira botatzea, elkarren “trapu zaharrak” aireratzea. Hau emakumeen artean gertatzen zen. Emakume helduek maiz egiten zuten errietan, baina, gutxitan heltzen zioten elkarri. Gizonezkoen artean, berriz, errietarik ez zen izaten inoiz, bi hitz esan orduko borrokan hasten baitziren.

Bi emakumeren artean elkarrekin hiruzpalau berba, nahiz eta gogorrak izan, gurutzatzea ez zen errietatzat jotzen. Errietan egiteak iraupena, luze samarra, suposatzen zuen.

3.- *Errixetan eññ*. Norbaiti errietan egin. (“reñir”). Gehienetan pertsona helduek umeei egiten zieten (ziguten) errietan, hauek okerkeriaren bat egiten zutelako. *Euraneko atin ondun zaataka gebizen da Bittorik errixetan eizku* (Beraien ate ondoan builaka genbiltzan eta Bitoriak errietan egin digu).

ERRIXU

Ibaia (“río”). *Ordun bentzat, mari beruzkun, zamarrak errixure botaten genduzen* (Garai hartan behinik behin, marea beherakoan, zakarrak ibaira botatzen genituen).

Artibai baino beste ibairik ez genuen ezagutzen; Ondarroan itsasoratzen dena. Ibaian gora marea joaten zen, eta marea beherakoan, beheraka etortzen zen indar handiz korrontea. Euri-jasa handiak bota ondoren marea beherantz hasten zenean, ibaian (*errixun*) behera uholdea etortzen zen ikaragarritzko indarrean. Urak zer ez zuen ekartzen! Horrelako egun batean erori zen Ondarroako Zubi Zaharra ere.

Horregatik, batelean ibiltzeko ere, ongi hautatu behar zen, noiz joan alde batera eta noiz bestera marearen kontra arraunean alferrik ez egiteko. Marea ia goian zegoenean, errekan gora, gero marearekin batera beherantz eroso itzultzeko moduan. *Erramutan errixun korrentan kontra etti osasunantzat txarrara* (Arraunean ibaian korrontearen kontra egitea osasunarentzat ez da batere ona).

ERROGATIBAK

Erreguteak, errogatibak (“rogativas”). *Errogatibak gexenetan eurixe eskatzeko ettezin* (Errogatibak, gehienetan, euria eskatzeko egiten ziren).

Letaniak kantatuz prozesioa izaten zen euria eskatzeko eta orokorrean uzta onak izateko. Arrantzaleek ez dakit zertarako beharko zuten itsasoan euria, baina, Ondarroan ere egiten ziren. Apaizak santuen izenak esaten zituen eta jendeak “*ora pro nobis*”; beste santu batzuen izenak, eta “*te rogamos audi nos*”. Guretzat, akolitoontzat, zeremonia bereziak izaten ziren, dibertigarriak oso.

ERROIXE

Belea, erroia (“cuervo”). Garai hartan ni ez naiz gogoratzen belerik ikusten genuenik, eta berba entzuten genuenik ere ez. Agian Goiko Kalekoek, mendia hurbil zutenek, inoiz ikusiko zuten beleren bat, baina, egun osoan ur ertzean ibiltzen ginenok ez. Goitizen batean behinik behin hor geratu zaigu, garai batean arrunta eta guztiz ezaguna zen seinale.

“Zueneko an beian bixizinak: Kasimira, Kontxa ta Felisa. Kasimirai, Patxi Arrasate botikaxun amai, “Erroi Baltza” esateotzen”. (Arrizabalaga Badiola Edurne).

(Zuen auzoan han behean bizi zirenak: Kasimira, Kontxa eta Felisa. Kasimirari, Patxi Arrasate botikariaren amari, “*Erroi Baltza*” (“*Bela Beltza*”) esaten zioten).

Kasimira ezagutu nuen: emakume handi dotorea, beltzarana, eta goitik behera beltz jantzita beti. Aurpegia serio eta txantxa gutxi. Ahalegin handirik egin gabe umeoi errespetua sartzeko moduko andrea.

ERROKE

Badakit horrela zeritzanak gehiago ere bazirela. Hala ere, guretzat oso ezagunak bi ziren: *Kanttopeko Erroke, Agirretxea, eta Erroke (Turubineku) Kalandiku (Kanttope auzoko Roke Agirretxea, eta Roke Albisu, Turubineku, Kale Handikoa).*

ERROLA

1.- Txalupa itsasoratzeko baimena adierazten duen dokumentazioa (“rol”). *Zuk eztaazu errolik eta zuk ezin zeinke itxosa jun* (Zuk ez duzu dokumentaziorik eta ezin zara itsasora joan).

Dokumentazio horretan itsasontziko eskifaia osatzen dutenen izen-deiturak ere agertzen dira. Beraz, itsasora joateko *errola* behar zen.

2.- Eskifaiaiko zerrendan izena emanda izan (“enrolar”). *Ondioik errolabaik bazaz, gero jungoza zu itxosa!* (Oraindik izena eman gabe bazaude, ezingo zara itsasora joan).

ERROMEXI

1.- Erromeria (“romería”). Ermita baten inguruko zelaietan egiten zen jaia, soinu-jole dantza eta abar. *Erromexi eoteko dantzari etteko musiki bizan; musikabaik ezeuan erromexa* (Erromeria izateko musika behar zen; musikarik gabe ez zegoen erromeriarik).

Garai hartan Ondarroa inguruan egiten ziren erromeria famatuak: *Gozikan, Asterrikan, San Jeolimon... Santa Efuemin-be bai, bañe a apartin geatzezan* (Gorozikan, Asterrikan, San Jeronimon... Santa Eujenin ere bai, baina, hura urruti geratzen zen).

2.- Abesti, barrea, algara eta alaitasuneko oihuak. *Areitabile bai erromexi!* (Haiek darabilte alaitasuna!).

Horrelakoak gehienetan, jai-giroko bazkal eta afalosteetan izaten ziren; bai gabon inguruko jatorduetan eta ezkontzetan ere.

3.- *Erromexan ibilli*. Kantu eta alaitasunean jardun. *Or beko etxin erromexan dabiz* (Hor beheko etxean, kantu eta alaitasunean dabilta).

Haserrikerik eta liskarrik ez dagoen seinale izaten da.

4.- *Santa Efuemiko erromexi. Santa Eujeniko erromeria*: antzina eta gaur egun ere Irailaren 16an Aulestiko *Santa Eujeni* mendian ospatzen den erromeria. *Inguruko errixetatik, eta Ondarruti-pe bai, Santa Efuemire jente asko jutezan Santa Efuemi egunin* (Inguruko herrietatik, eta Ondarroatik ere bai, *Santa Eujenira* jende ugari joaten zen Santa Eujeni egunean).

“Ni Milloin eonittan Lekoxa Goiku baserrixan, da Milloittik bertatik eta ingurutati-pe jente asko jutezan Santa Efuemire erromexa. Neu-be bai baten; esangotzut. Baten gerta zan domeki, eta kuadrillatxu jun giñan Milloittik. Hillari pelukerin aizti eruten gendun maistra, a gu baño nausixaua zan-da. Arek esazkun: “Bueno, Santa Efuemin ezingou mezaik entzun segurutik. Berritture mezata”. Osea-ke domekan lelengo Berritture mezata. Mezi entzun, altsa Milloire osta-be, ta Eizmendintzir Santa Efuemire. Arek baekixen biri, eta bera maistra doule jun giñan. Ordun sarrixaua-be juten giñan.

Amalau urteaz-be junittan. Da Hillarik esazan-ze: “Santa Efuemin enbirou mutillakiñ baltziuan-e. Amen eztou etten-bai, te Santa Efuemin enbirou”. A zan baltziuan etti! Kastillu lakoxik etorriazkuzen bi, Aulestikuk; eurakiñ atsalde guzti andik eta maistrak meixendeta diar enarte. Gero andik Markiña baja; eta Markiñatik etxea. Ia zertzuk ibilli! Da kantsa-bez. Pentsa-bez kantsateik. Gustoa. Illari-be akordakora. Ze, Santa Efuemin soñu asko eotezan, txistu te tanboliñe, jazbana ta danak. Santa Efuemiko erromexi potenti ixatezan”. (Egiguren Argoitia Maria).

(Ni Milloi auzoko baserri batean, *Lekoxa Goigun* egon nintzen, eta Milloitik bertatik eta ingurutik jende asko joaten zen *Santa Eujenira* erromeriara. Ni ere bai egun batean; kontatuko

dizut. Urte batean igandea gertatu zen, eta taldetxo bat joan ginen *Milloitik*. Hilari ile-apaintzailearen ahizpa eramaten genuen buru, hura gu baino nagusiagoa baitzen. Hark esan zigun: “Bueno, *Santa Eujenin* seguru asko ezin izango dugu mezarik entzun. Berriatura mezatara”. Beraz, igandean lehenik Berriatura mezatara. Meza entzun, igo *Milloira* berriro eta *Eizmendi* barrena *Santa Eujenira*. Hark bazekien bidea, eta bera buru gnuela joan ginen. Garai hartan maiz joaten ginen.

Hamalau urte nituela ere joan nintzen. Eta Hillarik honela esan zidan: “*Santa Eujenin* egin behar dugu mutilekin dantza lotuan. Hemen egiten ez dugunez, *Santa Eujenin* egin behar dugu”. Hura zen hura, dantzan egitea! Gazteluak bezalako bi mutil etorri zitzaizkigun Aulestikoak. Eurekin eman genuen arratsalde osoa harik eta talde buruak askaria jatera deitu zigun arte. Gero handik Markinara jaitsi; eta Markinatik etxera. Ea ze ibilera! Eta nekatu ere ez. Pentsatu ere ez nekatzerik. Gustura. Hillarik ere gogoan izango du. Izan ere, *Santa Eujenin* musika eta soinu ugari izaten zen, txistua eta danbolina, akordeoia eta denak. *Santa Eujeniko* erromeria sonatua izaten zen).

ERROMILETI

Lore-sorta (“ramo de flores”). *Neure eunin larrosakiñ eiñddako erromilleti erregalazten* (Nire egunean arrosekin eginiko lore-sorta oparitu zidaten).

Aulestin, adibidez, berba bitxia erabiltzen dute lore-sorta adierazteko: *sobrí* (azken silaban azentua duela).

ERROPAK

Arropak (“ropas”). *Gu asko giñan da gure etxin erropa asko eotezan, bañe erropan bat bizendunin topa enbir* (Gu asko ginen eta gure etxean arropa ugari egoten zen, baina, arroparen bat behar zenuenean, aurkitu egin behar).

Arropak izan zitezkeen *asteunekuk, apurtutakuk, konpondutakuk, domeketakuk, biarreko erropak, barruko erropak, garbixak, zikinak, zarrak, barrixak, usatakuk, txikixei enddakuk, erropa zurixak, kolorezko erropak...*”.

Gure inguruan ugarien zebilen arropa “beste norbaiti txikiegi egindakoa” izaten zen. Hainbeste ume geunden, beti egiten zitzaion norbaiti txikiegi, eta beti zegoen txikiagoren bat haiek janzteko “prest”. Beste bati txikiegi eginiko arropa janzten genuenean amak berehala esaten zigun: “*Orreik prakok, zeutzako eiñdde baño edertuaakazuz*” (Galtza horiek zuretzat eginak izango balira baino hobeto dituzu).

Domeketako eta *asteuneko* arropak ongi bereiztuta. Igande eta jaiegunetarako arropa batzuk, eta astegunetarako beste batzuk; nahastu gabe. Udan, igandeetan, galtza zuriak, alkandora zuria eta zapatila zuriak. Dena zuria, etxetik irteterakoan.

Arropa berriak noiz estreinatzen ziren? *Neskak Kontseziñoi eunin* (Neskek Ama Birjinaren Sortze Garbi egunean). *Mutillantzako erropa barririk ezeuan, da erropa barririk estreñateko euni-pez. Baten-batentzako eongozan iual, bañe gutzako ez bentzat. Nik pentsateot, fabrikan irabazittako diruaz-da iual amak engozkule zeoze barrixe. Ena akordaten* (Mutilentzat arropa berriak ez zen egoten, beraz, arropa berriak estreintzeko egunik ere ez. Norbaitentzat agian egongo zen, baina, guretzat ez. Nik uste dut, kontserba fabrian irabazten genuen diruari esker, amak egingo zigula zerbaite berria. Ez naiz gogoratzen).

ERROPI

Soinekoa (“vestido”). *Ori erropioi plantxaxun bixkat* (Soineko hori lixa ezazu apur bat). *Nire erropi nunda ba? Amentxe lagarot-eta* (Nire soinekoa non dago? Hementxe utzi dut eta).

Hitz honek, singularrean, emakumearen soinekoa adierazten du; eta pluralean (*erropak*), arropak orokorrean. Bereziak zirenak: *ezkontzako erropi, komuniñoiko erropi, umin erropi, urako erropi, neuko erropi*.

ERROSKI

Erroskila (“rosquilla”). *Osaba Jonek erroskak ekarrittuz* (Osaba Jonek erroskilak ekarri ditu). Banatu eta jan banaka, baina, saldu eta erosi ez; horregatik agertzen zaigu gehienetan pluraleko forman. Erromerietan ere salduko ziren, baina, gu ez ginen joaten. Guk Ostiral Santu egunean ikusten genuen elizaren inguruan emakume bat erroskilak saltzen. Saltzailea Mendarokoa omen zen. *Erroskillak* ere esaten zitzaien, baina, orduan, behinik behin, *erroskak* berba entzunagoa zitzaigun. Urte osoan zehar beste inon ez genuen *erroskarik* ikusten.

ERROTI

Errota (“molinillo”). *Gure etxin kafeik ezala etten esatea nixun, bañe erroti baeuan da kafi-be engozan; eunero ez bañe, tarteka bai* (Gure etxean kaferik ez zela egiten esatera nindoan, baina, errota zegoenez kafea ere egingo zen; egunero ez baina, tarteka bai).

Orain kafea xehatuta ere saltzen da; lehen alea bakarrik. Etxeetan horretarako genituen errotak, alea xehatzeko. Kafea eho behar zenean errotari eragin behar eskuz. Errota elektrikoak agertu zirenean hitza (*erroti*) desagertzen hasi zen. Handik aurrera, *molinillu*. Elektrikoak eginkizun bera (*kafi ixo*) betetzen zuen arren izena aldatu zitzaion oharkabea. *Len etxitan errotak euazen da on molinilluk* (Lehen etxeetan errotak zeuden eta orain *molinilluk*). Hitz hau berreskuratzea ez dut uste hain zaila litzatekeenik.

Zentzu metaforikoan ere maiz erabiltzen da jatun handiei dagokienez. Asko eta azkar jaten duenagatik esan izan da: *Erroti makala eztauke orrek!* (A zelako errota duen horrek!).

ERRÚ

1.- Erroa (“tentáculo”). *Gaur atxetan atraparouen olabarruk erro bat apurtute eukan* (Gaur harkaitzetan harrapatu dugun olagarroak erro bat puskatuta zuen).

Guk beste esanahirik ez diogu eman izan berba honi; gainera, gehienetan pluralean erabili izan dugu: *erruk*. Guretzat ezagunenak: *txibixan erruk eta olabarrun erruk* (txipiroiarenak eta olagarroarenak). Besterik ez genuen ezagutzen. Olagarroa noizbehinka ikusten genuen; txipiroiak sarri.

Jan, berriz, *txibi-erruk* (txipiroiaren erroak), olagarroarenik ez. Jatetxeetan eta tabernetan ateratzen dituzten “*rabe*” (txipiroiaren zatiak irin eta arrautzetan pasa ondoren frejituta: *rabak*), gure herrian *txibi erruk* (txipiroi erroak) deitzen zaie. Zergatik? Garai hartan, txibiaren zati nagusia, gorputza, tinta beltzetan nahiz patatekin prestatzen zen, eta *erroak* irin eta arrautzetan frijituta.

2.- *Érruk*. Eragin edo botere erroak. *Orrek erruk ondo zabaldueteaukez* (Horrek erroak ondo zabaldua ditu).

Pertsonak ere bere erroak zabaltzen ditu. Norbaiten botereak eta eraginak hedadura, indar handia, duela adierazteko erabili izan da.

ERRUKARRI

Errukarri! (“digno de compasión”). *Errukarri! A zelakuk entzun bikottuzen!* (Errukarri! A zelakoak entzun beharko dituen).

Norbaitek zerbait esan edo egin duelako, uste bada ikaragarriak hartuko edo entzungo dituela, orduan baliatzen gara berba honetaz.

ERRUKARRIXE

Errukarria (“compasivo/a”). *Ume errukarrixak! Gurasobaik geaturi* (Ume errukarriak! Gurasorik gabe geratu dira).

ERRUKI

Erruki! *Erruki! Atte etxea allaten danin, eztotza ixe engo!* (Erruki! Aita etxeratzen denean, a zelako jipoia emango dion!).

Errukarri berbaren zentzu eta testuinguru berean erabiltzen da; baina, hau (*erruki*), bere kidea baino sarriago.

ERRUKIXE

Errukia (“compasión”). *Guaz ezeben eurri andirik euki, bañe, errukixe euki enbirde* (Gurekin ez zuten erruki handirik izan, baina, errukia eduki egin behar da). *Errukiripaik, jo ta astillotsa atatzan!* (Errukirik gabe, jo eta txikitu egin zuen).

Dena den, *errukixe* (errukia) eta bere eratorriak oro (*errukarrix*e, *erruki!*) erlijio kutsuko berbak izan dira, otoitzetan maiz agertzen zirenak: *Erruki Jauna! Agur erregina, Ama errukiorra! Erruki zakizkigu!* Noski, garai hartan, latinez esaten genuenean ez ginen “enteratzen”; baina, orain bai. Erligioaren eraginez, zeinahi testuingurutara hedatu zaigu .

ERRUSAÑE

Erre-usaina (“olor a chamusquina”). *Gure etxebarrun sarri artzezan errusañe* (Gure auzoan sarri hartzen zen erre-usaina).

Gehienetan zeren erre-usaina hartzen genuen? Janari errearena. Batzuek diote gauza bi batera ezin direla egin. Orduko etxekoandreak hiru eta lau ere egiten zituzten. Baina, noski, esaldi horri “ongi” (...ongi egin) falta zaio. Aldi berean eginkizun ugari bete behar zituztenez, zerbaitek oker irten behar. Sarri janariak pagatzen zuen ordain hori: lapikoa sutan laga, beste zerbaitekin hasi eta babarrunak erre. Honen ondorioa garbia zen: *errusañe*. Eskaileretan gora hasi eta, erre-usaina! Ordea, erre-usain desberdinak hartzen ziren batera eta ezin jakin garbi nongoa zen. Gehienetan txandaka izaten zen, ume askoko familia ugari baitzeuden inguruan.

Gure aitaren lehengusu batek (Hipolito Egiguren, “*Eziñaberastu*”) kontatzen zuenez, beraien etxean indabak beti erreta. Eta gure aitak esaten zuen: “*Hipolitok korroskari botatebanin, errusañe*” (Hipolitok korrokada botatzen zuenean, erre-usaina zabaltzen zen). Hipolito beste etxeren batera joan eta erre-usainik gabeko *inddarrak* (babarrunak) jaten bazituen, “*Oneik inddarrok ze aluauke ba?*” (Babarrun hauek zer arraio daukate?) galdetzen omen zuen.

ÉRTZA

1.- Ertza (“borde”, “arista”, “esquina”, “orilla”). *Orrek arrixorrek ertza zorrotzaauke ta ebaxaik eiñbaigero* (Harri horrek ertz zorrotza du eta, kontuz, ebakirik egin gabe). *Maixan ertzaz arturot golpi* (Mahaiaren ertzaz hartu dut kolpea). Honen sinonimoak: *eskiñi, egala*.

Gauza bat da ertzean egotea, eta beste bat *ertze-ertzin* (ertz-ertzean), hau da, erortzeko zorian. *Mollin ertzé-ertzín euan kalatxoixe* (Moilaren ertz-ertzean zegoen kaioa). Ordea, hauek moilaren *ertz-ertzin* egon arren ez ziren inoiz uretara erortzen; gu bai batzuetan.

2.- *Ertzetik*. Aldamenetik, ia jotzen. *Kotxi ertzetik pasaazku* (Autoa aldamenetik, ia jotzen, pasa zaigu).

Kasu honetan ere, arriskua handia izan denean, errepikatu egiten da: *ertze-ertzetik*.

ERÚ

Atzizki honi (-*eru*) etekin handia ateratzen genion: *popabisteru* (nudista), *titiliteru* (titiriteroa), *komerianteru* (titiriteroa), *barkilleru*, *antxoiberu* (antxoatan ari den txalupa), *ojaleteru* (iturgina, literneroa), *paraueru* (aterki eta lapiko konpontzailea), *baltzeru* (basoerdi beltzak edanez belzten dena), *talaxeru* (eguraldi txarra egiten zuenean txalupei portuan sartzen laguntzen ziena), *musikeru* (edozein musika tresna jolea), *arrasteru* (arrasteko txalupa), *txibieru* (txipiroiak harrapatzen aritzen dena), *perrotxikeru* (perretxiko zalea, hots, biltzen saiatzen dena), *txoieru* (txori zalea), *kazeru* (ehiztaria), *boteru* (zahato eta zahagigilea), *perreru* (perratzailea), *kakaeñeru* . . . *puteru-be bai*.

ÉRUN

1.- Eraman (“llevar”). *Attan otzari eruteaguz* (Aitaren itsasoko saskia eramatera goaz). *Barbain batzuk erútxaxuz ixiko Juanitai* (Barbarin batzuk eramanez iezakiozu izaba Juanitari). *Erún au txapelau gora, jausi eiñgakue-ta* (Eraman txapel hau goiko etxera, erori egin zaie eta)

2.- Eraman (“soportar”, “aguantar”, “sufrir”). *Beran gaxotasune ondo eruban* (Bere gaixotasuna ongi eramam zuen). *Orreik andra-gixonok alkar ondo erúten dabe* (Senar-emazte horiek elkar ongi eramaten dute).

ESAKERI

Esaera, esaera zaharra (“dicho popular”, “refrán”). Gure artean, “zaharra” adjektiboa erantsi gabe, *lenako esakeri* esaten da. Gure herrian ohitura handia dago, ondo datorrenean *esakeri* botatzeko, horregatik berba hau maiz aipatzen da. *Lenako esakeri: Guzurre esaneban Ketaxan, ni baño lena zan ataxan.*

ESAMESANAK

Esamesak (“habladurías”). *Orreik esamesanatiz, bañe, gauzi ezta olaik* (Horiek esamesak dira, baina, gauza ez da horrela).

ESANA

1.- Berba honek esaera bat gogorazten digu: *Esana bat, ixana bi; esanaz kontentu eonari*. Alegia, gauza bat dela esatea eta beste bat izatea edo egitea; esatea erraza dela, egitea, berriz, gehiago kostatzen dela.

2.- Esanago, hots, zerbait zenbat eta gehiagotan errepikatu, orduan eta ... *Esana(esanaua) ta erneaua* (Zenbat eta gehiago errepikatu, orduan eta haserreago).

3.- Esana, agindutakoa. *Esana aztu etteako orrei sarri* (Agindutakoa ahaztu egiten zaio horri sarri).

4.- *Esana eiñ*. Agindutakoa bete, esana egin (“obedecer”). *Onek umionek esana beti etten dau* (Ume honek beti egiten du esana / Ume honek beti obeditzen du). *Onek umionek eztau esanik etten* (Ume honek ez du agindutakoa betetzen / Ume honek ez du obeditzen).

ESANALAK ESÁN

Egia borobilak esan, hitz gogorak esan (“cantar las cuarenta”). *Esanalak esanda-be, jamoni-pe* (Egi borobilak esan arren, jaramonik ere ez).

ESANEKU

Esanekoa (“obediente”). *Ongo umik ezta zelakutizen. Gu bentzat ez giñan esanekuk* (Oraingo umeak ez dakit nolakoak diren. Gu behinik behin, ez ginen esanekoak). Esanekoa ez zen umea guretzat *entzuntzarreku* (“desobediente”) zen, ordea, horrelakoari helduek *lotsabaku* (lotsagabea) deitzen zioten berehala.

ESANPORESAN

Esan, esateagatik bakarrik; besterik gabe bota, badaezpada ere esan. *Ez buroik eta ez ainkaik, esanporesan* (Ez bururik eta ez hankarik; isilik ez egoteagatik esan).

Zenbat aldiz egiten dugu hori? Esaera zaharrak honela dio: “Esan behar duguna baino isiltasuna garrantzitsuagoa denean, hobe ahorik ez zabaltzea”. Zenbat ganoragabekeria esaten ditugu *esanporesan*.

ESÁT

Esan dut (“ya lo he dicho”). *Esan dot* aditz formaren kontrakzioa. Gure aurrekoen ahotan kontrakzio hau maiz entzuten genuen. *Neuk esat ori* (Hori neuk esan dut). Gure aitari mila aldiz entzun izan genion. Orain horrelakorik entzutea ez da erraza.

ESATE BATEAKO

Esate baterako, adibidez (“por ejemplo”). *Esate bateako, zu za andri te ni gixona. Zuk beti nik aintzeotzuten guzti enbizu txistik eiñbaik?* (Esate baterako, zu zara emaztea eta ni senarra. Nik agintzen dizudan guztia bete behar al duzu beti txintik esan gabe?).

Lokuzio hau sarrera egokia da adibideen aurretik ezartzeko. Honen sinonimoak: *konparaziñoi batea*, *konparaziñoi bateako*.

ESAXU-BE

Noski, hori ba! (“claro”, “claro que sí”). Beste norbaitek dioenaz erabateko adostasuna adierazteko, eta hark dioena sendoagotzeko balio digu. Sarritan, *ori/oixe* (hori/horixe) ipintzen zaio aurretik. Norbaitek esaten badu, adibidez, *Umiai esanekuk ixaten erakutsi biakue, eta meezirabenin ezpanetaku emon* (Umeei esanekoak izaten erakutsi behar zaie, eta merezi dutenean ezpainetakoa eman) aldamenetik besteak, adostasuna agertuz, *Ori esaxu-be* (Noski ba) erantsiko dio.

ESEOMO

Gauza aldrebesa, itxurarik gabekoa, traketsa. Jatorria? Latinezko esaldi famatua: “*Ecce homo*” (Hona hemen gizona). Pilatosek Jesus herriari, jipoitua, umildua eta itxura txarrekoa aurkeztu zionean, esaldi sonatu hori ahoskatu zuen. Horregatik gure artean edozein testuingurutan zernahi gauza aldrebes eta nahaste-borrasteri horrela esan ohi zaio. *Egurran ondun orreik ladrilluok? Ori eseomora*” (Suraren ondoan axuleiu horiek? Hori aldrebeskeria handia da). *Eseomo morun etorren balantzaka* (Noraezean bezala zetorren balantzaka).

Berba hau gure izeba Edurneri (Kresalako Edurne) entzun nion, baina, gure sasoiko inori ez diot inoiz entzun izan.

ESKALI

Eskalea (“mendigo”). *Ordun denporan eskale asko ibilltzezan* (Garai hartan eskale asko ibiltzen zen). *Ordun bentzat eskaliai beti emoteakon zeoze; diroik ezpaeuan jateku* (Garai hartan behinik behin, eskaleari beti ematen zitzaion zerbait; dirurik ez bazegoen jatekoa).

Antzina, eskale ugari ibiltzen zen atez ate. Ijitoak (*mottallik*) ere ibiltzen ziren eskean, baina, argi eta garbi bereizten genuen *motxalli* eta *eskali*. Eskaleei, gure etxean beti ematen zitzaion zerbait, janaria edo dirua (txakur handia); batzuetan biak. Inoiz, gure amak, eskalea etxera sarrarazi eta jaten eman izan zion. Batzuek, gizon handi bizardunak zirenean, zakua bizkarrean zutela, beldurra ere sartzen ziguten. Orduko, ijitoez aparteko eskale asko euskaldunak izaten ziren; ijitoak beraiek ere bai batzuk.

ESKAMI

1.- Ezkata (“escama”). Arrainek azalean edukitzen duten estaldura gogorra. *ArraÑe freskuranin, aren eskama-pe tentik eta goorrrak eotendi* (Arraina freskoa denean, haren ezkatak ere tenteak eta gogorrrak egoten dira). *Leatzai ero barbañai, garbittueran eskamak ondo kendubir* (Legatzari nahiz barbarinari, garbitzerakoan ezkatak ongi kendu behar).

Itsasoan mota guztietako ugaztun eta arrainak bizi dira; batzuek ezkatadunak eta beste batzuek gabeak. Daukanari, jan aurretik garbitzerakoan kendu ondo eta kito. Aingirak edo hegaluzeak ez du ezkatarik eta horiei kendu beharrik ez.

2.- Kopla, kontu (“copla”, “cuento”). *Orrettek umiorrek eskama gexei dabill* (Ume horrek kopla gehiegi darabil). *Eskama gexei dabizu. Atzanin artu engozu* (Kopla gehiegi darabilzu. Azkenean hartu egingo duzu). “*Botx*”ek (Jose Mari Aranbarri) kontatu zidan, “*Kauso*”k esaten zuela kopla gehiegi zerabilenagatik: “*Sardiñipaño eskama gexa dabill orrek*”.

Metafora gisara gaztelaniaz ere erabiltzen da. “Escama: recelos que uno/a tiene por la molestia que otro/a le ha causado”.

ESKANDALOSU

Zaratatsua, iskanbilatsua (“escandaloso/a”). *Ume eskandalosu oixera* (Hori da ume zaratatsua!). Neska bada, berriz, *eskandalosi*. Izan ere *eskandalosuk* eta *eskandalosak*, mutilen eta nesken artean dira. *Onek umionek ama eskandalosiauke, bañe berau ezta ba-pe eskandalosu* (Ume honek ama zaratatsua du, baina, berau ez da zaratatsua).

ESKANDALU

1.- Zarata, iskanbila (“alboroto”, “ruido”). Zeinahi testuingurutarako balio badu ere, behar ez den lekuan (berez isiltasuna gorde behar den tokian) zarata handia ateratzen denean erabiltzen da batez ere. *Orretteitabile eskandalu*. *Isiltua-be berba eiñleike* (Horiek darabilte zarata; apur bat isilago ere hitz egin daiteke).

2.- Neurri gabeko ugaritasuna (“abundancia”). *Diru irabazi gendun... eskandalu* (Ikaragarritzko dirutzak irabazi genituen).

ESKAPA

Alde egin, ihes egin, ospa egin (“escapar”). Fenomeno hau pertsonen nahiz animalien artean gertatzen zen. *Txoixak kaxolatik eskaparau* (Txoriak kaiolatik ihes egin du). *Saguk eskapa eitza katuai* (Saguak alde egin dio katuari). *Eskolatik urteneran Don Imanol zaiñ eoteazkun entzaxurako; bañe, batzutan eskapa etten geuntzan* (Eskolatik irteterakoan, Don Imanol zain egoten zitzaigun entsegurako; baina, batzuetan alde egiten genion).

Garai hartan, guk etsai ugari genuen, eta gure atzetik ibiltzen ziren gu noiz harrapatuko; eta guk, jipoirik jaso nahi ez bagenuen, *eskapa* egin behar. *Saar lapurretan gebizela, jaui agertu zan, da eskapa eiñ gendun* (Sagar lapurretan genbiltzala, jabea agertu zen, eta alde egin genuen).

Berba hau esan, ez dakit sarri egiten genuen, ordea, adierazten duena egin (*eskapa*) bai. Izan ere, gehienetan beste aukerarik ez zen izaten: *eskapa* edo jipoia jaso.

ESKAPANDO

Alde eginez. *Eskapando* joan egiten da alde egin nahi duena; beraz “joan” aditzaren formak izaten ditu lagun. *Guardazobillak segi eitzen, da Goikalintzir juntzan eskapando* (Guardia zibilak atzetik zituela, Goiko Kanean gora egin zuen ihes). Gaztelaniako “escapar” aditzaren gerundioa (“escapando”) izan arren, guk zentzu berezia ematen diogu testuingurua ongi zehaztuz.

ESKARDI

Txitxarroak buztanaren ondoan, azalean, izaten duen koska irten gogor latza. Perloiak ere izaten du, baina oso txikia. Beste arrainek ez dute. *Kontuz eskardiaz, aberixaik eiñbaik* (Kontuz *eskardiaz* zauririk egin gabe). Horregatik, kalatxoriek nahiz beste itsas hegaztiek, txitxarroa (beste arrainak ez dakit), txikiena izanik ere, burutik hasita irensten dute. Baldin eta besta erara egingo balute, eskarda eztarrian trabatuta, txitxarroaren burua ahotik kanpo dutela geratuko lirake itota.

Euskal hiztegietan aurki daiteke **eskarda** berba, baina ez guk ematen diogun esanahia adierazteko. Ibon Sarasolak (*Euskal Hiztegia*. Elkar), “eskarda: arrainez mintzatuz, hegala” dakar. Elhuyar-ek (*Euskal Hiztegi Modernoa*) berriz, “eskarda: bizkar-hegatsa”. Guk **hegatsa** edo **hegala** aditzera emateko “*egati*” berba daukagu. Ikus, *egati*, 2.

Ondarroan bazen “*Nakarra*” izengoitiz ezaguna zen familia. Pertsonaren izena ezagutzen zenean, izen eta guzti “*Illddefontzo Nakarra*”; bestela, *Nakarraneku*. Orduan, behintzat, *Nakarranekuk* Goiko Kanean bizi ziren. Tartean *Boni Nakarra* mutil zaharra zegoen. Eta beste guztiei bezala honi ere azken ordua iritsi zitzaion. Oso gaizki jarri eta orduan ohitura zen bezala, apaizari deitu zioten azken otoitzak egin eta heriotza on bat izateko presta zedin. Apaizak “gure Jauna” eraman zion. Oso gaizki eta erabat ahul ikusi zuenez forma sakratua, ostia, alegia, ematerakoan, errazago irensteko ea ur apur bat nahi zuen galdetu zion apaizak. Boni Nakarrak umorerik galdu gabe honela erantzun omen zion: “*Zeara au, bestelai-pe ez tragateko... lena tretzan atrapatezan txitxarro andixan ezkardire ba au!*” (Ezin irentsi ahal izateko, hau ez da

gero, garai batean tretzan harrapatzen zen txitxarro handiaren *eskardi!*). Hori esan, jaunartu, eta hil egin zen.

Gertaera hau, Nakarrak berak ezin izan zuen inoiz kontatu, baina, bai apaizak.

ESKARMENTA

Eskarmentatu (“escarmentar”). Eskarmentua hartu. *Eskarmentu artzen dabena eskarmentata geatzen da* (Eskarmentua hartzen duena eskarmentatuta geratzen da).

Aditz hau eta honi dagokion izena (*eskarmentu*: eskarmentua) esan baino gehiago entzun egiten genituen pertsona helduen ahotan.

ESKARMENTU

Eskarmentua (“escarmiento”). *Atxetan gebizela oaldixe eukan atxa baten aiki ipiñi tte popazgora jausi nittan. Lepun artu neban golpe andixe. Eskarmentu ederra artu neban nik ordun. Gexa eneban nik ipintten ainkaik oaldixe eukan atxan* (Harkaitzetan genbiltzala goroldioa zuen harkaitz batean hanka ipini eta ipurdiz gora joan nintzen. Bizkarrean hatu nuen sekulako kolpea. Eskarmentu ederra hartu nuen nik orduan. Aurrerantzean ez nuen inoiz ipini hankarik goroldioa zuen harkaitzean).

Hanka hezurra kalean jartzen genuenetik okerkeriak eta bihurrikeriak egiten saiatzen ginenez, noiznahi hartzen genituen eskarmentu latzak. Etxean, kalean, elizan, eskolan eta nonahi burutzen genituen bihurrikerien ordain ederrak jasotzea tokatzen zitzaigun: ababorretik eta istriborretik, goitik eta behetik, gainetik eta azpitik, egurra franko. *Geure denporan eskarmentu ederrak artutatugaz* (Garai batean eskarmentu ederrak hartutakoak gara).

ÉSKAS

Gutxi, urri (“poco”). *Aurten antxobi eskas atrapara* (Aurten antxoa gutxi harrapatu da). *Diru eskas dauke orrek* (Horrek diru gutxi du).

Sasoi batean eskas izaten genuena, dirua. Osasuna, barrea, alaitasuna, indarra, jateko gogoa eta abar, soberan.

ESKASA

Txarra (“malo/a”). *Sopi eskasa auxera* (Sopa hau txarra dago). *Ardau eskasa atazue* (Ardo txarra atera duzue).

Egoera anitzetarako balio du. Janari nahiz edariei, zaporetsu eta gustukoak ez daudenean, zalantzarik gabe ezartzen zaie adjektibo hau. Film, nobela, liburu, disko, bideo nahiz beste zernahi txarra, atsegina ez dela adierazteko maizenik entzuten den adjektiboa dela esango nuke; bai gure garaian, eta baita orain ere. *Pelikuli eskasa!* (Film txarra benetan!).

ESKATU

Eskatu (“pedir”). *Pagi eskatzea jakitten gendun guk zeñeana jun: osaba Joneana* (Paga eskatzera jakiten genuen guk norengana jo: osaba Jonengana).

Eskatu, sarri ikusten genuen legez, atez ate aritzen ziren eskekoek egiten zuten. Gure amak beti ematen zien: txakur txikia ez bazen, janari. Beste batzuek, “Dios le ampare” esan eta bidaltzen zituzten haizea hartzera ate joka eskean zetozenak. Horrelakorik neuk ikusi izan dut. Fraideak ere etortzen ziren etxeetara, diru eske. Misioetarako ere eskatzen zen, *Santa Infantziarako* ere bai.

Etxean falta izaten zen guztia ezin izaten zen eduki, eta une jakin batzuetan, etxeokoandreek janaria prestatzerakoan zerbaiten premia zutenean, ez zuten zalantzarik egiten aldamenekoari edo goikoari behar zutena eskatzeko. *Alboa jun de Frantzizkitai eskatuizu kipula bat* (Zoaz aldamenera eta Frantzizkitari eska iezaiozu tipula bat). Eta tipula bezala, gatza, berakatza, arrautza bat nahiz beste zernahi. Baina, gutizia barik, beti premi-premiakoa. Txokolaterik edo gailatarik inoiz ez.

“Paga” ere eskatu egiten zen igande eta jai egunetan. Hori, ordea, ondo aukeratuta nori eskatu, eta nola. Izan ere osaba edo izeba batzuek beti ematen zuten, eta beste batzuek gutxitan. Horretaz aparte, eskatu? San Antoniori, Ama Birjina *Antiguakoari*, Ume Jesus *Pragakoari*... Hauei, gainera, nahi zenuen guztia, eta noiznahi, inoiz ez baitzenuen ezezkorik jasotzen.

ÉSKE

1.- Dagokion izen sintagma mugatua denean “-zeren” kasu-atzizkia hartzen du. Zerbaiten eske ibili, joan, etorri nahiz bidali egiten da. *Jone nobixo on baten eske juntzan Urkiola* (Jone senargai on baten eske joan zen Urkiolara). Izan sintagma mugagabea denean atzizkirik gabe. *Jon gatz eske bixaldurot gora* (Jon gatz eske bidali dut goiko etxera). Gu ahaztu gabe paga eske joaten ginen osabarengana. Baserritarrak euri eske hasten zirenean “errogatibak” egiten ziren. *Baserritarrak euri eske asi eidi* (Baserritarrak euri eske hasi omen dira). Arrantzaleak aldiz, itsasoan eguraldi onaren eske.

2.- Izan ere (“la verdad es que”, “es que”). Lokuzio hau oso barneratuta zeukaten gure aurrekoek, sarri-sarri erabiltzen baitzuten. *Zelan ukatukoztazu ba... Eske neuk ikusirot* (Nola ukatuko didazu ba... Izan ere neuk ikusi dut).

ESKEKU

Eskekoa (“mendigo/a”). Etxeetara ate joka diru nahiz janari eske etortzen zena. Bietara deitzen genien: *eskeku* nahiz *eskali*. *Eskekura atin, de esaizu pasateko, zeoze nai barau jan* (Eskekoa dago atean eta esan iezaiozu barrura sartzeko, zerbait jan nahi badu).

Orain atez ate eskekorik ez dabil. Egun, kalean eskatzen dute, jendea biltzen den guneetan.

ESKÉR ONEKU

Esker onekoa (“agradecido/a”). *Esker oneku ixan birde beti* (Beti izan behar da esker onekoa).

Guri horrela irakatsi ziguten, beti esker onekoak izan behar genuela mesederen bat egiten zigunarekin. Ikasi ez dakit egin genuen; entzun makina bat bider. Beste aukera bat ere badago: *esker txarreku ixan*.

ESKERRIK ASKÓ

Eskerrik asko (“muchas gracias”). Norbaiti arraina eramatera bidaltzen gintuenean, amak ahaztu gabe ematen zigun aholkua: “*Propiñi emotemotzue, aztubaik esan gero eskerrik asko*” (Eskupekoa ematen badizute ahaztu gabe esan “eskerrik asko”).

“Eskerrik asko” entzuteak, honako hau dakar ondoren, *Maria ollasko, okela gitxi te salda asko*.

ESKÉR TXÁRRA

Esker txarra (“desagradecimiento”). *Bixi guztin meseri besteik eztotze eiñ, de azkanin esker txarra* (Bizitza osoan mesedea besterik ez die egin, eta azkenean esker txarra).

Honen eta antzeko hitzen erabilera ez da ohikoa gertatzen; eta sarri ez dira entzuten. Beraz, hau eta horrelako hitzak helduen hiztegian baizik ez ziren sartzen.

ESKÉR TXARREKU

Esker txarrekoa (“desagradecido/a”). Izan behar ez dena. *Meseri eitzunaz esker txarreku ezta ixanbir* (Mesedea egin dizunarekin ez da esker txarrekoa izan behar).

ESKÍ

Eskea (“petición de limosna”, “petición de ayuda monetaria”). *Baserrixe errera ta eski eiñddabe* (Baserria erre da eta eskea egin dute).

Berba honek zerbaiten aldeko diru biltzea adierazten zuen: Txinoentzat eta Afrikako beltzentzat ere egiten zen eskea urtean behin: *Santainfantziako* (“Santa Infancia”) *eski*. Gauza bera adierazteko *eskin ibilli* ere entzun zitekeen.

Gabonetako *eski* etxez etxe kantatuaz egiten zen. Gu ere saiatzen ginen horretan.

Orain, ondarrutar baten ahotan *eski* entzuten baduzu, argi ibili! Seguru asko ez da diru eskea izango, elur gainean egiten den kirola baizik; eskiak jantzita egiten dena. Egoera nola aldatu den!

ESKILANTXARRI

Ondarroako arrantzaleek, *Saturrarango* hondartzaren ertzean, itsaso aldean, dagoen triangelu formako arbel-harkaitz mutur zorrotz handiari ematen zioten izena. *Eskilantxarri parin gentozela, jo olatuk eta ixte tirabiri eraizkun* (*Eskilantxarri* parean gentozela, olatuak jo eta ia-ia irauli gintuan).

ESKILLARA BÚRU

Eskailburua, eskailera-burua (“descanso de la escalera”, “descansillo”). *Eskillara burúre alla nittanin deskantsu makala eneban artu* (Eskailburura heldu nintzenez, a zelako atsedena hartu nuen!).

Garai hartan igogailurik inon ez zenez, eskailburua atsedean hartzeko leku aproposa izaten zen adinekoentzat.

ESKILLARAK

1.- Eskailerak (“escaleras”). *Ordun eskillarak era askotakuk euazen, bañe, danak zikiñak* (Garai hartan era askotako eskailerak zeuden, baina, denak zikinak).

Herri osoan zehar zeuden nonahi, harrizkoak eta zurezkoak, zabalak eta estuak. Beraz, orduan sasoia genuen eta erraz igarotzen genituen, eta jaitsi ere bai ziztu bizian. Gure etxe-barruko eskaileretan egun osoan jendetza ikaragarria ibiltzen ginen gora eta behera, ume, andre eta gizon, zahar eta gazte, neska eta mutil. Etxe barru hartan etxe-bizitza asko ziren (hamalau), eta etxe bakoitzean bataz beste ia zazpi pertsona. Gurekin batera katuak eta saguak ere asko. Han orain jende asko ez da bizi; katurik, berriz, alerik ez.

Neska gazteak ere orduak ematen zituzten eskaileretan kontuak esaten, beste leku egokirik ez baitzuten aurkitzen; eta sarri, noizbehinka ganoragabeko barre-algara latzak bota ere bai. Egunduan osoan lanpetuta zeuden haien amen kexak entzutekoak izaten ziren: “*Bañe, zetan dazela or eskillaretan, ganorabaiko barrik etten*” (Horiek zertan daude hor eskaileretan, ganora gabeko barreak eginez). Ama lanez itota, eta alaba eskaileretan kontuak esaten! Betikoa: bi ikuspegi desberdin, amarena eta alabarena.

2.- *Artalekuko eskillarak*. Kale Handiko *Artalekutik* Zubi Berriaren parera doazen eskailera zabalak. Kale Handian bizi zirenek horrela deitzen zieten eskailera horiei. *Iñazio Kakote-ta Artalekuko eskillaretan bixizín* (Iñazio “*Kakote*”-eta *Artalekuko* eskaileretan bizi ziren.).

3.- *Lezeaneko eskillarak*. Kale Handitik Erribera Kalera, Erribera kaletik berduraz plaza pasabidea dagoen parera jaisten diren harrizko eskailerak. Kale Handikoek horrela deitzen zieten eskailera horiei, “*Lezea*” familia hantxe bizi zelako. *Lezeaneko eskillaretan entrada bapaño gexa euazen, eta ontxe-be antxeraz* (*Lezeaneko* eskaileretan atari bat baino gehiago zeuden, eta orain ere hantxe daude).

ESKILLARI

1.- Eskailera, zurubia (“escalera”). Berba honek, singularrean esanda, arotzek, margolariek edo igeltseroek erabiltzen zutena adierazten zuen. *Arotzak eskillari birrixan dau orra gora allateko* (Arotzak eskailera behar izan du horra gora iristeko). *Pinttori eskillara bille junde* (Margolaria eskailera bila joan da).

2.- *Eskillaran*. *Eskillari* berbaren inesibo (“non”) kasua norbait non bizi den aditzera emateko erabiltzen dugu: *Xarenekuk, Antonio Xare-ta, geure eskillaran bixizín* (Antonio “*Xare*” bere familiarekin, gure atari berean, hots, atari beretik sartuta, bizi ziren). Izan ere *eskillaretan* (eskaileretan) ez zen inor bizi, ordea *eskillaran* bai. Eskaileretan eskekoren batek edo mozkorren batek lo egingo zuen, ordea, han bizi ez. *Pieda-ta, Mollan, Txokolatenekun*

eskillaran bixizin (Piedad Akarregi eta familia, Nasa Klean, “*Tokolate*” familiaren atari berean bizi ziren).

Etxebarru eta *eskillari* zenbait testuingurutan sinonimoak diren arren (*geure etxebarrun* / *geure eskillaran*), *etxebarru* berbaz, orain behinik behin, maizago baliatzen gara.

ESKOBA KIRTENA

Erratz kirtena (“mango de la escoba”). *Eskobi garbitzeko zan, bañe, eskoba kirtena, gexenetan geu joteko* (Erratza garbitzeko izaten zen, baina, erratz kirtena, gehienetan gu jotzeko).

Etxeetako erratzak kirtena kanaberazkoa (barrua hutsa) izaten zuen, beraz nahiko ahula. Garbiketak egiteko aski zen. Ordea kirtena beste zernahitarako erabiltzen zen: behar zenean katua astintzeko, sagua nahiz arratoia hiltzeko, gu egurtzeko eta abarrerako. Gainera, beti egoten zen beste edozer baino eskurago. Hartu hura eta eman. Gure amak hamaika *eskoba kirten* hautsi zituen gu jotzen. Sarri zer gertatzen zitzaion? Gu jotzeko ahaleginetan, beste zerbait (horma, atea, edo mahaia) jo eta kirtena apurtu, gu abilak baikinen kolpea saihesten. Kale-garbitzaileek erratz-kirten sendoagoak erabiltzen zituzten eta kontuz ibili behar izaten genuen haien astoa zirikatzerakoan, kirtena baino lehenago gure hezurak hautsiko baitziren.

ESKOBI

Erratza (“escoba”). *Danazin eskobak, bañe, etxitan euzenak eta zamarrerunak ezin iualak ixaten* (Denak ziren erratzak, baina, etxeetan zeudenak eta kale garbitzaileenak ez ziren berdinak izaten).

Bi mota ezagutzen genituen: etxeetakoa eta kale-garbitzaileena. Biek betetzen zituzten bi helburu: garbiketa burutu, eta ume okerrak jo. Etxeetako erratz kirtenak mina ematen zuen baina batzuetan joka hasi eta puskatu egiten zen. Kale-garbitzailearen erratzaren kirtena (egur sendo lodia) ez zen inoiz puskatzen, eta harrapatuz gero ikaragarritzko zartadak ematen zituen. Kale-garbitzailearen astoari ere ez genion bakean lagatzen, eta horrelakoetan ematen ziguten. *Jose Zamarreruk eskobiaz segi eizku* (Jose kale-garbitzaileak erratza hartu eta atzetik segi egin digu). Okerkeriaren bat egin genion seinale. Guregandik hurbilen ibiltzen zena Jose zen: *Jose Gorra* (gorra zelako), *Jose Latxanbre* (“*Latxanbre*” izengoitia zuelako), *Jose zamarreru* (kale-garbitzailea izaki, zakar biltzailea ere bazelako).

ESKOBILLI

Eskuila (“escobilla”, “cepillo”). *Ordun-be eskobilla klase asko eongozin, bañe, guk danak ez genduzen ezautzen* (Garai hartan ere eskuila mota asko egongo ziren, baina, guk danak ez genituen ezagutzen).

Hiru *eskobilla* ezagutzen nituen nik orduan: arropak garbitzekoa, zapatak garbitzekoa eta arropen hautsak kentzekoa. Azken hau, gurean bazegoen, baina, behar zenean nork aurkitu? Bilatzen saiatzeko asko ginen (zortzi neba-arreba), baina, leku txiki hartan gauza gehiegi zegoen *eskobilli* topatzeko. Horregatik, behar zenean (domeketan izango zen), aldamenen bizi zen izeba Klarari eskatu eta kito. Hark berehala aurkitzen zuen, bakarrik bizi baitzen, eta gainera oso *ordenadi* zen. *Ixiko Klarai eskatutzaxun eskobilli* (Izeba Klarari eska iezaiozu eskuila). Igandeetan (itsasoan tokatzen zenean ez) aitak txapela jantzi behar zuenean, denok hasten ginen lehenik txapelaren bila, eta ondoren, txapelari hautsa kentzeko eskuila bila. Azkenean eskuila izeba Klarak ekartzen zuen.

Zapatak garbitzekoa, betun potoen ondoan, beste norbaitek hustutako menbrilo kaxa batean edukitzen genuen. Hau ere igandeetan baizik ez zen ateratzen.

Hirugarrena, arropak garbitzekoa. Amak astean behin egiten zuen lixiban erabiltzen zuena, gogor astinduz arropen kolorea ekartzeko. Hura sarriagotan ikusten genuen amaren eskuetan. Etxeko harraskan egoten zen beti prest. *Ekatzu eskobilli onei oñetakuoi au basiau kentzeko* (Ekar iezaiozu eskuila oinetako hauei lokatza kentzeko).

Orain beste *eskobilla* mota batzuk ere badaude gure etxeetan: hortzak garbitzekoak eta komuneko eskuila. Hortzak garbitzekoa, Lazkaora joan nintzenean (hamaika edo hamabi urte) estreinatu nuen. Bestea, komunekoa Lazkaoko komentuan ezagutu nuen.

ESKOBOI

Erratzarra (“escobón”). *Atrapaten gendunin gustateazkun eskoboiaz ibilltti, bañe, nun topa eskoboi?* (Eskura izaten genuenean gustatzen zitzaigun erratzarraz aritzea, baina, non aurkitu eskoboi?).

Oraingo (2006) etxeetan erabiltzen ditugun erratzen forma izaten zuten, baina, ile sintetikoek ordez, beste materia gozo eta leunagoa, hautsa erraz biltzekoa. Orduko etxe arruntetan ez zen *eskoboirik* ikusten; maila handiko etxeetan bakarrik, distira ederra zuen zorua garbitzeko. “Bizit Arriolaren” etxean ikusten genuen: Zubi Zaharraren paretik Kale Gurutzean gora hasi eta eskuin aldeko lehen atariko lehen solairuan. *Biziteneko atte, Kandido Arriola, erriko bandako direktori ixantzan da areneko etxin eskoboi eotezan; gurin eskobi* (Biziten aita, Kandido Arriola, herriko musika bandako zuzendaria izan zen, eta haien etxean *eskoboi* izaten zuten; gurean, *eskobi*).

ESKOLA KIESIK

1.- Sasi eskola, piper, txikarra (“pira”). *Eskola kiesik* lokuzioak eskolara joan gabe geratzea adierazten zuen. “*Eskola kiesik*” *entzunde bakarrik batzuk nerbioso jartezin* (“Sasi eskola” entzunda besterik gabe batzuk urduri jartzen ziren).

Honen jatorria aski garbia da: *eskola iesi*, edo *eskolatik iesi*.

2.- *Eskola Kiesik eiñ*. Piper egin (“hacer pira”). *Al ixan baendun eunero engoendun eskola kiesik, bañe, jakiñ ezkiu maxu-pe jo etteban da etxin-be bai* (Ahal izanez gero egunero egingo genuen piper, baina, jakinez gero maisuak jo egingo gintuen eta etxean ere bai).

Gaur egungo ikasleak ere saiatzen dira, baina ez dute erraz, kontrol handia baitago. Herrialde bakoitzean modu askotara esaten da, eta egin ere bai. Guk egiten genuenean, herriko kaleetan zehar ezin zen geratu hara eta hona, eguraldi txarretan trabes dabilen txalupa bezala; andreneren batek ikusi eta berehala kontatuko zion amari. Ezkutatu egin behar zen: *kanpofuelea, mendire, atxeta-ero* (herriko futbol zelaira, mendira, itsas ertzeko harkaitzetara-edo) Urte sasoi eta eguraldiaren arabera lekuri egokienera. Maisuak esanda bagenekien amak ez zuela inoiz jakingo. Beste arazoa zen hurrengo joaten ginenean eskolan kontatu behar zen gezurra nola planteatu. *Kiesik*, bakarrik, inork ez zuen egiten, bi edo hiru lagunek batera baizik; beraz, denek gauza bera, xehetasunak barne, kontatu behar zuten gezurretan azkar ez harrapatzeko.

Hortik dator, *kiesik* eginda mendira jo zuten ikasleek biharamunean eskolara joan zirenean maisuari kontatutako gezurra: *Señor maestro, txoria visto arria tirado denpori pasado*. “*Señor maestro*”tik hastea ezinbestekoa zen.

Hori beraiek esan beharko dute, baina, iruditzen zait *kiesik egitea* mutilen kontua gehiago zela neskena baino. Neskek ere egiten zuten, baina, ez mutilek bezain sarri.

“Eskola mojeta junittan. Doña Maria Luisas-be ibilli nittan, bañe denpora gitxixin. Eun baten eskola kiesi-pe eiñ gendun. Ondo akordatena zeintzuk giñan. Beste irurak illderaz. Lau lagun giñan: Montserrat Basterretxea Santaneku, Miren Aristondo (oneik Oleaneko zerkan bixizin), besti Lorea Urkidi (Luxio Kofraxakun alabi), eta laugarrena neu. Giñan intimak. Pentsa gendun eun baten eskola kiesik etti, eta jun giñan talaxa. Pongolan-da, aruz de onutz ibilli giñan; soka-be bai. Luxio kofraxan, da alabi geuaz, da talaxeruk abisa Luxioi: “Zuk pentsakozu zure alabi eskolan dala bañe, zure alabi te beste iru amen dabiz”. Gure amai-te eztotzen esan, da ezin entera, bañe, Loreai, etxea juntzanin, zintta dantzí.

Gero andik baja giñanin, euri zaparrari zan da laurok abarketak busti-busti eiñdde. Ordun zapataik-eta ezan usaten; ordun abarketi zan. Sartu Dongreneko entradan da abarketa bustixakiñ paetai: “Sikatu plana kerida Santana, sikatu papel, kerida San Migel”. Abarketak sikatukoazkuzelakun! Pentsa zelako felizidadi! Bañe eurixe eibanetik, “allá cuidaus”; sikatu

ero ez sikatu, an jun giñan. Gu salba giñan bañe, Lorea ez, Luxioi talaxeruk abisatzan-da.
(Badiola Ibaibarriaga Arantza).

(Eskolara, lekaimeen ikastetxera joan nintzen. Doña Maria Luisarekin ere ibili nintzen, baina, denbora gutxian. Egun batean sasieskola ere egin genuen. Ondo gogoratzen naiz nortzuk ginen. Beste hirurak hilda daude. Lau lagun ginen: Montserrat Basterretxea Santaren alaba, Miren Aristondo (hauek “*Olea*”ren tabernako kalean bizi ziren), bestea Lorea Urkidi (Luxio Kofradiakoaren alaba), eta laugarrena ni neu. Lagun minak ginen. Egun batean erabaki genuen sasieskola egitea, eta talaiara joan ginen. Tortoloxetan, harantz eta honantz ibili ginen; soka saltoan ere bai. Luxio kofradian eta alaba gurekin, eta talaiariak Luxiori abisatu: “Zuk usteko duzu zure alaba eskolan dagoela, baina, zure alaba eta beste hiru hemen dabiltza. Gure amari ez zioten esan, eta ez zuen jakin, ordea, Loreari, etxera joan zenean, sekulako pasada.

Gero handik jaitsi ginenean, euri zaparrada ari zuen, eta laurok abarketak zeharo bustita. Orduan, zapatarik apenaz erabiltzen zen; garai hartan abarketak. Sartu ginen “*Dongre*”ren etxeko atarian, eta abarketekin hormaren kontra: “*Sikatu plana, kerida Santana, sikatu papel kerida San Miguel*”. Abarketak lehortuko zirelakoan. Pentsa nolako inozentzia! Baina, euria egin zuenez, “*allá cuidaus!*”; lehortu ala ez lehortu, han joan ginen. Gu libratu ginen, baina, Lorea ez, Luxiori talaiariak abisatu baitzion).

ESKOLA LAUNE

Eskola-laguna (“compañero/a de clase”). Guretzat, auzoko edo kaleko lagunok (koadrila) osatzen genuen taldea sakratua zen; eta koadrilakoen arteko lotura, benetan estua. Etxe-barru berekoak, edo asko jota auzo edo kale berekoak. Ordea, horietaz aparte, eskola-lagunak izaten ziren: beste kaleetakoak, eskolan aulki berean esertzen zirelako, edo eskolan konfiantza lortu zutelako. Hauek bat baino gehiago izaten ziren. Baina, denen artean, hantxe egoten zen bat, beste guztiak baino lagunagoa: *eskola laune* (eskola-laguna). Hau, beste guztien artean, aparta, berezia izaten zen. Nik ere une batean izan nuen: Juan Jose Arrizabalaga Arrizabalaga. Bera *Iperkaleku* zen eta ni *Mollaku*. Nik bezala besteek ere izango zuten. *Eskola launak, beste kaletakuk ixatezin* (Eskola-lagunak beste kaleetakoak izaten ziren).

ESKOLA MAIXUA

Maisua adierazteko gure herrian inoiz ez da erabili hitz konposatu hau; beti *maxu* esan izan da, soilik. Toribio Etxebarriak dakarrenez (Eibarko hiztegian) Eibarren erabiltzen zen *eskola maixua*. Ondarroan egiten den zahagi dantzari hitzak kantatzen zaizkio: *Saliñetatik etorriko da gure eskola maixua. Ai, Saliña, Saliña, Saliña. Ai, Saliña maixua*. Berba konposatu hori (*eskola maixua*) dantza horren doinuaren hitzetan agertzen zaigu.

ESKOLA PÉSKA

“Escuela de Pesca”. *Eskola nazionalak* (eskola publikoak) San Ignazio Kalean zeudenak ziren: *Eskola barrixak* (Zeledonio Arriola eskolak). Ez dakit zergatik, beti pluralean deitzen zitzairen. Beste hau, berriz, (*Eskolapeska*), ez zen eskola publikoa, baina, ez zen ordaintzen; beraz, pribatua ere ez zen izango. Elizak bazuen eskola horretan zerikusirik. Izen hori? Patroitzakoa ere ikasten zelako izango zen; nolabait itsasorako teknikoak prestatzen ziren. Tailerra ere ematen zuten. Askoz ere liberalagoa zen. Bestalde horra apaizak agertzen ziren; eskola “nazionaletara”, aldiz, ez. Hemen “Cara al Sol” eta horrelakorik ez zen kantatzen. Maisuak: Don Lorenzo Lekunberri (Zuzendaria), Don Anjel San Miguel (Don Jesus apaizaren anaia). Don José Ejea (Elgetakoa), Don Jon (ondarrutarra), eta Don Felix Urkizu (patroien maisua). Eskola frankistatik beste honetara pasatzea izaten zen denon helburua. Baina, bosgarren maila egin arte ezin izaten zen. *Kintoko maxuaz atzanengoko urti eskoletan eñ dde Eskolapeska* (Eskola publikoan bosgarren mailako maisuaz azken urtea egin eta “Escuela de Pesca”ra).

ESKOLASTIKU

Ikasia, eskolatua (“culto”, “instruido”). Berba hau ez dut inoiz entzun emakumeari dagokionez. *Gure osabak asko lediuteban, da eskribiu-be bai. A bestipaño eskolastikua zan* (Gure osabak asko irakurtzen zuen, eta idatzi ere bai. Hura besteak baino eskolatuagoa zen).

Gure belaualdikoen artean berba hau ez dut inoiz entzun, eta nagusiagoen ahotan ere ez oso maiz. Itziar Pagateri bai entzun nion.

ESKOLAU

Eskoladuna, eskolatua, ikasia (“instruido/a”). *Eskolau ixateko ezan presizu ixango asko jakitti; naiku ixango zan bestipaño zeoze geittua jakitti* (“Eskoladuna” izateko ez zen beharrezkoa izango asko jakitea; aski izango zen besteek baino apur bat gehiago jakitea).

Eskolara joateko besteek baino aukera handiagoa ez izan arren, arrantzaleen artean izaten ziren, irakurtzeko zuten zaletasunagatik-edo, besteek baino informazio gehiago zutenak; irakurtzen, idazten eta kontuak egiten (matematika, alegia) besteek baino gehiago zekitenak. Gure aitona (aitaren aita), “*Milanton Sagasta*” omen zen horrelako bat; beste bat, “*Martiñ Ederra*”.

Itsasoko gorabehera bat (*konpañi*) zela-eta, arrantza koadrila, Martin “*Ederra*” tartean, Gernikara joan omen ziren, *Arrien* jatetxera (oraindik ere jatetxe hori badago) bazkaltzera. Zerbitzariak menuaren karta luzea ekarri omen zien, baina, hura aztertzeko irakurtzen jakin behar. Berehala esan omen zion batek Martini: “*Ia Martin, zeuza eskolau-te zeuk aparta*” (Ea Martin, zu zara eskoladuna, eta zuk aukeratu). Irakurri omen zuen karta eta, “*Ekarri dana*” (ekarri dena) esan omen zion zerbitzariari. Kartan agertzen zen guztia jan, eta gaineratik txuleta bana garbitu omen zuten.

ESKOLI

1.- Eskola, irakaskuntza, hezkuntza (“escuela”, “enseñanza”, “educación”). *Gaur San Iñazio eunera ta eztakau eskolaik* (Gaur San Ignazio eguna da eta ez dugu eskolarik). *Eskola barrixak San Iñazio kalin euazen; bañe, beste eskola bat, elixopin gañin euan* (Eskola publikoak San Ignazio kalean zeuden, baina beste eskola bat zimitorioaren gaineko aldean zegoen).

Domeketan eta ostegun arratsaldeetan izan ezik, asteko beste egun guztietan eskolara joan behar izaten genuen. *Eskola kiesik* (piper) egiten genuenean ere ez ginen joaten.

Gure garaiko eskolak: *Eskola barrixak* (*Don Zeledonio Eskolak*), *Kontsejuko eskoli* (*Don Secundino maisua*), *Rosarioneku*, *Mojetako eskoli*, *Eskola Peska*. Ni, *Mojetan* (*Solamariaz*: *Sor Amaliaz*), *Rosarionin*, *Eskola barrixetan eta Eskola Peskan* aritu nintzen. Jakina, neskak alde batetik eta mutilak bestetik. Elizan aparte, eta eskolan ere bai. *Ongo morun, eskolan neskak eta mutillak natin? Pentsamentoi-peiz!* (Orain bezala, eskolan neskak eta mutilak nahasian? Ezta pentsatu ere!).

Estudioak egiten zituenagatik esaten zen, “*orrek eskoli ikasirau*”. Beste gauza bat zen *eskoli eukitxi*, hots, argia izatea, bizitzako edozein egoera zailetatik onik ateratzen jakitea: *Orrepai eskoli* (Hori bai argia dela!).

Eskola, maisuak edo maistrak, eta eskolako giroa maite zuen gutxi zegoen garai hartan. Alde batetik frankismoaren ispilu zelako, eta maisu nahiz maistra gehienek egurra ematen zutelako. Dena den maisu eta maistra guztiak ez ziren berdinak, eta oroimen hobea uzten zuenik ere bazen.

Gure aita ere ez zuen oroimen onik eskolaz. Beretzat eman zitekeen egoerarik zoriontsuena berba hauekin deskribatzen zuen: *Amalau urte ta eskolai-peiz* (hamalau urte eta eskolarik ez). Ordea, Ondarroan, garai hartan, horrelako egoerarik (zorionik) ez zen posible. Bera, hamar urte bete bezain pronto joan zen itsasora, eta bera bezala beste mutiko gehienak.

“Lelengoko eskoli Doña Anitaz. Ez, lelengo eskola mojeta. Bañe mojetan gebizenin etten ei gendun Kanttopea jun de bañu artu. Neu ena ondo akordaten. Busti-busti eiñdde juten ei giñan, da gero amak sartu giñuzen maistrinin. Ze ori Solabarrietaneko etxi eskoli zan. Doña Luisa markiñarra zan, da Doña Anita ondarrutarra: Arriola. Katona emotezkun. Naibanak irakurri, te nai ezebanak... Nire aizti te beste bi (Miren Elordi te Miren Bombero) bixikan ibilttezin eskolan, ixe-be ikasibaik Gure amai bularrik ezkakon etorri guaz, lelengoko umiaz

kendu eitzen-da. Ni baserrixan, Lekoxe Goikun asi nittuen. Lekoxe Goiku te Beku euazen. Gero aña etortengazkun Berrittutik esni-te berdurak-eta saltzea plaza, eta goxin-goxin geurin armozateban. Artu-emon andixe geunkan neure añaorrear. Neu nittan bertako umi, ze niaz bularra artubana ill eiñgakon. Bera bi ill gakozen da denpora askun eontzan eukibaik. Ordun Milloiñ eskoli eiben Gozikako moruku, eta eun baten armozutan dala, ni salan da bera geure amaz berbetan eskatzin; ni euran konbertsaziñoi entzuten. Añik esatzen amai: “Maria, eskola barrixe eiñddou te eskoli estreñateko Maritxu bixaldu bizenduke”. Eta amak: “Bai bañe, berak naikorau? Ori bera esan bikotzau”. Ni dana entzuten, da pentsaten jarri nittan: “Doña Anitak eztozku ix-be erakusten”. Neu beti ixana gogotsu ikasteko, ta esaneban: “Jun engona. Aproba engot”. Junittan, aproba neban, ezkaztan damutu. Maistri axe, donostiarra: Julia Kaperotxipi. Euskeraz bixkat baekixen, bañe gure morun ezeban etten: donostiarrez. Eskoloi estreña gendun, de lau diploma. Ni primera sesiñoiku nittan. Ni baño iru bat urte-ero zan zarraua nire konpañeri; biña-biñako pupitrik geunkazen. Illari pelukeri-be antxe ibilli zan Milloikure-ta. Illarin aizti zan nire konpañeri maiku. Maistrik, zarrena zalako bera ipiñiban lelen, ni biarren, Illari iruarren, da olan geuazen. Laugarrenak ezeban ix-be ikasi. Ni Campanas-en eonda neuana da erderaz nekixelez, aren aldin errez ikasteneban. Emozkuzen lelengoko urtin lau diploma. Inspektori etortezan diputaziñoittik esamiñatea. Ordun lau diploma emozkuzen, bañe aiñ ondo topa giñuzen, bosgarren diplomin bille bixalduben txoferra kotxea, da emozkuzen bost. Aiñ famau zan maistri, bost diploma emozkuzen estreñako urtin”. (Egiguren Argoitia Maria).

(Lehen eskola Doña Anitarekin. Ez, lehenik, eskolara lekaimeen ikastetxera. Ordea, monjetan genbiltzanean *Kanttope* auzora joaten omen ginen bainua hartzera. Ni ez naiz horretaz gogoratzen. Bustita joaten omen ginen etxera, eta horregatik amak eraman gintuen Doña Anitaren eskolara. Hori *Solabarrieta* familiaren etxea eskola zen. Doña Luisa markinarra zen, eta Doña Anita ondarrutarra: Arriola. Katona irakasten zigun. Nahi zuenak irakurri, eta nahi ez zuenak... Nire ahizpa eta beste bi (Miren Elordi eta Miren “*Bonbero*”) afariketan aritzen ziren eskolan, deus ikasi gabe. Gure amari, gurekin bularrik ez zitzaion etorri, lehen haurrarekin kendu egin baitzioten. Ni baserrian, *Lekoxe Goikun* hazi ninduten. *Lekoxe Goiku* eta *Lekoxe Beku* zeuden. Gero, inudea etortzen zitzaigun Berriatutik esnea eta barazkiak saltzera plazara, eta goizero gure etxean gosaltzen zuen. Harreman handia genuen inudearekin. Ni nintzen hango umea, izan ere nirekin batera bularra hartu zuena hil egin zitzaion. Berari bi hil zitzaizkion, eta gero luzaroan egon zen haurrik izan gabe. Orduan *Milloi* auzoan *Gorozikan* bezalako eskola egin zuten, eta egun batean gosaltzen ari zela, ni egongelan eta bera gure amarekin hizketan sukaldean; ni euren elkarriketa entzuten. Inudeak honela esan zion amari: “Maria, eskola berria egin dugu, eta eskola estreinatzeko Maritxu bidali beharko zenuke”. Eta amak: “Ordea, berak nahiko al du? Hori berari esan beharko diogu”. Ni dena entzuten, pentsatzen jarri nintzen: “Doña Anitak ez digu deus irakasten”. Ni beti izan naiz gogotsua ikasteko, eta esan nuen: “Joan egingo naiz. Probatu egingo dut”. Joan nintzen, probatu nuen, ez zitzaidan damutu. Hura bai hura andereñoa, donostiarra: Julia Kaperotxipi. Euskaraz bazekien baina, guk bezala ez zuen egiten: gipuzkeraz. Eskola estreinatu genuen eta lau diploma eman zizkiguten. Ni lehen mailakoa nintzen. Ni baino hiru bat urte zaharragoa zen nire mahaikidea; binakako mahaiaik genituen. Illari ile-apaintzailea ere hantxe ibili zen, *Milloi*koa baita. Illariren ahizpa zen nire mahaikidea. Zaharrena zelako irakasleak hura ipini zuen lehena, ni bigarren, Illari hirugarren, eta horrela geunden. Laugarrenak ez zuen deus ikasi. Ni Campanas-en (Nafarroan) egon nintzelako gaztelaniaz nekien, eta besteei baino errazago egiten zitzaidan ikastea. Lehen urtean lau diploma eman zizkiguten. Ikuskaria etortzen zen Aldunditik azterketak eginaraztera. Orduan lau diploma eman zizkiguten, baina, hain ondo prestatuta aurkitu gintuen, bosgarren diplomaren bila bidali zuen txoferra autora, eta eman zizkiguten bost. Hain trebea zen irakaslea, bost diploma estreinako urtean).

Ni eskola enittan mojeta jun; nazionaleta. Nik oneik atzamarrok maistrik apurtute eukittuaz. Ondarrun baakixe. Ni naz Miren Garbiñe, eta diar etteoztan Purificación. Maistri te maxu etorrizin; eztaitt zelan zan gixona, bañe, bera Serafina, arpexan mantxa morau bateaz. Nire ixena, jaxotzatik Miren Garbiñe zan, da arek Maria Purificación diar etteoztan; nik erantzun-bez. Amak esateoztan ez erantzuteko. Orretteattik oneik atzamarrok apurtute, odoletan eukitten nittuzen; testiuatakaz. Aurreko maistrik ni matte nittun. Au ekarriben kanpotik gixonaz, gixona-be maxu zan, “Okotz biku” esateotzen. Listan lelengo neuan, da egunero-egunero emoteoztazen regliaz atzamarretan, da atzamar puntak odoletan beti. Billurretan eotenittan eskola juteko, ta gaztañak jatea jotenittan molla neu bakarrik eskola kiesik eiñdde. Polkan andrik gaztañak erreten zittuzen an, eta beste andra zar bate-pe bai. Kalandiko arriskillarak altsa ta antxe bixi zan a andri. Aretteik bixak emoteoztezen gaztañak, eskola kiesik eiñdde euran ondun jartenittan-da, mollan. Arei andrai erakutsi etten netzezen atzamar puntak. Amak ikusteoztazen atzamarrak, bañe, ze engoban-ba! Kartzela erungoben. Da ori baño goorraua: “Cara al sol con la camisa nueva, que tú bordaste en rojo ayer, me hallará la muerte si me llega y no te vuelvo a ver...”. Eskola sartzen giñanin kanta eratteeozkuen. Ba, sartueran agarra eskutik eta besu altsata eukitteoztan. Danak eukitteben besu altsata, bañe maistri neure ondun, amendixeik agarrata neure besuai eusten, baekixen nik enebana altsako-ta”. (Elu Ibaibarriaga Miren Garbiñe).

(Ni ez nintzen mojen eskolara joan, eskola publikora baizik. Nik, hatz hauek maistrak txikituta, apurtuta, eduki ditut. Ondarroan badakite. Ni naiz Miren Garbiñe, eta deitzen zidan Purificación. Maistra eta maisua etorri ziren. Gizonaren izena ez daukat gogoan, bera Serafina, aurpegian orban morea zuela. Nire izena, jaiotzetik, Miren Garbiñe zen, eta berak Maria Purificación deitzen zidan; nik ezta erantzun ere. Amak esaten zidan ez erantzuteko. Horregatik, hatz hauek apurtuta, odoletan izaten nituen; lekukoak ditut Aurreko maistrak ni maite ninduen. Hau ekarri zuten kanpotik gizonarekin, senarra ere maisua zen, “Okotz Biku” esaten zioten. Zerrendan lehenengo nengoen, eta egunero-egunero ematen zizkidan erregelaz atzamarretan, eta hatz muturrak beti odoletan. Beldurrez egoten nintzen eskolara joateko, eta gaztainak jatera joatebn nintzen Nasa Kalera bakarrik, eskolara joan gabe piper eginda. “Polka”ren emazteak gaztainak erreten zituen han, eta beste andre zahar batek ere bai. Kale Handiko harmailak igo eta hantxe bizi zen emakume hura. Bi haiek ematen zizkidaten gaztainak, piper eginda euren ondoan esertzen bainintzen, Nasa Kanean. Emakume haiei erakutsi egiten nizkien hatz muturrak. Amak ikusten zizkidan atzamarrak, baina, zer egingo zuen bada! Ezertan hasi izan balitz kartzelan sartuko zuten. Hori baino gogorragoa: “Cara al sol con la camisa nueva, que tú bordaste en rojo ayer, me hallará la muerte si me llega y no te vuelvo a ver...”. Eskolara sartzen ginenean kantarazten ziguten. Ba, sartzerakoan heldu eskutik, eta besoa jasota edukitzen zidan. Denek izaten zuten besoa jasota, baina, maistra nire ondoan, hemendik helduta nire besoari eusten, bazekien eta, nik ez nuela jasoko”).

2.- *Txotxikiko eskoli*. Txakur txikiko eskola. Aumak txotxikiko eskola bixaltzen nittun ni uran (Amonak, txakur txikiko eskolara bidaltzen ninduen udan). Eskolari, ordaintzen zen diru kopuruaren arabera ematen zitzaion izena: *txoriandixe pagaten bazan*, “txoriandiko eskoli” (baldin eta txakur handia ordaintzen bazen, “txakur handiko eskola”).

ESKOPETI

Eskopeta (“escopeta”). *Gexen ikusten genduzenak tira-pitxoikuk. Baliñezkuk, bestelai-pe ikusten genduzen tarteka* (Maizenik ikusten genituenak “tiro-pitxoi”koak. Balinezkoak, osterantzean ere ikusten genituen tarteka).

Balina botatzekoaz aparte, inoiz ehiztariren bat ikusten genuen eskopeta bizkarrean zuela: bi kanoidun eskopeta handia. Entzun egiten genuen: *amabiko eskopeti*.

ESKOPLAXU

Eskapularioa (“escapulario”). *Eskoplaxu kokotin amarrata erun ezkie ez euan inpreñure juteik* (Eskapularioa lepoan lotuta eramanez gero ez zegoen infernura joaterik).

San Blas egunean, beste zenbait gauzaren artean, *eskoplaxu* bedeinkatu eta lepotik zintzilik ipintzen zen. Muturrean lotuta santu nahiz Ama Birjinaren irudia: San Antonio, Karmengo Ama Birjina, edo beste irudiren bat. Zertarako? Infernura ez joateko. Helburua horixe zen: infernura ez joatea, handik ez baitzegoen irteterik. Nahiz eta zerura zuzenean joan ez, berdin zitzaion. Purgatoriotik pasatzea janda genuen, baina, hura zerurako bidea zen; goiz edo berandu handik zerura joango ginen. Eskapularioa lepoan zintzilik izanez gero, ez zegoen infernura joaterik. Eztarriko gaitzen kontrako bermea (garantia) ere bazen; alegia, eztarriko minik ez izateko.

Lepotik zintzilik urrezko kate sendorik-eta ez genuen eramango, baina *eskoplaxu* beti. San Blas egunean, aurreko urtekoa kendu eta berria jartzen zigutenean, berriak ari zuri-zuria izaten zuen, baina laster hasten zen kolorea galtzen (edo hartzen), ez baikinena egunero dutxatzen. *Eskoplaxun ari zuri ederra, gure kokotin laste baltzitzezan* (Eskapularioaren ari zuri ederra gure lepoetan laster iluntzen zen). San Blas eguna pasatu eta handik bost edo sei hilabetera gure eskapularioak ez zuen kolore eder-ederra izaten. Eta pentsa urte bete gure lepoan egiten zuen hariak nolako “distira” izango zuen.

ESKOTI

Eskotea (“escote”). *Ikusizu aren andrin eskoti? Titixan kanala ikusteakon* (Ikusi al duzu emakume hark zeraman eskotea? Titien arteko marra ikusten zitzaion).

Berba hau ahoskatzen ere ez ginen ausartzen edonoren aurrean. Nahiago izaten genuen beste norbaitek esan zezan. Berba soilik ahoskatzea, bagenekien ez zela bekatu, baina, hurbil bai.

ÉSKOZ

Eskuz (“a mano”). *Eskoz* beste zerbait ere egingo genuen, baina, batez ere *pelotan*. *Gure sasoiñ pelotan eskoz sarri etten gendun* (Gure garaian pilotan eskuz maiz egiten genuen). *Pelotan eskoz on baño sarrixa ettezan ordun* (Pilotan eskuz orain baino maizago egiten zen orduan).

Orduan, ikusten genuen, zestaz eta palaz egiten, baina, guk uda eta negu, ateri zegoenean beti pilotan eskuz. Batzuetan, frontoian lekua aurkitzea izaten zen arazoa; frontoian ez bazen edozein hormatan. Pilotak guk egiten genituen. Bueno, “guk” esateko modu bat da, nik ez bainuen inoiz pilotarik egiten. Horretan Andoni eta Jon ziren trebeak. Osasuna eta sasoi izanez gero, ez genuen besterik ezer behar.

ESKRIBAUKU

Felix Markuerkiaga Solabarrietari deitzen zioten horrela: *Felix Eskribauku*. Horrela deitzen zioten kofradiako kontuak eramaten aritu zelako. Ordea, beste goitizen bat ere bazuen, familiarik zetorkiona: Felix “*Toba*”, Felix *Tobaneku*. Izan ere Domeka *Tobanekuren* aitaren anai zen.

“Osaba Felix gerri baño lena merkantín makiñiste ibilli zan. Gerra aurretik itxosuai laga eitzan. Ebakuaziñoi ixantzanin Hazparnea juntzan, da gerri amattu zanin andixeik etorri zan zuzen Ondarrure. Jose Markuen-da atte zan, eta Eskribauku esatetzen” (Markuerkiaga Aranbarri Domeka).

(Osaba Felix, gerra hasi aurretik makinista aritu zen zama ontzi batean. Gerra aurretik itsasoan aritzeari utzi egin zion. Ebakuazioa gertatu zenean Hazparnera joan zen, eta gerra bukatu zenean handik zuzenean etorri zen Ondarroara. Jose “*Markue*”ren aita zen, eta “*Eskribauku*” esaten zioten).

“Eskribauku Jose Markuen-da atte zan, kofraxako kontuk eruten zittune. Kalandixan bixizin, Don German Arriola abari bixi zan etxin; antxe etxin. Papardotan ibiltten giñanin-be, txartelak-eta kbratea arexe etxea juten giñan. Kofraxako kontuk antxe etxin manejatzezin.

Berak eukan kargu. Orreattik esateotzen Eskribauku. Usteot Domeka Tobanekun de attan anaxi zala (Basterretxea Irusta Jon).

(“Eskribauku” Jose “Markue”ren aita zen, kofradiako diru kontuak eramaten zituen. Kale Handian bizi ziren, Don German apaiza bizi zen etxe berean; etxe hartan. Papardotan aritzen ginenean ere txartelak eta kobratzera etxe hartara joaten ginen. Kofradiako kontuak etxe hartan maneiatzen ziren. Berak zuen horren ardura. Horregatik esaten zioten “Eskribauku”. Uste dut Domeka Tobanekuren aitaren anai zela).

ESKRIBIENTI

Idazkaria (“secretario”). *Mai Tobaneko eskribienti Domingo Azpiri ixantzan. Guk esaten gentzan zemat ordu biarra eiñ gendun de berak ataten zittuzen kontuk. Diru-be berak emoteozkun* (Mari “Toba”ren kontserba fabrikako idazkaria Domingo Azpiri izan zen. Esaten genion zenbat ordu lan egin genuen, eta berak ateratzen zituen kontuak. Dirua ere berak ematen zigun).

Jatorria gaztelaniako “escribiente” hitzean du. Hala ere gaur, gaztelaniaz “escribiente” hitza ez da erabiltzen, “secretario/a” baizik. “Escribiente: “Persona que tiene por oficio copiar o poner en limpio escritos ajenos, o escribir lo que se le dicta”. Gutunak idatzi eta kontuak eramaten zituzten, enpresako kontabilitatearen ardura zuten. Garai hartan lan hori betetzen zuena gizartean beste maila batean kokatzen zen langile edo arrantzale soilarekin parekatuz. *Zeiñddde Ortizeneko escribienti?* (Nor da Ortiz enpresako idazkaria?).

ESKÚ

1.- Eskua (“mano”). *Maixan ez jarri orreik eskuok garbittubaik* (Mahaian ez eseri esku horiek garbitu gabe). *Eskuk zikiñak orretteitiz* (Nolako esku zikinak dituzun!).

Eskuak beti erabiltzen genituen zikinak. Zenbaitetan konturatzen ginen, eta txistua botatzen genien, apur bat igurtzita ea garbitzen ziren. Jan aurretik batzuetan garbitzen genituen, amak aginduta.

2.- *Eskún txistú eiñdde*. Eskuetan txistua eginda. Gustuko zerbaiten aurrean poza agertzeko, *eskun txistu eiñdde* (eskuan txistua eginda) esaten da. Izan ere keinu hori, bi eskuak bildu, aho ondora eraman eta txistua botatzeko keinua egitea (batzuetan bota ere bai) pozaren seinale da gure artean. *Eskun txistu eiñdde iñon konture bazkaltzea* (Pozarren inoren kontura bazkaltzera).

3.- *Eskure*. Eskura, hurbil, prest (“a mano”). *Euki aditza du maiteen. Ogixe amen dakat neuk eskure* (Ogia hementxe daukat eskura). Indartu nahi denean, errepikatu egiten dugu: *esku-eskure*. *Esku-eskureakat zerri* (Esku-eskura dut zerra).

4.- *Eskún púntan*. Agiri agirian, ezkutatu gabe, hatz muturretan. *Aumai buruko orratza jausiakon, bañe, ezan konturatu. Umik jasoban beangañetik, eta orratza eskun puntan dabela jun gakon aumai entregatea* (Amonari buruko orratza erori zitzaion, ordea, ez zen ohartu. Umeak jaso zuen lurretik, eta orratza hatz muturretan zuela joan zitzaion amonari entregatzera). Ordea, lokuzio hau, testuinguru berezietan erabiltzen da sarri, hots, norbaitek, berea ez den zerbait beretzat hartu eta ezkutatu gabe, jabeari lehenbailehen ematen dionean. Begoña Araucok, beraien aitari gertaturiko pasadizo bat kontatzean erabiltzen du.

“Gurin attak esateban, bera beatzi urteaz bixaldubela Eibarrea, Arrate parteko baserri andi batea, ardixak zaintzea. Amairu urte arte, itxosa juteko sasoidarte, ibilli zan antxe artzaiñ. Urtin beiñ bajaten eizan, Andramaxetan, antxe emoteotzezen diruk, erril batzuk, artute. Urte guztin antxe manteniuteben. Andramaxetan ekartebana amai entrega, ta osta-be abante. Kontateban, antxe baserriko eskillaretan, zidarrezko pezeta biku topabala. Pentsa eixeban: “Au diruau etxeko andriai ero gixonai galdukoakon”. Diruoi eskun puntan dabela jun ei zan entregatea. A diru, apropos ipiñittaku ixango zala pentsateban gero; ordun ez, gero. Andik aurrea konfixantza andixe artu ei dotzen” (Arauco Akarregi Begoña).

(Gure aitak esaten zuen, bera bederatzi urterekin bidali zutela Eibarrera, Arrate parteko baserri handi batera, ardiak zaintzera. Hamahiru urte arte, itsasorako garaia heldu arte, aritu zen hantxe

artzain. Urtean behin jaisten omen zen, *Andre Mari* festetan, hantxe ematen zizkioten diruak, erreal batzuk, hartuta. Urte osoan bertan ematen zioten jaten. *Andre Mari* festetan ekartzen zuena amari entregatu, eta segi berriro. Kontatzen zuen, baserri hartako eskaileretan, zilarrezko bi pezetako txanpona aurkitu zuela. Honela pentsatu omen zuen bere baitan: “Diru hau, etxeko andreaki edo gizonari galduko zitzaion”. Dirua, beretzat hartu gabe, hatz puntetan hartuta joan omen zen entregatzera. Diru hura, nahita ipinitakoa izango zela pentsatzen zuen gero; orduan ez, gero. Aurrerantzean konfiantza handia hartu omen zioten).

5.- *Eskú*. Sarearen (*treñe*) muturretariko bata (“uno de los extremos de la red”). *Esku* da arrantzan egiterakoan uretara azkena botatzen dena, eta jasotzerakoan lehena, hots, sarearen atzeko alde. Beste muturrari, aurreko aldeari *txikota* deritzo. *Arraña* *eskutik eizku* (*eskapazku*) (Arrainak, *esku* deituriko aldetik egin digu ihes).

6.- *Eskú-txikotak*. Sarearen bi muturrak (“los dos extremos de la red”). Arrantzan egiteko sarea uretara jaurtitzen zenean, lehenik uretaratzen zen muturra *txikota* deritzana izaten zen, eta txalupan geratzen zena *esku*.

ESKUARRAÑE

Eskua zauririk gabe handituta izatea, eskumuturreko erreuma. *Jun dan aspaldixan eskuarrañaz nabill* (Aspaldi honetan eskumuturreko erreuma dut). Toribio Etxebarriak ere badakar, bere hiztegian (344). “Eskuarraña: “dolor reumático de la muñeca”. Eta dakarren adibidea: “*Zeozer lotu biarra daukat eskuturrian, eskuarraña darabitt eta*”.

ESKUERI

1.- Euskara (“el euskera”). Gaur egun gure artean *eskueri* eta *euskeri*, bata nahiz bestea entzun daitezke. Ordea, garai batean, *eskueri* berba maizago erabili eta entzuten genuen. Nik uste, euskara batua hedatu aurretik ere *euskeri* indar hartzen hasi zela gure artean, garbiagoa edo zuzenagoa zelako ustean. *Eskola juten asi arte eskueri te latiñe bakarrik entzuten genduzen; etxin radixu eukanak erderi-be entzungoban bañe, guk ez. Latiñe elixan entzuten gendun, belarri onak geunkazen da, zikiñak, bañe fiñak, ori bai; on, entendiu, ix-bez* (Eskolara joaten hasi orduko, euskara eta latina baizik ez genituen entzuten; etxean irratia zeukanak gaztelania ere entzungo zuen, baina, guk ez. Latina elizan entzuten genuen, belarri onak genituen eta, zikinak, baina finak, hori bai; ordea, ulertu, deus ez).

2.- *Eskueraz*. Euskaraz (“en euskera”). *Guk beti eskueraz etten gendun berba. Zelan engoendun ba, besteik ez genkixen-da* (Gu beti euskaraz mintzatzen ginen, ez baikenekien besterik). *Elixan latinez gauza asko entzuten genduzen, bañe, tarteka eskueraz-be bai. Meza osteko iru Agur Mari eskueraz, eta kanta batzu-pe bai; Antiuko Amaberjiñin beatziurrena-ta, orrei-pe eskueraz. Eskolan, geuk alkarreaz berba etten gendune maxuk ez entzuteko morun eskueraz; ortik aparte eskueraz ix-bez* (Elizan latinez gauza asko entzuten genituen, baina, tarteka euskaraz ere bai. Meza bukaerako hiru Agur Maria euskaraz, eta abesti batzuk ere bai; Antiguako Ama Birjinaren bederatzurrena eta horiek ere euskaraz. Eskolan, guk elkarrekin egiten genuena maisuak ez entzuteko moduan, euskaraz; hortik aparte euskaraz ezer ez).

ESKUKO APAXU

Eskuaz bota eta jasotzen zen aparailua. *Eskuko apaxuaz ibilliga ortxe Saturran parin eta irulau txitxarro atraparouz* (Eskuko aparailuaz jardun dugu hortxe *Saturraran* parean, eta txitxarro batzuk harrapatu ditugu).

ESKUKO BIARRA

1.- Eskuko lana, emakumeek jostorratzaz edo kakorratzaz (*galtzetorratzaz*) egiten zuten lana. *Eskuko biarra asi neban nik bañe eztaitt nox eukikoten astixe amaitzeko* (Eskuko lana hasi nuen nik baina, ez dakit noiz izango dudana astia bukatzeko).

Galtzerdiak, jertsea nahiz beste zernahi berria egitea edo konpontzea izaten zen lan hori. Etxeko andreak, beste zeregin guztiak egin ondoren hartzen zuten astia *eskuko biarra* egiteko.

2.- Eskuko lana burutzeko behar ziren tresnak, artilea (edo haria) eta kakorratza. *Nire eskuko biarra nun da?* (Non dira eskuko lana egiteko tresnak?).

ESKUMATIXE

Esquintia, eskumatia (“diestro/a”). *Ordun eskumatixe derrigor ixan bizan. Eskumatixe ezanai alegiñak etteotzezen ixateko. Jan, attiaren eta eskribiu bentzat, eskumiaz enbiko zittun. Ortik aparte, pelotan- da fuelin-de, berak naibana. Jakiñe ba, pelotan da fuelin, ebillen tokixan zeñek zuzendukoban ba?* (Ordun esquintia nahitaez izan behar zen. Eskumatia ez zenari ahaleginak egiten zizkioten izateko. Jan, aitaren eta idatzi, behinik behin, eskuinaz egin beharko zuen. Horretaz aparte, pilotan edo futboleant, berak nahi zuen bezala. Jakina, pilotan eta futboleant zebilen tokian nork zuzenduko zuen bada?).

Ia denok ginen *eskumatixak*. Eta horrela ez zenari, ahalegin guztiak egiten zitzaizkion, bizitzako eginkizun nagusienak bederen eskuinez egin zitzaizkion. Ezkerrez jaten edo idazten ez zuten uzten. Jainkoak libra! Susmo txarreko joera natural “makur” horiek laster zuzentzen ziren; onean ez bazen, txarrean.

ESKÚN DIRÚ

Eskura dirua, dirutan ordaindu, une berean diruz ordaindu (“dinero en manao”, “al contado”). *Paatea jun giñanin, arek ezaban nai txekeik-eta letraik-eta olakoik. Eskun diru naiban arek* (Ordaintzera joan ginenean, hark ez zuen txekerik-eta letrarik-eta horrelakorik nahi. Eskura dirua nahi zuen hark).

Gerorako utzi gabe, *eskun diru*. Hori izaten zen konfiantza gehien ematen zuen ordaintzeko modua. *Eskun diru*: dirutan eta gainera, oraintxe bertan. Horixe zen balio zuen bakarra. *Lenakune, “toma y trai”*; *zorretan laabaik, eskun diru* (Antzinakoek egiten zuten bezala, ekarri eta tori. Zorretan utzi gabe, oraintxe bertan eskura dirua).

ESKUPEKU

Eskupekoa (“propina”). *Eskupeku, eskutin ero ixillin, beste iñor enterabaik emotezana ixatezan* (Eskupekoa, eskupean edo isilean, beste inork jakin gabe ematen zena izaten zen). *Batzuk famauek ixatezin eskupeku emoten* (Batzuek eskupekoa eman zaleak izaten ziren).

Honen sinonimoa *propiñi* maizago entzun eta erabili izan dugu. Ordea berba honek (*eskupeku*) badu halako konnotazio berezi bat, alegia, ezkutuan ematen dela.

ESKURSIÑO

Txangoa (“excursión”). *Aiñ gitxi etten genduzen... Eskursiñoire juteko beti geuazen gu prest* (Hain gutxi egiten genituen... Txangora joateko beti geunden gu prest).

Antolatzen ziren *eskursiñoik*: eskolatik, fabrikatik, eliza ingurutik (dotrinatik, goizeko zortzietako mezetara jotzen zirenak...).

Ume-umetan, neu ere ibili nintzen mojetan, baina, geroago, han neskak baizik ez ziren aritzen. Haiek, urtero egiten zuten txangoa (*eskursiñoi*), eta beti leku berera: *Anakabera*. Ondarroatik Lekeitiora kostako bidean dagoen paraje bat. Herrira itzultzean, beti abesti bera kantatzen zuten, gaztelania garbian: “*Venimos de Anakabe, bonita excursión. Hemos pasado el día, cani-cani, cañón*”. Guk ez genuen mojekin inoiz kantatu izan horrelakorik, baina, neskei entzunda guk ere ikasi.

Behin Arratera joan ginen (elizatik); eta Igeldora ere bai. Igeldon zegoen artza orduantxe ikusi nuen lehen aldiz. Autobusean kantatu egiten zuten mareatzen ez zirenek. Kanta gehienak gaztelaniaz. Autobusa *La Esperanza* konpainiakoa. Bazkaria berriz, zapata kaxan: aita itsasotik etorrita suertatzen bazen, legatza *pla-pla* eginda. Gainontzean patata tortilla. Dirua, izebaren batek emandako duroren bat, eta pozik.

Gehienetan txangoak udaberrian izaten ziren: alkandora zuria, praka zuriak, eta zapatila zuriak. Horrela etxetik abiatu egiten ginen; itzulerak amak kontatuko lituzke hemen balego.

Behin ere ahaztuko ez zaidan *eskursiñoi*: *Eskola Peskatik*, bi egunerako Altamirako kobazuloak ikustera. Hamaika urte izango nituen. Bidaia hura ikaragarritzko esperientzia izan zen. Orduan erre nuen baino zigarro gehiago!, marka guztietakoak gainera, baina, denak rubioak. Comillasen egin genuen lo. Lo egin genuela, esateko modu bat da. Geroztik pentsatu izan dut, txango hartara gurekin joan ziren irakasleek ere ez zutela kuraia (*koaxi*) makala.

ESKURSIONISTAK

Txangozaleak (“excursionistas”). *Gaur Barakaldoko eskursionistak etorriri, eta txistuaz Agur Zuberoa jorabelako auazillak kargu artutze* (Gaur Barakaldoko txangozaleak etorri dira, eta Agur Zuberoa abestiaren doinua txistuaz jotzeagatik aguazilak kargu hartu die).

Udan, gure herrira, batez ere Bilbo ingurutik etortzen ziren txangoa eginez. Autobus gorriak ekartzen zituzten, eta gehienetan txistulariak izaten ziren tartean. Guretzat haiek *eskursionistak* ziren. Txistuaz jotzen zituzten abertzale kutsuko zenbait euskal doinu zela medio, ikusita gaude aguazilekin izandako gorabehera bat baino gehiago. Horrelakorik zenean gu pozik.

ESKÚ-TRAPÚ

Sukaldeko zapia (“trapo de cocina”) *Gure etxin a esku-trapu derrigor eon bizan beti zikiñe. Putzak, pelotak, tronpak eta geure gauzak garbitzeko ibillikoendun guk a trapu. Seguruna!* (Gure etxean, sukaldeko zapi hark halabeharrez egon beharko zuen beti zikina. Gomazko baloiak, pilotak, zibak eta osterantzeko gure gauzak garbitzeko erabiliko genuen. Ziur nago!). Sukaldean dabilenak beti eskura izan behar du, eta batez ere eskuak lehertzeko. Orduan ez nintzen konturatzen zegoenik ere baina, gurean ere egongo zen. Badakit nik gure ama zenak *esku-trapu* garbi eta txukun mantentzeko nolako ahalegina egingo zuen. Ordea, pentsatu ere ez dut egin nahi guk, beti eskura zegoen zapi hura zertarako ez genuen erabiliko.

ESKUTURRE

Eskumuturra (“muñeca”). *Izotzetan txirrist eiñdde jausire ta eskuturre apurturau* (Izotzetan labainduta erori da, eta eskumuturra hautsi du).

Begien aurrean ditut oraindik gure aitaren osaba baten (osaba “*Beltxior*”) *eskuturrak*. Garai hartan eguraldi ona eta epel egiten zuenean, marinelek alkandoraren maukak ukalondoetaraino jasota erabiltzen zituzten. Osaba *Beltxiorrek* eskumuturrak bistan zituela, ukalondoa baino beherago eramaten zituen maukak bilduta. Nire lepoa (*kokota*) baino eskumutur lodiagoak zituen. *Beltxior Eziñaberastuk eskuturretan derrigor eukibiban iñddar andixe* (Meltxor “*Eziñaberastu*”k eskumuturretan seguru indar handia zuela).

ESKÚ-ÚTSIK

Esku-hutsik (“con las manos vacías”). *Jun danin erregalu erun dau arek, bañe, bueltan esku-utsik etorrire* (Joan denean eraman du hark oparia, baina, esku-hutsik itzuli da). *Baten-batek bazkaltzea-ero inbitaten bazattu ez jun esku-utsik, eta arek urrengo baten-be inbitako zattu* (Baldin eta norbaitek bazkaltzera-edo gonbidatzen bazaitu, ez zaitez esku-hutsik joan, eta hark hurrengo batean berriro gonbidatuko zaitu).

Eibartar bati (Juan Luis Aristi) entzun nion, etxe batera bazkaltzera nahiz afaltzera gonbidatuta doanak, ateko txirrina sudurraz jo behar duela, hots, esku-hutsik joan gabe bi eskuak ondo beteta eraman ditzala.

ESNÉ GALDÚ

Esne galdua, esne mindua (“leche cortada”). *Esne galduai segixan igarteakon: uretan zatixak ikustezin. Garratz usañe-be atateban* (Esne galduari berehala antzematen zitzaion: uretan zatiak ikusten ziren. Mingots usaina ere ateratzen zuen).

Baserritarrak ekartzen zuen esnea (gurera *Armintxako* Doloresek), behiak ematen zuen bezala (agian gatza eginda) egoten zen. Hura egosi egin behar zen, hots, irakiten zuen arte eduki, eta

irakiten zuenean azkar atera sutatik gainez egin orduko. Ordea, noizbehinka, eguraldi beroa egiten zuelako edo esnearen egoeragatik galdu egiten zen, mindu. Edateko ez zuen balio izaten; bota eta berria ekarri behar. Mintzen zen esnari *esne galdu* deitzen genion.

ESNÉ PÓTU

Esne-potea (“medida de medio litro”). *Gaur gure amak zortzi esne poto artuttuz* (Gaur gure amak zortzi esne-pote, hots, lau litro esne hartu ditu).

Neurri jakin (litro erdia) bateko burdinazko ontzia. Horixe zen esnea neurtzeko tresna. Goizean baserritarrak etxekoandreari galdetzen zion ea zenbat *poto* (esne pote) nahi zuen. Hilaren bukaeran, orduan ordaintzen baitzuten, ordaintzeko zenbat *poto* zuen jakin behar zen.

ESNÉTELÍ

Esne-gaina (“nata de la leche”). *Armintxako Dolosek* ekartzen zigun esnari *esnetela* ikusgarriak egiten zitzaion. (Ikus, *geune*). Bueno, ikusgarriak, ikusgarriak, ez. Izan ere, hura kontenplatzen ezin zen denborarik galdu; beste batek jan aurretik norberak jan eta kito. Nahiz eta gero zartadaren bat jaso, edalontzi batera bildu denak, azukre piloa bota eta agudo jan damutu orduko. Ordea, maniobra hori azkar egin behar izaten zen; inor agertu baino lehen. Hura gozarena! Gero-gerokoak. Batzuetan amak postreren bat egiteko pentsatuta izaten zuen. Gauean “interrogatorioa”: “*Zeñek jattuz esnetelak?*” (Nork jan du esnegaina?). Asko ginenez lehenik ukatu. Baina, beti azaltzen zen bekataria. Deskubritzen zenean nor izan zen, zartada batzuk hartu eta kito.

Baina, badirudi, beste etxe eta garai batzuetan ere esne-gainak bazuela estimaziorik.

“Olatteik umi zaintzen nazela etorri zan zeuneko atte, Antonio. Ordun aulako ogi andixak eotezin, biribillak. Ebaitteot ogixe batetik bestea, ta gañea naidanbeste tela, treñerure arrañe botaten dan morun. Bota naidanbeste azukre-ta.... “Ama, ama, ama!”, esaban Antoniok. Batenbat eskilletan gora sumaban-da. Pir-part kamazpire ogixok eta esnetelok bota nittuzen. Bañe, ama ezan, beste bat ixantzan. Ipiñi neban osta-be ogi zati andi bat len baño tela gexauaz, da azukri-be bota errukiripaik. Da, Antoniok, “Len ez bañe on bai”, esaztan. Artu te balkoittik errixun erdire ogixak, azukrik eta esnetelak. Ordun-be esan etorri amaik. Nik aman billurre eukitteneban-ba. Antoniok pausootsa sentiubanin, “Ama, ama, ama!” esaban da, nik part ostabe, ureta. Errixu zurixa laga neban! (Egiguren Badiola Hipolito).

(Horrela umea zaintzen nengoela, zuen aita, Antonio, etorri zen. Garai hartan horrelako ogi handiak egoten ziren, borobilak. Alde batetik bestera ogia ebaki, eta esnegaina ugari ipini nion, trainerura arraina botatzen den bezala. Azukre pila ere bota nion. “Ama, ama, ama!”, esan zuen Antoniok. Izan ere eskaileretan gora norbait sumatu zuen. Hartu ogi, esnegain eta azukrea, eta ohepera bota nituen. Baina, ez zen ama izan beste bat baizik. Ipinu nuen berriro ogi zati eder bat, lehen baino esne-gain gehiago bota nion, eta azukrea ere erruz. Eta Antoniok, “Lehen ez baina oraingoan bai”, esan zidan. Hartu eta erreka erdira bota nituen ogia, azukrea eta esne-gaina. Orduan ere ez zen ama etorri. Izan ere nik amaren beldurra izaten nuen. Antoniok pausu hotsa sumatu zuenean, “Ama, ama, ama!”, esan zuen, nik berriro, bota nuen, oraingoan uretara. Erreka zeharo zuri utzi nuen).

ESNÉ-ZÓPAK

Esne-zopak. *Esne-zopa bero-beruk janezkio ze eskatuko zendun gexa ba?* (Esne-zopa bero-beroak janez gero, zer eskatuko zenuen gehiago?).

Horixe zen gure eguneroko gosaria. Esnea galtzen bazitzaion, gure amak, mirakuluren bat egingo zuen, gu eskolara edo kalera goserik ez bidaltzeko. Katilukada ederra irentsi eta matrailak gorri-gorri, kalera. Gurean behintzat ez zegoen sorpresarik. *Goxero-goxero esne-zopak jaten genduzen, eta batzutan gabaz-be bai* (Goizero esne-sopak jaten genituen, eta batzuetan gauez ere bai).

ESNÍ

1.- Esnea (“leche”). *Armintxa baserriko esni gozu eotezan, goxin bero-beru artzeko, eta urako arratsalden baten fresko-fresku dzanga-dzanga lapikutik erateko-be bai* (Armintxa baserriko esnea gozoa egoten zen, goizean bero-beroa hartzeko, eta udako arratsalderen batean fresko-freskoa lapikutik zurrutean edateko ere bai).

Esnea behiek errapetik ematen zutela bagenekien, baina, esnea etxera ekarri bitartean baserritarrek zenbat lan egin behar izaten zuten, arrastorik ere ez. Egia esan, geroago jakin genuen, esnea ematen zutenak behiak zirela. Izan ere, orduan galdetu baziguten esnea zein animaliak ematen zuen, denok batera eta azkar erantzungo genuen, eta “fuerte” gainera: *ganaruk*. Horretan ez genuen dudarik.

Gure oinarritzko elikagaia izan zen umetan eta bai geroago ere. Amak ordaindu egin behar zion Doloresi, eta ordaintzen zion, baina ez egunero, hilaren bukaeran, aitak soldata jasotzen zuenean, baizik. Esnea lapikoan sutan ipini eta zaindu egin behar zen; ez esneak inora alde egingo zuelako. Ordea, zaintzen ez bazen, irakindakoan gainez egiten zuen, eta zati bat alferrik galdu. Beraz, zaindu, irakiten zuenean berehala sutatik ateratzeko. Gure aitak kontatzen zuen, bere lagun bati (Julio Txoferra) ez ziola inoiz esneak gainez egite. Ikus, *zaiñddu*.

Garai hartan (nik bederatzi hamar urte inguru), aitak Frantziako porturen batean erosita, irakin arren, esnari gainez egiten uzten ez zion kristalezko piezatxo bat ekarri zuen. *Salbazioa* izan zen!

Esnea nola hartzen genuen? Esne-zopak, taloaz, morokilaz, hutsik, artoaz (“borona”, “pan de maíz”). Guk kafeaz inoiz ez genuen hartzen (kafea non zegoen ba?). Koipe ederdun esne hura era guztietara egoten zen gozoa.

Irakin aurretik kantinan egoten zen, eta irakin ondoren lapikoan, gainean “tela” (esnegaina) ederra zuela, gutariko norbaitek garbitu arte.

2.- *Esneta*. Esnetara, esne bila, esnea ekartzera (“a por leche”). *Atzo neu junittan. Gaur zeuri tokateatzu esnetari juti* (Atzo ni joan nintzen. Gaur zuri tokatzen zaizu esnetara joatea).

Guri baserritarrak ekartzen zigun etxera. Beste asko berdura plazara joaten ziren esnetara, esnea eroatera. Guk ere sarri, apur bat gehiago behar genuelako, beste baserritar bati erosten genion (Markina ingurutik etortzen zen Marie), baina plazara joanda. *Amak esnetari bixaldu nau* (Amak esnetara bidali nau). Horrelakoetan, dirua eraman behar zen, eta gogoan izan zenbat *poto* (esnepote) eskatu behar ziren. Esnea ekartzeko kantina behar zen. Beste ontziek ez zuten balio; esnetarako beti *kantiñe*. *Artu kantiñe ta aide esnetari* (Hartu kantina eta zoaz esnetara).

ESPALDIUE

Txalupa handiari maniobra egiten laguntzeko, txaluparen branka aldean, istriborretik nahiz ababorretik, paladak ematen aritzea. Palada horiek emateari deitzen zitzaion *espaldiue*. *Akarregi Totuk-eta etteben espaldiue, txalopiar maniobri eratten launtzeko* (Akarregi “Totu”k-eta egiten zuten *espaldiue*, txalupari maniobra eragiten laguntzeko).

ESPAÑOLADI

Filma espainola (“película española”). *Ni enu españoladi ikustea. Naxarot indixun pelikuli ikusi* (Ni ez noa filma espainola ikustera. Nahiago dut indioen filma ikusi).

Filma espainol klasiko eskasak ematen zituztenean, ikusleek horrela kalifikatzen zuten: *españoladi*, hots, espainol filma eskasa. Ez zuten ikusterik merezi, baina, norbaiti gomendio hori egiteko norberak ikusi egin behar. *Goiko zinin españoladi botaten dabe* (Goiko zinema aretoan filma espainol klasikoa ematen dute). Horrek esan nahi zuen, hobe zela ez ikustea.

ESPARATRAPU

Esparatrapua (“esparadrappo”). Bietara entzun ahal izango dugu: *esparatrapu* zein *espaatrapu*. *Pelotak etteko espaatrapu birrixaten gendun, eta espaatrapu erosteko diru ataten gendun nunundik* (Pilotak egiteko esparatrapua behar izaten genuen, eta esparatrapua erosteko dirua ateratzen genuen nondik edo handik).

Mina hartzen genuenerako agian ez genuen izango, baina pilotak egiteko bai. Artilez eta hari sendoz ahalik eta borobilen pilota egin eta ondoren esparatrapuz ongi estali. Larruzko pilotaren jabe nekez egiten ginen, eta horren ordeaz, esparatrapu zuri-zuria ipintzen genion. Bueno, genion, esateko modu bat da, izan ere, pilotak egin nire anaiek (Andonik eta Jonek) egiten zituzten. Horretan beraiek ziren trebeak; ni aldiz, pilotan jokatzen trebeagoa egiten baino. Esparatrapua ipini berritan, jokatzen hasi aurretik, pilota haiek benetan dotoreak izaten ziren. Guk larruzko pilota berrien itxura hartzen genien. Ordea, jokatzen hasi orduko, beltz jartzen ziren, inguru guztiak zikinak egoten baitziren.

ESPARDELA

Benaka, xinga (“esparavel”). Erreka eta ur txikietan erabiltzen den sare txiki borobila. “Xare”k (Luis Mari Bedialaunetak) berak, bi modutara esaten du: *esparbela* eta *espardela*.

***“En jeneral errixo egaletan ero ondartzetan ibiltten dabe espardela. Espezialisti ixan birde bera maneiateko-be. Ixaten da zirkulo bat paño, sari; beunak eukitteottuz egaletan biribillin. Korte ederra euki birdau eta famau ixan birde preparateko; eta anillak. An anilletantzir pasata soki, braleku balittake moure, soki txikixaua. Oixera espardela. Artzen dabe olaik eta fart juten da zabal-zabal arraňan gañea, eta beune ondureru; ten, azpuxe itxi, te barrun dana barrun. Lupiňak-ero, lasunak-ero... Errixutan da olakoxe ur txikixin oñortosik olatteik arraňe topaten juten-di orreik. Benidorren lupiňak atrapatzen ikusi neban nik gixon bat espardelaz; bañe, galasotara”.* (Bedialaunetan Laka Luis Mari).**

(Gehienetan erreka bazterretan eta hondartzetan erabiltzen dute benaka. Guztiz trebea izan behar da sare hau erabiltzen. Izaten da sarea zirkuluan; berunak izaten ditu hegaletan borobilean. Ebaketa egokia izan behar du eta trebea izan behar da prestatzeko; eta uztaiak. Uztaietatik pasatuta soka, *braleku* deiturikoa balitz bezala, soka txikiagoa. Horixe da *espardela*. Hartu horrela eta arrainaren gainera botatzen dute zabal-zabal, eta beruna hondora; tiratu, azpiko aldea itxi, eta arraina barruan harrapatuta geratzen da. Lupiak-edo, korrokoiaikedo... Erreketan, eta sakonera txikiko uretan oinutsik aritzen dira arrainaren bila. Benidormen lupiak harrapatzen ikusi nuen gizon bat benakaz; ordea, arrantza mota hau debekatuta dago).

ESPARTZU

Espartzua (“estropajo”). *Garbittasunak sakon eiñ naizinin, espartzu birrixatezan, da goor arraska* (Garbittasunak sakon egin nahi zirenean espartzua behar izaten zen, eta gogor igurtzi). Harraska guztietan egoten zen espartzua lapiko eta osterantzekoei zikinik handienak eta sakonenak kentzeko; sukaldeko lurrean zegoen ola igurzteko ere horixe erabiltzen zen. Baina, gogotik eman behar izaten zitzaion, orduko zikinak zuritzeko. Hura, espartzuzkoa izaten zen. Oraingoan aldean latza. *Ekarriztaxun arriko espartzu oneik zikiñok kentzeko* (Ekar ieza dazun harraskako espartzua zikin hauek kentzeko). Gure belaunak ere asteen behin, igandeetan, harraskara igo eta espartzua astinduz garbitzen genituen. Gogor emanez edozer garbitzen zuen, baina bera ez zen txukuna egoten: latza eta zikina. Horregatik, etengabe ahoa hitz itsusiz betetzen duenagatik esan ohi da: *Arriko espartzu baño latzauaauke orrek aue* (Horrek, harraskako espartzua baino latzagoa du ahoa).

Espartzu soilik ere entzungo zen, baina, *arriko espartzu* maizago, beste espartzurik ez baikeuen ezagutzen.

ESPAZIO

Lasai, kontuz (“tranquilo/a”, “cuidado”). Urduritasunez gauzak egin edo kontatu nahi dituenari esaten zaio lasaitasunez jardun dezan. *Espazio artuxu, olan estutubaik* (Lasai hartu, horrela estutu gabe).

Ziurtasun osoz zerbait kontatzen ari denari ere esaten zaio, kontrako iritziaren alde balantza jarritz: *Espazio, gauzak ezti olaik-eta* (Kontuz, gauzak horrela ez dira eta).

ESPIA

Zelatatu (“espiar”). *Lekatto bireko atxetan neskak ibilliri igaxan popabiztan, da espiaten eonga, bañe, eurak geu ez gattue ikusi* (Lekeitio bideko harkaitzetan neskak biluzik aritu dira igerian, eta zelatatu egin ditugu, baina, beraiek gu ez gaituzte ikusi). *Espiaxuz ia zetan dabizen* (Zelatatu itzazu ea zertan ari diren). *Espiaten atrapatemazattue ederraakazu* (Zelatatzan harrapatzen bazaituzte a zelakoak hartuko dituzun).

Guk sarri erabili ez arren, ezagutzen genuen honen sinonimoa: *zelat eiñ*. Ordea, gure belaunaldian *espia* berba erabili izan genuen hitzetik hortzera. Filmetan eta tebeoetan ikusi eta irakurtzen genituen gaztelaniako formen eraginez seguru asko.

ESPILLU

Ispilua (“espejo”). *Guk espillu andixe ta osu, apurtubaiku, nai ixaten gendun, geure buru, goittik bera osoz ikusteko. Bañe gure etxin ez euan olakoik* (Guk ispilua, handia eta osoa, puskatu gabekoa nahi izaten genuen, gure burua, goitik behera oso-osorik ikusteko. Ordea, gure etxean ez zegoen horrelakorik).

Gure etxean bi ispilu zeuden: armairukoa (handia) eta aita bizarra kentzeko erabiltzen zuena. Osorik, ez bata eta ez bestea. Biek zuten goitik beherako pitzadura; beraz aurpegia bitan banatuta ikusten zen. Elizako sakristian zegoen bat handia eta osorik, apaizek, “kasulla” jantzi ondoren beraien buruak ikusteko. Gure aldamenean, izeba Klararen etxean ere ispilu handia zegoen, gainera osorik eta garbia. Etxean inor ez zegoenean, ispilu hartan norbere burua kontenplatzan egotea plazera izaten zen. Izan ere, berez geunden baino garbiagoak ikusten genuen (Jon eta biok) geure burua. Baina, norbait berehala agertzen zen eta pozak ez zuen luzaroan irauten.

ESPIRITU SÁNTU

Espiritu Santua (“Espíritu Santo”). *Jangoiku bat eta bakarra zala, bañe iru pertsona zile: Atte, Semi te Espiritu Santu. Ori segixan erakustezkuen* (Jainkoa bat eta bakarra zela, baina hiru pertsona zirela: Aita, Semea eta Espiritu Santua. Hori berehala irakasten ziguten).

Gure sasoiñ, elixan-da, dotriñan-da Espiritu Santu sarri attatzezan. Abarik-eta alegiñe etteben geuk entendiuteko Espiritu Santu zer zan ero zeñ zan esplikaten. Bañe misteixu zala esateben. Ordun eura-pe eziben entendi; ze, entendi baben misteixu ezan ixango. Eurak entendiuten ezebena guri zelan entendi eraiñgozkuen-ba?

(Garai hartan, elizan eta dotrian Espiritu Santua maiz aipatzen zen. Apaizek-eta ahalegina egiten zuten Espiritu Santua zer zen edo nor zen azaltzen guk uler genezan. Ordea, misterioa zela esaten zuten. Beraz, beraiek ere ezin zuten konprenitu; izan ere ulertu izan balute ez zen misterioa izango. Beraiek ulertzen ez zutena guri nola ulertaraziko ziguten bada?).

Egunean zehar Espiritu Santua sarri aipatzen genuen, baina, esaten genuenez gehiegi pentsatu gabe. Izan ere, aitaren egiten zen bakoitzean, “*Attiaren, Semiaren, Espiritu Santuaren ixenian, amen*”, esaten genuen. Etxetik irtetean, elizan sartzean, eliza barruan behar zen guztietan, etxean arrosarioa errezatzean, gauean ohera joan aurretik egiten zen aitaren.

Dotrian ere erakusten ziguten Jainko bakarra, baina, hiru pertsona zirela: *Atte, Semi* eta *Espiritu Santu*. Ordea, hura irudikatzen zutenean, usoaren itxuran agertzen ziguten. Beraz, zaila egiten zitzaigun apaizek zertaz ari ziren jabetzea.

Ondarroan ohikoa izan da, harridura agertzean “*Attiaren!*” esatea, edo “*Attiaren, Semiaren!*”; eta harridurazko berba horiek esatean norbaitek aitaren egiteko keinua ere egingo zuen eskuineko eskua bekokira eramanez. Baina kasu hauetan *Espiritu Santu* esan gabe uzten zen. *Attiaren, Semiaren...! Aurixera eiñddaben dispaati!* (Aitaren eta Semearen...! Hori egin duen astakeria!).

ESPLAMI

Kandelaren negarra (“gota de cera derretida”). Gehienetan *kandela esplami* osorik esaten zen, baina inoiz *esplami* soilik ere bai. *Kandeli amatatea juna ta esplami jausiazta alkondara* (Kandela itzaltzera joan naiz eta kandela-negarra erori zait alkandorara).

ESPORTAK

Belaunetarainoko galtzerdi luzeak. *Ordun gutzako praka luzeik ezeuan da negun esportak jazten genduzen* (Garai hartan guretzat galtza luzerik ez zegoenez neguan belaunetarainoko galtzerdiak janzen genituen).

Negurako aproposak ziren, galtza motzetan ibili behar izaten genuenontzat. Ez ahaztu mutilok, hamalau edo hamabost urte bete arte (“heldutasunaren muga”) ez genuela galtza luzerik janzen. Neskentzat ez zegoen galtzerdi luzerik; ezta galtzarik ere.

Belauna baino gorago heltzen ziren, eta belaun buruaren beheko aldetik tolesdura ematen zitzaien, baina puntu horretan lotu egin behar izaten ziren beherantz ez erortzeko. Horretarako goma (gomazko uztaia) zen dotoreena, aproposena. Ordea, gurean, goiz zebilenak agian aurkituko zuen *esportantzako* goma; ondorengoak soka. Hori beti egoten zen. Sokaz gogor lotu, eta galtzerdirik ez zen erortzen, baina belaunean uzten zigun marka aste betean ez zitzaigun joaten.

Sarri, neguan, kalea lehor zegoenean, abarketak eta bi galtzerdi pare izaten genituen, azpikoak *esportak* eta gainekoak motzak, beheko aldean tolesdura emanez. Bistan agertzen zena txukun eta dotore. Abarketa barruan zegoenaren berri, norberak baino ez zuen jakiten. Ia galtzerdi guztiek izaten zuten orpoa urratuta. Muturretik tiratu eta oin azpira sartzen zen zati bat, orpo-aldea berri-berria izateko. Etxetik irtetea oin azpian sentitzen zen zer bait; baina, berehala ahazten zitzaigun. Egun osoan ez ginen gogoratu ere egiten. Ahaleginez, oinetakorik ez zen inon erantzi behar. *Gure etxin eziñ ixatezin esporta bi osuk topa. Bi, orpun zulobaikuk, pentsa-bez. Bat topako zendun osu, te pozik; bañe, launak zulu beti* (Gure etxean ezin izaten zen *esporta* bi osoak aurkitu. Bi, orpoan zulorik gabekoak, pentsatu ere ez. Bat aurkituko zenuen osoa, eta pozik; baina, haren lagunak, beti zuloa).

ESPRIÑE

1.- Txikot motza (“esprín”). *Emoizu ortxe erdi parin espriñe ta olan eztau zirkiñ andirik engo* (Lotu iezaiozu hortxe txikot motz bat eta horrela ez da asko mugituko).

“Atzetik eta aurretik txalopi amarrata eotezan, bañe, olatu euanin txalopi gitxia mobiateko soka motzaua, espriñe, emoteakon txalopi geldi eoteko”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Atzetik eta aurretik txalupa lotuta egoten zen, baina, olatua zebilenean, txalupa gutxiago mugitu zedin, soka motzago batez, *espriñaz*, lotzen zen; geldirik egon zedin).

2.- Esprinta (“sprint”). *Ordun-be eotezin bizikleta karrerak; eta eskapata baten-bat ezpazan allaten, espriñe eotezan* (Garai hartan ere izaten ziren bizikleta lasterketak; eta norbait alde eginda heltzen ez bazen, esprinta izaten zen).

ESPUELI

Azkena, azken basoerdia (“espuela”). *Azkana* edo *atzenengoku* erabiltzen da, baina *espueli* ere bai. *Kresalan artukou espueli* (*Kresala* tabernan hartuko dugu azkena). *Batzuk espuela bapaño gexa artzen zittuen* (Batzuek azken basoerdiak bat baino gehiago hartzen zituzten).

Beraz, txikiteoan aritzen direnek beti hartzen dute *espueli* (azkena). Ordea, benetako txikiteroa isilik egoten da (eten gabe edaten) norbaitek “etxera joateko ordua dugu” esan arte. Orduan aipatzen du *espueli*, bat gehiago edateko. *Txartangun artukou espueli* (*Txartangu* tabernan hartuko dugu azkena). Eta etxera heldutakoan: “*Txartangun arturou espueli te aettek eizte kalte*” (*Txartangu* tabernan hartu dugu azken basoerdia eta harekek egin dit kalte).

ESTADUN

Haurdun (“embarazada”). *Itziar estadun euan, bañe galdu eiñddau* (Itziar haurdun zegoen baina, haurra galdu egin du).

Gure garaian hori ezin zen esan, baina, eten gabe ikusten genituen emakumeak haurdun. Ondarroan, haurdunaldia adierazteko *estadun* eta *enbarazada* berbak erabili izan dira. *Teesa ontxe-be estadun da* (Teresa orain ere haurdun dago).

Orain, ordea, berba horiek (*estadun* eta *enbarazada*) geroz eta gutxiago entzuten dira, batetik, jendea alfabetatuz doan heinean *haurdun* hitza sartu delako, eta bestetik, lehen baino askoz ume gutxiago jaiotzen delako.

ESTAMANGU

Urdaila (“estómago”). Pertsonarena, beti *estamangu*. Ordea, arrainarena, *urdalle*. *Estamanguko miñaz nabil* (Urdaileko minez nabil). “*Leatzan estamanguk jandouz*”, *bein-be ezta esan ixan*. *Beti, “leatzan urdallak jan douz”* (“Legatzaren *estamanguk* jan ditugu”, ez da inoiz esan izan. *Beti, “legatzaren urdaillak jan ditugu”*).

ESTANBRI

Artile-haria (“estambre”). *Frantzire gasolle ettea jutezinin batzuk antxe erosteben estanbri* (Txalupak Frantziako porturen batera gas-olioa hartzera joaten zirenean arrantzale batzuek hantxe erosten zuten artile-haria).

Orduko andreak *estambri* erosten zuten seme-alabentzat jertseak egiteko, eginiko jertsea erostea oso garestia baitzen. Arrantzaleek, Frantziako portuetan, besteak beste, *estambri* ere erosten zuten hemen baino merkeago. Gure aitak behintzat ekartzen zuen. Ondoren, amak, galtze-orratza hartu eta ekin. *Amak estambriaz eiñddako jertse ederrik jantzi ixandou* (Behin baino sarriago jantzi izan dugu amak artile-hariaz eginiko jertsea).

ESTANPI

1.- Estanpa (“estampa”). *Gure etxin estanpi eronun ikusten gendun. On... alperrik asiko ziñan zeuk nai zendun estanpin bille, ezendun topako-ta* (Gure etxean estanpa edonon ikusten genuen. Baina, alferrik hasiko zinen nahi zenuen estanpa jakin baten bila, ez baitzenuen aurkituko).

Beti santuren batena, Ama Birjinarena edo Jesusena izaten zen. Errespetuz tratatu behar zen eta musu eman. Ezer zalantzan jarri gabe, agintzen zigutena egin eta kito; arazorik ez, behinik behin. *Estanpiak emon musu* (Estanpari eman musu). Behar baziren hamar musu eman eta kito; estanpa bustita utzi arte.

2.- Txaluparen popapea, atzeko aldea (“estampa”). *Atzeko estanpatik jausi ureta ta maiñero bat galduazkun* (Txaluparen atzeko aldetik erori uretara eta arrantzale bat galdu zitzaigun).

Orain txalupak atzeko aldea borobilean izaten dute, baina, garai batean denek izaten zuten atze luzea eta zorrotza.

ESTARI

Apala (“balda”, “estante”). *Ixiko Klarak ekarriraben giltze laga ortxe estaran* (Izeba Klarak ekarri duen giltza utzi hortxe apalean).

Gurean bakarra zegoen, sukaldeko ertz batean, triangelu formakoa. Han egoten zen iratzargailua (aitak Frantziatik ekarritakoa) eta santuren baten edo Ama Birjinaren estanpa bat ere bai.

ESTATXI

1.- Estatxa (“estacha”). Atoian eramateko erabiltzen zen soka. *Erremorkin gatozela estatxi eten eintzan* (Atoian gentozela estatxa eten egin zen).

2.- Estatxa (“estacha”). Estropada hasi aurretik, traineru bakoitzeko patroiak, balizari lotuta egoten den sokari (estatxa) helduta egon behar izaten du epaileak irteerako seinalea eman bitartean. Soka horri ere *estatxi* deitzen zaio.

ESTAZIÑOI

Tren geltokia (“estación de tren”). *Treneko estaziñoi* ere esaten zen, baina *estaziñoi* soilik maizago. *Ondarrun ezeuan estaziñoirik, Mutrikun-bez, Lekatton-bez, da Berrittun-bez.*

Estaziñoi euan Deban. Deba zan ordun inportanti (Ondarroan ez zegoen tren geltokirik, Mutrikun ere ez, Lekeitio ere ez, eta Berriatua ere ez. Tren geltokia zegoen Deban. Garai hartan Deba zen sona handiko herria). Gainera, besterik adierazten ez bazen, guk Debako geltokia ulertzen genuen. *Estaziñoñ gazela tren bi allari te okerretakun sartuga. Bilborutz jun biarrenin Donostirutz junga* (Tren geltokian gaudela bi tren heldu dira eta okerretakoan sartu gara. Bilborantz joan ordez Donostiarantz joan gara).

ESTAZIÑOIK

Gurutze-bidea (“Vía Crucis”). *Estaziñoik batez-be Aste Santu bueltan ettenzin* (Gurutze-bidea batez ere Aste Santu inguruan egiten zen).

Debako *estaziñoi* (tren geltokia), Bilbora nahiz Donostiara behin edo behin trenez joan ginelako ezagutzen genuen. Bigarren hauek (*estaziñoik*) ezagunagoak zitzaizkigun, urteroko Garizumetako egun guztietan egiten genituen eta.

Ostiral Santu goizean, Santa Kutzera bidean egiten zen Gurutze-bidea. Bide guztian zehar harritzko gurutzeak zeuden, gurutze bakarrak. Ordea, Burgo baserria baino apur bat gorago hiru zeuden. Suposatzen zen, erdikoa Jesukristorena zela, eta beste biak, berarekin batera gurutzatu zituzten lapur bienak. Ordea, bata ona omen zen eta bestea gaiztoa. Lapur gaiztoarena zela uste genuen gurutzeari harrika egiten genion; guk eta beste guztiek. *Estaziñoik eñaz junga Santa Kutzea, eta lapur gaiztun kurutziai arrike eitzau* (Gurutze Bidea eginez joan gara Santa Kutzera eta lapur gaiztoaren gurutzeari harrika egin diogu). Nagusiagoak ikusten genituen harrika egiten, eta guk ere harrika. Gustura betetzen genuen lan hori.

ESTIMA

Estimatu (“apreciar”, “agradecer”). *Enekixen ze erun, de lorak erutzaz. Estimarau itxuran* (Ez nekien zer eraman eta loreak eraman dizkiot. Estimatu du benetan).

ESTIMAU

Estimatu (“estimado/a”). *Estebanek estimau dauke bere suñe* (Estebanek oso estimatu du bere suhia). *Gure umik estimau dauke bere bizikleti* (Gure umeak estimatu du bere bizikleta).

ESTIMAZIÑOI

Estimazioa (“estimación”). *Umik estimaziñoi andixerotza attittai* (Umeak estimazio handia dio aitonari).

Zerbait edo norbait erabat baztertuta dagoela adierazteko, berba hau erabiltzen dugu ezezkako esaldian. *Orrek eztauke eztimaziñoi andirik* (Horrek ez du estimazio handirik).

ESTOPI

Iztupa, erbatza (“estopa”). Txalupa egin ondoren, ohol tartean sartzen zitzaion espartzua moduko material bat. *Txalopi, ol tartetik urik ez sartzeko, kalapeta ettezan, estopi sartzeakon ol tartin*. (Txalupari ohol tartetik urik sar ez ziezaion, oholen artean erbatza jartzen zitzaion).

ESTRABAGANTI

Bitxia, nabarmena, ezohikoa (“extravagante”). Gehienetan janzteko edo hizketan egiteko moduari dagokionez erabiltzen da. *Gaur erropa estrabaganti ekarrizu* (Gaur soineko bitxia ekarri duzu).

ESTRAGU

Gehiegikeria (“estrango”). *Karmen euneko bazkattan batzuk estraguk eñ zittuezen* (Carmen eguneko bazkarian batzuek neurritz kanpo, ikaragarri jan zuten).

Bere jatorrian, gaztelaniaz hitz honek hondamena, txikizioa, triskantza esan nahi du, eta gerra giroarekin lotzen da. Guk, aldiz, pluralean erabiltzen dugu maizenik, eta jaten nahiz erosketetan ematen diren gehiegikeriak azpimarratu nahi izaten ditugu berba honekin. Jaten, antzina ere

egiten ziren *estraguk* inoren kontura ziren otorduetan. Erosketetan, orain egiten dira *estraguk*, antzina ez.

ESTRAPERLISTI

Estraperlista (“etraperlista”). *Estraperlistai esker jentik erosi al ixateban estraperluko jeneru* (Estraperlistei esker jendeak erosi ahal izaten zuen estraperloko jeneroa). *Estraperlistaik eon ezpalitt jenti gosik illgo zan* (Estraperlistarik egon ez balitz jendea goseak hilko zuen).

Justa zeritzan Kale Handiko andre bati, “*Estraperlisti*” izengoitia ezarri zioten estraperloan jarduten zuelako; beraz, *Juste “Estraperlisti”*.

ESTRAPERLU

1.- Estraperloa (“estraperlo”). Eskasia garaian lehen mailako produktuekin egiten zen legez kanpoko salmenta. *Batzuk beti eukitteben estraperluko orixu* (Batzuek beti izaten zuten estraperloko olioia).

Estraperloa errazionamenduaz zegoen lotuta. Izan ere familia bakoitzak, produktu bakoitzetik honenbeste (seme-alaben kopuruaren arabera) erosteko eskubidea zuen. Ematen zutenarekin bizi ezin zenez, estraperloari esker lortzen zen gainontzekoa. Ordea, horretarako dirua behar.

2.- *Estraperlun erosi*. Estraperloan erosi. *Estraperlun erosi ezik orrenbeste orixo ezileike euki* (Estraperloan erosi ezean hainbeste olio ezin da eduki). *Estraperlun erosteko batenbatek estraperlun saldu enbirrixateban* (Zerbait estraperloan erosteko norbaitek estraperloan saldu egin behar izaten zuen). *Orrek estraperlun eiban diru* (Horrek estraperloari esker egin zuen dirua).

3.- *Estraperluku*. Estraperlokoa, isilpekoa (“producto de estraperlo”). *Estraperluko orixu osabak ekarteozkun guri*. *Eskerrak arei, bestelaik jai geunkan* (Estraperloko olioia osabak ekartzen zigun. Eskerrak hari; bestela jai genuen).

Horrelako kontuak sarri entzuten genien pertsona nagusiei (amari eta ingurukoei). Legez kanpoko zerbaiten usaina hartzen genion, baina, ez ginen jabetzen zertaz ari ziren.

ESTRAPOZU EIÑ

Estropezua egin (“tropezar”). Ibiltzerakoan zerbaitekin trabatu (hankak edo oinak). Estropezuak, erortzea edo ia-ia erortzea dakar. *Eskillaretan gorutz natorrela estrapozu eiñddot eta ixex-ixex jausi nittan* (Eskaileretan gorantz nentorrela estropezua egin dut eta ia erori nintzen).

Orduan, ikusi egiten genuen estropezua egiten, baina, geuk askorik egin ez.

ESTRAPU

1.- Estropua (“estrobo”). Arrauna toletari lotzeko erabiltzen den sokaz eginiko uztai txikia. *Erramuk euki arren estrapoik ezpaeuan ezintzan erramutan eiñ* (Arraunak izan arren, estropurik ez bazen, ezin zen arraunean egin).

Beraz arraunean egiteko besteak beste (batela, arraunak, ura, toletak, pertsona) *estrapuk* behar dira.

Sarri aurkitzen genuen batela (toletak beti izaten zituen), baina, gehienetan arraunak falta; beste batzuetan, arraunak bai, baina estropurik ez. Hala ere, batela hartu eta moldatzen ginen. Arrain kaxaren oholak aproposak ziren batelaren alde banatan bina lagun jarri eta batelari atzera nahiz aurrera zirkin eragiteko. Gure inguru guztia arrain kaxaz josita genuen. Haiekin ez zen behar ez arraunik eta ez estropurik. Batelaren jabea ondo zaindu behar; hori bai!

Batela, arraun eta estropu eta guzti aurkitzen genuenean, ibili ondoren estropuak kendu (hobeto esan, ostu) eta hurrengo baterako ondo gorde, beste inork ez topatzeko lekuan. *Fraixkorenako batelai estrapuk kendutzaux* (*Fraixkorenako* batelari estropuak lapurtu dizkiogu). Horrelakoetan, *kendu* eta *artu* aditzak erailtzen genituen, baina gordin esanda, “lapurtu, ostu, ebatsi” egiten genituen.

2.- Ipar Kaleko andre baten goitizena. Andreari Balbiñe zeritzanez, “*Balbiñe Estrapu*” deitzen zioten.

ESTRELLITA

Baxurako txalupa baten izena. *Estrellita antxobaz beteta etorrir*e (*Estrellita* txalupa antxoaz beteta etorri da).

Zaldupeko ontziolan (*Astillero txikixe*) eginiko txaluparik handienetakoa. Gerra (1936koa) aurretik bukatu zuten, baina, gerra sortu eta gerra garai guztian hantxe egon omen zen. Anjel Arkotxa (*Anjel Arro*) eta Rosa Arrizabalaga ziren jabeak. Ikus, *Astillero Txikixe*.

“Ni lelengo Mantzeonin ibilli nittan. Bañe gero Anjel Arroko eta Errosak eizten mandatu euranea juteko, ta etxebarrukuk zilez, araxe junittan. Txalopi azittuaua-be bazan-da. Estrellitan zan patroï Pedro Arkotxa (Anjel Arron da Errosan semi). Benino-be (beste semi) ibillttezan, bañe beste txalopa bat (“Tres Hermanos”) eukiben da Benino antxe juntzan patroï. Beran koñatu Faustino, eta Faustino anaxi Juakiñ, makiñista. Faustino ta Juakiñ, Pittunekuk. Eta beste maiñeruk: Sebastian Santiso, Boni, Otxananeko Jon, Jose Poloni, Esteban Zapatera, Juan Miel (euran lengusu), Joseba Badiola Txist eta neu”. (Basterretxea Irusta Jon).

(Ni lehenik “*Mantzeo*”ren txalupan ibili nintzen. Baina, gero Anjel “*Arro*”k eta Rosak beraien txalupara joan nendin eskatu zidaten; eta auzokoak ginenez, hara joan nintzen. Gainera, haien txalupa handiagoa ere bazen. *Estrellita* txalupako lemazaina, Pedro Arkotxa (Anjel “*Arro*” eta Rosaren semea). Benigno (beste semea) ere ibiltzen zen, baina, gero beste txalupa bat, *Tres Hermanos*, eduki zuten eta hango lemazaina izan zen. Pedroren koinatua Faustino, eta honen anaia Joakin, makinista. Hauek “*Pittu*” familiakoak ziren. Gainontzeko arrantzaleak: Sebastian Santiso, Boni, Jon *Otxananeku*, Jose “*Poloni*”, Esteban Burgoa “*Zapatera*”, Juan Migel (beraien lehengusua), Joseba Badiola “*Txist*”, eta ni).

ESTRENTXARI

Arrisku-aldia, estutasuna (“*escapada*”) *Ederra eiñddot estrentxari; sokamuturrak segi eizte* (Arrisku ederretik libratu naiz; sokamuturra atzetik etorri zait).

ESTREÑA

Estreinatu (“*estrenar*”). Arropei edo oinetakoei zegokienez esaten zen gehienbat. *Edurenek gaur estreñarau erropa barrixe* (Edurenek gaur estreinatu du soineko berria). *Atzo estreñaben automobill barrixe* (Atzo estreinatu zuten auto berria).

ESTREÑAKO

Lehen aldiz, estreinako aldiz (“*por primera vez*”). *Estreñako jantzirot gaur auxe jakiau* (Jaka hau gaur jantzi dut estreinako aldiz).

Beraz, lehen aldiz janzten zena *estreñaku* izaten zen. Ordea, estreinako aldiz beste edozer egin daiteke. *Aurten estreñako juna Parisea* (Aurten estreinako aldiz joan naiz Parisera).

ESTREÑI

Estreina (“*estreno*”). Lehen aldiz egiten den zernahi. *Ona taberna ena ni sekule sartu. Gaur estreñi* (Taberna honetara ez naiz inoiz sartu. Gaur estreina).

Mila bider kontaturiko zerbait, beste behin kontatzen bada lehen aldia balitz bezala, entzuleak, ironiaz honako hau bota dezake: *Estreñire ba!* (Aurreneko aldiz oraintxe).

ESTROPALAXE

Arraunlaria (“*remero/a*”). Berba hau ez da maiz erabili izan gure artean, izan ere badugu beste bat (*erramolaxe*) gauza bera aditzera emateko. Gure aitari entzun nion, eta galdetu izan dudanean, erabili izan dela ziurtatu didate. *Sasoi baten estropalaxak preparaziñoiripaik jutezin estropari ettea, da aiñ artzeben trato txarra, estropari amattute gero autik odoloto botaten-da eoten eizin. Ori entzun ixandou. Areik erramutan asko etteben itxosun, bañe, estutasuni-paik*

trankill artute (Garai batean arraunlariak prestakuntzarik gabe joaten ziren estropada egitera, eta hain tratu txarra hartzen zuten, estropada bukatu ondoren, ahotik odola botatzen egoten omen ziren. Hori entzun izan dugu. Haiek arraunean asko egiten zuten itsasoan, baina, estutasunik gabe, lasai hartuta). *Gaur eun estropalaxak entrenamiento goorrak eta serixuk etteottuez* (Gaur egun arraunlariak entrenamendu serioak eta gogorak egiten dituzte). *On ostea neska-pe baraz estropalaxak. Amen ezta aspaldi asizile neskak erramutan. Len, ori iñoi ezgakon burutik pasa-be etten. Erramutan neskak ezeben etten, da beste olako deporte goorri-pe* (Orain berri, neskak ere badaude arraunlariak. Ez da aspaldi hemen neskak arraunean hasi zirela. Garai batean hori inori ez zitzaion burutik pasatzen. Neskek arraunean ez zuten egiten, eta beste horrelako kirol gogorrik ere ez).

ESTROPARI

Estropada (“regata”). Orain estropadak izaten dira eta antzina ere bai. Sarri istilutsuak, bai orain eta bai lehen. Horretaz makina bat kontu entzun izan genuen; estropadei buruzko bertsoak ere badira, ondarrutar bertsolariek eginak, beti gure alde, noski. Beste herrietan ere kantatuko zituzten, beste ikuspegi batetik eginak, baina haien berri ez genuen izaten. Kofradian bazeuden (badira) Ondarroako traineruek irabazitako bandera bat baino gehiago.

Konturatzen ginen, antzina herritarrek maiteen zuten kirola arrauna zela, baina gure garaian ez genuen inoiz estropadarik ikusi, telebistarik ez baitzegoen.

Behin baino sarriago entzun izan genuena: ondarrutar patroiak traizioa egin zuela, estropada galdu, apustu guztiak galdu eta patroiak Castrora alde egin zuela.

Batelak hartuta geuk ere egiten genituen “estropadak”. Horretaz, aparte eguneroko bizitzan edozertan nor gehiago egiten zenean (zein azkarrago), *estropari* aipatzen zen. *Estropari, inddarrak zeñek lena jan* (Estropada, babarrunak nork lehenago bukatu).

***“Aurreko estroparetan Karmelo (Aranbarri) ta bixok jun giñan Soteritan, barko txiki baten. Motor txiki baten. Zazpi kabaloko motorra-ero eukikoban arek. Donostin zan estropari. Sanpedrotarrak irabaziban da San Pedroa pasabioule fiesta. Ze, onek Soteritakun-de attak Sanpedrotarrakiñ-dde amistadi eukan. Baguz, baguz de, ortxe Zurrixolan jenti beire. Da baten batek esaban: “Ene aurdaz batenbatzuk uretan”. “Azurmendi Hermanos”, famosuzin. Iolan tirabiri eiñdde uretan euazen. Batek tirabiri eiñ dde besti launtzea jun de bixak zerin. “Errekoño, salto-ero enbikora” esaban batek. “Espazio, zeintzutin-be eztakiau-te; geure buroik ez bota”, esaban Josek, Jose Soteritakuk, Lukasen-da attak. Trankilla a Jangoiku baño-be. Alako baten, bat ondoa ixun. Neuk dzanga eiñdde ata neban. Ekarri neban gora, ta ortik eta emendik... Akabo. Bixak enbarkaenduzen; da iola-pe enbarka. Da gero Santa Klara. Eurak lotsatu ettezin be! Donostin jentik naufraguk zeñtzun ixantzin-ero... Eurak lotsatute. Santa Klara erun, de ezkutin euren ioletan ixte pasa eztan morun laga genduzen. Guk ez geuntzan emon arei inportantzirik. Salbamentun-de ibilttezan abare batei berba eitzen batzuk eta efetibamente ixantzan. Juergi-te besti-te eiñ genduzen karnabal eunin. Autsan eunin elixopin Pakonak etten gabizela, Domingo auazillak juteko gora, aiuntamenture. Guk pentsaten gendun antxe zeoze oker eiñ gendulako ixangozala-ta. Diro guztik gaztata geunkazen guk autsan eunin euerdixan. Seiñe oberleko emozkunin luze ostabe juergioi. Seiñe oberleko emozkun axe salbamentuko zera”.* (Eiguren Badiola Hipolito).**

(Aurreko estropadetan Karmelo eta biok joan ginen *Soterita* txalupan, txalupa txiki batean. Motor txiki batean. Zazpi zaldiko motore-edo izango zuen hark. Donostian zen estropada. *SanPedrotarrak* irabazi zuen eta San Pedrorra joan behar genuela festara. Izan ere “*Soterita*” familiakoen aitak San Pedrotarrekin harreman handia zuen. Abiatu ginen eta *Zurriola* inguruan jendea uretara begira. Eta txalupako batek esan zuen: “Ene, hor uretan norbaitzuk daude”, *Azurmendi Anaiak* sona handikoak ziren. Iolan zihoazela tira-bira egin eta uretan zeuden. Anaietariko batek tirabira egin nonbait eta bestea laguntzera joan zitzaionean besteak ere berdin. “Errekoño! Salto egin eta horiek atera egin beharko dira”, esan zuen norbaitek. “Lasai mutilak! Nortzuk diren ere ez dakigu-eta. Gure burua hain erraz ez bota uretara”, esan zuen Josek, Jose

“*Soterita*”koak, Lukasen-eta aitak. Hura lasai, Jainkoa baino lasaiago! Halako batean haietako bat hondora zihoan. Nik murgil egin eta atera nuen. Ekarri nuen gora, eta hortik eta hemendik... Akabo. Biak jaso genituen txalupara eta iolak ere bai. Gero *San Klara* irlara. Bi anaiak lotsatu egin ziren. Donostian jendea galdezka ari zen naufragoak nortzuk izan ziren eta... Haiek lotsatuta. *Santa Klarara* eraman, eta ezkutuan beraien ioletan utzi genituen ezer gertatu ez balitz bezala. Guk ez genion pasadizo hari inolako garrantzirik eman. Sorospenetan aritzen zen apaizen bati hitz egin zion norbaitek, eta horrek balio izan zuen. Inauterietan parranda egin genuen. Hausterre-egunean zimitorioan *Pakorenak* egiten genbiltzala, Domingo aguazilak udaletxera igotzeko agindu zigun. Guk uste genuen hantxe zerbait oker egin genuelako izango zela. Parrandan diru guztiak xahututa genituen guk Hausterre-egun eguerdian. Bakoitzari seinu duro eman zizkigutenean parrandari segi egin genion. Seinu duro eman ziguten hantxe Donostian sorospen lana egin genuelako). Ikus, *Pakonak eiñ*.

“Ondarrutarrak Anbrusio patroiaz galduben estropari, eta Zamora-ta juntzinin-be bai. Ori ixantzan gerri amattute. Franco Bilboa etorrela-ta, beste erri batzuk, Santurtzi-tte, estropari prepaaten asizin, da ondarrutarrak fami eukelez, obliga eiñ zittuezen estropari prepaatea, Junbaiste Beitiak-eta. Da resultaten da, obliga eiñ zittuela, bañe mutillik ezeuan ondioik; trabajaoritan bata-ta, kartzelan besti-te ebizen. Irulau mutill euazenakiñ konponduben, bañe, justu samar, da jenti falta. Zamora gure laune amabost eun lena trabajaoritatik etorritte. Alako baten ze kontu-te abisu aiuntamentutik: Rikardo Txakartegiai aiuntamenture juteko. Atte ta bixak bixizin bakarrik. “Txo, ze eizu? Ontxeala amabost eun etorriza-ta; on-be eizu zeoze”, Takotak. “Nik ez, atte. Nik eztot ixte eiñ”, Zamorak. “Zeoze eizu ontxe-be. Ixe eiñbaik aiuntamenture eztabe diarrrik etten. Aide ia zer dan”, attak. Ze, ordun bazin trabajaoritatik etorri tte atzea bixaldutaku-pe; ta atte estutute: “Auxea marki!”. Juntzan, da Andres gure lengusu Hipoliton anaxi, Potoneko zea-ta, Bixente Ollarra-ta, kuadrilla andixe. “Koño, keai? Aiuntamenture abisazte-ta, zerda-ero?”, Zamorak. “Ez, ixte-bez. Estroparako”, esatzen. Orduntxe trankillddu Zamora, txarraua pentsateban-da. Atte kezkatan. Aiuntamentun batu zittuen: “Bueno-ba, Franco Bilboaator da pentsarou estropari ipintti, te au-te besti. Bat, bi, iru, lau; te suplenti-pe konta. Amalau te lau-ero ixatezin daneta. Zamorak ezeban pentsaten suplenti baño gexarik ixango zanik bera, eta esku altzata: “Bueno, berbi eskatzeot”. Areneko atte Takota zalez, zarrak berai-be Takota esateotzen: “Bai Takota, eiñ berba”. “Nik pentsateot, ortik irabazirik baletor, premixioik-ero, diroik-ero, suplentintzako-be bardiñ ixan biliitakela”, Zamorak. “Bai. Errezoi dakazu Takota. Irabaziripara, danoi bardiñ”. Amattu zan ori, te etxea. Atte dardaaka etxin ze entzungo. Alla zan etxea. “Ze? Zer da ba?”, attak. “Ixe-bez, atte. Estroparako prepaateko”, Zamorak. “Txo-txo, autik odolik botateko bireik ez eiñ gero”, attak. “Eztauke arrixkoik”, bera-pe. Gero baakixu, komedorea. Ordun eukun “Asistentzia Soziala” ipiñitte zerin, on etxe barriparaz-ba llameran, antxe; antxe eukun komedora estropalaxantzako: araxe jatea. Baakixu, Berritture jun, de bengala ori txaloi, bengala ori ganaruoi! Okela jana. Amabost eunin beatzi kilo irabazi zittun Zamorak. Ori egixera-e! Trabajaoritatik gosik iltten etorri zan-ba; ta jatune a. Naidanbeste ogi tte okela emotzenin, itto, koño! Ten amak eiñddattile, bañe jan sendo. Pentsaxu, entrenamentutan amabost kilo irabazitte juntzan a estropara. Suplente-ero ixango zalakun, bañe ez bera-be ipiñiben. Esateban, erramutan asi ezta, eta berai emon baletze berak janala bokaillo, bat jan da besti, bat jan da besti tosta emon baletze, Gabonak arte jungozala bera erramutan. Gabonak arte juteko kapazirari eukala berak bokailu jaten, bañe bokailu bir antxe. Estropari amattu te atzanengo. Zortzi treñero juntzin de beatziarren... Ero, zortziarren nai neban esan. Zea engoben areik! Zamora moure trabajaoritatik orduntxe etorritte besti-pe”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Ondarrutarrek Anbrusio patroiarekin galdu zuten estropada, eta “Zamora”-eta joan zirenean ere bai. Hori izan zen gerra amaituta. Franco Bilbora zetorrela, eta beste herri batzuk, Santurtzi-

eta estropada prestatzen hasi ziren, eta ondarrutarrak, sona handia zutenez, behartu egin zituzten parte hartzera, Junbaiste Beitiak-eta. Behartu egin zituzten, baina oraindik mutilik ez zegoen herrian, bata trabajadoreetan, eta bestea kartzelan baitzeuden. Herrian zeuden hiruzpalaurekin taldetxoa osatu zuten, baina justu samar, eta jendea falta. “*Zamora*” gure laguna hamabost egun lehenago trabajadoreetatik etorrita. Halako batean deia udaletxetik: “Rikardo Txakartegi udaletxera joateko”. Aita eta biak bizi ziren bakarrik. “Txo, zer egin duzu? Duela hamabost egun etorri zara eta orain ere egin duzu zerbait”, “*Takota*”k. “Nik ez aita. Nik ez dut ezer egin”, “*Zamora*”k. “Zerbait egin duzu orain ere. Okerkeriaren bat egin ezean ez dute udaletxera deitzen. Zoaz, ea zer den”, aitak. Izan ere orduan baziren trabajadoreetatik itzuli eta berriro bidalitakoak ere; eta aita erabat estututa: “Hau da hau marka!”. Joan zen, eta Andres gure lehengusua, Hipolitoren anaia, *Potoneko* zera-eta, Bixente “*Ollarra*”-eta koadrila handia. “Kaixo! Udaletxera aurkezteko deitu didate, eta zein da ba arazoa?”, “*Zamora*”k. “Ezta ezer. Estropadarako”, esan zioten. Orduantxe lasaitu “*Zamora*”, zerbait txarragoa espero baitzuen. Aita, berriz, kezkatan. Udaletxean bildu zituzten: “Franco Bilbora dator eta pentsatu dugu estropadan parte hartzea. Bat, bi, hiru, lau; eta ordezkioak ere zenbatu. Hamalau eta lau izaten ziren guztira. “*Zamora*”k ez zuen uste bera ordezkioa baino gehiago izango zenik, eta besoa jasota: “Bueno, hitza eskatzen dut”. Bere aita “*Takota*” zenez, zaharrek berari ere “*Takota*” esaten zioten: “Bai “*Takota*”, hitz egin”. “Nik uste dut, hortik saririk edo dirurik baletor, ordezkioentzat ere berdin izan beharko litzatekeela”, “*Zamora*”k. “Bai. Arrazoiak duzu “*Takota*”. Baldin eta irabazirik badago, denoi berdin”. Bukatu zen batzarra eta etxera. Aita etxean dardarka zer entzungo. Heldu zen etxera. “Zer? Zer da ba kontua?”, aitak. “Ezer ez, aita. Estropadarako prestatzeko”, “*Zamora*”k. “Txo-txo, ahotik odola botatzeko biderik ez egin gero”, aitak. “Ez dago horren arriskurik”, semeak. Gero, ba jantokira. Orduan zeukaten “*Asistentzia Soziala*” ipinita, zuhaiztian orain etxe berriak dauden lekuan; hantxe zeukaten jantokia arraunlarietzat: haraxe jatera. Arduradunak Berriatuara joan eta ekartzen zituzten txahalak eta behiak. Okela jana! Hamabost egunetan bederatzi kilo irabazi zituen “*Zamora*”k. Hori egia da gero! Trabajadoreetatik goseak akabatzen etorri zen, eta gainera jatuna bera. Ogia eta okela erruz eman ziotenean, jan eta jan itotzeraino. Arraunari tira beste batek egin diezaiola, baina, jan sendo. Pentsa ezazu, entrenamenduetan hamabost kilo irabazita joan zen estropadara. Ordezko edo izango zelakoan, baina, ez, bera ere ipini zuten. Esaten zuen, arraunean hasi ezta, eta berari eman baliote berak jan ahala ogitarteko, bat jan eta beste bat, bat jan eta beste bat tostan ipini baliote, Gabonak arte joango zela arraunean. Gabonak arte arraunean joateko ahalmena zuela berak, baina, ogitartekoa behar hantxe. Estropada egin zuten, eta azkenak. Zortzi traineru ziren, eta beraiek bederatzigarren... Ez, zortzigarren esan nahi nuen. Hori baino gehiago ezin egin. “*Zamora*” bezala trabajadoreetatik etorriak ziren besteak ere).

“Ondarrutarrak donostiarren kontra estropari galdubenin Ondarruko treñerun Anbrusio Bedialauneta juntzan patroia. Antonio Xaren-da attan anaxi, Domingo Xaren anaxi. Goiko Josemarin-de, Benino Papardon-da osaba. Mirentxuko etxebarrun bixi zan a; ontxe Emeteri bixiran etxin.

*Santa Kataliatik Atxuriaraño
Ondarruko patroia jarrian zixando
Juanek esan ziola jartzeko birando
Erresposta eman zion etzala jarriko*

*Ondarruko patroiak txalekua bota
Eztitu ondra txarrak ekarri errira
Anbrusio surresto (sarnasto?)
Ondo bizi zaitez zortzi milla oberleko
Danak gastau arte*

*Orreik gastautakuan Ondarrura eske
..... emongo baleste*

Estropari ixantzan Lekattoko Santa Kataliñatik, farun musturran paretik Aitzurixa (Zumaxatik Deba bittartin dan atx zurixe). Patroi, Anbrusio, asi zan boa orde zixe etten. Erositte euan patroia estropari galtzeko. Da arek eiban Ondarru parin txaleku bota ureta, ondarrutarren kontra posturi eibenantzat señali: “posturak irabazitteakazuez”.

Pentsaxu zelako buru euan ordun. Estropara juntzin, patroiai inok ikutoik ettemotzan ixetako-be, deskalifikateko. Ordun, patroia ureta bota ta erramutan segi eiñ ixan balebe, errez irabazikoben, kapazirari eukelako alakoxi. Ondarrun jentik diro asko galduban. Ondarrutar batzuk baekixen patroik ze enbiban da areik posturi donostiarran alde; da amengoxe batzuk eiben diro asko irabazi. Jakiñan gaiñ euazen kontuxu. Estropari amattu zanin mutillak protesti eiben, da estropari kofraxan konture ixatezalez, diar eitzen danai, erramolaxai te patroiai onen ordutan kofraxan presentateko. Tripulaziñoi guzti azaldu te falta bera. Alako baten ze kontute kofraxa etorri zan bat esaten Zalduntzir ikusibela Anbrusio. Jun-be eintzin bille; eitzen segi, bañe antxe desapareziu zan, da akabo. Kastroa eskapaban da ezan gexa ixetako etorri Ondarrure. Ezautu nittuzen nik aren semik; tallar bat euken Kastron.

Ondarrutarrek a estropari galdubeneko erretratu Donostin estropariran guztin ataten dabe. Axe erretratu ata beti ondarrutarrai. Da urte baten, Esteban Zapatera, Pantaleon Karrekirin semi, Jose Luis pelukerun atte, Maiten atte (Felipe) ta kuadrilli juntzin Donostire estropareta. Da eskaparote baten axe erretratu, donostiarrak ondarrutarren kontra zelaik irabaziben-da, ipiñitte. Aiba Dios, berontzendi. “Ze engotzau?”. Jo koño eskaparoti ainkiaz da kristala guardabajo txiki-txiki eiñdde. Sartu, artu kuadru te eumille zati. Segixan deteniu zittuezen, da komisaixa. Karrekiri alkati zan da, Pantaleonek, Ondarruko alkatiaz naibala berba eiñ. “Ondarruko alkatiaz?”. Ondarruko alkatin semi zala bera. Lagatzen telefonu te eiban berba: “Atte, auxe ta auxe pasazku...”. Alkatik segixan arreglaban asuntu, te danak kalea. Eskaparoteko kristala pagaben da kittu. Ainbeste urte pasata-be Donostin ata beti axe erretratu, bañe, ez bakarrik estroparan ondarrutarrek ettebenin-e; bestelako estropara guztittan atateben a. Ontxe-be ataten dabe. Beiñ galdu te bertan... Gero arrezkio galdu ixan dabe. Zamora-ta juntzinin-be galduben”. (Arrizabalaga Badiola Antonio).

(Ondarrutarrek donostiarran kontra estropada galdu zutenean Ondarroako traineruan Anbrusio Bedialauneta joan zen patroia. Antonio “Xare”ren aitaren anaia, Domingo “Xare”ren anaia. Goiko Jose Mariren eta Benigno “Papardo”ren osaba. Mirentxuko auzoan bizi zen; oraintxe Emeteri bizi den etxean.

Estropada izan zen Lekeitioko Santa Katalina itsas argiaren muturraren paretik Aitzurira (Zumaiatik Debara bitarteko Aitzuri). Patroia, Anbrusio, hasi zen boga orde ziatzen. Erosita zegoen patroia estropada galtzeko. Eta hark egin zuen Ondarroa parean txalekoa uretara bota, ondarrutarren kontra apustua egin zutenentzat seinale: “apustuak irabazita dauzkazue”.

Pentsa ezazu nolako burua zuten. Estropadara joan ziren baldintza batekin, hots, patroia inork ezertarako ukitzen bazuen deskalifikatua izango zela. Orduan, patroia uretara jaurti eta arraunean jarraitu izan balute, aise irabaziko zuten, horretarako gai baitziren. Ondarroan jendeak diru asko galdu zuen. Ondarrutar batzuek bazekiten patroiak zer egin behar zuen, eta apustuak donostiarran alde egin zituzten; eta herritar batzuek dirua erruz irabazi zuten. Badirudi jakinaren gainean zeudela. Estropada bukatu zenean mutilek protesta egin zuten, eta estropada kofradiaren babespean izaten zenez gero, deitu egin zieten denei, arraunlariei eta patroiai, halako ordutan kofradiara aurkezteko. Tripulazio osoa azaldu, eta bera falta. Halako batean kofradiara joan zen bat esanez *Zaldu* baserri ingurutik pasatzen ikusi zutela Anbrusio. Bila joan zitzaizkion, atzetik ea harrapatzen zuten, baina, hantxe desagertu zen, kito. Castrora egin zuen ihes eta ez zen gehiago ezertara etorri Ondarroara. Ezagutu nituen nik haren semeak; tailer bat zeukaten Castron.

Ondarrutarrek estropada hura galdu zuteneko argazkia Donostian estropada egiten den aldi oro ateratzen dute. Argazki hura muturren aurrera beti ondarrutarrei. Eta urte batean, Esteban “Zapatera”, Pantaleon (“Karrekiri”ren semea), Jose Luis ile-apaintzailearen aita, Maiteren aita (Felipe) eta koadrila joan ziren Donostiara estropadetara. Eta erakusleihen batean argazki hura, donostiarrek ondarrutarrei nola irabazi zieten ipinita. Elkar berotu zuten: “Zer egingo diogu?”. Jo erakusleihoa hankaz eta kristala behera erabat txikituta. Sartu denda barrura, hartu koadroa eta ehun mila pusketa. Berehala atxilotu zituzten, eta komisariara. “Karrekiri” alkatea zen, eta Pantaleonek, Ondarroako alkatearekin hitz egin nahi zuela. “Ondarroako alkatearekin zuk?”. Ondarroako alkatearen semea zela bera. Telefonoa utzi zioten, eta egin zuen berba: “Aita, hau eta hau gertatu zaigu eta...”. Alkateak berehala konpondu zuen arazoa, eta denak libre. Erakusleihoko kristalaren gastua ordaindu, eta kito. Urte asko pasa ondoren ere Donostian argazki hura agirian jartzen zuten, baina, ez bakarrik ondarrutarrek estropadan parte hartzen zutenean, baizik beste estropada guztietan. Orain ere ateratzen dute. Behin galdu eta bertan... Gero harrezkero galdu izan dute. “Zamora”-eta joan zirenean ere galdu zuten).

Goian aipatu estropadaren kontakizuna, bertsoak barne, gure aitek esanda bezala idatzi dut. Izan ere gure aurreko guztiek horrela kontatu izan digute beti, hots bertsolariak bere ahapaldietan azaltzen duen bezala, ezertxo ere zalantzan jarri gabe. Estropada, Lekeitiotik Getariaraino izan zen, eta donostiarrek irabazi zuten. Donostiarren kronikek beste era batera kontatzen dituzte estropada horren gorabehera eta xehetasunak. Anbrosio Bedialaunetak alde egin zuen. Zergatik? Ez zen inoiz Ondarroara itzuli, eta bere bertsioa, bere ikuspegia, ez dugu ezagutzen.

Kirmen Uribek (*Portu Koplak. Itsas kantak eta poemak. 76-83 or.*) honela dio 1890ean ondarrutarrek donostiarren kontra galdu zuten estropada sonatu horri buruz:

“Ondarrutarrek ez zuten sinesten. Arraunen errua izan zen batzuentzat, besteentzat traineruarena. Baina, gehienek Anbrosio Bedialaunetaren gainean jarri zituzten egurrak. Saldu egin zen susmoa zabaldu zen herrian. Halaxe, Bedialaunetak utzi egin behar izan zuen herria eta erbestera joan bizitzera, Kantabriara edo.

Blas Iturriza Ondarroako kofradiako diruzainak estropadaren nondik norako guztiak idatzi zituen “Ondokoen eskarmenturako” izeneko idatzian. Nola egin zen tratua, nola aukeratu ziren gizonak, estropada beraren xehetasun guztiak. Haren ustez, konfiantza gehiegizkoa izan zen herria hondatu zuena.

Iturrizaren paperetan agertzen denez, bozketan aukeratu zuten Anbrosio Bedialauneta izatea patroia, Luis Urrestiren kaltetan. Hogeita hamabost bozka bata eta zortzi besteak. Batek jakin zer gertatuko zen Luis Urresti atera balitz lemazain.

Estropadari buruzko bertsoak ezagunenak Anbrosio Sagastume alegiarrak jarri zituen. Bertsoetan ondarrutarren kontrako odol txarra nabari nabaria da:

Partidua juan da	Azkeneko bertso
esan dedan gisan	au ogeigarrena,
“Au geuria da” esanaz	onekin kunplitzen det
panparroi zebiltzan;	artutako ordena;
oien kontra bidean	ez da lasai egongo
gugana etorri zan,	askoren barrena,
gipuzkoanoakin	probatuta jakiten da
beti bildur izan,	zein dan abillena,
arruak asentatzeko	orrela umiltzen da
ori komeni zan	arro dabillena”

Kirmenek hogeitaz bertsuak ematen dizkigu, baina, nik bi baino (14.a eta azkena) ez ditut ipini lagin gisa. Sagastumek irabazlearen, hots, donostiarren, ikuspegitik jarritako bertsoak dira.

ESTROPEA

Hondatu, alferrik galdu (“estropear”). Garai hartan, berria erosi aurretik ahalegin franko egingo zen zikindu edo puskatu zen arropari konponbidea aurkitzeko. Etxekoandreak eten gabe aritzen ziren garbitzen eta konpontzen, dirua urri baitzen, horrelako lanak burutzeko orduak berriez, egunekoak aski ez baziren gauekoak. Ordea, guk etxera batzuetan inolako erremediorik ez zuten arropak eramaten genituen, konpondu edo garbitu ezin zitezkeenak. Amek egoera horietan erabiltzen zuten “*estropea*” berba. Eta sarri erratz kirtena ere orduantxe dantzatzaren zuten zerbait horrela *estropea* zuenaren hezurretan, gastua egin beharrak eta ezintasunaren etsipenak eraginda. *Komuniñoiko erropi estropeazta gure neskik. Mollatik pasaeran, kontuxu galipota euan bota barrixe, ta bizikleta batek txipristiñak bota ei dotzaz. Geuri ixan balitt sikiran, bañe, iñonara erropi* (Lehen Jaunartzeko soinekoa hondatu dit gure neskak. Nasa Kaletik pasatzean, badirudi galipota zegoela bota berria, eta bizikleta batek zipriztindu omen du. Arropa gurea izan balitz gaitzerdi, baina, beste batek utzitakoa da). *Bazatzan fuelin ibilli eide, ta zapata barri-barrixak, estropeata ekarritzaz* (Lokatzetan futbolearen jardun omen du, eta zapata berri-berriak hondatuta ekarri dizkit).

Horrelako egoeraren bat sortzen genuenean egurra hartzeko prest joaten ginen etxera, antxumea hiltegira bezala. Baina, egoera gehiegi luza ez zedin, ahalik eta beranduen etxeratzen ginen. Hartu beharreko jipoia jaso, eta horrelakoetan, arazoa larria bazen, agian afaldu gabe, pixa egin eta lotara. Behar bada zigorren bat ere izango zuen, baina, ekaitz gogorrena behinik behin pasatuta zegoen. Aurrerantzean, apur batean erne, horrelako handirik ez egiteko.

ÉSTU

1.- Larri (“apurado/a”). Larrialdiren bat pasatzen zuena ibiltzen zen *estu*. *Sagar lapurreta jun, jauik segi eiñ dde estu ibilli giñan* (Sagar lapurretara joan, jabea atzetik etorri eta larri ibili ginen). Horrelakoetan pasatzen genuen *estualdixe* edo *estutasune* (larrialdia). Indartu nahi denean: *estu te larri*.

2.- Ababorrera, hots, txaluparen ezkerreko aldera (“a babor”). Istriborrera, berriz, *palota*. Ikus, *palota. Estu, ardurabaik! Estu!* (Ababorrera azkar! Ababorrera!).

3.- *Estú*. Parekatua, orekatua (“nivelado/a”). *Partidu estu ixan da* (Oso partida orekatu izan da).

ESTUDIANTI

Abadegaia, apaizgaia (“seminarista”). *Saturraneak juten giñanin antxe ikusten genduzen estudiantik* (*Saturranera* joaten ginenean hantxe ikusten genituen apaizgaiak). *Saturranin eotezin estudiantek gexenak gipuzkuarrak ixatezin* (*Saturranen* egoten ziren apaizgai gehienak gipuzkoarrak izaten ziren).

Donostiako berria egin aurretik Saturranen (gure herritik oso hurbil) zegoen apaizgaitegia leporaino beteta. Noizbehinka geu hara joaten ginelako, eta inoiz beraiek ere paseatuz Ondarroara etortzen zirelako ezaguna zitzaigun abadegaiaren irudia: gazteagoak traje beltzez, nagusiagoak sotana beltzez. Dotore janzten zirenean, sotana beltzaren gainetik zapi gorri zabal bat aurreko aldetik gurutzatua eramaten zuten. Udan oporretara herrira etortzen zirenean, beltzez jantzita ibiltzen ziren: galtza beltzak, jertsea edo jaka beltza, alkandora zuria, galtzerdi luze (belaunetarainokoak) beltzak eta zapatak edo sandaliak ere beltzak.

Orduan, nahiz eta geu ere eskolara joan gu ez ginen estudiantiak. Gu eskolara, umeak ginelako joaten ginen. Haiek, mutil handiak, apaiz egiteko ikasten ari ziren: *estudiantik*. Izan ere, gure inguruan beste inork ez zuen “estudiatzen”. *Arratsaldin estudiantik pasari Arrigorritik* (Arratsaldean apaizgaiak pasatu dira Arrigorritik).

Saturranen estudiante asko zegoen, eta tartean guk ezagutzen genituen ondarrutarrak: Zakarias (*Silberioneku*), Fernando (*Jose auazillaneku*), Jose Mari Ituarte, Gorka (*Danbalaneku*), Juan Luis (*Fraixkorenaku*), Jose Luis Urresti (*Bengoetxeaku*), Txomiñ Solabarrieta. Gazteago batzuk ere bai: Fernando Ugalde, Anjel Mari “*Santiso*”, Luis Mari (*Baltzaneku*), Luis Fernando Markuerkiaga, Edur Zabala...

ESTUORDU

Larrialdi-unea, une larria (“momento de apuro”). *Estuordun laguntzi erozeñei eskatzeako* (Une larrian laguntza edonori eskatzen zaio).

ESTUTASUNE

Estutasuna, estualdia (“apuro”). *Sokamuturrak estutasune pasa eraizte* (Sokamuturrak estualdia pasarazi dit). *Atzetik batenbat etorrela pentsarot, aringaiñgan asina ta estutasune arturot* (Atzetik norbait zetorrela pentsatu dut, korrika hasi naiz, eta estualdia hartu dut).

ESTUTU

Estutu (“estrechar”, “apretar”, “apurarse”). *Ezattez estutu ezta ixte pasako-ta* (Ez zaitez larritu ez da ezertxo ere gertatuko eta). *Au goniau estutzea erungot* (Gona hau estutzero eramango dut). Behar zirenean, lehengusuak-edo, emandako frakak estutzea, amak erraz egiten zuen. Zerbaitengatik *estutute* (larrituta) geundenean lasaitzea izaten zen zailagoa.

ESTUUNI

Berez zabal samarra den zerbait estutzen den lekua (“estrechamiento”). *Etxe tartitako pasu berez naiku zabala zan, bañe estuune bat eukan da ezin pasata ibilliga* (Etxe tarteetako igarobidea aski zabala zen, baina, bazuen pasagune estu bat, eta ezin pasaturik aritu gara).

ET

Gertatzen ari den zerbaiti buruz norbaiten arreta pizteko oihukatzen den monosilaboa. Indartzeko berriz, errepikatu egiten da. *Et! Ixe gola sartuban* (Et! Ia gola sartu zuen). Norbait urduri jarrarazteko ere balio izaten du.

Et,et,et,et...! Errepikatzean, entzuten duenaz desadostasuna agertzen da. *Et,et,et... espazio! Nik eztot olakoik esan* (E, kontuz! Nik ez dut horrelakorik esan).

ETA

Eta (“y”). Emendiozko juntagailu honek forma desberdinak hartzen ditu gure ahotan, lotzen dituen hitzen bukaerako eta hasierako letren arabera: *eta, enda, ta, te, da, de, dde*.

Eta. *Gaur jangouz sagarrak eta mararixak* (Gaur, sagarrak eta madariak jango ditugu). *Ezaunik eneban ikusi preuntateko, eta parin topa neban leलगokuai preunta neutsan* (Ezagunik ez nuen ikusi galdetzeko, eta parean aurkitu nuen lehenengoari galdetu nion).

Enda. *Nik pentsa netzun goxa nixule, enda nun ikusteoten bera, ni baño lena junde neure zaiñ* (Nik pentsatu nuen goiz nindoala, eta hara non ikusten dudana bera, ni baino lehenago joanda, nire zain). *Laun bi jun giñan atun naxan itxosa, enda zazpi atun txiki atrapa genduzen lau kilo ingurukuk* (Bi lagun joan ginen itsasora hegaluzea harrapatzeko ustetan, eta zazpi hegaluze txiki harrapatu genituen, lau kilo ingurukoak).

Ta. *Gure ixiko andra andixe ta goorra zan* (Gure izeba emakume handia eta gogorra zen). *Realan kolorik beti ixandiz zurixe ta azule* (Erreala futbol taldearen koloreak beti izan dira zuria eta urdina). *Ikusi nebanin ezeuala ondo, artu neban ama, ta neuk eruneban medikuana* (Ikusi nuenean ez zegoela ondo, hartu nuen ama eta nik eraman nuen sendagilearengana).

Te. *Zeu te neu, bixok jungoa arei iñuzentiai gauza batzuk arpeire esatea* (Zu eta ni, biok joango gara inuzente hari gauza batzuk aurpegira esatera). *Geu bixok giñan juteko, bañe, atzanin geu te bera, irurok jun giñan* (Gu biok ginen joatekoak, baina, azkenean gu eta bera, hirurok, joan ginen). *An asiazkun esplikaziñoik emoten: “au te besti...”*. *Bañe, gauza garbirik eztozkun esan* (Han hasi zitzaigun azalpenak ematen: “hau eta hura...”). *Ordea, gauza garbirik ez zigun esan*. *An ezeuan bakeik, zaati te jenti euan an* (Han ez zegoen bakerik, zarata eta jendetza zegoen han).

Da. *Sagar lapurreta jun, jauik segi emon da ixu neu atrapa* (Sagar lapurretara joan, jabea atzetik etorri eta ia ni harrapatu). *Ordu emonda geunkan bixok batzeko. Neu enittan jun, da bera-be ez eizan agertu* (Ordua emanda geneukan biok elkartzeko. Ni ez nintzen joan, eta bera ere ez omen zen agertu). *Ni gazti nittan ondioik, da nik enekixen itxosoko kontoik* (Ni gaztea nintzen oraindik, ez nik ez nekien itsasoko konturik).

De. *Sus de bits* (Jo eta ke). *Nik biarrak ondo etten nittun, de usabandrik orrei inportantzi andixe emoteotzan* (Nik lanak ongi egiten nituen, eta ugazabandreak horri garrantzi handia ematen zion).

Dde. *Guk atsalde guztin dantzan eñ, dde arek txistu jo. Danok pozik* (Guk arratsalde osoan dantzan egin, eta hark txistua jo. Denok pozik).

ÉTE

Hara! (“¡Vaya!”). Ondoren esan nahi denari buruz entzuleak arreta jar dezan, sarrera gisara. *Ete! Ontxe-be, ortxeatorrenak endreru ata baietz!* (Hara! Orain ere, hor datorrenak baietz istilua sortu).

ÉTEN

1.- Eten (“romper”). *Olako tengari ettemotzazu soki eten engotzu* (Horrelako tirakada egiten badiozu soka eten egingo zaizu).

Zer eteten zen? Soka, haria edo pita (*soki, arixe ero piti*). Guri, gehienetan soka edo pita; haria amari. Telefono deirik, eta horrelakorik, ez zitzaigun inoiz eteten. Telefonoa non zegoen ba? *Ten sokiai, bañe etenbaik gero, besteik eztakaute* (Tira sokari, baina, eten gabe, besterik ez baitugu). *Arrantzan gebizela, amu ondun enpatxaazku te atzanin piti eten* (Arrantzan ari ginela, amua hondoan kateatu eta azkenean pita eten zaigu). Arrantzaleei, *txikota* (soka lodia) ere eteten zitzaien inoiz.

Batzuetan besoak ere eteten ziren. Gertatu ez zen egiten baina, esan bai. *Egun guztin karruai tengaraka ibilliga ta besuk etenda amatturou* (Egun osoan gurdiari tiraka aritu gara eta besoak etenda bukatu dugu).

Eztarria, berriz, ez zen eteterik komeni. Buila eta oihu ozenak egitean helduek esaten ziguten: *Olako diarik ezexu eñ, zeuri eztarrixu etenbaik* (Ez ezazu horrelako oihu ozenik egin, eztarria etengo zaizu eta). Deiar dar ere “suabe” egin behar zen.

2.- Lehertu, nekatu (“reventar”). *Eun guztin astu morun biarrin ibilliga ta etenda amatturou* (Egun osoan astoak bezala aritu gara lanean eta lehertuta bukatu dugu). *Deskarga luzi eukirou, te etenda amatturou* (Txalupa deskargatzen aritu gara luzaz, eta lehertuta bukatu dugu).

3.- *Etén da errementa*. Lanean lehertuta (“reventado/a con el esfuerzo”). *Gaur eten da errementa eñga biarrin* (Gaur eten eta lehertu egin gara lanean).

Lehorrean ere gertatuko zen, baina, *eten da errementata* itsasotik etortzen ziren arrantzaleak. Lanean luzaroan gogor aritu ondoren geratzen da bat “etenda eta lehertuta”.

ETENBAIKU

Etengabea (“continuo/a”, “ininterrumpido/a”). *Kalandixan-da, familixa batzutan... gosi, etenbaiku*. (Kale Handian, zenbait familiatan.... etengabeko gosea).

Guk ez genuen horrelakorik ezagutu, baina, gurasoek esaten ziguten, zenbaitek *gosi etenbaiku* (etengabeko gosea) izan zuela; jan bai (goseak ez hiltzeko), baina, ase inoiz ere ez.

ETERAN-BA

Bai horixe! (“ya lo creo”). Bizkaieraz osorik idatzita: *Ete dan ba* (hitzez hitz: Ote den ba!). Beste norbaitek dioena egiaztatzeko eta indartzeko erabiltzen dugu. *Gure mutillak diferentiti gero-e! Nausixai zeoze aintzeotzazu, te “bai, bai” esangotzu, bañe eñ tamañun. Txikixe ostea lotsagabire, bañe, mandaton bat etteko eskatzemotzazu, txisti-pe eñbaik engotzu, te ariñ gañea* (Zein desberdinak diren gure mutilak! Nagusiari zerbait agintzen badiozu, “bai, bai” esango dizu, baina, ez dizu egingo. Txikia berriz, lotsagabea da, baina, mandaturen bat egiteko eskatzen

badiozu, protestarik gabe egingo dizu, eta azkar gainera). Aurreko esaldiak dioena norbaitek indartu nahiz honela esango du: *Mandaturk etten famau, eteran-ba!* (Mandatuak egiten trebea dela? Bai horixe!).

ETERNIDADI

Betikotasuna, eternitatea, oso luze (“eternidad”). *Trenan zaiñ denpora askun eon giñan. Niri eternidadi eiñgaztan* (Trenaren zain denbora luzean egon ginen. Niri eternitatea egin zitzaidan). Hildakoan zerura edo infernura betirako joaten zela esaten ziguten. Baina, apaizek uste zuten ez ginela konturatzen eternitateak zer esan nahi zuen eta adibideen bitartez adierazten saiatzen ziren. Don Jesusek (Don Jesús San Miguel) gaztelania batu eta dotorean txoriaren adibidea erabiltzen zuen: *Imajina txoi batek mille urtetik beiñ beran pikun ur tanta bat ekarri eta amentxe elixan botaten dabela. Zemat denpora engoleuke au elixiau urez beteten? Denpora asko biko leuke, bañe, azkanin bete engolittake. Bañe, eternidadi ori baño luziara. Eternidadik eztauke amaxeraik* (Pentsatu txori batek mila urtetik behin bere mokoan ur tanta bat ekarri eta eliza honetan botatzen duela. Zenbat denbora beharko luke eliza hau betetzeko? Denbora luzea beharko luke, ordea, azkenean bete egingo litzateke. Baina, eternitatea hori baino luzeagoa da. Eternitateak ez du bukaerarik). Ondarroako elizak beste milaka urte asko ezingo ditu zutik egin. Bestalde, mila urtetik behin bere mokoan tanta ekarriko zuena, txori bera izango ote zen? Horiek argitu gabe uzten zituen apaizak. Hark betikotasunaren kontzeptua nahi zigun buruan sartu.

ETERNU

Oso luzea, bukaezina (“eterno/a”). “Eternum” berbak latinez hasierarik eta bukaerarik gabekoa esan nahi du. Guretzat, *eternuk* hasiera edukitzen du, baina nekez bukatzen da; desio baino gehiago irauten du. *Pelikuli eternu eiñgazta* (Filma oso luzea egin zait). Ondarroan bada, garai batean, Aste Santuko prozesioetan kalean zehar ateratzen zuten irudi bat *Attaternu* (Aita Eternoa) deitzen zaiona. *Attaternu elixa erundabe prozesiñoiñ* (Aita Eternoa prozesioan eraman dute elizara).

ETORRIXE

Hizketarako jariora (“flujo de palabra”, “elocuencia”). Baina, *etorrixe* ez zen, bertsolariengatik esaten, isildu ere egin gabe berbetan jarduten zutenengatik baizik. Noski, gizonaek emakumeengatik esaten zuten: *Orrettek andriorretauke etorrixe* (Andre horrek du etorria). Alegia, egun osoan berriketan aritzen zela. Geroztik, “abilezia” hori duten gizonaek ere ezagutu izan ditugu.

ETXARI

1.- Etxada, sarea uretaratzea (“largada”, “lance”). Arrantzan egiteko sarea botatzen denetik jaso bitarteko maniobra. *Ontxe eiñddou etxari bañe ixte-bez* (Oraintxe egin dugu etxada, baina, ezer ez dugu harrapatu). *Ontzungo baten etxara baten altsa genduzen bosteun arru antxoba* (Lehengo batean etxada batean jaso genituen bostehun arroba antxoa).

Etxada egin eta batzuetan arraina harrapatzen da (asko ala gutxi); beste batzuetan, aldiz, ezer ez. Txitarrotan, berdeletan, sardinan, antxoatan, arrantzaleek etxadak eginez (sarea bota eta jaso) aritzen dira, arraina harrapatzeko ahaleginetan.

Metafora gisara zeinahi egoeratan etortzen da ondo. Norbaiti zerbait oparitu diotelako, edo zerbait lortu duelako esango diote: *Ontxe-be ederra eizu etxari* (A zelako etxada, egin duzun orain ere).

2.- *Etxaraka ibilli*. Behin eta berriz sarea boteaz jardun. *Saaustanin ibilliga etxaraka, bañe alperrik* (Lekeitio bidean, Saustanen aritu gara etxadaka, baina alferrik).

3.- *Etxaran eón*. Etxada egiten jardun; sarea botata, oraindik jasotzeke. *Etxaran geuazela arrimaazkun kostare orixotar txalopa bat* (Etxada egiten ari ginela, etorri zitzaigun aldamenara oriotar txalupa bat).

ÉTXAS

Pagotxa (“ganga”, “chollo”, “bicoca”). Ongi girotu eta kokatutako testuinguru baten ondoren, berba horrekin ematen da errematea. *Eun bixin ogei mille kilo atun atrapattuez. Etxas!* (Bi egunetan hogeit mila kilo hegaluze harrapatu dituzte. Hori pagotxa!). *Ustebaik illebeteko bakaziñoik emoztez, eta gañea, soldata dobli. Etxas!*. (Espero ez nuela hilabeteko oporrak eman dizkirate, eta gainera soldata bikoitza. Hau pagotxa!).

ETXEBARRU

Auzoa (“vecindad”). Atari batetik sartuta zeuden etxebizitzek osatzen zuten multzoa (etxe, pertsona, katu, sagu, txori eta denak barne). Auzoan bizi zirenak, *etxebarrukuk*.

General Mola kalean (*Mollan*. Gaur, Nasa Kalea), 13 zenbakiko hirugarren solairuan bizi ginen. Gure *etxebarrun* hamalau etxebizitza zeuden. Hamahiru familia, eta 70 lagun (katuak eta saguak kontatzeke) bizi ginen. Gazteenak gu. Gure gurasoak baino zaharragoak: Juana (nire oroimenean, gure *etxebarrun* hil zen lehena; Feliparen ama), Josefa, Felipa, Federiko, Gregori eta Eusebio (Maria Luisaren-eta gurasoak), Erramonaren aitaginarreba eta amaginarreba (Margaritaren-eta aitona-amonak), Errosa (Emeteriren ama), *Joezald* (Jose “*Zaldu*”; Frantziskitaren-eta aita), Jospantoni (Bittoriren ama), Pedro eta Seberi (gure behekoak), Faustiñe (Andreseren-eta amona); hiru ahizpa, bi neskazahar eta Patxi Arrasate farmazeutikoaren ama (Kontxa, Felisa eta Kasimira). Goiko Torrekoak ere *etxebarrukotzat* genituen (Gregori eta Luziano, Edurne, Sabin eta Jose Luis).

Adibidez, “*Xare*” familian bizi zirenak izendatuko ditut: Gregori eta Eusebio (amona eta aitona), horien alaba (Maria Luisa) eta senarra (Antonio “*Xare*”), Maria Luisaren anaia mutua, Emeterio (zaratarik handiena berak ateratzen zuen), eta bederatzi neba-arreba: Liñe, Esteban, Maria Pura, Jose Mari, Luis Mari, Andoni, Xarita, Karmele eta Jon Iñaki. Etxe hark berrogei metro karratu baino askoz gehiago ez zituen. Nola egiten ote zuten lo? Besteok bezala, begiak itxita. Baina, non? Lotarako, denak etxe hartan ez ziren kabitzen. Aldamenean eta behean senideak zituztenez, etxe horietan banatzen ziren.

Gurea *etxebarru* berezia zen, alderdi batera (Kale Gurutzeko etxeetara) eta bestera (Nasa Kalekoetara) ematen baitzuen barruko aldetik. Alde batetik ez bazen bestetik zarata eta istilua beti entzuten zen, batzuek kantatzen, beste batzuek elkarrekin haserre, arratoia zela, txakurra zela, motxaileak zirela eta abar: giro bizi-bizia eta aparta. Gainera bi aldetatik sar zitekeen: *Mollatik* (ataritik) eta Kale Gurutzetik (*Goiko Torre* dendatik). Alde egiteko edo ezkutatzeko aproposa, ezagutzen genuenontzat. Elizara joateko goitik, eta *Kanttope* auzora joateko behetik. Aukera guztiak genituen.

ETXE-ERRENTERU

Maizterra, etxea errentan hartzen duen pertsona (“inquilina/o”, “rentero/a”, “arrendataria/o”). Garai batean baserri giroan berba hau (*errenteru*, *errenteroa*), baserriaren jabe izan barik, baserria errentan zuenagatik esaten zen. Kale gorrian berriz, Ondarroan bezala beste herri askotan, errentan etxea edukitzen zen eta ez baserria. *Orreik goikuok errenterutiz, bañe atesoabiz, ezin paata. Da jauik esatzen, datorren illin ezparabe paaten kanpoa atakottuzela* (Goian bizi direnak maizterrak dira, ordea, diruz gaizki dabilta, ordaindu ezinik. Eta jabeak esan die datorren hilean ez badute ordaintzen etxetik kanpora aterako dituela). *On jenti bakotxa beran etxin bixire, bañe, lena, etxe-errentero asko euan. Etxik ezin karuk ixaten, bañe, diru nun euan-ba etxi erosteko?* (Gaur egun gehienak etxe-jabeak dira, ordea garai batean maizter asko zegoen. Etxeak ez ziren garestiak izaten, baina, etxea erosteko dirurik ez). Berba hau gure amari eta aitari entzun nien, baina, harrezkero ez dut inoren ahotan aurkitu.

ETXEJAUNTZAKU

Oinordekotza, oinorde izateko eskubidea, maiorazkoa (“primogenitura”). Horrelako hitzak entzun baizik ez genituen egiten. *Alako baserriko etxejauntzaku Iñakiai tokateako* (Halako baserriko oinordetza Iñakiri tokatzen zaio).

ETXEKALTE

Etxekalte, etxera hondamendia zekarrena (“despilfarrador/a”, “el/la que trae la ruina a casa”). Alferrak eta dirua erraz xahutzen zutenak. *Anaxi fiñe ta biargiñe zan, bañe beroi etxekalte demasa* (Anaia fina eta langilea zen, baina, bera etxekalte galanta).

Bi aukera zeuden, lana sendo eginez etxera dirua ekarri “etxea” sendotzeko, ala “etxekalte” izan, hots, parranda zale eta xahutzailea.

Horrelakoak, etxean baino auzoan hobe.

ETXEKO BÁNDAN

Etxe aldera, etxerako bidean. Arrantzaleek, itsasoan jardun eta etxerantz, porturantz, abiatzen zirenean *erriko bandan* zetoze la esango zuten. *Erriko bandan gatozela atune toparou* (Etxerantz gatozela hegaluzea aurkitu dugu). Kontrakoa, hots, portutik abiatu eta itsasorantz joateari: *atako bandan*. Ordea kalean, basoerdi batzuk jo eta etxerako asmoa denean esaten da, “*Etxeko bandan asikoaela?*” (Etxe aldera joko al dugu?). *Etxeko bandan gentozen da Andres topaendun* (Etxerantz gentozela Andresekin egin genuen topo).

ETXERU

1.- Etxekoa, harreman eta konfiantza handikoa (“persona con la que se tiene estrecha relación y mucha confianza”). *Orreik beti ixandouz guk etxekuk; len-be bai te ontxe-be bai* (Guk horiekin beti izan dugu harreman estua eta konfiantza handia; lehen bai eta orain ere bai).

Harreman estua eta konfiantza handia izatea, hots familiakoen arteko moduko tratua izatea ematen du aditzera. *Orreik etxekutouz* (Horiek familiakoak bezala ditugu). Ideia hori indartu nahi izanez gero, *etxeko-etxekuk*. *Purita-ta, etxeko-etxekuk genduzen* (Purita-eta, familia-familiakoak bezala genituen). Indartua beste era batera, *etxeko andixak* (sekulako harreman estua). Horrelako lokuzioak erabiltzen ditugu, entzuleak aintzakotzat duen jenderekin konfiantza eta harreman handia dugula aditzera emateko. *Alkati etxeko andixe gendun* (Alkatearekin konfiantza eta harreman handia genuen).

2.- *Etxeko eiñ*. Etxeko egin, harreman estua izanez konfiantza osoa hartu (“establer una relación íntima de amistad”). *Sasoi baten areik sarri-sarri etortezin gure etxea, ta etxeko eiñdde eon giñan* (Garai batean haiek maiz etortzen ziren gure etxera, eta konfiantzaz beteriko harreman estua sortu zen gure artean).

ETXÉ ZURIKETI

Etxe zuriketa, etxea zuritzea. *Etxe zuritzi* ere berdin. *Bixar Boniator etxe zuriketi ettea* (Bihar “*Boni*” dator etxea zuritzera).

Orain etxeak margotu egiten dira. Garai hartan zuritu. Hormak beltzak egoten ziren, eta lantzean behin zuritu, alegia, karea eman. Gu, etxeko hormen kontra pilotan eta futboleko noiznahi (ama ez zegoenean) aritzen ginen; pentsatu nolakoak egongo ziren. Pilota umel samarra bazegoen, horman nolako markak utziko zituen. Ondoren ama gure atzetik erratza eskuan zuela.

Etxe-zuriketa, bestalde, guretzat *espetakulu*, ikuskizun aparta, izaten zen. “*Boni*” etortzen zen, bere tresneria prest zuela (kirten luze bat, brotxa lodi-lodia, balde batean *letxeri*, karea prestatuta, anila...). Gu beti gertu. Gu zaintzen nahiko lan izaten zuen. Beraz, gure etxeko *etxe zuriketak* “*Boni*”k egiten zituen, horretarako zen igeltseroa.

Zuritu ondoren, aste betean-edo, dotore egoten ziren hormak, baina, handik aurrera akabo! Lan hori sarri-sarri egitea komeniko zen, baina, amak “*Boni*”ri ordaindu egin beharko zion, eta izango ziren horrek baino lehentasun handiagoa zuten premiak.

ETXÉ ZURITZALLI

Igeltseroa, etxe zuritzailea (“albañil”). *Beste etxe zuritzalle batzu-pe ikusten genduzen biarrin, bañe, gure ingurun Boni, Felisa Akulun gixona ibilltzezan* (Beste etxe zuritzaile batzuk ere ikusten genituen lanean, baina, gure inguruan “Boni”, Felisa “Akulu”ren senarra aritzen zen).

ETXÍ

1.- Etxea (“casa”). *Gure etxi te inguruko beste etxe guztizin txikixak, eta etxe bakoitxin jente asko* (Gure etxea eta inguruko beste etxe guztiak txikiak ziren, eta etxe bakoitzean jende asko bizi ginen). *Dan-danak ez, bañe, etxeik gexenak kanpotik zabaltzeko morun eotezin* (Den-denak ez baina, etxerik gehienak kanpotik zabaltzeko moduan egoten ziren). *Gure etxi-te nonox barrixak ixangozin, bañe gure denporan bentzat zarrazin* (Gure etxea eta ingurukoak, noizbait berriak izango ziren, baina, gure garaian, behinik behin, zaharrak ziren).

2.- *Etxeako*. Etxerako. Hori etxearen jabeak baino ezin du esan, hots, gurasoak; baina, beti txantxetan. *Gure aitak, behintzat, bere gustura zerbait egiten zionari* (alabaren bati, gehienetan) esaten zion: “*Zu etxeako*” (Zu etxerako). “Gaizki tratatzen” zuenari berriz, “*zuri maleta*” (zuri maleta); alegia, ate ondoan, kanpoan, maleta ipiniko ziola alde egin zezan.

3.- *Etxé aldatzi*. Etxe-aldatzea (“mudanza de casa”). *Mirenek-eta etxe aldatzi eiñddabe. Nearrez jundi* (Mirenek eta, etxe aldatzea egin dute. Negarrez joan dira).

Inor ez zen etxez aldatzen berria erosten zuelako, halabeharrez etxea utzi behar zuelako baizik. Ez ziren etxe aldatze samurrak eta alaiak izaten: batetik egoera latzak eraginda ziren, eta bestetik auzoko betikoengandik banatu egin behar.

4.- *Etxéik étxe*. Etxerik etxe, etxez etxe (“de casa en casa”). *Gu etxeik etxe besteik ixetako ez giñan ibilltten: Gabon gabaz kanta ta diru eskatzen* (Gu etxerik etxe beste ezertarako ez ginen aritzen: Gabon Gauean kantatu eta dirua eskatzen). *Etxeik etxe ibilliga ta berrotamar pezeta baturouz* (Etxerik etxe jardun dugu eta berrogeita hamar pezeta bildu ditugu).

Gu, Gabon bezperan ibiltzen ginen, atea jo abestu eta dirua biltzen. Atea zabaltzen zutenean galdera bat egiten genien etxekoei: *Kanta ala erreza?* Gehienetan *kanta* esaten zuten, eta hiru edo lau gabon-kanta abestu eta dirua jaso. Norbait hil berria zuten etxean esaten ziguten *erreza*. Orduan, *Aita Gure* bat eta hiru “Agur Mari” ganoraz esan eta kito.

Etxerik etxe Santuak ere ibiltzen ziren: San Pankrazio, Carmengo Ama Birjina, eta besteren bat ere bai. Hobeto esan beraiek ez ziren ibiltzen, guk eramaten genituen.

5.- *Góittik berako etxi*. Eraikuntza osoa, eraikuntza bateko etxebizitza guztiak (“el edificio entero”). *A goittik berako etxi dana zan geure aumana; eta seme-alabai etxe bana emotzen. Antxe etxebarrun bixizín danak* (Eraikuntza oso hura gure amonarena zen; eta seme-alabei etxe bana eman zieten. Auzo hartan bizi ziren denak).

ETXÍK ARTÚ

Etxetik irteteko kemenik izan ez. Gaixoaldi luze baten ondoren, kalera ateratzeko garaia iritsi eta irteteko ausardiarik ez; lotsa-edo, jendaurrera azaltzeko amore falta. *Etxik artute eontzan ixte urte betin kalea urtenbaik* (Kalera irteteko ausardia faltaz, ia urte betean egon zen etxean sartuta).

ETXÍN

Portuan (“en el puerto sin salir a la mar”). Arrantzako txalupak portuan, itsasora irten gabe daudenean, etxean daudela esan izan da: *baforak etxindaz* (txalupak portuan daude). *Eueldi txar-txarra emon dabe ta bafor guztik etxindaz. Eueldi txarraz neun sarri eotezin baforak etxin itxosa urtenbaik* (Eguraldi oso txarra iragarri dutenez, arrantzako txalupa guztiak portuan daude. Eguraldi txarra medio txalupak neguan sarri egoten ziren portuan itsasora irten gabe).

ETZIDAMU

Etzidamu, etziko egunaren biharamunean (“al día siguiente a pasado mañana”). *Etzi ezpara, etzidamu amatxukou* (Etzi ez bada, etzidamu bukatuko dugu). *Etzidamu etorrikorala esan dau eta orduntxe ikusikoule alkar* (Etzidamu etorriko dela esan du eta orduan ikusiko dugula elkar).

Berba honen sinonimoa ere badugu, bere antzekoa: *etzikamon. Etzi ero etzikamon allakoa* (Etzi edo etzidamu helduko gara). *Ondioik baakau astixe, bañe, etzikamon oneik biar guztiok amattute eukibiouz* (Oraindik badugu astirik, baina, etzidamu lan hauek guztiak bukatuta izan behar ditugu).

EUÁN BÉSTIN

Zegoen bezala, lehen zegoen moduan (“tal como estaba”). *Ixebe eztau eiñ. Euan bestin laata junde* (Ez du ezertxo ere egin. Zegoen bezala utzita joan da).

EUELDI MÓRU

Eguraldi klase, eguraldi mota. Nolako eguraldia egingo duen galdetzeko era, baina, beti ere txarrerako usteaz. *Ze eueldi moru enbizku ba? Onik ez kontuxu!* (Ze eguraldi klase egin behar ote digu? Txarra seguru!).

EUELDIXE

1.- Eguraldia (“tiempo atmosférico”). *Eualdixe* ere entzun daiteke. *Gaur eueldi aproposa mendire buelta bat etteko* (Gaurkoa eguraldi aproposa da mendi-buelta egiteko). *Neun eueldi txarraz etxin eoten da ederto epeletan* (Neguan eguraldi txarraz etxean egoten da ederki epeletan).

Eueldixe mila modutakoa izan liteke: ona, ederra, txarra, eskasa, eskas-eskasa, aparta, bikaina, zoragarria, itsusia, polita, ziztrina, narrasa... Nolakoa dagoen edo egin duen esateko balio dute adjektibo guzti horiek. Ordea, nolakoa egingo duen esatea da zaila. Bueno, esatea erraza da (nahiz eta ez igarri), igartzea zailagoa.

Ondarroan ba omen dago bat, beti igartzen duena nolako eguraldia egingo duen. Galdetu gabe ez omendu esaten, baina galdetutakoan zalantzarik gabe erantzuten omen du.

-Ze laun? Bixar ze eualdi engorau ba? (Zer lagun? Bihar ze eguraldi egingo ote digu ba?)

-Onek beonek ekarrikorau zeoze. (Honek, seguru zerbait ekarriko duela)

-Ontxe be dra! (Orain ere igarri).

2.- Itsasoko eguraldia. *Gaur denpora ederrara, bañe, itxosun eueldi txarrak emottuez; olatu eongo eide andixe* (Gaur giro bikaina dago, baina, itsasoan eguraldi txarra egingo omen du; olatu handiak izango omen dira).

EUELDIXE EDERRA

A zelakoa datorkigun! (“menuda la que nos espera”, “menudo lio”). Ironiaz esanda. Egoera latza, ekaitza (metaforikoki) sortuko duen zerbait adierazteko esaten da; norbaitengandik erreakzio bortitza, izugarria, espero denean. Zarautzen mutikoei, okerkeria egin eta zerbait gogorra espero dutenean “*a ze liua txabal / txabala!*” entzungo diezu. Horixe da esanahia. *Fraixkorenako karru botazue ureta? Eueldixe ederra!* (*Fraixkorenako* gurdia bota duzue uretara? Ederra daukazue!!). Bietara entzun daiteke: *eueldixe ederra* nahiz *eualdixe ederra*.

Egoera desberdinetarako balio duen lokuzioa da. *Osaba Andres bero-bero eiñdde euanin batenbat euraneko sare gañin atrapatemaban...* *Eueldixe ederra!* (Osaba Andres lehendik berotuta bazegoen, eta beraien sare gainen norbait harrapatzen bazuen... Kristorenak eta bi emango zizkion).

Lehen ez dakit, baina, geroago behintzat, lokuzio hau luzatuta eta errimatuta entzun izan dut: *Eueldixe ederra, Asterrikan bera!*

EUÉN SÁNTO EUNE

Ostegun Santu eguna (“día de Jueves Santo”). *Euen Santo eunin-be makina bat ordu pasaten genduzen elixan sartute* (Ostegun Santu egunean ere makina bat ordu igarotzen genituen elizan sartuta). *Euen Santo eune baño Baixako Santo eune ixatezan tristia* (Ostegun Santu eguna baino Ostiral Santu eguna izaten zen tristeagoa).

Aste Santuko egunak, denak izaten ziren serioak, tristeak eta ilunak. Hala ere osteguna Ostiral Santua baino apur bat normalagoa. Egun horretan ere elizkizuna, prozesioa nagusi: kantuak, otoitzak, irakurketak, hanka garbitzeak eta abar.

EUERDIXE

1.- Eguerdia (“mediodía”). *Euerdixe allateko desiaten eoten giñan bazkaltzeko* (Eguerdia noiz helduko irrikatzen egoten ginen bazkaltzeko).

2.- *Euerdi aldea*. Eguerdia aldera (“hacia el mediodía”). Goiza ia gaindituta, baina artean eguerdia heldu gabe. *Euerdi aldin*, gauza bera. *Gox guztin barran ibilliga, ta euerdi aldea etxerutz etorriga* (Goiz osoan portuan ibili gara, eta eguerdi aldera etxerantz etorri gara). *Euerdi aldea amatturou biarra* (Eguerdia aldera bukatu dugu lana).

3.- *Euerdi ártin*. Eguerdia bitartean, goizetik eguerdirako tartean (“entre la mañana y el mediodía”). *Goxetik asitte euerdi arte guztin biarrin, ezga geatu-be eiñ* (Goizetik hasi eta eguerdi arte guztian eten gabe aritu gara lanean).

4.- *Euerdi áurri*. Eguerdia aurrea (“pasada la media mañana”, “antes del mediodía”). *Ontzungoko a umi ureta jausizana, euerdi aurri ixantzan* (Umea uretara erori zenekoa eguerdi aurrea izan zen). *Euerdi aurri launakana juna* (Eguerdia aurrean lagunengana joan naiz).

Antzina jendea oso goiz jaikitzen zen. Suak piztu eta lapikoa (arteana presioko lapikorik ez zegoen) jartzeko, beharko jaiki! Eguerdiko hamabietan bazkaldu. Beraz, goizerdia pasatzen zenean (hamarretatik aurrera gutxi gorabehera) eguerdi-aurrea zen. *Euerdi aurri txikito batzuk arturouz* (Eguerdia aurrean basoerdi batzuk hartu ditugu). Orain egiten den bizimoduaz zail izango litzaiguke zehaztea eguerdi aurrea zein une den.

5.- *Euerdi-euerdixe*. Eguerdia-eguerdia, eguzkia goiko erpinean dagoen unea, eguerdiko hamabiak. Hori zen hain zuzen bazkaltzeko garaia. *Euerdi-euerdixan atatezan lapiku maire* (Eguerdia-eguerdian, hamabiak puntuan, ateratzen zen lapikoa mahaira). *Euerdi-euerdixan euzki galdatan ibilli birrixan gendun ikatz karriuan* (Eguerdia-eguerdian, eguzki galdatan aritu behar izan genuen ikatza garraiatzen).

Une hartan mahaian ez zegoenak jai zeukan. Mahaiaren erdian lapikoa erretzen eta mahaira biltzen zen bakoitzak, eskuan koilarea. Nork jaten zuen gehien? Ahoa erre arren jaten segitzeko gaitasuna zuenak. Ia egunero *inddar gorrixak* (babarrun gorriak) izaten ziren.

Orain, “eguerdi on” esateko ohitura sartu da. Garai batean horrelakorik ez zen entzuten inoren ahotan. Bazkal aurretik “egun on”, bazkal ostean “arratsaldeon” eta ilundutakoan “gabon”; eguerdi-eguerdian, bazkalorduan, berriz, “on egin”. Gauza horrela zen, ez zegoen zalantzarik.

Gaur egun etxe batean lau bizi badira, bazkaltzera etxera joaten direnak ordu desberdinean joaten dira. Ordu bi eta erdietan bazkaldu behar duenari, ordu bietan zer esan behar zaio, oraindik *egun on* bazkaltzeke dagoelako?

6.- *Euerdi ósti*. Bazkal ostea, bazkal ondoren (“la hora de la siesta”, “la hora después de comer”). *Euerdi osti politte ixatezan balkoittik beire eoteko-be; gu sarri eoten giñan kalea eta errixure beire* (Eguerdia ostea polita izaten zen balkoitik begira egoteko ere; gu sarri egoten ginen kalera eta errekarara begira). *Gabaz itxosa jun biben arrantzalik euerdi ostin, al benin, siesti etteben* (Gauetan itsasora joan behar zuten arrantzaleek, bazkal ondoren, ahal zutenean, siesta egiten zuten).

Ordu horretan bagenekien arrantzaleak siestan egoten zirela eta zaratarik atera gabe, isil-isilik ibili behar genuela. Ordea, gauza bata da jakitea, eta bestea horrela ibiltzea.

EUKI

Eduki (“tener”, “poseer”). *Guk sasoi baten zer geunkan? Osasune eta sasoi ederra, eta arduraik bapez. Bañe, beti eukitten genduzen geure gauzak: peloti, kanikak, kromuk, eta batzutan putze. Diru, asko ez bañe, domeketan beti zeoze; asteunin batzutan* (Guk garai batean zer geneukan? Osasuna eta sasoi ederra, eta axolarik bat ere ez. Baina, beti edukitzen genituen geure gauzak: pilota, kanikak, kromoak, eta batzuetan gomazko baloia. Dirua, asko ez baina, igandeetan beti zerbait; astegunetan, batzuetan).

Zer gertatu da aditz honen erabilerarekin? Orainaldiko indikatibo *nor-nork* formetan, objektua singularreko 3. pertsona denean eta *nork* 3. pertsona singularrekoa edo pluralekoa (*hark-hura* edo *haiek hura*) eduki aditzaren forma (*beratauke / eztauke / euratauke*) erabili ordez, *ekarri* aditzaren formak baliatzen ditugu: *Orrek ez**takar** dirarik* (Horrek ez dauka dirurik). *Ontxe amentxe maxan gañin euan liburu zeñ**etakar**?* (Ontxe, hementxe mahai gainean zegoen liburua nork dauka?) *Atzoko atunattik preuntatzet, eta eur**atakarrela** esazte* (Atzoko hegaluzeagatik galdetu diet, eta eurek daukatela esan didate): *eztauke* ordez *eztakar / zeñetauke* ordez *zeñetakar / eurataukela* ordez *euratakarrela*.

Joera hau noizkoa ote! XX. mende hasieran jaiotako gizon eta emakume batzuek zuzen erabiltzen dituzte aditz forma hauek, eta beste zenbaitek txarto. Nik adin horretako zenbait emakumeri eta gizoni jasotako testigantzak dira horren lekuko.

Oraindik ere gure artean erabiltzen ditugun lokuzio batzuetan, eta esaeretan, *euki* aditzaren erabilera zuzena agertzen zaigu: “*eztauke atrapaurik*”, “*eztauke arrixkoik*”, “*eztauke txarra*”, “*daukanak tengalo*”. Beraz, akats honek ez dirudi aspaldikoa denik. Zuzen daiteke? Garaiz gaudela uste dut. Ikus, *ekarri*.

EULÍ MÁNDU

Eulitzarra, euli handia (“moscardón”). Hegan egiterakoan burrunbada latza ateratzen duen horietakoa. Toribio Etxebarriak ere badakar berba hau: *euli-mandua*. Hiltzeko nahiko errazak izaten ziren, eta zapalduz gero zarata ere ateratzen zuten. *Euli manduabill eskatzin* (Eulitzarra dabil sukaldean). Egia esan, guk, esan gabe azkar hiltzen genituen: *Eskutrapuaz jota beangañea bota, zapaldu te suta* (Sukaldeko zapiaz jo eta lurrera bota; zapaldu eta sutara). Horregatik sukaldeko zapi hura ez zen garbitzera botatzen, oraindik ikuzgailurik ez baitzen inon.

EUMILLE ZÁTI

1.- Ehun mila pusketa (“mil pedazos”). Zerbait puskatzeari zati txikiak egitea. *Basu suan ondun euan da iñok ikutoik eiñbaik, eumille zati* (Edalontzia suaren ondoan zegoen, eta inork ukiturik egin gabe txiki-txiki egin da).

Antzinako edalontziak, platerak, katiluak eta abar puskatzen zirenean, ez ziren zati-zati (xehatzen) egiten; pusketa handiak eta gutxi geratzen ziren. *Duralex* markako edalontziak eta platerak nekez apurtzen ziren; ordea, apurtzen zirenean *eumille zati*. Hemen dendetan azaldu orduko arrantzaleek Frantziako portuetatik ekarriak zituzten.

Beste zerbait ere txikitzen zenean, puskatzeari indarra emateko esaten zen: *Joban kristala ta eumille zati* (Jo zuen kristala eta ehun mila pusketa egin zen).

2.- *Eumille bídar*. Mila aldiz, sarri (“mil veces”, “a menudo”). *Eumille bidar kontatzut eta osta-be ori preuntateoztazu?* (Mila aldiz kontatu dizut eta berrirori hori galdetzen al didazu?). *Arek jakingo eztau-ba nun bixi gazen. Eumille bidar etorrirre a ona etxea* (Nola ez du ba jakingo non bizi garen. Mila aldiz etorri da hura etxe honetara).

EUNARGI

1.- Egun argi (“a la luz del día”). Adberbio gisara. *Mutrikuko jaxetatik etorri giñanin, eunargi zan* (Mutrikuko jaietatik etorri ginenean, egun argi zen).

2.- *Eunargiz*. Egun argiz (“a plena luz del día”). Kasu instrumentalean (zertaz, zerez) maiz erabiltzen dugu. *Illundu baño len eunargiz amattu nai gendun biarra* (Ilundu orduko, egun argiz bukatu nahi genuen lana).

EUNATIZ

Badira egun batzuk (“hace días”). Zerbait oraindik oraintsu gertatu dela dioenari kontra eginez erabiliko da. *Euatiz ori gerta zala* (Hori gertatu zela badira egun batzuk).

EUNAZ BATEA

Eguzkiaren irteeraz batera, eguna urratzeko unean, eguna zabaltzeaz batera (“al amanecer”). Itsasotik une horretan makina bat arrantzale helduko zen etxera, baina bai parrandatik ere. *Kriston parrandi bota ta eunaz batea sartu nittan etxin* (Parranda latza bota eta eguna zabaltzean sartu nintzen etxera).

Garai batean, gau pasa modan jarri aurretik, horixe zen hain zuzen, parrandatik bueltan etxeratzeko ordurik beranduena. Orain bada beranduago erretiratzen denik.

EUNE

1.- Eguna (“día”). Hona helduen ahotan entzuten genituen egunaren atalak: *goxaldi, albi, egun ostantza, goxe, goxerdixe, euerdi aurri, euerdixe (eguerdi-euerdixe) euerdi osti, arratsaldi (atsaldi), arratsalde erdixe, arratsalde berandu, gau ostantza (illunabarra), illuntzi, gaba, gaberdixe*. Urtaro batzuetan (udaberrian, udan) eguna luzea izaten da, eta beste batzuetan (neguan) laburra, baina, beti hogeita lau ordu.

2.- Urtebetetzea, urtemuga (“cumpleaños”). Gure artean beti *eune (egune): neure eune, aman eune, Begon eune...* Orain umeak, beraien eguna noiz iritsiko zain-zain egoten dira, “kapritxo” guztiak lortzen baitituzte. Gu, aldiz, beldurrez egoten ginen. Urte osoan mehatxupear: *Zeure eunin ganbaran, antxoba-otzaran enbiko zu lo* (Zure egunean ganbaran, antxoa-otarrean egin beharko duzu lo). Mehatxua sinetsi, eta nahiago izaten genuen gure eguna ez heltzea inoiz. Batzuetan joaten ginen, eta bagenekien ganbarako berri; han zeuden otarreak nola zeuden. Pentsatuta bakarrik han egin behar genuela lo... Oparien esperantzarik ez genuen izaten; hantxe ganbaran, *antxoa otzaran lo* egitetik libratzen baginen pozik.

Norbaiten eguna zenean, amak txokolatea egiten zuen, hori bai: *ogi errik eta txokolati* (ogi xigortuak eta egindako txokolatea). Orain ere, haurrek, beraien eguneko askariari *txokolatada* deitzen diote, baina, txokolaterik ez dute ikusten.

Aulestin, urteurrena, urtebetetze eguna, *urtegun* (urte-egune) berbaz ematen dute aditzera.

Egun batean, etxeko-andre baten eguna, urtebetetzea heldu zen, eta pentsatu zuen bere eguna ospatzeko etxean ez zuela golperik jo behar. Gizonarengana jo eta honela esan zion: *Gaur neure eunera ta, etxin ix-be enu ettea* (Gaur nire eguna da eta etxeko lanik ez dut egin behar). Gizonak honela erantzun omen zion: *Ondo engozu. Ez eiñ ixebe. Bixar artukozu astixe danak etteko* (A ze ondo egingo duzun. Ez egin ezertxo ere. Bihar hartuko duzu astia denak egiteko).

3.- Festa handiak izendatzeko, santuaren edo dagokionaren izen propioa aipatu ondoren *eune* esaten dugu: *Andramai eune, Arrate eune, San Roke eune, Maiñel eune, Baixako Santo eune eta abar. Maiñel eunin goxa-goxa ez giñan jun etxea* (Arrantzale egunean oso berandu erretiratu ginen etxera). *Errege eune allateko desiaten eoten giñan* (Errege eguna heltzeko deseatzten egoten ginen).

4.- *Eune jun de eune etorri*. Eguna joan eta eguna etorri (“según pasan los días”). Jasanezineko egoeraren aurrean etsipena agertzen du. *Eune jun de eune etorri, bardingaz gu. Txarto* (Eguna joan eta eguna etorri, berdin-berdin gaude. Gaizki).

EUNE EIÑ

1.- Eguna urratu, eguna zabaldu, eguzkiak irten (“amanecer”). *Eune eiñaz batea urten gendun itxosa* (Eguna zabaltzearekin batera irten ginen itsasora).

2.- *Eune eiñ orduko*. Goizean eguna zabaldu baino lehen (“temprano antes del amanecer”). Oso goiz, oraindik ilun. *Goxin eune eiñ orduko etorrizin guardazobillak ati apurtu biarrenin* (Goizean eguna zabaldu aurretik etorri ziren guardia zibilak ate joka, atea puskatu beharrean). *Eune eiñ orduko urten dot etxetik* (Eguna zabaldu orduko irten naiz etxetik).

EUNEKU

1.- Egunekoa (“fresco”), *Arrantzalik itxosun euneko ogixe lelangoko eunin bakarrik jateben; andik aurrea, ogi siku. Bañe euneko arrañe eunero* (Arrantzaleek itsasoan eguneko ogia lehenbiziko egunean baizik ez zuten jaten; ondoren, ogi lehorra. Ordea eguneko arraina, egunero).

Hegaluzea izan ezik, baxurako txalupen osterantzeko arraina, egunekoa jaten genuen: txitxarroa, berdela, bisigua, papardoa, sardina, antxoa... Eta batelekoa (*kabrak, txistuk, kaxauk, luma txitxarruk, palankak, berdelak*) berriz, zer esanik ez: harrapatu, ekarri eta jan.

2.- Hogei durokoa, ehun pezetakoa (“billete o moneda de veinte duros”). Gure garaian hogeiauroko txanponik ez zegoen. Horrelako billeteak ez genituen sarri ikusten, eta eskuetan eduki ia inoiz ere ez. Orduan, hogeiauroko diru handia zen. *Ogeiku (ogei oberlekoku)* ere esaten zitzaion. *Goiko Gregorik euneku galdu eidau* (Goiko Gregorik hogeiauroko galdu omen du).

Horrelako billete batekin gauza asko egin zitezkeen. Lehenbizi lagunei erakutsi, *euneku* ez baitzen egunero ikusten.

EUNERO

Egunero (“todos los días”, “cada día”). Egunero zer egiten genuen? Elizara eta eskolara (eskolara igandeetan izan ezik) joan; *Kanttope* auzora ere bai. Gu Nasa Kanean bizi ginen, baina gure auzotzat *Kanttope* genuen. Hara azaldu gabeko egunik ez zen izaten. *Uran igaire eunero juten giñan; plaire ero Kofrai atzea* (Udan igeri egitera egunero joaten ginen; hondartzara nahiz “Kofradia berriaren” atzeko aldera).

EUNETIK EUNEA

Egunetik egunera, geroz eta... (“cada día más”, “conforme pasa el tiempo”). Egunak igaro ahala, zerbaitek txarrera edo onera egin duela adierazteko balio digu lokuzio honek. *Au loriau eunetik eunea makaltzen du* (Lore hau egunetik egunera makaltzen ari da). *Eunetik eunea txartuana* (Geroz eta gaizkiago nago).

EÚN-EUNIN

Egunero (“todos los días”, “cada día”). Honen beste aldagai bat, sinonimoa: *eunin-eunin*. *Eunin-eunin esateotzat medikuana juteko, bañe alperrik* (Egunero esaten diot medikuarengana joateko, baina, alferrik). *Eun-eunin abarketak trixkata ekarteottuz* (Egunero ekartzen ditu abarketak zeharo puskatuta).

EUNEZ

Egunez (“de día”). *Biaji luzi ixantzan, bañe eunez eiñ gendun osteri* (Bidaia luzea izan zen, baina, egunez, hots, ilundu aurretik, egin genuen joan-etorria). *Eunez enbirdiz zereñak, eta gabaz lo* (Egunez egin behar dira etxeko lanak, eta gauez lo).

Gauak ekartzen duen iluntasunaz dago kontrajarria. Gauari halakoxe errespetua eta beldurra genion. Ilundu orduko etxera joan beharra zegoen. Gaua mamuen sasoia zen. Egunez ibiltzen ginen gu kanean, eta bai egunari etekin galanta atera ere.

EUNE ZABALDU

Eguna urratu, eguna argitu, eguzkia irten, egun argi egin (“amanecer”). *Ixe gau guztin ibilli giñan galdute, bañe, eune zabaldu orduko alla giñan etxea* (Ia gau osoan ibili ginen galduta, baina, eguna urratu orduko iritsi ginen etxera).

EUNOSTANTZA

Egunsentia (“el amanecer”). *Eunostantza zoragarrixo ixanda gaurku* (Egunsenti bikaina izanda gaurkoa). *Gau guztin eizkun eueldi epel-epela, eta egunostantzin norteko axi ataban, da orduntxe oztu* (Gau osoan egin zigun eguraldi epel-epela, eta egunsentian iparra atera zuen, eta orduan hoztu).

Berba hau gure gurasoen aurrekoek erabiltzen zuten. Gure gurasoek, ezagutu bai baina erabili ez; horregatik guk ez genuen ezagutu.

EUP

Eup! Norbaiti deitzeko, edo norbaiten arreta pizteko botatzen den oihua. Leku arrotz batera sartu eta inor agertzen ez denean, hangoek zure presentziaz jabetu daitezten egiten den oihua. Urruti ikusten dugun norbaiti deitzeko ere bai. *Eup! Inor bara amen?* (Eup! Ba al da inor hemen?).

EUPARI

1.- Eupada, deitzeko oihua. *Eup* oihua izen bihurtzen dugunean, *eupari* dugu. *Eupara bat bota neutzan bañe ezeban entzun* (Eupada bat bota nion baina, ez zuen entzun). *Naizunin eiñ eupara bat alkarreaz eoteko* (Nahi duzunean deitu elkarrekin egon gaitezen).

2.- *Euparaka*. *Eup* oihua eten gabe boteaz. *Euparaka eonittan ia entzuteben, bañe, ezeben jamonik etten da buelta emoneban* (Eupadaka aritu nintzen ea entzuten zuten, baina, kasurik egiten ez zutenez itzuli egin nintzen).

EURÍ-ARRAÑE

Augustin Zubikaraik dio arrantzale zaharrek horrela deitzen ziotela zorroztaileari, herrian agertzen zen bakoitzean euria egiten zuelako. Ikus, *añiladori*. Guk ez genuen berba hau erabiltzen, eta ez nahiz gogoratzen inori sekula entzun diodanik.

EURÍ LÁNBRU

Euri-langarra, zirimiria (“llovizna”). Lehen sarriago egiten zuena. *Asko bustitten daben euri lanbru asirau* (Asko bustitzen duen euri-langarra hasi du).

EURÍ-LÁNTXE

Ziri-miri moduko euri fin zarratua. Berba hau, *euri lanbru* baino maizago entzuten da gure artean. *Euri-lantxe eiñddau bixkat* (Ziri-miri apur bat egin du).

EURÍ TÁNTAK

Euriaren hasierako tantak (“las primeras gotas de agua que anuncian lluvia”). Lehenik tanta batzuk hasten dira; gero ere tantak izaten dira baina sarriago. Euri tantekin batera, etxekoandreak balkoian zintzilikaturik ziren arropen oroitzapena izaten zuten derrepentean: “*Euritantati, te balkoiko trastik sartuxuz*” (Euria hasi du, eta balkoian zintzilikatuta dauden arropak barrura sar itzazu).

EURIXE

1.- Euria (“lluvia”). Askotan egiten duen lekuan sarri aipatu behar. Hasten zuenean sarri kantatzen genuen: *Eurixe katuan beixe*. Honen bigarren zatia ere, inoiz entzuten genien zaharragoei, (*Eurixe katuan beixe; euzkixe martiko eueldixe*). Modu askotara egiten zuen (eta du): “*zaparrari, euri lantxe, ziri-miri, euri ziriñe, euri lanbru, zaparrara goora, truxuk...*”.

Euria zenean uste genuen aingeruak txiza egiten ari zirela: *Aingeruk txixaeñan*.

Euriaren lehen seinaleekin batera, amari jakinarazten genioni euria hasi zuela, gure ama ez baitzen kalera begira egoten. Sukalde zuloatik ez zuen kanpoko berririk izaten: *Ama, eurixe*. Guk euriaren berri eman, eta amak balkoian zintzilik zeuden arropak jaso.

Gure aurrekoek, *eurixéra* (euria ari du) esaten zuten. Orain maizago entzungo duzu, *eurixerá* (euria dago). Azentua azken aurreko silaban kokatuz (*eurixéra*, hots, da: “izan” aditza), eta azentua azken silaban kokatuz (*eurixerá*, hots, dago: “egon” aditza); hortxe datza desberdintasuna. *Ontxe-ontxe eurixe zan* (Duela gutxi euria ari zuen).

2.- *Eurixe botáala eiñ*. Euri jasa gogorra egin (“llover a cántaros”). *Atzo eun guztin eurixe eiban botaala, ta gaur uxolaator errixun bera* (Atzo egun osoan euri jasa gogorrak egin zituen, eta gaur uholde bortitza dator errekan behera). *On dala berroi urte, geu ezkondu giñan eunin, gaurko moure eurixe eiban botaala* (Duela berrogei urte, gu ezkondu ginen egunean, gaur bezala bota zuen euri jasa gogorra).

EURIZIRIÑE

Eurizirina, langarra (“llovizna”). *Atzo zaparrara ederra botaban; gaur ostea, euriziriñe. Nik aukeran naxa atzoko zaparrari* (Atzo zaparrada mardula bota zuen; gaur, berriz, langarra. Nik, aukeran nahiago atzoko zaparrada).

EUSKADI

Euskaldunon aberria (“patria de las/los vascas/os”). *Gu txikixak giñanin Euskadi berbi ezintzan eronun esan. Auazillak entzudemotzun kartzela* (Gu txikiak ginenean Euskadi berba ezin zen edonon esan. Aguazilak entzuten bazizun, kartzelara). *Segun eta aurrin zeñ euan, Euskadi esan ordez Euskal Errixe esaten gendun, eta listo* (Aurrean geneukan pertsonaren arabera, Euskadi esan ordez Euskal Herria esaten genuen eta kito). Bagenekien Euskadi berbak konnotazio politikoa zuela.

Euskadi berba etxean baizik ez genuen entzuten. Eskolan saiatzen ziren guri buruan sartzen “gure aberria Espainia zela, eta gu espainolak ginela”. Eskolara sartzeko orduetan patioan ilaran jarri eta “Cara al sol” abestitik hasi eta osterantzeko espainol abesti patriotiko guztiak guri irakasten eta kantarazten saiatzen ziren. Derrigorrez ikasi behar zenean ikasten genuen, baina, kantatu, maisua aldamenean, pare-parean, jartzen zitzaigunean bakarrik.

Etxean, berriz kontrako dotrina, eta abertzale kantak. Etxekoak indar handiagoa zuen, beraz, bagenekien eskolakoak gezur hutsa zela. Hala ere itxurak gorde behar ziren, eta argi ibili gai horiei buruz berba egiterakoan.

EUSKERAZKO IXENAK

Pertsonen izenak euskaraz (“nombres propios en euskera”). *Sasoi baten euskerazko ixenik ezebe ipintten, elixan-bez da juzgaun-bez* (Garai batean euskarazko izenik ez zuten ipintzen, ez elizan eta ez epaitegian).

Ondarroako parrokiako paperetan 1910eko abuztura arte ez da agertzen euskarazko izenik. Lehenbizikoa gure amari ipini zioten: Miren (Basterretxea Irusta). Aita besoetakoak parrokoarengana joan zen esanez umeari euskarazko izena ipini nahi ziola. Parrokoak, (Don Ramón Zenarruzabeitia) hori ez zela posible, eta asmo hura burutik kentzeko. Aitapontekoak orduan mehatxua: berak bazekiela hori posible zela eta umea beste parrokia batera, Berriatuara, eramango zuela. Mesedez horrelakorik ez egiteko; begiratuko zutela liburuetan ea horretaz zer ipintzen zuen. Nonbait agertzen omen zen “Aita besoetakoak (Bitoriano Zelaia, azpeitiarra) eta ama besoetakoak (Kasimira, Patxi Arrasate *botikaxun ama*) nahi zuten izena ipini beharko zitzaiola umeari”. Horrela, parrokoak amore eman eta “MIREN” izena ezarri zioten. Ondorio interesgarria izan zuen gertaera horrek: aurrerantzean nahi zuten guztientzat ateak zabalik geratu ziren. Gure ama, 1910eko abuztuaren 21ean jaio zen; beraz, hori, egun batzuk geroago gertatuko zen.

Gure anaia gazteena Mikel jaio zenean, 1956an, beraz, Francoren garaia, Don Pedro Arakama zen parrokoa; izatez Zegamako. Ondarroan urte mordoa egin arren ondarrutarrez ez zuen inoiz hitz erdi bat ere egin. Aita besoetakoak eta ama besoetakoak (Miguel Angel Lazpita eibartarra eta Begoña gure arreba) joan ziren umea hartuta bataiatzera. Ordea, kasualitatez, gure aita ere itsasoan barik etxean zegoen, eta bera ere joan egin zen. Aitak parrokoari, ea ez zen posible euskarazko izena ipintzea. Parrokoak, ezetz debekatuta zegoela. Orduan, gure aitak honela galdetu zion Don Pedrori:

-Zeñek eztotzu lagaten euskerazko ixena ipintten, obispuk a la Francok? (Euskarazko izena ipintzen nork ez dizu uzten, gotzainak ala Francok?)

-Ezin da ipiñi!

-Zueik ondioik mezi-be euskeraz emongozue (Zuek egunen batean meza ere euskaraz emango duzue)

-Ori zuk ez dezu ezautuko, eta nik ere ez (barre txiki maltzur eta zinikoa eginez).

Vatikano II Kontzilioaren aginduz, laster hasi ziren mezak euskaraz ematen. Mikeli gaztelania batuan ipini zioten izena, beste guztioi bezala: Miguel Antonio. Berehala, 1957an agertzen dira

berriro euskarazko izenak, baina, bigarren mailan; gaztelaniazkoaren atzetik eta parentesi artean.

“Ni katekisti nittan, da ezautzen nittun ni ondo bikaxuk, Don Pedro Arakamak. Da ezkontzi pentsa gendunin ba junittan amaz bikaxuana ezkontzako paperan bille. Deixak botateko-ta berana junbizan. Olantxenik beatu, te esaztan ze: “¿Tú querrás que te ponga Edurne en las proclamas, no?”. “Sí. Ese es mi nombre”, esan neutzan. Berak erderaz, neu-pe erderaz. “Pues no te voy a poner Edurne. Te voy a poner Maria Nieves”. “Muy bien. Como es usted el que manda aquí, Maria Nieves”, neuk. Amak albutik: “Bueno, ez asi olako inñuzentekexatan”. Ama-pe baakixu... a bikaxo jaune zan-da. “Ezti inñuzentekexak”, erantzunetzan amai-be. Ondarrun ordun kulpittutik esatezin elixan deixak; Ondarrun Maria Nieves. Bañe, Berrittun, kartzelan eondakuk euazen anaxe bi abarik: Don Juan zan bat, eta bestí Don Pedro usteot. Berrittun, Ibaibarriaga ta Solozabal`tar Miren Edurne ipinizten”. (Ibaibarriaga Solozabal Edurne).

(Ni katekista nintzen, eta ezagutzen ninduen ongi parrokoak, Don Pedro Arakamak. Eta ezkontzea erabaki genuenean joan nintzen amarekin parrokoarengana ezkontzako paperen bila. Deiak botatzeko beregana joan behar zen. Horrela goitik behera begiratu eta esan zidan: “¿Tu querrás que te ponga Edurne en las proclamas, no?”. “Sí. Ese es mi nombre”, esan nion. Berak gaztelaniaz, nik ere gaztelaniaz. “Pues no te voy a poner Edurne. Te voy a poner Maria Nieves”. “Muy bien. Como es usted el que manda aquí, Maria Nieves”, nik. Amak aldamenetik: “Bueno, ez hasi horrelako inuzentekerietan”. Amak ere, badakizu... hura parroko jauna zenez... “Ez dira inuzentekeriak”, erantzun nion amari ere. Ondarroan garai hartan pulpitutik esaten ziren diiak; Ondarroan Maria Nieves. Ordea, Berriatuan, kartzelan egondako anaia bi zeuden apaizak: Don Joan zen bata, eta besta Don Pedro, uste dut. Berriatuan, Ibaibarriaga eta Solozabal`tar Miren Edurne). Ikus, *abari, bikaxu*.

EUSKOTARRA

Euskal Herriko biztanle abertzalea (“ciudadana/o nacionalista del País Vasco”). Eguneroko hizkera arruntean hitz hau ez genuen entzuten, honen ordezt *abertzali* berba erabiltzen baitzen. *Euskotarra* hitza abestietan baizik ez zitzaigun agertzen, konnotazio politiko handiko abestietan, beraz, jendaurrean abestu ezin zirenetan. Hala ere “abesti politiko” horiek aitzak eta amak etxean irakatsi, eta berehala ikasi genituen. Egun seinalatueta, Gabon Egunean, Aberri egunean, eta horrelakoetan, ez genuen aukerarik galtzen horrelako abestiak kantatzeko. Aita ozenki hasten zen kantatzen, eta ama beldurtu egiten zen. Izan ere garai hartan kutsu politikoa zuten abestiak kantatzea zigortu egiten zen, eta gogor gainera. Aski izaten zen “norbaitek” salaketa egitea, arazo latzak izateko, eta agian kartzelan bukatzeko.

Etxean baizik ez genituen entzuten eta kantatzen: “*Euskotarrak gera, biotz-biotzetik, guk maite dogula gure ama Euskadi, ikusi nai dogu askatuta, Gora Euskai, Gora Euskadi bizi bedi beti*”. Aitzak ikurrin bat eskuan hartu eta astintzen zuen bitartean kantatzen genuen. *Batzutan ama dardaraka; bañe attai ardurai-pezt* (Batzuetan ama beldurrezt akabatzen; baina, aitari bost axola). Edo beste bat honela hasten zena: “*Eusko, euskotarrak gera, guk maite dogu aberria Euskal Erria...*”. Horra non agertzen zitzaigun “*euskotarra*” berba.

ÉUZKI GALDATAN

Eguzki galdatan (“bajo un sol abrasador”, “bajo un sol de justicia”). *Euzki galdatan ondar karriuan ibilli giñan* (Eguzki galdatan hondarra garraiatzen jardun genuen). *Ordu betin jun giñan mendixan gora euzki galdatan* (Ordu betetz joan ginen mendian gora eguzki galdatan).

EUZKIXE

1.- Eguzkia (“sol”). *Batzuk, eurak euzkixe ikusten ezpaben errez-errez esateben: gaur euzkixak eztau urten. Areik pentsateotzuen, euzkixe euran zaiñ euala urteteko* (Batzuek, beraiek eguzkia

ikusten ez zutelako, oso erraz esaten zuten: gaur eguzkia ez da irten. Uste zuten eguzkia euren zain zegoela irteteko).

Uri allatezanin euzkixan gosi eukitten gendun, eta eueldi ederra ettebanin plaire. Zuri-zuri geuzela, gox guzti plaxan pasa lepu ix-be emonbaik, eta lepu erreta geatzeazkun. Eun bixin oian, auspez eon birrixaten gendun; izari-pe miñe emoteozkun. Alkondarai-pe eziñ ixaten gendun jantzi.

(Uda heltzean, eguzki gosea izaten genuen, eta eguraldi ona egiten zuenean hondartzara. Zuri-zuri geundela, goiz osoa hondartzan igaro bizkarrean babesgarririk eman gabe, eta bizkarra erreta geratzen zitzaigun. Bi egunetan ohean ahuspez egon behar izaten genuen; izarak ere min egiten zigun. Alkondorarik ere ezin izaten genuen jantzi).

Uri amaitzezanin baltzittute eoten giñan naidanbeste euzki artute; bañe, asieran, itxoskabri baño gorrixa (Uda bukatzean belztuta egoten ginen eguzkia erruz hartuta; baina, hasieran itsas kabra baino gorriago). *Trastik sikatzeko euzkixe bizan. Ordun ezeuan sekadoraik eta puñetaik* (Arropak lehortzeko eguzkia behar zen. Garai hartan ez zegoen lehorgailurik edo antzekorik ezer).

2.- *Euzkixan azpixan.* Eguzkiaren azpian, inon (“en ninguna parte”). Norbaiten ezaugarri makurren bat azpimarratu nahi zenean, lokuzio honekin osatzen zen esaldia: *Ori baño gixon alperrarik eztot ikusi euzkixan azpixan* (Hori baino gizon alferragorik ez dut inon ikusi). *Ori baño mutill arruauarik eztot ikusi euzkixan azpixan* (Hori baino mutil harroagorik ez dut ikusi eguzkiaren azpian).

EXKOTE

Bisigutarako kala baten izena. Itsasora inoiz joan gabekoentzat, beste kala batzuk baino entzunagoa. *Barratik eta Exkotea bittartin ixurdak ikusi genduzen* (Portutik eta *Exkote* kalara bitartean, izurdeak ikusi genituen).

EZ

1.- Ez (“no”). *Launai eta geu baño txikixauai, ez, trankill esangoentzen, bañe, gurasuai, pertsona zarrauui ero abariai, beti ero gexenetan bai, ero, bai jaune* (Lagunei eta gu baino txikiagoei, “ez”, lasai esango genien, baina, gurasoei, pertsona zaharragoei edo apaizei, beti edo gehienetan “bai”, edo, “bai jauna”).

2.- *Éza.* Gabezia, falta, eskasia (“carencia”). Aurrekoek kontatzen zigutenez, beti ezagutu omen zuten “*eza*”, falta: diru falta, janari falta, arropa falta. Hala ere umorerik ez omen zitzaien falta izaten; “endemas”, baldin eta antxoak edo hegaluzeak apur bat ematen bazuen.

3.- *Ez zéa.* Ez zera! (“cómo que no”). Solaskideak esandako ezezko esaldiari aurka egiten hasteko esapidea. *Eztakazule diroik? Ez zea! Da atzo osabak emondako oberleku nun dakazu-ba?* (Ez daukazula dirurik? Ez zera! Eta atzo osabak emandako duroa non duzu ba?).

EZAUNDE

Ezagun da (“es notorio/a”, “es evidente”). *Ezaun de arraiñ asko sarturana* (Ezagun da arrain ugari sartu dela). *Iñakik ezaun dau patrikaran diruaukena* (Iñakik ezagun du sakelan dirurik ez duela falta).

Indartzeko, *ezaun-ezaun.* *Goiko etxin ezaun-ezaun ixatezan baten-baten eune zanin* (Goiko etxean guztiz ezagun izaten zen norbaiten eguna zenean).

EZAUNE

Ezaguna (“conocido/a”). *Au lekuau ezkata ezaune etten* (Leku hau ez zait ezaguna egiten). *Orrek neskiorrek kaso eitzu. Ezaunerozu ala?* Neska horrek agurtu egin zaitu. Ezaguna al duzu?). *On etorriran mutille ezaun-ezaune eiñgazta bañe ena akordaten nundinoa ezautzeoten* (Orain etorri den mutila oso ezaguna egiten zait baina, ez naiz gogoratzen nondik nora ezagutzen dudana).

EZAUPIRI

1.- Ezaupidea (“relación de amistad”). *Orreaz guk ez geunkan ezaupireik* (Horrekin ez genuen ezaupiderik).

2.- *Ezaupiri emón*. Ezaupidea eman (“darse a conocer”). *Patxiaz eon bazaz emongo zentzan ezaupiri*. *Esango zentzan nunguzazen* (Patxirekin egon bazara emango zenion ezaupidea. Esango zenion nongoa zaren).

3.- *Ezaupiri éiñ*. Ezaupidea egin (“hacer amistad”). *Aurretik ez gendun alkar ezautzen*. *Orduntxe éiñ gendun ezaupiri* (Aurretik ez genuen elkar ezagutzen. Orduantxe egin genuen ezaupidea).

EZAUTU

Ezagutu (“conocer”, “reconocer”). *Gu Mirentxukuk giñan, da erozeñek ezautzen genduaizen, auazilla-pe bai*. *Gañea ni akolittu nittan, da mundo guztik ezautu* (Gu oso familia ezagunekoak, *Mirentxukuk*, ginen eta nornahik ezagutzen gintuen; aguazilek ere bai. Ni, gainera akolitoa nintzenez, ia denentzat nintzen ezaguna). *Berara bañe, pasaranin eztot ezautu* (Bera da, baina, pasatu denean ez dut ezagutu).

Gure helburuetariko bat horixe zen, hots, burla edo okerkeriaren bat egiten genion pertsonak gu ez ezagutzea nongoak, zein familiatakoak, ginen. Ezagutzen bagintuen galduta geunden. “Zerbait” egin eta alde egiterakoan emakumeren batek esaten bazuen, “*Tartin Mirentxuko mutille euan, neuk ezauturot-eta*”, (tartean “*Mirentxu*” familiako mutila zegoen, nik ezagutu baitut) akabo! Gu etxera heldu orduko amari norbaitek mandatua pasatuta izango zuen. Horrelakoetan, gauean etxean sartzeko estrategia ondo aztertuta izan behar genuen aldeaz aurretik. Azkenean, ordea, zaplastakoren bat jasotzea inork ez zigun kentzen.

EZ . . . BAI . . .

Zerbait gertatzeko zorian; zerbait egiteko nahiz esateko zalantzan. “Ez” eta “bai”ren ondoren aditz bera errepikatuz. *Ertze-ertzin eon zan, ez jausiko, bai jausiko*. *Atzanin jausi eiñtzan* (Ertzertzean egon zen erortzeko zorian. Azkenean erori egin zen). *Dudan eonittan ez esatekun bai esatekun* (Esango ote nuen zalantzan egon nintzen).

ÉZ-BE

Entzuten dugunaz desadostasuna agertzeko. Lehenik ondo entzun solaskideak dioena, eta esan beharreko guztiak bukatu dituenean, ozenki, *ez-be* (*ezta pentsatu ere*), bota; ez gaudela konforme, alegia.

ÉZBEI

Nor-nork aditz laguntzailea, aginterako forman ezezka, baina, berorika: “ez beza”. Errespetu handia diogun pertsonari, zerbait egin ez dezan aholkatzera ausartzen garenean. *Ezbei olakoik esan* (Ez beza, horrelakorik esan / Ez ezazu horrelakorik esan).

EZBIARRA

Ezbeharra, okerra (“desgracia”, “contratiempo”). Nahi gabe egindako zerbait; gertatu beharra. *Olgeta-benetan asizin de bat balkottik bera jausi, tte ill eiñtzan*. *Ezbiarra!* (Txantxetan hasi eta bat balkoitik behera erori, eta hil egin zen. Ezbeharra!).

EZENTZUN EIÑ

Ezentzun egin (“hacerse el/la sordo/a”, “hacer oídos sordos”, “hacerse el/la sueco/a”). *Komeni ezgazkune ez entzuti, ori danoi pasateazku*. *Are-pe ondo entzun dau ze esatzaten, bañe ezentzun eiñddau* (Komeni ez zaiguna ez entzutea, hori denoi gertatzen zaigu. Hark ere ongi entzun du esan diodana, ordea, ezentzun egin du).

EZ...ETA EZ....

Bi aukera izanik, bata ez baldin bada ere, bestea burutzea nahi izan eta, ez bata eta ez bestea egingo ez ote dugun beldurra adierazteko baliatzen gara ez juntagailuaz. *Ez biarra amattukou eta ez trena atrapakou* (Lanik ez dugu bukatuko eta trenik ere ez dugu harrapatuko).

Ondarroan, familia ezagun batean aita gaixo zegoen ohean, eta beste guztiak bazkaltzeko jarri ziren mahaian. Ordea bazkaltzen hastera zihoazela, aita oso gaizki jarri zen. Bazkaria aterata, eta aita oso gaizki. Aita horrela zegoela inork ez zuen bazkaltzen hasi nahi. Denbora dezente igaro ondoren amak honela esan zuen: *Ez atte ilgora, ta ez bazkaldu engou* (Aita ez da hilko eta bazkaldu ere ez dugu egingo).

EZETTEKU

Astakeria (“disparate”). Hitzak berak, *ez etteku* (ez egitekoa), egin behar ez litzatekeena, adierazten du. Oso testuinguru jakinetan baizik ez da erabiltzen; eta batez ere, esan bai, baina egiteko asmorik ez dugunean. Adibidez ama batek, okerkeria handiren bat egin duen semeari: *Aide nire beixen bistatik ezetteku engotzut-eta* (Joan zaitez nire begien bistatik, bestela astakeriaren bat egingo dizut eta / akabatuko zaitut!).

ÉZETZ

1.- Ezetz (“que no”). Behin, “ez” esaten da, eta bigarrenean *ezetz*. *Niri preuntemozta nik ezetz esangotzat* (Niri galdetzen badit, nik ezetz esango diot). *Amari ia eskurtsiñoide jungo nazen esatzat, eta ezetz esazta* (Amari esan diot ea txangora joaten utziko didan, eta ezetz erantzun dit). *Ezetz esatzut* (Ezetz esan dizut). *Nik borondate guztiaz inbitarot bañe, ezetz esazta* (Nik borondate osoz gonbidatu dut baina, ezetz erantzun dit).

2.- Ezetz (“a que no”). *Oixe biarroiz ezetz ordu betin amattu* (Lan hori ezetz ordu betean bukatu). *Karmelei ezetz dantzi eskatu!* (Karmeleri ezetz dantza eskatu!). Horrelako erronkak, solaskidearen aldetik, *baietz* eskatzen du. *Antiuere osteri amar minutun ezetz eñ!* (*Antiguara* joan-etorria ezetz hamar minutuan egin!).

3.- *Ezetza*. Ezetza, ezezkoa (“el no”, “la negativa”). *Permisu eskatute eukan da gaur arturau ezetza* (Baimena eskatuta zuen eta gaur jaso du ezetza).

4.- *Ezetzin*. Ezezkoan. (“mantenerse en la negativa sin cambiar de opinión”). Iritzia aldatu gabe ezetzari eutsi nahi diona, *ezetzin* dagoela esaten da. *Asieran esaban ezetz, eta a ezetzin da* (Hasieran esan zuen ezetz eta, iritzirik ez du aldatu, hura ezezkoan dago).

EZEXU

Ez ezazu. Nor-nork aditz laguntzailearen forma ezezka. Adierazi nahi den ideia, ondoren datorren aditzak azaltzen du. *Ezexu olakoik eñ* (Ez ezazu horrelakorik egin). Nahiz eta berez aginterako forma izan, aholkua emate aldera edo, suabe esaten da. *Ezexu olakoik esan* (Ez ezazu horrelakorik esan).

Aditz laguntzaile forma hau mila bider milatan entzun izan diegu gure aurreko belaunaldikoei; etxean gurasoei, eta inguruko pertsona heldu orori. Izan ere, era horretako aginduak maiz ematen zizkiguten, eta forma hori (*ezexu*) beti erabiltzen zuten horrela. Guk (gure belaunaldiak) aldiz, horrela entzuten genuen arren, forma hori baztertu, eta horren ordeztu beti, “*eztoxun*” erabili izan dugu. *Eztoxun ostu ixe atrapa engozattueta* (Ez ezazu ezer lapurtu harrapatu egingo baitzaituzte). Zergatik edo zeren eraginez ordezkatzeko hau? Auskalo! Hizkuntza biziaren kontuak! Dena den, gure aurrekoena (*ezexu*), forma jatorretik (ez ezazu / *etxazu* / *ezeizu*) hurbilago dagoela esango nuke.

EZEZE

Ez ezik (“no solo”). Osagarritzat, bukaeran “...ere bai...” eramaten du (“no solo... sino también”). *Atzo bazkattan, ollu ezeze billotte-be emozken* (Atzoko bazkarian, oilaskoa ez ezik arkumea ere eman ziguten). *Orrek parte artu ezeze irabazi-be engorau aringaiña karreri* (Horrek parte hartu ez ezik irabazi ere egingo du korrika apustua).

EZEUZU

Gehiegikeria, neurritz kanpo jan edo edan (“exceso”). Janean edo edanean egindako gehiegikeriak batez ere. *Pedro oian eida. Atzo bazkaxe eukiben da engoban ezezu* (Pedro ohean omen dago. Atzo bazkaria izan zuten, eta neurritz kanpo jango zuen).

EZ FIXÁ

Ez zaitez fidatu (“no te fíes”). Bat-batean gehiegizko konfiantzak ematen ari denaren aurrean, aldamenetik segituan emango dizu norbaitek aholkua: *Ez fixa* (Ez zaitez fidatu). Edo lagunen batek, konfiantzarako biderik ematen ez duen norbaitekin ikustean: *Orreaz ez fixa* (Horrekin kontuz, ez fidatu gehiegi). *Ez pixa* ere entzungo duzu, baina gutxiago.

EZÍ

Hezea (“verde”, “inmaduro/a”). Azken silaban du azentua. *Sagar ézi-pe arbolatik artu te jan etten genduzen* (Sagar hezeak ere arbolatik hartu eta jan egiten genituen).

Sagar lapurretara joan eta arbolatik hartzen genituen sagar berde-berdeak, haiek bai egoten zirela hezeak. Guk, ordea jan eta jan; ezpainak hori-hori egin eta etxera. Gero agian beherakoa! Egurrak txikitzea ere sarri egokitzen zitzaigun, eta maiz egurra hezea egoten zen; txikitzeko ere zaila, eta erretzeko zailagoa.

Gure auzoko Jospantoni Iruetak ere probatua zuen egur hezeari su ematea zein makurra gertatzen zen. Ikus, *titipunti* (TITIXE, 3).

EZÍK

Ezean (“a falta de”). Bizkai aldean erabiltzen dugu gehiago. *Jan ezik eziñ galantu* (Jan ezean ezin gizendu). *Etorri ezik ezingorau ikusi* (Etorri ezean ezin ikusiko du).

EZÍN

Ezean, gabezia, premia-premiazkoak ziren gauzen faltan (“en la carencia absoluta”). *Guk jateko-ta, beti euki ixan gendun. Bañe, familixa batzuk, beti ebizen ezin* (Guk jateko-eta, ez genuen falta izan. Familia, batzuk, aldiz, premiazko gauzen faltan egoten ziren).

ÉZIÑ

1.- Ezin (“no poder”). *Nik eziñddot au zakuau bakarrik erun* (Nik ezin dut zaku hau bakarrik eraman). *Nai dot bañe oixe kostunbre txarroi eziñddot kendu* (Nahi dut baina, ohitura txar hori ezin dut kendu). *Ziarru gustoa laako neuke nik, bañe eziñddot* (Tabakoa gustura utziko nuke baina, ezin dut).

2.- *Ezín kontaala*. Kantitate handia (“gran cantidad”). Kontatu litekeena baino gehiago. *Ezin kontaala diru irabaziben* (Ezin konta ahala diru irabazi zuten).

3.- *Ézin sosea*. Ezin sosegatu, ezin lasaitu, ezin menderatu (“sin poder calmar”, “sin poder apaciguar”). *Nearrez, zaataka, ostikokarak emoten asi zan da umeik ezineban sosea* (Negarrez, oihuka, ostikadak emanez hasi zen, eta ezin nuen umea lasaitu).

4.- *Ezín soseata*. Ezin sosegaturik, harrotuta, neurriak gaindituta. *Ezin soseataabill, bañe, laa bakin, eunen baten aplikakora* (Ezin sosegaturik dabil, baina, utzi bakean; egunen batean lasaituko da).

5.- *Ezín soseataku*. Sosegatu ezinikoa, menderatu ezinikoa (“imposible de aplacar”). Horrelakoak umeak izaten dira; oso haur urduriak. *Auxera ezin soseatako umi* (Hau da ume menderakaitza).

EZIÑABERASTU

Gutxi gastatuaz dirua aurreratzen saiatu arren, inoiz ezin aberastu. “*Beltxior Eziñaberastu*” (Meltxor Egiguren) zen aita, eta ama, Luziana Badiola; seme-alabak berriz *Eziñaberastunekuk*: Hipolito, Hilario, Andres, Antonio Mari, Agurtzane, Klarita eta Jon (Jon txikitan hil zen).

Beltxiorrek egin izan zuen, txalupako pieza baten bila joan Ondarroatik Pasaiara (autobusez eta trenez); egun osoa kanpoan igaro eta zentimorik gastatu gabe etxera itzuli gauez. Hala eta guztiz ere ezin aberastu; hortik izengoitia: “*Eziñaberastu*”. Txaluparen jabea behintzat izan zen. Ez da gutxi.

Mutrikun ere bazen “*Eziñaberastu*” goitizena zuen familia.

EZIÑE

Ezina (“el no poder”). *Eziñe esaten da nai ixan da eziñddanin. Bañe nai eztanin ezta eziñik* (Ezina esaten da nahi izan bai baina, ezin denean. Ordea, nahi ez denean ez dago ezinik).

Aurretik lotuta daraman aditzak adieraziko digu *eziña* zeri dagokion: *etorrieziñe*, *amatxueziñe*, *esaneziñe* (*eziñesana ere badugu*). *Etorri eziñe gertaako* (Etorri ezina gertatu zaio). Alegia, etorri nahi zuen eta ezin izan du etorri. Ordea, beste zenbait testuingurutan, ezina baino gehiago “nahi eza” izaten da. *Sermoi etten asten da eta amattueziñe eukitten dau* (Sermoa egiten hasten da eta ezin izaten du bukatu; ez du bukatzerik nahi izaten). Apaiz batzuei honako hau gertatzen zitzaien sarriago: *Sermoi etten asi, emoziona, ta eziñ para* (Sermoa egiten hasi, emozionatu, eta ezin geratu).

EZIÑESANA

Ezin esana (“tartamudeo”). Beste berba bat ere badugu honen sinonimoa: *iparra*. Zenbat eta urduriago, orduan eta okerrago. Ordea, hori ez da bakoitzaren esku egoten. *Arek bixkat eziñesanaauke ta trankill artu* (Hark, apur bat ezin esana du beraz, lasai hartu). *Batzuk nerbiosorazenin bakarrik eukitten dabe eziñesana, eta trankillddazenin ez ostea* (Batzuek urduri daudenean izaten dute ezin esana, eta lasai daudenean berriz, ez).

EZIÑIKUSIXE

Ikusiezina, gorrotoa (“ojeriza”, “rencor”). *Markire gero ori-e! Bisti ona bixak, bañe, alkar eziñ ikusi. Oixera eziñikusixe!* (Hori da marka! Bista ona biek baina, elkar ezin ikusi. Horixe da “ezinikusia”). *Bista txarraaukenak eztauke eziñikusirik. Arek antiojuk bittuz* (Bista txarra duenak ez du ezinikusirik. Hark betaurrekoak behar ditu). *Eziñikusixe okulistik eztau kentzen* (Ezinikusia okulistik ez du kentzen).

EZ JAMONIK EIÑ!

Hitzez hitz honako hau litzateke: “ez jaramonik egin, ez kasurik egin”. Ordea guk beste esanahi bat ematen diogu: lasai egon (“no te preocupes”). *Ez jamonik eiñ. Eunen baten bera damutukora* (Lasai. Egunen batean damutuko da).

EZKATZA

Sukaldea (“cocina”). *Kuartuko argixe amata ta aide eskatzea* (Gelako argia itzali eta zoaz sukaldera). *Neun, sue biztute euanin eskatzin eotezan giroik epelena* (Neguan sua biztuta zegoenean sukaldean izaten zen girorik epelena).

Jatorria “ezkaratza” berban aurkitu behar. Ezkaratza: baserrietako sarrerako ataria. Zarautzen *ezkatza* atariari esaten diote. Horregatik senarrak (zarauztarra) emazteari (ondarrutarra: *Astelarraneko* Maria Rosario) esan zionean bizikleta *ezkatzean* lagatzeko, emazteak ezin zuen ulertu, *Bizikleti zelan lagako-pa ezkatzin? Zu eza natural! Ezkatzin bizikleti?* (Bizikleta nolatan utziko dut bada sukaldean? Zu erotuta zaude! Bizikleta sukaldean?). Hitz bera erabiliz, batak sukaldea ulertzen zuen eta besteak ataria. “*Entradi ai zelan esaleike ba eskatza? Entradire entradi, te eskatza eskatza*”. Besteen ikuspegia aintzakotzat hartzen ez duenaren autua da hau, norbere berbetako modua baizik egongo ez balitz bezala.

Ezkatza etxeko gunea izaten zen, lo eta komuneko lanak izan ezik, beste guztia hantxe egiten baikenuen. Neguan lekurik epelena ere *ezkatza* izaten zen; ia egun osoan egoten zen sua piztuta, eta *ezkatza* epel-epel; gelak, aldiz, hotzak. Lehen ez nekien, baina, orain jakin dut, gure aitak *Bi Koñatuak* txalupan makinista sartu zenean bi gauza adostu zituela. Hileko honenbeste diru, eta

ikatz behar zuen guztia doan. Ikaragarritzko ikatz piloak ekartzen omen zituen etxera. Gure *eskatza* nola ez zen bada epela egongo! Epela ez, kiskaltzen baizik. Inguruko emakume guztiak maiz agertzen ziren gure amarengana, *Miren, amentxeakazu epeltasune. Amentxera giru!* (Miren, a zelako epeltasuna duzun hemen, hemen dago giroa!), esanez.

Toribio Etxebarriak, bere hiztegian (Eibarko hiztegia) dio, berba hau (*eskatza*) Eibarren erabiltzen dela, baina, honen ordeaz, *sukaldia* maizago. Berba honen adibide gisara, honako hau dakar: “*Eskatza, andrian bihar-lekua*”. Lehen horrela zen; eta orain ere batzuek horrela izaten jarrai dezan nahi dute. Senarrari askatasun handiagoa eskatu zion emazteak erantzun hau jaso omen zuen: *Askatasun gexa naizu? Ezkatza engotzut andixaua* (Askatasun gehiago nahi al duzu? Sukaldea handituko dizut). Badirudi, horrela pentsatzen duten gizonezkoen kopurua, jaisten ari dela.

EZKÉR ÁIDE

Airez, alegia, botea egiten utzi gabe, ezkerrez pilota jotzea. *Unanuek ezker aide dotore joten dau peloti* (Unanuek ezker-aire dotore jotzen du pilota).

Ordea izen bihurtzen dugunean, determinatzaile eta guzti: *ezker aidi. Xalatauken ezker aidi ikusgarrixera* (“*Xala*”k duen ezker airea ikusgarria da). Izena, determinatzailezik gabe, *ezker aide. Ezker aide politteauke orrek mutillorrek*. (Mutil horrek ezker aire polita du).

EZKÉR DA ÁIDE

1.- Berez, ezkerrez eta airera (boterik gabe) pilotan jokatzeari litzateke. Ordea, pilotan horrela ez da inoiz jokutzen. Ezkerrez bakarrik bai, ikusi izan dugu. Izan ere bata bestea baino askoz hobea zenean, abantaila emanda egiten ziren partidak: bata esku biez eta bestea ezker hutsez. Batzuetan esku bakarrez ari zenak irabazten zuen.

Horregatik, beste bati aise irabaziko liokeela esateko modu bat izaten zen: *Orrei ezker da aide irabaziko netzake*. (Horri, ezker eta aire, alegia ezkerrez eta gainera pilotari botea egiten utzi gabe irabaziko nioke). Gainera suposatzen da, erronka hori botatzen zuena ez zela ezkerria izaten, eskuina baizik. Beraz, abantaila handiagorik ezin eman. Horrelakoetan, argi zegoen, kontrarioa oso txarra zela pilotan.

2.- Erraz, aise (“fácilmente”, “cómodamente”). *Itxosa bakarrik junittan da atun sarda txiki bat gerta. Ezker da aide atrapa nittuzen atunak: ordulaun baten bost atun enbarka ta etxea. Herriko bandan gexa-be ikusi nittuzen, bañe kupu eiñdde neukan da jamoni-pezu* (Itsasora bakarrik joan nintzen eta hegaluze sarda aurkitu. Aise harrapatu nituen hegaluzeak: ordu laurden batean bost hegaluze jaso eta etxera. Etxera bidean gehiago ere ikusi nituen, baina, kupoa beteta nuenez ez nien jaramonik egin). *Ori biarroi iruron artin ezker da aide engou* (Lan hori hiruron artean aise egingo dugu).

EZKÉR-ESKUMA

1.- Ezker-eskuin (“derecha e izquierda”). Solairu berean bata ezkerrean eta bestea eskuinean bizi zirela adierazteko. *Ni te Ramon ezker-eskuma bixi giñan* (Ni eta Ramon solairu berean, bata ezkerrean eta bestea eskuinean bizi ginen).

2.- Pilotan egiteari dagokionez, esku biez aritzea. *Ezker-eskuma ondo etten dau orrek pelotan* (Ezker-eskuin ongi egiten du horrek pilotan).

Gehienok pilotan egiterakoan *eskumatixak* (eskuinak) ginen, eta ezkerrez ez ginen hain ondo moldatzen. Gutxi batzuk berriz *ezkertixak* (ezkerrak). Nagusiagoak, ordea baziren, bi eskuez pilotan ongi egiten zutenak. *Patxik ezker-eskuma etten dau ondo pelotan* (Patxik, bai ezkerrez eta bai eskuinez, bietara egiten du ongi pilotan).

3.- Ezker eskuaz eta eskuinez norbait jotzea. Sasoi batean, elizan “juerga” bizian jarduten genuenean, Domingo sakristauak (*Domingo sankristau*) partitzen zituen ederrak eskuinez eta ezkerrez segidan. *Gaur-be Domingo sankristauk ederrak partiuttuz ezker-eskuma* (Gaur ere Domingo sakristauak ederrak banatu ditu ezkerrez eta eskuinez).

EZKERKAZU

Ezkerkada (“zurdazo”). Gehienetan pilotako jokoari edo futbolari zegokion; inoiz, norbait ezker eskuaz jotzeari ere bai. *Ederra emotza ezkerkazu pelotiai* (Ezkerrez zartada ederra eman dio pilotari). *Ezkerkazu emotzan baloiai, te gola dzazt* (Ezkerrez baloia jo eta gola sartu zuen). *Olgeta-benetan asi, ernea zan da ezkerkazu emotzan arpexan* (Erdi txantxetan hasi, haserretu eta ezkerrez eman zion aurpegian).

EZKER-PAETA

Pilota-lekuek frontisaren ezker aldean izaten duten horma (“pared izquierda del frontón”). *Peloti ezker-paetea sartzeatzunin a eruti ezta erreza ixaten* (Pilota ezker hormara sartzen zaizunean hura eramatea ez da erraza izaten). *Al dala beti ezker-paetea arrima birde peloti, eta kontraxuai gatx ipiñi eruteko* (Ahal delarik, beti ezker hormara baztertu behar da pilota, eta aurkariari zail jarri eramateko). *Ezker-paeta ezkertixantzako ixaten da ona* (Ezker horma, ezkertientzat izaten da ona).

Guk ezker ormarik ez genuen behar izaten esku pilotan egiteko; edozein horma bakar aski izaten genuen. Bestalde uste genuen frontoi guztiek zutela ezker horma. Lazkaora joan ginenean egiaztatu genuen, hori ez zela horrela. Beneditarren komentuko frontoiak horma bakarra zuen: aurrekoa, frontisa. Ezker ormarik gabekoa zen. Ohitu egin ginen han ere pilotan egiten. Geroago jakin genuen Ipar Euskal Herriko herri askotan zeudela horrelako frontoiak, hots, ezker ormarik gabekoak. Kontuan izanik Lazkaora beneditarrak Beloketik joan zirela, ulergarria handik etorri ziren fraideek Iparraldean zeuden moduko frontoia egitea, ezker hormarik gabe.

EZKERRA

Ezkerra (“izquierda”). *Ordun ezkerra zan gaiztu ero txarra, ta eskumi ona ero zuzena*. (Garai hartan ezkerra zen gaiztoa edo txarra, eta eskuina ona edo zuzena).

Kontatzen ziguten, munduaren azkena gertatu eta “Azken Juizio” egunean Josafateko zelaian denok bilduko ginela: mundu honetan zintzoak izan zirenak Jainko Aitaren eskuinean eta gaiztoak ezkerrean. Beraz ezkerrekoak (komunistak-eta) ez ziren parte onekoak. Harrezkero, Josafateko zelaian pinuak sartu dituztela ere entzun dugu, eta ez ote garen denok kabituko.

Ordea, Josafateko zelaian ez bakarrik. Gerra bukatu eta errepublikaren alde jardun zutenak zigortuta *trabajadoritan* (kontzentrazio esparruetan) luzaroan aritu ondoren herrira itzuli zirenean, Ondarroako alkateak (Jose Ramón Osa) ere horrela banatzen omen zituen: *zu ezkerrea* eta *zu eskuma*. “Gaiztoak” *ezkerrera*, eta Francoren alde aritu zirenak eskuinera

“Trabajaoritatik etozenak aiuntamenture presentatezin. Presenta nittan neu-be beste batzukiñ batea. Da an, “Zu ezkerrea, zu eskuma”, Jose Ramon Osak. Neuana alla zan da: “Zu ezkerrea”. Baakixu, trabajaoritatik etorrena “ezkerrea”. “Ezkerrea zeattite ba?”, preuntanetzan. “Pikatoikuk eta palakuk, trabajaoritakuk, ezkerrea”, alkatik”. (Egiguren Badiola Hipolito).

(Kontzentrazio esparruetatik zetozenek udaletxera aurkeztu behar zuten. Aurkeztu nintzen ni ere beste batzuekin batera. Eta han, “Zu ezkerrera eta zu eskuinera” Jose Ramon Osak. Niregana heldu zen eta: “Zu ezkerrera”. Jakina, kontzentrazio esparrutik zetorrena “ezkerrera”. “Ezkerrera zergatik da ba?” galdetu nion. “Pikatoikoak eta palakoak, kontzentrazio esparrukoak, ezkerrera” alkateak).

EZKERTIXE

Ezkertia (“zurdo/a”). *Gauza askotako oba zan eskumatixe ixati ezkertixe baño* (Gauza askotarako hobe zen eskuina izatea ezkertia izatea baino).

Oso gutxi izaten ziren, baina, futboleko edo pilotan jokatzeko guztiz abilak. Ezkertia zen mutil bati (Jesus Mari Badiola) *Ezkerti* deitzen genion. Gaztetan pilotan (ezkerrez, jakina) oso ongi moldatzen zen. *Ezkertixe ixan arren, a ezan gu baño okerraua ta gaiztua; bañe, pelotan famaia*

bai (Ezkertia izan arren, hura ez zen gu baino bihurriagoa eta gaiztoagoa; ordea, pilotan trebeagoa bai).

Garai hartan, ezkerreko kontu guztiak susmo txarrez hartzen ziren. Horregatik, jan, aitaren egin, idatzi eta abar eskuinaz egin behar ziren. Berez ezkerreko joera zuenari, berehala irakasten zioten ezkerrez barik eskuinaz egin behar zituela maniobra guzti horiek. Noski, pilotan edo futboleant, aldamenean zuzentzeko inor egoten ez zenez, horiek ezkerrez egiten zituzten. Beraz, pilotan nahiz futboleant ezker-ezkerak zirenak ere, idatzi edo jan eskuinaz egiten zuten.

Orain ezkertiak lasaiago bizi dira. Hala ere, gutxiengoak direnez, tresna guztiak, ateetako heldulekuak eta abar eskuinentzat eginak daude.

EZ KEXÁ

Ez kezkatu (“no te precupes”, “no te apures”). Lagunartean, larrituta eta kezkatuta zegoenari, animuak eman nahiz-edo esaten genion: *Ongun suspentso asko atazuz, bañe, ez kexa, urrengun obetua engozu* (Oraingoan "suspentso" ugari izan dituzu, baina, ez kezkatu, hurrengoan gutxiago izango dituzu).

EZKIÑI

Bazterra, ertza, hegala, kantoia, izkina (“esquina”, “borde”). Horiek denak erabiltzen ditugu, baina bakoitzak badu berezitasun bat: *bazterra, ertza, egala, kantoia*. Baina, *ezkiñi* beste guzti horien sinonimotzat erabil dezakegu.

Batzuetan *ezkiñi* arriskutsua zen. Gu sarri ibiltzen ginen moilaren ertzean (*molla ezkiñan*) uretara erortzeko arriskuan; eta inoiz erori ere bai. *Txo-txo molla ezkiñan ez ibilli, ureta jausibaik* (Mutiko, moilaren ertzean ez ibili; uretara erori gabe). Hori esaten zigunari ez genion kasu handirik egingo.

Beste batzuetan berriz, alderantziz; izkinatik joatea aholkatzen ziguten. *Aide arraiñak erutea ixikonea; bañe, ezkiñatik jun gero, antomobillak atrapabaik* (Zoaz izebaren etxera arrainak eramatera; baina, bazterretik joan, autoak harrapatu gabe).

Amak janaria ateratzen zigunean (babarrunak, zopa, edo beste zernahi) azkar jan nahi izaten genuen, etxean denborarik galdu gabe; baina, gehienetan beroa baino beroagoa egoten zen. Jaten hasi, plateraren erdi-erditik hartu, ahoa erre, eta urduri jartzen ginen: kalera joateko presa, kaleetako ateak itxiko zituzten beldurra-edo. Horrelakoetan amaren aholkua: “*Zopi ezkiñatik artuxu*” (Zopa plateraren ertzetik har ezazu). Ertzekoa azkarrago hozten zen.

Sasoi berdintsuko hiru mutil ginen (Andoni, Jon eta ni neu), eta hirurok egiten genuen ohe berean lo. Ohea hormaren kontra zegoenez, kanpoko aldetik lo egiterik inori ez zitzaion gustuko. Hirurok nahi izaten genuen erdian edo hormaren aldetik lo egitea, *ezkiñan* jartzen zenak lurrean bukatzeko arriskua izaten baitzuen. Bakea izateko, txandaka. Baina, eztabaida latzak izaten genituen: *Ezkiñan zeuri tokateatzu* (Izkinan zeuri tokatzen zaizu). Orduan ere *ezkiñi* (izkina) zen arazoa. Ongi zaindu behar zen izkinan nori tokatzen zitzaion. *Ezkiñi zala ta etzala, gabero ataten gendun endreru* (Izkinan zela eta ez zela, gauero izaten genuen sesioa). Geroago, ez ginen ondo kabitzen, eta ohe berean bik egiten zuten alde batetik, eta hirugarrenak bestetik, sardinak eta antxoak latan bezala. Horrela kokatuta ere istilurik ez zen falta izaten, baina, tira; hobeto kabitzen ginen, behinik behin.

EZKONBARRIXE

1.- Ezkonberria (“recién casada/o”). *Ori ezkonbarrixera ta pozitabill. Gero ixangori kontuk!* (Hori ezkonberria da eta pozik dabil. Gero izango dira kontuak!). *Orreik ezkonbarrixati, te ondioik eztabe etxi paga* (Horiek ezkonberriak dira eta oraindik ez dute etxea ordaindu).

2.- *Ezkonbarrittan*. Ezkonberritan (“de recién casados/as”). Gure aitak (beste askok bezala) gerra ostean iparraldean egon behar izan zuen. Sarri aipatzen zuen han entzun eta gogoan harturiko esaera zahar bat: “Ezkonberritan patar guztiak zelai. Gero, zelai guztiak patar”. Ondoren, ez zitzaion inoiz ahazten, *patar* hitzaren esanahia azaltzea: *Baakixue ze nai daben esan patar berbik? Aldatsa* (Ba al dakizue zer esan nahi duen *patar* berbik? Aldapa).

EZKÓNDU

Ezkondu (“casarse”). *On ezti danak ezkontzen, da ordun-bez. Batzuk neskazar geatzezin da beste batzuk mutilzar* (Orain ez dira denak ezkontzen eta ordun ere ez. Batzuk neskazahar geratzen ziren eta beste batzuk mutilzahar).

Orduan ez zegoen beste aukerarik: mutilzahar edo neskazahar geratu (ezkongaberik ez zegoen), moja edo fraide joan, ala ezkondu (mutila neskarekin). Eta alarguntzen ez bazinen, ezkondu, behin bakarrik. Orain, aukera gehiago dago.

Baina, nola esan aitari (kasu gehienetan amari esatea errazagoa omen zen)? Gure aitari-eta, ama gazterik hil zitzairen. Horregatik ezkontzeko sasoia heldu zitzaionean aitari esan behar zion. Ezkontzea erabaki zutenean, andregaiak (gure amak) berehala esan omen zuen etxean. Berak (aitak) berriz, aita gelara sartzen ikusi eta, bere buruari esaten omen zion: *Antonio, ontxe esan bitzazu* (Antonio, oraintxe esan behar diozu). Joaten omen zen ateraino, atearen heldulekuan eskua jarri, baina, ahalmenik ez eta buelta atzera. Eguna joan eta eguna etorri, estu eta larri! Andregaiarengana joaten zenean, honek *errixeti* (demanda): *Ondioik eztotzazu esan? Nox esanbitzazu-ba?* (Oraindik ez al diozu esan? Noiz esan behar diozu bada?). Azkenean andregaiaren presiori esker esan omen zion. Aitak, entzun bai, baina, erantzun ez. Berari, ordea, bost axola. Orduan hartu omen zuen lasaitasuna!

Gure aitaren lehengusu batek (Hipólito Eiguren, *“Eziñaberastu”*), berriz, ama bazuen arren, aitari esatea nahiago. *Atxaspi* (Ondarroatik Lekeitio bidean) parean sardinatan zebiltzala, aita txaluparen popan omen zegoen Lekeitio aldera begira eta atzetik joan da esan omen zion:

- *Ezkontzi pentsarot* (Ezkontzea pentsatu dut).

- *Ixe pasaten da-ala?* (Zerbait gertatzen al da ba?). Hau kontatzean, berak Hipólito egin zidan komentarioa: *“Umik nundik ettezin-be enekixen da! Ia ixe pasaten dan?”* (Umeak nondik egiten ziren ere ez nekien-eta; ea zerbait gertatzen den?).

Bizi-alargun batzuk izan ezik, beste guztiak ezkontzen ziren, eta hil arte; sekulako. Orain (2009) berriz, egiten diren ezkontzak, gehienak banatzekoak izaten dira. Portzentajeak hor daude.

Guk 2004an ospatu genuen *“ez separateko ezkontzi”*: Izeba Edurne (*Edurne Kresalaku*) eta Jose *“Bolu”*ren (Jose Larrinaga) urrezko ezteiak. Batak laurogeita zazpi urte, eta besteak laurogeita hamar (*Bixen artin 177 urte*). Hauena bai izan zela *ez separateku*, hil artekoa.

EZKONDÚ

Ezkondua (“casada/o”). *“Ezkóndu”* (ezkondu) aditzak bigarren silaban darama azentua, eta honek (*ezkondú*: ezkondua) azken silaban: *andra ezkondú* (andre ezkondua) eta *gixon ezkondú* (gizon ezkondua). Orain, ezkonduaren kontrako aukera, ezkongabea litzateke; garai batean, *mutilzaarra/neskazaarra*. Andre edo gizon ezkondu baten akatsak aireratzean, ezkondua zela azpimarratzen zen. *Gixon ezkondun paraderu oixera!* (Hori da gizon ezkonduaren itxura!). *Andra ezkondun ganorire ori!* (Hori da andre ezkonduaren ganora!).

EZKONPA

Jaberik ez zuen zerbaiten aurrean, hitz hau, *ezkonpa*, lehenik esaten zuena egiten zen gauzaren jabe, eta besteek errespetatu egiten zuten “arau” hori. Besteen aurrean, *“hau niretzat”*, esatea bezalatsu litzateke. Etxe hutsetara sartzen direnek (*okupak*), sartzerakoan berba hau esan beharko lukete: *ezkonpa*.

Mutrikun ere badute kontzeptu hau aditzera emateko berba: *atroa*.

EZKONTZI

1.- Ezkontza (“boda”, “casamiento”). Hitz hau erabiltzen zen, baina, *bodi* maizago. Orain esaten da, ezkontzetarako batzuetan jendea “disfrazatu” (mozorroto) egiten dela. Garai hartan, ezkontza bat ikuskizun aparta bilakatzen zen, desfilea. Ondarroako dendetako erakusleihoetan ere ikusten ez ziren trajeak, kapelak eta oinetakoak eramaten zituzten. Oraingo ikuspegiáz

begiratuta, barregarria. Ikusi egin behar zen, eta guk ikusten genuen, arrantzaleek eta beraien emazteek nolako itxura hartzen zuten: Donostiako Zinemaldiko artistak ziruditen.

Herrian berehala zabaltzen zen ezkontza zegoela, eta hura ezin izaten zen galdu. Orain inork jakin gabe makina bat ezkontza egiten dira. Orduan ez. Gutxienez, hilabete lehenagotik parroko jaunak pulpitutik, igandero, eten gabe jarduten zuen, halako eta halako ezkondu egingo zirela esanez. Horretaz aparte, ahoz ahoko berriak, berehala ibiltzen ziren bolo-bolo herrian zehar. *Gaur ezkontzi eida* (Gaur ezkontza omen dago). Denek zekiten ezkontza hura nondik pasatu behar zen: *elixatik* (elizatik). Ezkontza ikusteko ordua jakin eta eliza atarira joatea aski zen ikuskizunaren lekuko bihurtzeko.

2.- *Ezkontza bikuk*. Ama batenak eta bi aitarenak, edo alderantziz diren neba-arrebak. *Orreik anaxarreba asko ixantzin, bañe ezkontza bikuk. Areneko atte, Iñazio, alargun geatu zan, da Baraikuku artuban biarren andri, eta areaz-be irulau seme-alaba ixan zittun. Lelengoko andriaz sei, te biarrenaz lau-ero* (Haiek neba-arreba asko ziren baina, aita batenak eta bi amenak. Haien aita, Iñazio, alargundu egin zen, eta *Baraiku* baserrikoa hartu zuen bigarren emaztea, eta harekin ere hiruzpalau seme-alaba izan zituen. Lehen emaztearekin sei, eta bigarrenarekin lau-edo).

3. *Txabola-ezkontzi*. “Txabola-ezkontza” (“casamiento sin celebración”). Ospakizunik gabeko ezkontza sinple eta arrunta. Goizean goiz, inork jakin gabe egindako ezkontza; kaleko jantzita, ez bazkaririk eta ez ezer. Helburua: gasturik ez egitea, nahiz eta ahal izan. *Orreik txabola-ezkontzi eiben. Goxeko zazpiretan juntzin bixak abariana; ezkondu te kittu. Galletaik eta ardaugozoi-pe. Bazkairik, pentsa-bez. Diru zelaik ettenda ba? Asko irabazi biarrik ezta diru etteko. Gastaten eztabenak ettendau diru* (Horiek “txabola-ezkontza” egin zuten. Goizeko zazpietan joan ziren biak apaizarengana; ezkondu eta kito. Ez gailetarik eta ez ardo gozorik, ezer ez. Bazkaria, pentsatu ere ez! Dirua nola egiten da ba? Asko irabazi beharrik ez dago dirua egiteko. Xahutzen ez duenak egiten du dirua).

4.- *Biarren ezkontzakuk*. Bigarren ezkontzakoak (“descendencia del segundo casamiento”). *Joezaldur bi bidar ezkondu zan, da Miren, Fraixkita, Kepa ta Anjel biarren ezkontzakuzin. Loentza ostea, lelengoko ezkontzaku. Amai entzunde jakin gendun guk ori. Geure alun bixizinde, atzanin entera enbir* (Jose “Zaldu” bi aldiz ezkondu zen, eta Miren, Frantziskita, Kepa eta Anjel bigarren ezkontzakoak ziren. Lorentza, berriz, lehen ezkontzakoak. Amari entzunda jakin genuen guk hori. Azkenean jakin egin behar, gure aldamenean bizi baitziren).

Garai batean, seme-alabekin alargun geratzen zen gizonezkoa, gehienetan arrantzalea, berriro ezkontzea ohikoa zen. Ez dakit gauza bera gertatzen zen alargun geratzen ziren emakumeekin. Bigarren emaztearekin seme-alabarik izaten bazuen, horra “*ezkontza bikuk*”. Kasu horretan, batzuk izango ziren “*lelengoko ezkontzakuk*”, eta beste batzuk “*biarren ezkontzakuk*”.

Egoera horietan kasuistika guztiak emango ziren: lehen ezkontzan seme-alabarik ez izatea eta bigarrenean bai, edo alderantziz.

Entzunda nago Martiñ “*Ederra*” hiru aldiz ezkondu zela. Baina, horretarako “*Ederra*” izan behar. Ez dakidana da, hirurekin izan ote zuen seme-alabarik.

EZKUTALEKU

Ezkutatzeke lekua (“escondrijo”, “escondite”). *Auxe ezkutalekuau-de aproposa. Amen ez gattu ikusiko* (Ezkutaleku hau da egokia. Hemen ez gaitu ikusiko).

Gure atzetik zebilen norbaitek ez harrapatzeke, ezkutaleku onak aurkitu behar ziren. Bestalde, zenbait jolasetan ere ongi ezkutatu behar zen, helburua horixe baitzen hain zuzen, kontrarioak ez harrapatzea. Etsai eta kontrario asko zituenak, ezkutaleku onak behar, lasai ibiltzeko.

EZKUTIN EÓN

Ezkutuan egon, ongi ezkutaturik egon (“estar escondido/a”). *Ezkutin* edo *ezkutun*, bata zein bestea, biak erabiltzen genituen. *Ezkutin euan, da eneban ikusi* (Ezkutuan zegoen eta ez nuen ikusi). *Ezkutun geuzelako salba giñan* (Ezkutuan geundelako libratu ginen).

EZPANA

1.- Ezpaina (“labio”). *Lena nesken artin batzuk bakarrik pinttaten zittuezen ezpanak; on ostea, danak* (Garai batean, nesken artean, batzuek baizik ez zituzten ezpainak margotzen; orain, berriz, denek).

Munduan beste zenbait lekutako (Asia eta Afrika) gizakiek dituzten ezpainekin gureak konparatzen baditugu, gureak txikiak direla aitortu behar. Hortik zehar, makina bat ezpain eder mamitsu ikusten da. Agian, horregatik izango da (berez txikiak ditugulako), gure artean, lotsagabe eta ausartegiari *ezpanandi* deitzea. *Amen ezpanandi. Ze pentsaten dau beonek, atzan etorri tte dana berantzako artzi?* (Hau lotsagabea! Ze uste du honek, azkena iritsi eta dena beretzat hartzea?).

2.- *Ezpanak*. Ezpainak (“pluralean”). *Jausite ezpanak apurtubaik* (Erori eta ezpainak puskatu gabe).

Umeek, oinez ikastea, muturrez aurrera erori eta ezpainetan hartzen zituzten lehen kolpeak; eta gero ere sarri.

Norbaiti jotzeko mehatxua egiterakoan ere berba honetaz baliatzen ginen. *Emotemotzut bat, ezpanak apurtukotzuaz* (Ematen badizut bat, ezpainak puskatuko dizkizut).

3.- *Ezpán dúrduk*. Ezpain haragitsuak (“labios carnosos”). *Orrek neska baltzorrek ezpanak durdo-durdutaukez* (Neska beltz horrek oso ezpainak haragitsuak ditu). *Durdú* arrainak oso ezpain mamitsuak dituelako erabiltzen dugu adjektibo hau metafora gisara. Eta desadostasuna agertzeko mesprextutzat, “*zeure ezpanak!*” esan ordez, “*zeure durduk!*” erabiltzen dugu maiz. Ibarrangelun ere antzeko zerbait: “*Durdun ezpanak dekoz*” (*Ibarrangelu, kantu eta kontu. Domingo Zuluaga*).

4.- *Ezpana*. Ezpaina, ertza (“borde del recipiente”). Ontzien ertzak (edalontzi, plater, pitxer, kopa...) ere adierazten ditugu berba honen bitartez. *Kontuz orreaz basuorrearaz, ebaxaik eiñbaik ezpana apurtuteauke-ta* (Kontuz edalontzi horrekin, ebakirik egin gabe, ezpaina urratuta baitauka). *Kantiñe ezpanearte betezu te on or daruzu daxola* (Kantina ertzeraino bete duzu, eta orain hor daramazu dariola). *Ardauero goorrak basu ezpanearte beteta nai ixaten dau* (Ardo zale amorratuak edalontzia ertzeraino beteta nahi izaten du). *Kopi ezpanearte betetzazu te amenabill on eziñ amattute* (Kopa ezpaineraino bete didazu eta, hemen ari naiz orain bukatu ezinik).

EZPANA(K) PINTTATEKU

Ezpain-barra (“pintalabios”). Gure etxean eta ingurukoetan emakume eta neska gazte ugari bizi zen arren, ezpainak margotuta ez genituen sarri ikusten; oso egun berezietan bakarrik, eta emakume jakin batzuk beste batzuk baino maizago. Ezkontzaren bat zegoenean behinik behin, emakumeak ezpainak ongi margotuta joaten ziren: gorri-gorri. Ohartzen ginen neska txikiek, oso gazteek, jolasean zebiltzanean margotzen zituztela ezpainak. *Lurdes da Edurne ezpanak pintta-pintta eiñdde agerturi eskatzin* (Lurdes eta Edurne ezpainak guztiz margotuta agertu dira sukaldean). Guk ama ez genuen sarri ikusi ezpainak margotuta, eta izeba Klara gutxiago. *Gurin ezpanak pinttateku Begok eukikoban* (Gure etxean, ezpain-barra Begoñak edukiko zuen).

Berba guk ere ezagutzen genuen, eta tresna bera ere bai. Etxean guk (Jon eta ni), beste inor ez zegoela *ezpanak pinttateku* harrapatzen bagenuen, ezin izaten genuen ukiturik egin gabe utzi. *Gorri-gorri pinttateban arek, eta etten genduzen bekokixan erraxa batzuk, surrin goitik bera bat, eta matralletan, alderdi bakotxin, iru-lau erraxa. Gauzi zan indixumorum arpexe pinttati. Gero apurtutako espillun beatu. Arpexe-be zatittute ikustezan bañe, gustoa. Bixkaten indixu ixan giñala-ta pozik. Bañe, iñor agertu orduko a kendu enbizan. Zelan kendu? Egixe esateko peni-be emoteban kentzi. Pinttati erreza ixatezan bañe kentzi ez. Kolori politte ze eukitteban ba!* (Gorri-gorri margotzen zuen hark, eta egiten genituen bekokian marra batzuk, sudurrean goitik behera bat, eta masailetan, alderdi bakoitzean, hiruzpalau marra. Helburua zen indioak bezala aurpegia margotzea. Ondoren puskatutako ispiluan begiratu. Aurpegia ere zatituta ikusten zen baina, gustura. Apur batean indio izan ginela, eta pozik. Ordea, inor agertu orduko

hura kendu egin behar zen. Nola kendu? Egia esan, pena ematen zigun kentzea. Margotzea erraza gertatzen zen, baina, kentzea ez. Zein kolore polita edukitzen zuen!).

EZPANETAKU

Ezpainetakoa. Ezpainetakoa eman egiten da, eta hartu ere bai. Hau ez da muxua izaten, zartakoa baizik. *Ezpanetaku emon* nahiz *ezpanetan emon*. Bietara erabiltzen dugu, eta hartzen duenak bietara hartzen du min. Ordea, hau ere gehienetan mehatxua besterik ez zen izaten; edo aholkua. *Emaiozu ezpanetako bat ia ixiltzen dan* (Emaiozu ezpainetako bat ea isiltzen den). Horrelako arriskua, isilik egon ordez, behin eta berriro erantzuten zuen umeak edo nerabeak izaten zuen; “lotsagabe” agertzen zenak.

Ezpainetakoa hartzean, denok “isiltzen” ginen; batetik negarrez hasten ginelako, eta bestetik ezpainetako minez hitzik egin ezin genuelako, apur batean behintzat. Hala eta guzti isiltzen ez bazinen, beste bat segidan. Eta, noski, aukeran nahiago izaten genuen bakarra hartzea.

EZPARA

Hori da hori! (“si será...”). *Arpei andixe ezpara (ezpada, ez bada)!* (Hori da hori lotsagabea!).

EZPARA-BE ZE

Baizik (“si no que”). Osagai biren arteko aurkaritza edo kontrakotasuna adierazteko balio izaten digu. Perpaus adbertsatibo edo aurkariak lotzen ditu. *Eztau esan etorriko eztanik, ezpara-be ze, berandu bara-be etorteko aleiñe engoraberala* (Ez du esan etorriko ez denik, baizik eta, berandu bederen etortzeko ahalegina egingo duela). Lokuzio honen ordez “*ezpara ze*” ere erabiltzen da.

EZPARLOI

Ezpalarta (“orca”). *Ezparloiai eta beste arraiñ andi batzuei, akulabiriardiai-te, arraiñ gazituk diar etteotzen lena. Orretteik ixatezin arraiñ gaiztuk* (Ezpalartari eta beste arrain handi batzuei, ezpatarrainari-eta, garai batean arrain gaiztoak deitzen zieten. Horiek izaten ziren arrain gaiztoak). *Ezparloik zimarroi sardi-ero atrapatebenin trixku atateotzen; itxoso guzti odoletan lagateben* (Ezpalartek hegialbur sarda-edo harrapatzen zutenean, trixkanta egiten zieten; itsaso osoa odoletan lagatzen zuten).

EZPATA-DÁNTZI

1.- Ezpata-dantza (“la danza de la espada”). Ezpata eskuan zutela mutilek soilik egiten zuten dantza berezia. *Elgoibarko grupo bat etorrire ta ezpata-dantzi eiñddabe* (Elgoibarko dantza talde bat etorri da eta ezpata-antza egin dute).

Noizbehinka, talde onak etortzen zirenean, “ezpata-dantza” bera ere dantzatzen zuten. Orduan *ezpata-dantzi*, singularrean erabiltzen genuen. Begiak zabal-zabalik egoten ginen xehetasunik galdu gabe.

2.- *Ezpata-dántzak*. Euskal dantzak (“bailes vascos”). Horien artean bazegoen (badago) bat eskuan ezpatak zituztela egiten zena; baina, nahiz eta dantza zehatz hori ez egin, orokorrean, euskal dantzei *ezpata-dantzak* deitu izan diegu. *Plazan ezpata-dantzataz da aide* (Plazan ezpata-dantzak egin behar dituzte, eta zoaz ikustera). *Ezpata-dantzak urtin iru-lau bidar ikusten genduzen* (Ezpata-dantzak urtean zehar hiruzpalau aldiz ikusten genituen).

Onena izaten zen, zuberotar talderen bat etorri eta “Godalet dantza” (*baso gañeku*) egiten zutenean. Batzuetan edalontzia bota egiten zuten eta beste batzuetan ez. *Kaxa gañeku* (*Kaxarranka*) ere berezia zen. Azken hau Gaizka Urrestik dantzatzen zuen; eta gure ustez, ondo baino hobeto. Gure iritziz garai hartan bera baitzen trebeena.

EZPATA-DANTZAXE

1.- Ezpata-dantzaria (“el/la danzante”). Euskal dantzak egiten dituen dantzaria: neska nahiz mutila. Ordea gehienetan, berba hau pluralean erabiltzen genuen (*ezpata-dantzaxak*); bakarra

ikustea zail gertatzen zen, taldean dantzatzen baitzuten. *Ezpata-dantzaxak ikusirouz eta plazan dantzak eongori* (Ezpata-dantzariak ikusi ditugu, beraz, plazan dantzak egongo dira).

2.- *Ezpata-dantzai jantzí*. Euskal-dantzak egiteko jantzi (“vestirse de danzante”). Dantzariaren jantziaren osagaiak: *txapel gorrix*e, *alkondara zurix*e, *praka zurix*ak, *kantzontzillo zurix*ak (ezin ikusten *bañe seguru ordun zurix*azine), *interiorra be zurix*e (eukanak), *gerriko gorrix*e, *ta abarketa zurix*ak *zintxa gorrixakiñ* . Horixe zen espata-dantzari janzte. Neskak *pospoliñ* janzten ziren espata-dantzak egiteko.

EZPATA-EZPATA

1.- Esgrima (“esgrima”). Ezpataz buruturiko borroka. *Pelikulan espata-espata eiñddabe ta gaztik irabazirau* (Filmean espatez borrokan egin dute eta protagonista nagusiak irabazi du). *Juakiñaneko Mielangel zan abille espata-espata* (Juakiñaneko Miguel Angel zen trebea espata-espata jolasten).

Orain, *espata-espata*, esgrima egiten dutenean ikusten ditugu. Garai hartan filmetan ere sarri agertzen ziren horrelako borroka. Guk, zinean ikusitakoa imitatu nahiz, mendian makila fin-finak hartu, aitzoz leun-leun egin eta espatak bailitzan, “borrokan” aritzen ginen, elkar “hiltzerá”. Filmetan berriz, espataz borroka ikusten genituen, larrialdi latzak pasatzen zituen, baina, azkenean protagonista nagusiak irabazten zuen. Hori gauza jakina zen eta horrek lasaitzen gintuen.

2.- *Ezpata-espataka*. Ezpataz borrokatzera jolastu (“jugar a espadas”). Ezpataz “borrokan” aritzea, jolasa legez hartzen genuen. *Mendireguz espatak ettea espata-espataka ibiltteko* (Mendira goaz espatak, hots, makilak, prestatzera espata-espataka aritzeko).

EZPATI

Ezpata (“espada”). *Gure espatak burdiñotsik ezeben ataten bañe, dotorik ixatezin* (Gure espatek burdin hotsik ez zuten ateratzen baina, dotoreak izaten ziren).

Benetako espatak filmetan baizik ez genituen ikusten, eta borrokan aritzen zirenean ateratzen zuten burdin hots ozena zirrargarria gertatzen zitzaigun. Gurek, mendian hartutako makilez eginak, ez zuten halako zarata bizirik ateratzen. Gu, ordea, horrekin konformatzen ginen. Abilak zirenak, makila osoa aitzoz zuritzen zuten, heldulekua izan ezik, eta horren azpiko aldean, trabes makilatxo bat, gurutzea eginez, sokaz lotuta: *espata naturala*. Gehienetan, horrelakoak egiten zituztenek, abilezia bikoitza izaten zuten: espata egiteko trebezia, eta espataz aritzekoa ere bai. Horiei nork irabazi *espata-espata*? *Ezpata dotori euki naibanak biarra enbiban* (Ezpata dotorea eduki nahi zuenak, lana egin behar zuen).

EZPEBIETZA

Ezpeleta oholari (*ezpetola*) eusteko txaluparen zoruari lotuta, han gogortuta, egoten zen burdinazko uztai. *Ezpetolaren oina egoten da uztai horretan sartuta*.

EZ PENTSAARREN

Gezurra badirudi ere, gezurra dirudien arren, ez badirudi ere (“aunque parezca mentira”). *Egueldi ederrak eittuz eta beru-pe bai. Bañe, ez pentsaarren, aurtengo uran euri asko eiñddau* (Eguraldi ederrak egin ditu eta bero handiak ere bai. Baina, gezurra badirudi ere, aurtengo udan euri ugari egin du). *Ez pentsaarren Ondarrun erbestetik etorritako jente asko bixire* (Gezurra dirudien arren, Ondarroan etorkin asko bizi da).

EZPETA

Ezpeleta (“percha”, “botavara”, “vergas que ponen una a cada lado de la embarcación y en ellas se fijan los aparejos para pescar bonito”). *Atunetan kasan etteko ezpetak ibilttezin* (Hegaluzetan ehizean egiteko ezpeletak erabiltzen ziren). Ikus, *txerkiuak*.

“Txerkiu bakotxak apaxo bi eukitten zittun, eta ezpet bakotxat iru: puntaku, erdiku te barruku”. (Bedialauneta Laka Luis Mari).

(*Txerkiu* bakoitzak aparailu bi izaten zituen, eta ezpeleta bakoitzak hiru: puntakoa, erdikoa eta barrukoa).

EZPETOLA

Ezpeletari eusteko karelean gogortuta egoten den ola. *Ezpetak eta ezpetolak ettea mendire juten giñan* (Ezpeletak eta ezpeleta oholak egitera mendira joaten ginen).

EZPITTU

Xehatu (“desmenuzar”, “desmigajar”). Honen ordeztu *“auspittu”* ere entzun izan dut. Adibidez tortilla egiteko bakailaoa *ezpittu* egiten dugu. *Aur dakazu makallau zati bat eta ezpittuxun tortilli etteko* (Hor duzu bakailao zati bat, eta xehatu ezazu tortilla egiteko).

EZPIXE

Arrainek izaten duten eztena (“aguijón de pez”). Saburdinak (*salbeuak*) adibidez oso ezten (*ezpexe*) pozoitsua izaten du; krabarrokak ere bai. Baina, edozein arrainena izaten da txarra. *Kontuz ezpexe sartubaik* (Kontuz eztena sartu gabe).

ÉZTA-BA?

Ezta? (“verdad?”). Aurretik esan den guztiaren baieztapena eskatzen zaio solaskideari. *Eueldi ederra etxemarau, bixar danok mendire jungoa eztaba?* (Baldin eta eguraldi ona egiten badu, bihar denok mendira joango gara ezta?). *Eztabaren ordeztu, ezta* soilik ere esaten dugu.

EZTABAIDI

Eztabaida (“discusión”). *Fuolarala ta eztaba, aurreteik atarabe eztabaidi!* (Futbola dela eta ez dela, ikaragarritzko eztabaida sortu dute). *Gañea eztabaida gexenak alperrikuk ixtatendiz* (Gainera, eztabaida gehienak alferrekoak izaten dira). *Eztabaidi ateratzea, eztabaidan* hastearen sinonimoa da. *Orreik erozeattik astendi eztabaidan* (Horiek gauza hutsagatik hasten dira eztabaidan).

EZTABALE

Ez du balio (“no vale”). Jokoren baten parte hartzen ari den batek “tregua”, alegia, une batean jokoa etetea eskatzen du *“eztabale”* esanez. Jokoa martxan jartzen zela adierazteko *“bale”* oihukatzen zen; beraz, kontrakoa *eztabale* (ez du balio).

EZTÁI ZE BAIDÁI ZE

Ez dakit zer badakit zer (“nose qué, no se cuantos”, “que si esto y aquello”). *Eztaizer baidaizer*, ere berdin. Norbaiten hitz jariora gutxietsi nahi denerako. *Prisiaz netorren da an asiazta eztaize baidaize* (Presaka nentorren eta hantxe hasi zait, hitz jarioka, ez dakit zer badakit zer). Zentzu berean, gauza zehatzago bati aipamena egiten denean, *eztaizelako baidaizelako* (ez dakit nolako, badakit nolako). *Eztaizelako baidaizelako atunak attatuttuz* (Ez dakit nolako badakit nolako hegaluzeak aipatu ditu).

EZTAKAZU TXARRÁ

1.- A zelako “pelmada” ematen ari zaren. Ironia nabaria da. *“Ederraakazu”*ren (ederra daukazu!) baliokidea litzateke.

Gauza bera behin eta berriro errepikatzeagatik inguruko guztiak aspertzen dituenak izaten du hori entzuteko arriskua. *Eztakazu txarra zeure biadjiaz* (A zelako “pelmada” ematen ari zaren zeure bidaia dela eta ez dela).

Ibilli (erabili) aditzarekin ere antzeko lokuzioak entzun daitezke gure artean. *Eztabizu txarra zeure antomobill barrixorreaz* (A zelako “pelmada” ematen ari zaren zure auto berria dela eta ez dela).

2.- *Eztauke txarrá*. Egon dadila lasai! Gerta ezin daitekeen zerbaiten esperoan dagoenagatik esaten da, ironiaz. *Berak ezparau pentsaten neu goxeko ordutan beran bille jungo nazela! Eztauke txarra!* (Zer uste du, goizeko ordu txikietan bere bila joango naizela? Egon dadila lasai!).

EZTARRIXE

1.- Eztarria (“garganta”). *Eztarriko miñe neukan da merikuana juna* (Eztarriko mina nuen eta sendagilearengana joan naiz). *Medikuk eztarriko zulurarte sartuzte atzamarra* (Sendagileak eztarriko zuloraino sartu dit hatza). *Ordun kanta-be asko etten gendun-de, eztarrixe ondo zaiñddu bizan* (Garai hartan kantatu ere asko egiten genuenez, eztarria ongi zaindu behar zen).

Ongi zaintzeko atala da eztarria, behar denean deiadar ozenki egiteko. Nabarmendu nahi denean, *eztarriko zintzurre* edo *eztarriko zulu* erabiltzen dugu. *Ama diarrez eztarriko zintzurre urratu biarrin ibilli zan* (Amari oihuka eztarriko zintzurra urratu beharrean aritu zen).

San Blas egunean lepotik zintzilik jartzen zen bedeinkatutako hariaren helburutariko bat horixe zen hain zuzen: eztarriko minetik libratzea.

2.- *Kontrako eztarrixe*. Kontrako eztarria (“traquea”). *Bazkaltzen euala, attittai kontrako eztarritik jungakon ogi apurre, ta eztulke asi zan ixittun* (Bazkaltzen ari zela, aitonari kontrako eztarritik joan zitzaion ogi apurra, eta eztulka hasi zen ito beharrean).

“Kontrako eztarrixe” ez genekien zer zen eta non zegoen, baina, bai zer gertatzen zen, eta ondorioak: ahotik sartutako janaria nahiz edaria okerreko bidetik joaten zen, eta eztula eragiten zuen. *Intxaurrak jaten neuala, kontrako eztarritik jungaztan zati bat eta eztutasun galanta pasa neban* (Intxaurrak jaten ari nintzela, zati bat kontrako eztarritik joan zitzaidan, eta estualdi larria pasa nuen).

ÉZTA TXARRÁ-BE

Ez nuen horrelakorik espero (“¡vaya!”, “¡vaya por Dios!”). Ezusteko txarra, etsipena, dezepzioa agertzen du. Ustekabeko oker baten edo espero ez den berri txarraren aurrean esaten da; batzuetan, ironia puntuaz. *Carmen illdela? Ezta txarra-be* (Carmen hil dela? Ez nuen horrelakorik espero). *Partidu galdu eizue? Ezta txarra-be!* (Partida galdu egin al duzue? Ederra egin duzue!). Berbetari bizitasun nabaria emanez, gure gurasoen belaunaldikoek maiz baliatzen zuten lokuzio hau. Gaur egun entzutea ez da erraza.

EZTAUKE ARRIXKOIK

Ez dago horren arriskurik, ezta inolaz ere! (“que no se lo espere!”, “ni pensar”). Hau esaten duenak, aldeztu aurretik aipatu dena gertatzeko inongo aukerarik eta posibilitaterik ez du ikusten; bere aldetik, behinik behin ez du ahaleginik egingo gerta dadin. *Ze pentsaten dau? Neu bera baño lena jun de dana jasota topakorabela? Eztauke arrixkoik!* (Zer uste du? Neu bere aurretik joan eta, dena jasota aurkituko duela? Ez dago horren arriskurik).

Lokuzio honetan, gaur Ondarroan ematen den joeraren arabera “*Eztakar arrixkoik*” esan beharko litzateke, baina ez da horrela esaten, behar den bezala zuzen (*eztauke*) baizik. Beraz, oker hori oraintsukoa da eta zuzendu beharrekoa. Ikus, *ekarri*.

EZTAUKE ATRAPARIK

Janari eta edari ederrez gozatzeko aukera izan duenagatik esaten da, berriro beste inoiz horrelako aukeraz gozatzea zail izango zaiola adierazi nahiz. Aditz pertsona, egoeraren arabera alda daiteke: *eztakazu atrapaurik, eztakau atrapaurik.... Naidanbeste zapo eder jan dau iñon konture...Osta-be olakoik... eztauke atrapaurik* (Nahi adina zapo eder jan du inoren kontura... Berriro horrelakorik, zail izango zaio).

Eztauke (ez dauke) aditz formaren ordeztu gaur egun Ondarroan *eztakar (ez dakar)* entzungo duzu hitzetik hortzera. Ordea lokuzio honetan zuzen erabilita dago. Ikus, *ekarri*.

EZTÁ ZEREÑIK

Ez dago ezer egiterik, ez dago erremediorik (“no hay nada que hacer”). Egiteko sekula baino gehiago dagoen egoeran etsipena adierazten du. *Len enbizan or atzea ero aurrea. On ezta zereñik* (Egin beharrekoa lehen egin behar zen. Orain ez dago ezer egiterik).

“*Jose Kokona*”k (Jose Etxaburu Ajarrista), txapela buruan eta zigarro purua (Fariasa gehienetan itzalita) ezpainenetan, botatzen zuen honako esaldi elebidun hau lasai asko, belarriak mugitu gabe: “*No hay zereñi!*”. Ikus, *Kokona*.

EZTENA

Eztena (“aguijón”, “lezna”). *Kontuz erliaz, zeuri eztena sartubaik!* (Kontuz erleaz, zuri eztenik sartu gabe).

Ezten klase asko daude, baina, guk uste genuen eztena erleek baizik ez zutela. Horregatik erleari errespetu handia genion. Beste eztenik ez genuen aipatu ere egiten.

EZTÍ BITSETAN

Zorionean, gozamenean (“en la gloria”). Lokuzio honek *ibilli, egon, bixi* aditzak izaten ditu lagun. *On ezti bitsetan dabill, bañe, etorrikoako berai-be* (Orain ezti-bitsetan dabil baina, etorriko zaizkio garai latzagoak). Honen sinonimoa, *eztittan*. *Eztittan bixire ori* (Gauzak ondo baino hobeto doazkio horri).

EZTOTZUT ESANGO

Ezin dizut esan ez dakidalako (“no lo se”). Baleki esango lioke, baina, ez daki. Norbaitek ez dakigun zerbait galdetzen digunean horrela erantzuten diogu. *Zemat urtelez ixangori ori zubixoi irai zala?* Erantzun zuzena ez dakienak, “*Eztotzut esango*” (hitzez hitz: “ez dizut esango”), erantzungo luke. *Eztotzut* aditz formaren kontrakzioa ere hitzetik hortzera entzungo dugu: *eztout*. Beraz, “*eztout esango*”. *Ori mutilloi nunguran... Oixe eztout esango* (Mutil hori nongoa den... Ez dakit).

EZTULE

1.- Eztula (“tos”). *Euki* egiten zen: *Eztuleakat* (Eztula daukat); ordea, aldezturik *batu* (bildu, harrapatu). *Eztarrixetapaxu ondo eztulik batubaik* (Babes ezazu ongi eztarria eztulik harrapatu gabe).

San Blas egunean bedeinkatutako hari zuria lepotik zintzilik izan arren, guri ere agertzen zitzaigun eztula; mota guztietakoak gainera: *eztul andixe* (txikia denean aipatu ere ez), *eztul txarra* (eztul onik ba al dago ba?), *txakur eztule* (katu eztulik ez zegoen), *eztul kukurruku* (hau oilarrarena izango zen baina, guk izaten genuen), *eztul samurre* (izatekotan hauxe onena). *Kanta bizuneakora txarra eztule* (Kantatu behar duzunerako da txarra eztula).

2.- *Eztúl-kukurruku*. Kukurruku-eztula (“tosferina”). Hau, oilarrarena baino maizago entzuten genuen. Eztul hori txarra omen zen. *Onek umionek eztul-kukurrukuauke* (Ume honek kukurruku-eztula du).